

Timo Auvinen

**Vihollinen, vastustaja, ystävä – Suomen johtavan
sanomalehdistön Neuvostoliittokuva muutoksessa syksyllä
1944**

Suomen historian pro gradu
Jyväskylän yliopisto
Historian ja etnologian laitos
Elokuu 2005

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty	Laitos – Department
Tekijä – Author	
Työn nimi – Title	
Oppiaine – Subject	Työn laji – Level
Aika – Month and year	Sivumäärä – Number of pages
Tiivistelmä – Abstract	
Asiasanat – Keywords	
Säilytyspaikka – Depository	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

Käytetyt lyhenteet	3
1 Johdanto	4
1.1 Tutkimustilanne	6
Viholliskuva.....	7
Virallinen tiedotustoiminta Suomessa sotien aikana	10
Tiedotustoiminta sodan lehdistössä	12
Vihollisuutta taistelujen loppuun asti	15
Venäläisen luonne.....	18
1.2 Tutkimustehtävä.....	19
Viholliskuvan purkaminen.....	21
1.3 Tutkimusaineisto.....	22
1.4 Metodit.....	30
2 Sota päätöksessään.....	34
2.1 Vihollista vastaan elokuussa	34
Euroopan ja Pohjoismaiden etuvartio	39
2.2 ”Uuden tien alkupäässä”	42
2.3 Aseet lakkaavat puhumasta.....	47
Venäläinen aselepo alkaa päivän myöhässä	51
2.4 Odotus	53
2.5 Raskas välirauha	57
Masentunut valtiovalta.....	58
Pettynyt lehdistö	60
3 Muuttuneet olosuhteet.....	63
3.1 ”Liittoutuneiden valvontakomissio”	63
Valtio vai valvontakomissio pakotti vaikenemaan?	66
3.2 Suomi-Neuvostoliitto-Seura	70
3.3 Neuvostoliitto uutisoinnissa.....	74
3.4 ”Kuutosten” ja kommunistien paluu.....	80
3.5 Uudet eduskuntavaalit suunnitteilla.....	83
3.6 Hallitus kaatuu	86
4 Uusiutuneet suomalaiset?	88
4.1 Ylipäällikön päiväkäsky taas rauhan tuo?	88
4.2 Itsekurin solmuruoska, työ ja yksimielisyys.....	92
4.3 Sodan ja rauhan myytit	97
Rauhaa rakastavan kansan oikeutettu erillissota.....	97
Koti, uskonto ja isänmaa.....	103
Oliko sota sittenkin virhe?	106
Uusi ihminen – uudet arvot?	108
5 Vanhat viholliset ja entiset ystävät	112
5.1 Perivihollinen.....	112
5.2 Aseveljeyden loppu.....	118
Oikeiston haikeat jäähyväiset	118
”Psykologisen vaiston puute”	120
Uusi vihollinen.....	124
6 Viholliskuvan purkajat.....	129
6.1 VTL: ”Realiteettien saneleman suhtautumisen pohjalle”	129
6.2 ”Ulkopoliittiset päivänkysymykset” Sosialidemokratissa	135
6.3 Ne pienet erot – sanat ja valinnat.....	139

6.4	Neuvostoliiton ymmärtäminen	143
6.5	”Hyvät ja luottamukselliset suhteet”	145
6.6	Kielen, kulttuurin ja geopolitiikan tuntemuksella ennakkoluuloja häivyttämään	149
7	Ylläpitävä purkaminen – Neuvostoliitto lehdissä syksyllä 1944.....	152
Lähdeluettelo		159
	Alkuperäislähteet	159
	Sanomalehdet.....	160
	Lähde- ja asiakirjajulkaisut:.....	160
	Tutkimuskirjallisuus	161
Liite 1		168

Käytetyt lyhenteet

AKS = Akateeminen Karjala-Seura

AS = Ajan Suunta

Hbl = Hufvudstadsbladet

HS = Helsingin Sanomat

IKL = Isänmaallinen Kansanliike

SS = Suomen Sosialidemokraatti

TK = Tiedotuskomppania

TS = Turun Sanomat

US = Uusi Suomi

VnTaE = Valtioneuvoston tarkastuselimet

VnTiE = Valtioneuvoston tiedotuselimet

VTL = Valtion Tiedoituslaitos

1 Johdanto

”Olemme kuullut muutamien tavallisten kansalaisten eräitä puheita kuunneltuaan sanovan, että herrat ovat erittäin mukautuvaisia --- On luonnollista, että herrat, vastuunalaiset miehet, ensiksi joutuvat muuttaman sanontansa sävyä. --- Kun valtion asema muuttuu joko muuten uuden orientoitumisen tai tehdyn rauhan takia, niin on valtiomiesten tietenkin puhuttava uuden tilanteen edellyttämällä tavalla. --- Uuteen naapuruussuhteeseen pyrittäessä puhuu ensiksi suu, ja sydän tai sielu yrittää sitten ravata perässä. Sellainen on ihmissielun olemus ja luonnollinen kehitys.”¹

Näin sanaili Sosialidemokraatin pakinoitsija Muste-Maalari lokakuun 11. päivänä vuonna 1944. Suomi oli solminut 19.9. välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Siirtymistä sodasta rauhaan syyskuussa 1944 on pidetty yhtenä suurimmista käännteistä Suomen uusimmassa historiassa. Sen on katsottu merkinneen 180 asteen käännöstä ulkopoliitikassa.² Valtio oli Suomessa sodan aikana osallistunut kiinteästi tiedotustoimintaan. Ohjailu jatkui aina vuoteen 1947 asti.³ Yksi keskeisimmistä teemoista ohjailussa oli suhtautuminen Neuvostoliittoon. Sodan jälkeen suhtautumisen oli muututtava. Miten tämä tapahtui?

Russofobia on ollut läntisen Euroopan julkisuuden pysyvä teema siitä lähtien, kun Venäjältä tuli merkittävä valtio 1600-luvulla.⁴ Suomalaisten ”perimmäisistä” käsityksistä Neuvostoliitosta ja Venäjältä ei historiantutkimus ole päässyt yksimielisyyteen. Vilho Harlen mukaan suomalaisten ryssävihalle on olemassa kaksi tulkintaa. Ensimmäisen, niin sanotun perivihollisuuden ”teorian”, mukaan Suomen ja Venäjän vihollisuus on ikuinen, aina olemassa ollut ja muuttumaton tosiasia. Perivihollisuus edustaa luonnollista, suomalaisen ja venäläisen täysin vastakkaiseen luonteeseen liittyvää, pysyvää, katoamatonta ja muuttumatonta vihamielisyyttä. Se on ollut olemassa aina, viimeistään isostavihasta asti. Vihamielisyys on suomalais-venäläisten suhteiden annettu ja luonnollinen ominaisuus. Toinen tulkinta on Suomen itsenäistymistä seuranneen oikeiston identiteettipolitiikan vaikutusta painottava. Se näkee ryssävihan osana oikeistolaista

---

¹ SS 11.10.1944, sivu 2 Muste-Maalarin naputuksia ”Mukautumisesta”.

² Esim. Paasivirta 1992, s. 260; Rusi 1982, s. 348; Salminen 1979, s. 13.

³ Ohjailun perustana oli tasavallan suojelulaki. Rusi 1982, s. 17.

⁴ Luostarinen 1989, s. 128.

kansallista projektia.⁵ Teorian mukaan vihamielisyys perustui 1900-luvun alun ja maailmansotien välisen ajan biologisiin rotuteorioihin. Se oli poliittisia tarpeita palveleva rakennelma, joka syntyi ja synnytettiin suomalaisen kansallisen identiteetin ylläpitämiseksi. Ulkoista vihollista tarvittiin yhdistämään sisällissodassa hajonnutta kansaa.⁶

Harle pitää historiantutkijoiden kiistaa ratkaisemattomana, koska ei ole tarpeeksi lähdeaineistoa. Perivihollisuuden teoriaa ei voi todistaa muttei kumotakaan. Hän ei kuitenkaan hyväksy ajatusta siitä, että suomalaiset olisivat aina tunteneet syvää vihamielisyyttä venäläisiä kohtaan. Tiedetään, että suomalaiset ja venäläiset ovat eläneet myös yhteistyössä, erityisesti autonomian (1809–1917) kaudella. Toisaalta venäläisvastaisuutta on esiintynyt jo isonvihan (1714–1721) aikoihin. Harle päätyykin synteisiin: hän näkee ryssävihan synnyn isonvihan ajassa, mutta poliittisesti tarkoitushakuisena ilmiönä. Venäjän miehitystä Ruotsiin paenneet suomalaiset vetosivat Ruotsin kuninkaaseen suostutellakseen häntä auttamaan suomalaisia. Suomalaiset käyttivät Harlen mukaan venäläisiä kuvatessaan ruotsalaisille tuttuja syytöksiä, joita sotapropaganda oli jo opettanut heille.⁷ Näin suomalaisella venäläisvastaisuudella olisi siis ruotsalainen alkuperä.

Harlen tulkintaa tukee se, että Ruotsi ja Venäjä olivat vuosien 1400 ja 1809 välillä toistuvasti sodassa keskenään. Tuona aikana oli ulkopoliittisesti tarkoituksenmukaista luoda vihamielinen kuva venäläisistä. Olisi ihme, jos tämä ei olisi vaikuttanut ruotsalaisten lisäksi myös Suomen alueella asuvan väestön käsityksiin. Toisaalta Kari Tarkiainen on ajatellut, että tämä ei pelkästään riittänyt selittämään 1400-luvulla alkanutta venäläisten vieroksuntaa, vaan myös uskonnollisella suvaitsemattomuudella ja kulttuurin outoudella olisi ollut jopa tätäkin suurempi vaikutus. Venäjä oli vuosisatoja länsimaiden näkökulmasta idän vieras harhaoppinen despotia. Tässä mielessä venäläiset olivat vääranlaisina kristittyinä pahempia kuin uuden maailman ”alkuasukkaat”. Luku- ja kirjoitustaidottomalle kansalle kirjallisella propagandalla ei liene ollut suurta merkitystä. Propagandaa tosin levitettiin myös kirkossa ja koulussa. Tärkeämpiä ovat olleet

---

⁵ Tämän teorian edustajiin Harle katsoo kuuluvan Matti Klingen *Vihan veljistä valtiososialismiin aikaan* 1970-luvulla sekä Heikki Luostarisen (1986) ja Kari Immosen (1987) tutkimukset, joista luvussa Tutkimustehtävä.

⁶ Harle toteaa vielä myöhemmin, ettei ota kantaa perivihollisen teorian historialliseen paikkansapitävyyteen, vaikka pitää selvänä, ettei sitä keksitty vuonna 1918 tai sen jälkeen. Harle ja Moisio 2000, s. 65–67, 94.

⁷ Harle ja Moisio 2000, s. 67, 70–71.

kokemukset. Isoviha (1714–1721) toi Tarkiaisen mukaan uuden elementin, koska se kosketti suurta osaa kansaa, toisin kuin aikaisemmat sodat. Aikaisemman ylemmydentunnon tilalle tuli uudenlainen suhtautumistapa alistettuna kansana.⁸

Yritän tässä tutkimuksessa pureutua suomalaisen lehdistön käsityksiin tilanteessa, jossa naapurina koskevia käsityksiä oli muutettava. Tuollainen tilanne oli jatkosodan päättyminen syksyllä 1944.

1.1 Tutkimustilanne

Jostakin syystä syksy 1944 on jäänyt suhteellisesti vähän tutkituksi, eräänlaiseksi katvealueeksi sotien tutkimuksen ja myöhemmän poliittisen historian varjoon. Sodan kertomukset ja tutkimukset päättyvät monesti juuri välirauhan solmimiseen ja toisaalta taas poliittisen historiantutkimuksen näkökulma on usein ollut suomettumiseen liittyvä. Uusinta suomalaista tutkimusta naapurikuvasta edustaa Sinikka Wunschin *Punainen uhka*, jossa tekijä tutkii suomalaisen lehdistön suhtautumista Neuvostoliittoon maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuuhun 1940. Jatkosodan osalta Neuvostoliitosta luotua viholliskuvaa on tutkinut Heikki Luostarinen, jonka *Perivihollinen* käsittelee oikeiston käsityksiä.⁹ Kuvaa täydentää Kari Kaunismaan pro gradu maalaisliiton ja sosialidemokraattien viholliskuvista jatkosodan aikana. Varhaisemman Venäjä-kuvan tutkimusta edustavat Kari Tarkiaisen *Se Vanha vainooja*, Kari Immosen *Ryssästä saa puhua...* sekä Outi Karemaan *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä*.¹⁰ Omassa tutkimuksessani on tarkoitus jatkaa siitä, mihin muut ovat jääneet, eli jatkosodan päättymisestä.

Tässä yhteydessä lienee tarpeetonta käsitellä koko Venäjä-kuvan historiaa, joka on tullut esille hyvin edellä mainittujen tutkijoiden teoksissa.¹¹ Sodanajan viholliskuvien ja sensuurin esittely on tarpeellista, koska se muodostaa pääasiallisen vertailupohjan tämän tutkimuksen tuloksille. Näin tutkimus on paikoitellen vuoropuhelua varhempien tulkintojen kanssa. Aiheen kannalta oleellisia tutkimuksia ovat myös esimerkiksi Alpo Rusin *Lehdistösensuuri jatkosodassa* sekä Keijo K. Kulhan *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–44*.

---

⁸ Tarkiaisen 1986, s. 261, 311–316.

⁹ Luostarisen määrittelyn mukaan oikeistoon kuuluivat Kokoomus, IKL ja suojeluskunnat. Maalaisliittolainen ja ruotsinkielinen lehdistö erosivat näistä mm. reformistisuuden, kansainvaltaisuuden, liberalismien ja nationalismien suhteen. Ks. Luostarinen 1986, s. 192–193. Edistyspuolueen tai RKP:n suhtautumista ei ole tutkittu.

¹⁰ Luostarinen 1986; Kaunismaa 1988; Tarkiaisen 1986; Immonen 1987; Karemaa 1998.

¹¹ Ks. erityisesti Luostarinen 1986, s. 90–180; Immonen 1987, s. 52–123; Wunsch 2004, s. 49–64.

Sananvapauden ja sensuurin näkökulmasta sodanjälkeistä aikaa YYA-sopimukseen asti on tutkinut Esko Salminen teoksessaan *Aselevosta kaappaushankkeeseen*. Kvantitatiivisia tutkimuksia lehdistöstä ovat 1970-luvulla tehneet Touko Perko ja Erkki Teikari. Perko on käsitellyt Päämajan kotirintaman propagandaa sekä suhtautumista Saksaan. Teikari puolestaan tutki lehtien ulkopoliittista suuntautumista 1933–1944. Pääosin myöhempään aikaan sijoittuu Jouni Suistolan tutkimus, joka käsittelee kylmän sodan alkua Suomen johtavissa sanomalehdissä.¹²

Viholliskuvia ja naapurikuvia ovat historioitsijoiden lisäksi käsitelleet yhteiskuntatieteilijät, jolloin näkökulma on pääasiassa ollut identiteetin rakentaminen. Vilho Harle on analysoinut viholliskuvien syntymisprosessia ja yhdessä Sami Moision kanssa pohtinut Suomen olemusta identiteettien kautta.¹³ Suomen poliittista määrittymistä syksyllä 1944 on tutkinut pro gradussaan Marko Nousiainen, jonka pääkohteena oli identiteettipoliittinen keskustelu suomalaisissa sanomalehdissä jatkosodan päättyessä.¹⁴ Nousiaisen tutkimus sivuaa läheltä omaa tutkimuskohdettani, mutta siinä on käytetty lähteenä vain kolmea lehteä, kun itse käytän seitsemää. Se ei myöskään pyri kattavaan analyysiin, vaan erittelee vain suomalaisuutta uudelleen määrittävien artikkelien sisältöä. Viholliskuvat ovat siis tutkimuskohteena monen tutkimussuuntauksen leikkauskohdassa, sillä myös viestintätieteet tuovat oman lisänsä. Jo Luostarisen *Perivihollinen* (1986) oli tiedotusopin lisensointityö.

Viholliskuva

Keskeistä viholliskuva-tutkimuksessa on se havainto, että viholliskuva syntyy ja vahvistuu oman kansan tarpeiden, ei vihollisen ominaisuuksien perusteella. Kerran luotu viholliskuva on helppo herättää henkiin uudelleen. Viholliskuva eroaa vieraan kansan kuvalle tyypillisestä lievästä negatiivisuudesta, koska viholliskuvassa kielteisyys on keskeinen sisältö.¹⁵ Viholliskuvalle on tyypillistä myös vihollisen inhimillisen piirteiden kieltäminen.¹⁶ Luostarisen määritelmän mukaan viholliskuva on ”viholliseen valtioon, maana, kansana ja yksittäisenä ihmisenä liitettyjen (kielteisten) käsitysten kokonaisuus”. Todellisuuspohjaan voidaan viitata viholliskuvan syntymistä selitettäessä. Tällöin kyse on joko perivihollisuudesta tai akuutista poliittisesta vastakkainasettelusta. Esimerkiksi

---

¹² Rusi 1982; Kulha 1972; Salminen 1979; Perko 1971, 1974; Teikari 1973, Suistola 1994.

¹³ Harle 1991, 2000; Harle ja Moision 2002.

¹⁴ Nousiainen 2003.

¹⁵ Wunsch 2003, s. 264; Luostarinen 1986, s. 10, 27.

¹⁶ Harle 1991, s. 15.

Ranska ja Saksa tulivat perivihollisiksi vuoden 1870–71 sodan jälkeen. Viholliskuvilla on myös historiallinen jatkuvuus. Kerran syntyneen kuvan aineksia voidaan käyttää yhä uudelleen.¹⁷ Perivihollisuus on käsitteenä vihollisuutta syvempi. Sen synty voi ajoittua niin kauas menneisyyteen, ettei alkuperää tiedetä tarkkaan. Yleinen tunnettavuus kansan keskuudessa takaa sen, että kuvaa voidaan hyödyntää tarpeen mukaan.¹⁸

Viholliskuvatutkimuksessa on havaittu, että tiedotusvälineillä on taipumus muunnella viholliskuvia sitä mukaa kun poliittisten eliittien asenteet muuttuvat. Rune Ottosen korostaa, ettei tämän havainnon tarkoitus ole kiistää joidenkin asioiden tapahtumista. Esimerkiksi norjalainen lehdistö oli oikeassa kuvatessaan Neuvostoliiton ihmisoikeusrikkomuksia. Tärkeää on sen ymmärtäminen, että teot ja tapahtumat eivät ole ainoita vaikuttavia tekijöitä konflikteja kuvattaessa. Tärkeä kysymys tässä yhteydessä on esimerkiksi se, käyttääkö viholliskuvan luoja samoja kriteerejä 'omiensa' ja 'vihollisen' tekojen arvostelemiseen.¹⁹ Vilho Harlen mukaan taistelu hyvän ja pahan välillä on eurooppalaisen kulttuuriperinnön, poliittisen ajattelun ja politiikan keskeisiä teemoja. Se luo pohjan narratiiveille, jotka luovat 'meidän' identiteettimme suhteessa 'niihin'. Tämä traditio ja sen ilmaukset kuten 'toinen', 'vihollinen', 'itse', 'identiteetti', 'me', 'ne' ja niin edelleen rakentavat sitä sosiaalista todellisuutta, jossa ihmiset elävät.²⁰

Rajalinjan 'me' – 'ne' luominen on tyypillistä kaikille sosiaalisille suhteille: sitä tapahtuu naapurustossa, yhteisössä ja yhteiskunnassa. Lopulta myös valtiot määrittelevät toisiaan tällä tavoin. On ajateltu, että valtion auktoriteetti yhdistyy kollektiiviseen 'toiseuden' rajan ymmärtämiseen. Jos johtavat luokat eivät kykene ylläpitämään tätä eroa, niiden auktoriteetti saatettaan kyseenalaistaa. Ei ole kuitenkaan mitään syytä olettaa, että ihmiset tunsivat luontaista vihamielisyyttä toisia etnisiä ryhmiä kohtaan. Joka tapauksessa ihmisten käyttämä kieli ja erilaiset symbolit auttavat muodostamaan kansallista identiteettiä.²¹ Viholliskuva puolestaan on yksi tehokkaimmista tekijöistä identiteetin rakentamisessa. Se kertoo meille keitä me olemme määrittelemällä vihollisen siksi, mitä me emme ole.²² Jonathan Glover puhuu tribalismista ja tribaalikonflikteista, joissa (usein etniset) ryhmät lietsovat vihaa toisiaan vastaan, kuten Jugoslaviassa 1990-luvulla.

---

¹⁷ Luostarinen 1986, s. 10, 24–25; Klinge 1983, s. 59–60.

¹⁸ Wunsch 2004, s. 18.

¹⁹ Ottosen 1995, s. 97.

²⁰ Harle 2000, s. 187.

²¹ Ottosen 1995, s. 98–99.

²² Vuorinen 2005, s. 121.

Tribalismien ja sen ihmisten identiteettiä rakentavien kertomusten taustalla on ihmisen psykologisten tarpeiden lisäksi usein nationalismia.²³

Viholliskuvia tutkittaessa painotus voi olla biologisten, psykologisten tai poliittisten tekijöiden vaikutuksessa niiden muodostumiseen. Viholliskuva ei koostu pelkästään vastenmielisyyden ja antipatian tunteista, vaan se pitää sisällään väkivallan ja tuhoamisen mahdollisuuden. Siinä on kyse olemassaolosta ja selviytymisestä. Politologisessa, historiallisessa ja sosiologisessa tutkimuksessa selitysmallit viholliskuville ovat kahdenlaisia: painotetaan joko kahden ryhmän välisiä jännitteitä ja tapahtumia tai viholliskuvia luovan ryhmän sisäistä tilannetta.²⁴

Viholliskuvan määrittelyn kannalta on keskeistä kansan itsestään luoma kuva, jolle vihollinen esitetään vastakohtana. Luostarisen mukaan niin kutsutun ensimmäisen tasavallan (1919–1944) luoman viholliskuvan Neuvostoliitosta voi tiivistää neljäksi argumentiksi:

1. Suomen historian ”punainen lanka” on taistelu Venäjää ja venäläisiä vastaan.
2. Suomella on vain yksi vihollinen, Neuvostoliitto, jonka tavoitteena on Suomen liittäminen omaan alueeseensa ja kommunistisen järjestelmän asettaminen.
3. Neuvostoliitto pyrkii kommunistien välityksellä aiheuttamaan erimielisyyttä suomalaisten keskuudessa ja halvaannuttamaan Suomen puolustuskyvyn.
4. Suomi on länsimaisen kulttuurin etuvartio, jonka tehtävänä on vahvistaa länsimaista valtiotaan ja kulttuurista yhtenäisyyttä sekä suojella jumalan valtakuntaa saatanaan voimilta. Neuvostoliitto on se taho, joka uhkaa kaikkia näitä hyveitä.

Näissä neljässä argumentissa keskeistä on se, miten vihollisella on keskeinen rooli historian rekonstruoinnissa, nykytilanteen arvioinnissa ja tulevaisuusnäkymissä. Tämänkaltainen viholliskuva oli poliittisesti tarkoituksenmukainen. Se oli sisällissodan voittaneen osapuolen yritys palauttaa kansallinen yhtenäisyys, joka oli hajonnut. Yrityksessä olivat keskeisinä tavoitteina kirkon moraalisen auktoriteettiaseman palauttaminen ja suomalaisen valtion legitimitetin ja jatkuvuuden osoittaminen. Neuvostoliitosta tuli Luostarisen mukaan projisointien kohde, saippua, jolla valkoinen

---

²³ Osapuolet voivat joutua ”hobbesilaiseen” pelon loukkuun, ”tribaaliloukkuun”, jossa itse itseään ruokkiva vihan ja pelon kierre tekee sovun mahdottomaksi. Glover 2003, 159–200, erit. s. 165–177. Prosessi selvästi muistuttaa viholliskuvien luomista ja dynamiikkaa.

²⁴ Luostarinen 1989, s. 125.

Suomi pesi sisällissodan aiheuttajiksi katsotut syyt, moraalisen heikkouden ja liberalismiin, kasvoiltaan.²⁵ Tätä käsitystä perivihollisuudesta tukivat Suomessa koululaitos, kirkko, puolustusvoimat, suojeluskunnat, lakonmurtajat, oikeistoradikaalit liikkeet, kommunistinvastaiset tiedotustoimistot ja asennekasvatus.²⁶

Virallinen tiedotustoiminta Suomessa sotien aikana

Virallisen tiedottamisen ja propagandan organisointi oli aloitettu Suomessa 1930-luvun puolivälissä, kun kansainvälinen ilmapiiri oli kiristymässä.²⁷ Suomen Sanomalehtimiesliitto hyväksyi tiedottajien kouluttamisen alusta saakka.²⁸ Valtio puolestaan tiedosti lehdistön ja hyvien lehdistösuhteiden merkityksen yleisen mielipiteen kannalta, ja liitto sai läpi myös muutamia vaatimuksiaan sanomalehtien oikeuksista kriisitilanteissa.²⁹ Maailmansodan syttymisen jälkeen perustettiin valtioneuvoston kansliaan Valtioneuvoston Tiedoituskeskus, jonka tehtävä oli johtaa kaikkea valtioneuvoston valvomaa tiedotusta, informoida hallitusta ja muita viranomaisia sekä levittää tarpeelliseksi katsottavia tietoja kotimaassa ja ulkomailla. Keskus ohjasi lehtien kirjoittelua jo loka-marraskuussa Moskovan neuvottelujen aikana. Tiedottamisen organisointiin osallistuivat myös viestintäalan ammattilaisten perustama Propagandaliitto ry, Akateemisen Karjala-Seuran samana syksynä organisoima salainen järjestö Maan Turva ja puolustusvoimiin perustettu propagandaosasto.³⁰ Nämä elimet vaikuttivat propagandaan sitten myös jatkosodan kuluessa.

---

²⁵ Luostarinen 1989, s. 130. Ks. myös Klinge 1972, s. 60–63; Immonen 1987, s. 306–318. Karemaan mukaan valkoiset eivät halunneet kohdata sisällissodan aikana eivätkä sen jälkeenkään ajatusta siitä, että sota olisi johtunut esimerkiksi sosiaalisista syistä ja että idealisoitu suomalainen kansa olisi jakaantunut kahtia. Niinpä sodalle oli löydettävä ulkoinen syy. Se, että suomalaiset olivat sotaan ryhtyneet, selitettiin itäisellä tartunnalla. Karemaa 1998, s. 197. Liberalismi ja moraalinen heikkous olivat mahdollistaneet tartunnan. Venäläisyyden ja Venäjän näkeminen uhkana oli tehokas motivointitapa, jonka lähtökohtana perivihollisuus toimi. Äärioikeiston ryssävihan selitys oli hyvin epämääräinen; tavallisesti se oli heimo- ja isänmaanrakkauden periytyvä vastakohta, joka tarkoitti kokonaisvaltaista Venäjän, venäläisten ja venäläisyyden vihaamista. Nygård 1985, s. 468.

²⁶ Kinnunen 1998, s. 25.

²⁷ Vuonna 1934 perustettiin Puolustuslaitoksen Sanomakeskus, joka vuonna 1938 muutettiin Puolustusministeriön Sanomatoimistoksi. Wunsch 2002a, s. 211–213.

²⁸ Sanomamieslehtiliitto oli jo Mäntsälän kapinan jälkeen esittänyt ryhdyttäväksi toimenpiteisiin sotilasjohdon ja lehdistön välisten suhteiden parantamiseksi. Wunsch 2002a, s. 213.

²⁹ Liitto painotti toimitusten ratkaisevan oman kokoonpanonsa ja käytännön kysymykset. Se korosti erilaisten, eri aatesuuntien edustavien lehtien ilmestymisen tärkeyttä kaikissa olosuhteissa. Nämä asiat otettiin huomioon kriisiaikojen tiedottamisesta säädetettäessä. Wunsch 2004, s. 28–29.

³⁰ Propagandaliitto ry:n toimeenpaniva elin oli Finlandia Uutistoimisto, jonka toimintaa valtio valvoi. Maan Turvan toiminta oli artikkelien ja ohjelmien toimittamista ja mielialojen tarkkailua. Wunsch 2002a, s. 215–219.

Sananvapautta rajoitettiin syksyllä 1939 vähitellen.³¹ Valtioneuvoston Tiedotuskeskus lähetti lehdille ensimmäiset kirjoittelua koskevat ohjeet joulukuun alussa. Sodan aikana jaettiin yhteensä 17 kertaa ohjeita ja vajaa 40 artikkelia. Päämajan propagandaosaston rooli oli lehtien kannalta keskeisempi, koska se toimitti niille ylipäällikön ja muiden päiväkäsyt ja päivittäiset sotatilannekatsaukset. Lisäksi propagandatoimisto välitti 87 muuta kirjoitusta talvisodan aikana. Kirjoitteluohjeita se antoi kolme kertaa.³²

Välirauhan aika talvisodan jälkeen aiheutti muutoksia valtion tiedotustoiminnassa. Lehdistö vaati rajoitusten poistamista, mutta valtiovalta jatkoi niitä suursodan aiheuttamaan tilanteeseen vedoten. Toukokuun lopussa 1940 valvonta siirrettiin sotilasviranomaisilta sisäministeriön alaisuuteen, mikä samalla kuvasti sensuurin ja tiedotustoiminnan muuttumista sotilaallisesta poliittiseksi.³³ Heinäkuussa 1940 pääministeri Risto Ryti asetti salaisen komitean valmistelemaan ”o s a n a v a l t a k u n n a n yleissuunnitelmaa [harvennus Perkon] sodanaikaisen tiedotustoiminnan entistä parempaa järjestelyä”. Perko korostaa tässä sitä, että yleissuunnitelmaan kuului uuteen sotaan valmistautuminen. Hallitus oli huolissaan sekä talvisodan aikana todetusta virallisen tiedotuksen hajanaisuudesta että kansallisen yksimielisyyden vähittäisestä murenemisestä. Komitean mietinnössä keskeistä oli suositus sodanaikaisen tiedotuksen keskittäminen. Saksalaismallisen propagandaministeriön perustaminen kuitenkin hylättiin. Kesäkuussa 1941 perustettiin Valtion Tiedotuslaitos eli VTL. Organisoinnin lähtökohtana oli olettaus, että uudesta sodasta tulee lyhytaikainen.³⁴

VTL oli pääministerin alainen poliittisesti johdettu sotilaallinen organisaatio. Tehtävinä olivat tietojen hankkiminen, tiedotusten toimittaminen julkisuuteen, yleisradion ja tietotoimistojen johtaminen ja valvonta, tiedotus- ja propagandaelinten, -laitosten ja –järjestöjen toiminnan valvominen ja ulkomaille suuntautuvan Suomea koskevan toiminnan johto ja valvonta, sekä sensuuri, johon kuului posti-, lennätin-, puhelin- ja muun tiedotuslaitoksen sekä radion käyttö ja muu julkisuuteen tarkoitettu paino-, kuva- ja äänimateriaali. Senuurin tehtävänä oli estää maan turvallisuuteen, ulkopoliittikkaan ja sodankäyntiin haitallisesti vaikuttavien tietojen ja kommenttien esittäminen.

---

³¹ Lokakuussa lakkautettiin muutamia vasemmistolehtiä kuun 6. päivänä voimaantulleen valtakunnan suojelulain nojalla. Sensuuria laajennettiin marraskuussa, ja täydellinen sotasensuuri astui voimaan 5. joulukuuta sodan jo ollessa käynnissä. Wunsch 2004, s. 34.

³² Wunsch 2002a, s. 227–229.

³³ Wunsch 2002a, s. 230–231; Vilkkuna 1962, s. 16, 24.

³⁴ Perko 1988, s. 27.

Tiedotustoiminnan ydin oli VTL:n kotimaanosaston tuotantotoimisto. Se lähetti jatkosodan aikana lehdille julkaistavaksi noin 2500 artikkelia, joista keskimäärin 40 prosenttia julkaistiin. Sanomalehtiosasto taas välitti lehdille päämajan sotatilannekatsaukset ja yli 7000 TK-kirjeenvaihtajien³⁵ laatimaa rintamakuvausta. VTL vaikutti kansalaismielipiteeseen myös erilaisten yhdistysten, puolueiden ja työmarkkinajärjestöjen kautta. Se lähetti niille tiedotusaineistoa ja organisoi puhetilaisuuksia. Myös yleisradio oli valjastettu VTL:n ja päämajan tiedotusosaston käyttöön.³⁶

Valmiiden artikkelien jakelun lisäksi VTL järjesti kerran kuussa koko maan sanomalehdistön edustajille informaatiotilaisuuksia, joissa ministerit ja virkamiehet pitivät alustuksia. Vuosina 1941–44 näitä järjestettiin kaikkiaan 30 kertaa.³⁷ Lisäksi kerran viikossa Helsingin lehdille oli suppeampia tiedotustilaisuuksia. Lehtien päätoimittajille jaettiin myös luottamuksellista tausta-aineistoa, jota he eivät saaneet julkaista, vaan jonka tarkoitus oli perustella valtion tekemiä päätöksiä ja pitää lehdet ajan tasalla. Sensuurilla oli paikalliset toimistot koko maassa. Ne tarkastivat sanomalehdet ja muut julkaisut etukäteen. Pelkän estämisen lisäksi sensuuri pyrki myös jakamaan ohjeita siitä, miten asioista tuli kirjoittaa ja mistä ei saanut kirjoittaa.³⁸ Suomessa jatkosodan aikana sovelletun sensuurin perusajatus muodostui etukäteisohjinnasta ja vaikutuksensa puolesta ns. itsesensuurista.³⁹ Tästä ja sensuurin onnistumisesta kertoo se, että jatkosodan aikana 98 % lehtien kirjoituksista hyväksyttiin sellaisenaan.⁴⁰

Tiedotustoiminta sodan lehdistössä

Suomessa lehdistökirjoittelu ehti olla vapaata vain lyhyen ajan vuonna 1919 taatun sananvapauden jälkeen. Valtiovalta oli ryhtynyt vaikuttamaan lehdistöön epävirallisesti 1930-luvun puolivälissä, kun kansainvälinen tilanne kiristyi. Poliittinen ja sotilaallinen johto pelkäsi ennen kaikkea ulkopoliittista kirjoittelua, joten se pyysi noudattamaan

---

³⁵ TK sanoista tiedotuskomppania.

³⁶ Perko 1988, s. 28; Julkunen 1990, s. 224. Propagandaa lähetettiin myös piirroksina ja VTL:n toimesta julkaistiin parhaiden TK-kuvausten kokoelmia sekä muutama saksalaisia silmälläpitäen valmisteltu teos. Jutikkala 1997, s. 107–108.

³⁷ Ulkoministeriöstä oli tavallisesti saatu joku korkeista virkamiehistä, kuten ministeri Aaro Pakaslahti tai lähetystöneuvos Asko Ivalo, jotka kertoivat maailman poliittisista tapahtumista tai Suomen asemassa mahdollisesti tapahtuneista muutoksista. Ohjelmaan kuului myös esitelmä kansanhuoltotilanteesta. Lisäksi käsiteltiin vaihtelevasti ajankohtaisia kysymyksiä. Jutikkala 1997, s. 40–41.

³⁸ Perko 1988, s. 30; Julkunen 1990, s. 224.

³⁹ Rusi 1982, s. 368.

⁴⁰ Salminen 1979, s. 22. Osoituksena siitä, että sensuuri onnistui varsin pitkälle mukauttamaan lehdistön tahtoonsa, on myös se, että jatkosodan aikana valtiovallan tarvitsi asettaa julkaisukieltoon ja lakkauttaa vain muutama lehti. Lehdistön ja Valtion Tiedotuslaitoksen välinen yhteistyö sujui – olosuhteet huomioiden – suorastaan erinomaisesti lähes koko sodan ajan: sensuurin rationaalisuuteen luotettiin. Rusi 1982, s. 360.

varovaisuutta. Lehdistön tottelevaisuus ja valtiiovallan pelot uhmakkaasta kirjoittelusta olivat seurausta yhteiseksi koetusta uhasta, Neuvostoliitosta.⁴¹ Maiden välisiä suhteita maailmansotien välisellä ajalla on Timo Vihavainen luonnehtinut ”parhaimmillaankin viileäksi naapuruudeksi”. Uhmakas valmistautuminen puolustukseen oli leimallista porvarillisesti ajattelevissa piireissä.⁴²

Hallituksen viestinviejäksi sanomalehdistö tuli viimeistään Neuvostoliiton ehdottamien syksyn 1939 neuvotteluiden aikaan, jolloin vastapuolelle haluttiin tiedottaa ulkopoliittikan ykkösaihe: Suomi ei muodostaisi Neuvostoliitolle minkäänlaista vaaraa. Puolueettomuus oli kuitenkin päätetty säilyttää, eikä Baltian maiden kaltaista sopimusta tehtäisi. Yksimielisyyttä pidettiin tärkeänä neuvotteluvalttina.⁴³ Niinpä lehdistön tehtävä oli viestittää Neuvostoliittoon päin yksimielinen tukensa hallitukselle ja huolehtia siitä, että koko kansa pysyisi hallituksen politiikan takana.⁴⁴ Lehtien valtaa lukijoihin pidettiin huomattavana, minkä vuoksi niitä käytettiin tietoisesti välineenä kriisiajan tiedottamisessa. Tästä syystä lehdistön toimintaolosuhteet haluttiin turvata sodan aikana. Talvisodassa etualalle nousi kansallisen itsemääräämisoikeuden säilyttäminen, mihin lehdet ja tiedotusorganisaatiot pyrkivät yhteistyössä.⁴⁵

Samanlaiseen ajatteluun perustui valtion tiedotuspolitiikka jatkosodankin aikana. Lehdistö toimi myös kiinteästi propagandan kanssa yhdessä. Sodan sytyttyä sensuurin avulla osoitettiin, että Suomi ei hyökkää, mutta Mannerheimin ”otettua ohjat” sensuuri muuttui valloitus sodan propagandan välineeksi.⁴⁶ Syyskuussa 1941 valloitusteemasta luovuttiin.⁴⁷ Tässä vaiheessa Saksa oli joutunut hillitsemään suomalaisia lehdistön liiallisesta valloitusinnosta.⁴⁸ Myös VTL oli jo elokuussa ohjeistanut omia kirjoittajiaan välttämään ”räikeää, karkeaa ja ylimielistä sävyä” sekä ”joutavaa ryssittelemistä”. Erillissota-termi

---

⁴¹ Helmi-maaliskuussa 1938 sekä ulkoministeri Rudolf Holsti että pääministeri A.K. Cajander painottivat, että kireän maailmanpoliittisen tilanteen johdosta Suomessa oli syytä noudattaa varovaisuutta ulkopoliittisten asioiden käsittelyssä. Viesti oli suunnattu ennen kaikkea oikeisto-oppositiolle ja sen lehdistölle, joka käsitteli muun muassa Neuvostoliiton sisäisiä oloja varsin suorasukaisesti. Wunsch 2004, s. 64. Syksyllä 1939 myös puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheim sekä ulkoministeriö vetosivat lehdistöön, jotta se säilyttäisi asiallisen ja tyynen linjansa ja välttäisi käyttämästä loukkaavia ja ärsyttäviä sanontoja. Perko 1988, s. 18.

⁴² Vihavainen 2004, s. 269.

⁴³ Wunsch 2004, s. 31, 188. Soikkasen mukaan suomalaiset katsoivat, että yhtenäisyys olisi este Neuvostoliiton aseelliselle toiminnalle. Soikkanen 1984, s. 366.

⁴⁴ Wunsch 2004, s. 188. Asialla oli myös toinen puolensa, kuten Paasivirta on kirjoittanut. Yksimielisyys Neuvostoliiton vaatimusten edessä oli jossain määrin myös pingottuneisuutta. Ulkoisen vaaran uhatessa ei helposti esitetty poikkeavia mielipiteitä. Sellaisen pelättiin vaikuttavan hajottavasti. Paasivirta 1992, s. 48.

⁴⁵ Wunsch 2004, s. 354.

⁴⁶ Rusi 1982, s. 362.

⁴⁷ Perko 1974, s. 111–113.

⁴⁸ Rusi 1982, s. 363.

julkistettiin marraskuussa 1941 amerikkalaisen Taylorin haastateltua presidentti Rytä.⁴⁹ Bolshevismien tuhoaminen oli tosin Suomen viralliselta taholta ilmaistu tavoite vielä vuonna 1942.⁵⁰ Sodan luonnetta ei kuitenkaan nähty enää aivan yksiselitteisenä, ja suursodan käänneet vaikuttivat lehtien suhtautumiseen. Lehtien muodostama yhteinen rintama alkoi rakoilla viimeistään Stalingradin jälkeen. Suomen Sosialidemokraatti oli puhunut erillisrauhasta jo vuoden 1942 puolella.⁵¹ Niin sanottu rauhanoppositio, johon kuului sosiaalidemokraatteja sekä svenska folkpartietin jäseniä, ryhtyi ajamaan erillisrauhaa. Lehdistä Sosialidemokraatti, Hufvudstadsbladet ja Helsingin Sanomat liittyivät rauhanoppositiolinjalle.⁵²

Sensuurin päähuomio ulkopoliitikassa keskittyi Suomen ja Saksan suhteisiin. Lehdistöltä toivottiin solidaarisuutta asevelimaata kohtaan. Suomen taloudellista riippuvuutta Saksasta korostettiin lehtimiehille. Kansallissosialismista, juutalaiskysymyksestä sekä Tanskasta, Norjasta ja Virossa ei voitu keskustella kovinkaan paljon. Tavoitetta helpotti Perkon mukaan lehtien voimakas neuvostovastainen kirjoittelu. Ulkomaisten spekulatioiden estäminen ajautumasta suomalaisiin lehtiin riitti useimmissa tapauksissa. VTL suositteli myös täyttä solidaarisuutta valtiojohtoa kohtaan.⁵³ ”Suositus” oli annettu jo huhtikuussa 1940, jolloin niin sanottu yleiskielto esti hallituksen ja viranomaisten kaikkinaisen arvostelun.⁵⁴ Sensuurin ohjeet keskittyivät vuodelle 1944, jolloin annettiin yli puolet kaikista jatkosodan aikaisista ohjeista. Tärkein aihepiiri sodan aikana oli ulkopoliittikka, joka muodosti kolmanneksen kaikista ohjeista.⁵⁵ Jatkosodassa Suomen aseveljenä sotineella Saksalla oli myös suuri vaikutus maan sensuurioloihin. Suomalaiset noudattivat useita saksalaisten pyyntöjä ja kielsivät näiden toiveesta muun muassa erillisrauhasta kirjoittelun keväällä 1943.⁵⁶

---

⁴⁹ Vilkuna 1962, s. 75, 142.

⁵⁰ Luostarinen 1986, s. 342.

⁵¹ Stalingradin jälkeen VTL oli uudelleen kehottanut vähentämään ryssittelyä. Rusi 1982, s. 248, 251; Perko 1971, s. 173. Vähäistä propagandan määrää ajanut VTL:n päällikkö Vilkuna oli tehnyt suursodan kulusta myös omat johtopäätöksensä. Herlin 1993, s. 171–181.

⁵² Paasivirta 1992, s. 236. Sosialidemokraatti vaati helmikuussa 1943 myös Suur-Suomi –propagandan lopettamista. Kaunismaa 1988, s. 110.

⁵³ Perko 1988, s. 35; Perko 1971, s. 51.

⁵⁴ Rusi 1982, s. 359.

⁵⁵ Omasta sodasta annettiin ¼ ohjeista, samoin maan sisäisistä oloista. Suursodasta annetut ohjeet muodostivat 1/5 kokonaismäärästä. Rusi 1982, s. 52–53; Perko 1971, s. 54–55.

⁵⁶ Rusi mainitsee, ettei sensuurin osalta ole voitu osoittaa montaakaan tapausta, jossa saksalaisten pyynnöt eivät olisi johtaneet toimenpiteisiin. Rusi 1982, s. 67–72, 260–261, 364.

Vihollisuutta taistelujen loppuun asti

Maailmansotien välillä kommunistinen ideologia ja käytäntö toimivat uhkakuvien perustana lännen etuvartioksi käsitetylle Suomelle, jonka julkisuudessa Neuvostoliitto oli usein ”ykkösasia”.⁵⁷ Talvisodan Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva ”herätettiin” lehdistössä parin kuukauden aikana ennen talvisotaa.⁵⁸ Tuolloin toteutuivat monet viholliskuvien synnyn kannalta keskeiset tekijät: kyseessä oli kielellisesti, kulttuurisesti, kansallisesti ja uskonnollisesti vieras rajanaapuri, jonka taholta koettiin uhkaa.⁵⁹ VTL:ssä oli tarkat jakelujärjestelmät artikkelien toimittamisessa lehdille. Näin artikkeleiden sisällössä voitiin ottaa huomioon kohderyhmä, eli lehden lukijat, ja räätälöidä teksti – ja viholliskuva – niitä varten sopivaksi. Esimerkiksi työväestöä varten luotiin jo talvisodan aikana viholliskuva, jossa keskeistä olivat Neuvostoliiton yhteiskunnalliset epäkohdat.⁶⁰

Keskeistä Neuvostoliitto-kuvalle molemmissa sodissa oli itänaapurin esittäminen hyökkääjänä. Historiaan vedoten saatettiin todistaa perivihollisuus maiden välillä. Lisäksi Neuvostoliiton olemus bolshevismin emämaana teki siitä vastenmielisen kaikille puolueille.⁶¹ Porvarilliset suomalaiset lehdet kuvasivat koko talvisodan ajan Neuvostoliittoa oman aateperinteensä valossa. Suomen ja Venäjän konfliktien täyttämä historia ja valkoisen Suomen ideologia leimasivat Ajan Suunnan, Uuden Suomen ja Ilkan kirjoittelua Neuvostoliitosta alusta saakka, etenkin niiden kuvatessa Neuvostoliiton sisäisiä oloja. Sosialidemokraatin Neuvostoliitto-kuvan erilaisista juurista kertoi sosialistisen aatemaailman korostaminen. Aatteelliset erot ilmenivät, kun käsiteltiin Neuvostoliiton tapahtumia ennen talvisotaa. Sodan aikaisessa viholliskuvassakin ne olivat nähtävillä,

---

⁵⁷ Immonen 1987, s. 70, 122–123.

⁵⁸ Wunsch 2002b, s. 181.

⁵⁹ Wunsch 2002a, s. 83–85. Ks. myös Luostarinen 1986, s. 28–31.

⁶⁰ Wunsch 2004, s. 314. Erilaisia jakeluryhmiä oli jatkosodan aikana toistakymmentä. Jakelu I käsitti 63 sanomalehteä, ja joukossa olivat maan suurimmat lehdet Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi, sekä tässä tutkimuksessa mukana oleva Ajan Suunta. Loput olivat lähinnä pieniä paikallislehtiä. Jakeluun II kuuluivat Edistyspuolueen lehdet, jakeluun III Kokoomuksen ja jakeluun IV Maalaisliiton, kuten Ilkka. Jakelu V oli tarkoitettu sosiaalidemokraattisille lehdille. Loput jakelut oli toteutettu alueellisten rajojen pohjalta. Lisäksi jakelussa XI oli 18 suomenruotsalaista lehteä. Perkon mukaan jakeluryhmät kuitenkin muuttuivat sodan aikana ja esimerkiksi yhdessä listassa oli 19 ryhmää. Syksyn 1944 jakelussa esiintyykin merkintöjä, joiden perusteella ei voi tarkalleen sanoa mitä ne tarkoittavat. VnTiE: Bd 1, kotimaisten lehtien palvelu; Perko 1974, s. 63–64; Kulha 1972, s. 27–28.

⁶¹ Toisenlaista – ”apologeettista” – suhtautumista edustanut kommunistinen puolue oli Suomessa maan alla vuoden 1944 lokakuuhun asti, jolloin välirauhansopimuksen määräykset edellyttivät sen toiminnan kieltäneiden lakien kumoamista. Ks. Liite 1.

vaikka vihollisuus yhtenäisti kuvaa siten, että monet oikeistolaiseen aateperintöön liittyvät Neuvostoliiton kuvan mustavalkoisimmat stereotyypit omaksuttiin kaikissa lehdissä.⁶²

Talvisodassa Suomen tavoitteena sodassa oli itsenäisyyden säilyttäminen ja siihen pyrittiin kaikilla rintamilla. Myös lehdistö ajoi tätä päämäärää soraäänittä, ”talvisodan hengessä”.⁶³ Talvisodan perintönä oli yleinen katkeruus. Kun siihen välirauhan aikana yhdistyi pelko aggressiivisesti ja ylimielisesti käyttäytyvää naapuria kohtaan, oli psykologinen pohja jatkosodalle luotu. ”Ryssäviha” sai välirauhaksi mielletyn ajanjakson aikana yllin kyllin polttoainetta ajankohtaisista tapahtumista, joihin kuuluivat Neuvostoliiton lukuisat painostusyritykset. Timo Vihavaisen mukaan on tuskin yliammuttua arvioida, että tämä termi alkoi talvisodan jälkeen olla sopiva kuvaamaan kansan enemmistön tunteita.⁶⁴

Jatkosodan hyökkäysvaiheessa oikeistolehdet menivät ”asioitten edelle”. Ne saattoivat nimittää Saksaa Suomen liittolaiseksi, jakaa Neuvostoliiton alueita voittajien kesken tai vihjata uuden tilanteen vaatimiin muutoksiin Suomen poliittisessa järjestelmässä. Oikeistolehdet eivät pidätelleet sanojaan ”kiihkon ja purkautuvan katkeruuden ilmapiirissä”. Eräs tapa viitata sodan mahdollisiin sisäpoliittisiin vaikutuksiin oli kansalaissodan muistojen nostattaminen. Sensuuri pyrki tosin estämään sanan ”punaiset” käytön.⁶⁵ Heikki Luostarinen on osoittanut, että suursodan käänneet vaikuttivat suomalaisen oikeistolehdistön viholliskuvaan. Vuonna 1941 Saksa oli joutunut hillitsemään suomalaisten Suur-Suomi-kaavailuja, mutta rauhanhuhujen ja odotuksen ilmapiirissä vuonna 1944 kirjoittelu oli muuttunut jo varovaisemmaksi. Maltillinen Uusi Suomi kuvasi neuvostoelämän kurjuutta ja oikeudettomuutta enää vain satunnaisesti, Ajan Suunta sen sijaan toistuvasti.⁶⁶

Jatkosota esitettiin suomalaisessa propagandassa puolustussotana. Vuonna 1941 puolustussodalla vielä tarkoitettiin bolshevisminvastaisen rintaman puolustustaistelua Neuvostoliittoa vastaan, mutta vuonna 1944 lehdet tulkitsivat Suomen sodankäynnin olleen alunalkuaan puhtaan defensiivistä.⁶⁷ Vuonna 1941 puolustuksellisuus tarkoitti oikeistolehdistölle myös sitä, että jos Suomi ei tilaisuuden tullen tuhoaisi bolshevismia, se

---

⁶² Wunsch 2004, s. 348–349.

⁶³ Wunsch 2004, s. 354.

⁶⁴ Vihavainen 2004, s. 338.

⁶⁵ Luostarinen 1986, s. 210–211. Poliittisen järjestelmän muutoksista myös Vilku 1962, s. 90.

⁶⁶ Luostarinen 1986, s. 374. Rusi 1982, s. 363.

⁶⁷ Pääministeri Linkomies oli radiopuheessaan Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alkamisen jälkeen kiteyttänyt propagandan päälinjaksi taistelun Suomen vapauden ja itsenäisyyden, Pohjolan ja länsimaisen kulttuurin puolesta. Luostarinen 1986, s. 381.

joutuisi itse sen uhriksi. Suomi oli aina halunnut vain rauhaa, mutta joutui kesällä 1941 jälleen Neuvostoliiton hyökkäyksen uhriksi. Oikeiston propagandan tärkeimmät teemat jatkosodan aikana olivat bolshevismien tuhoaminen, Itä-Karjalan valtaus, erillissota ja puolustautuminen. Teemojen painotus eli sodan ajan siten, että esimerkiksi Itä-Karjalan valtausta perusteltiin aluksi heimoyhteydellä ja myöhemmin, kun kirjoittelu aiheesta väheni, strategisilla syillä.⁶⁸

Oikeistolehdistössä viittaukset Suomen ja Venäjä-Neuvostoliiton perivihollisuuteen olivat olleet jatkosodan ensimmäisten sotavuosien aikana toistuvia. Perivihollisuus korostui syksyllä 1943 rauhanhuhujen tunnelmissa ja Saksan tilanteen heikentyessä, kun propaganda ryhtyi etsimään ”talvisodan henkeä”, jolla tarkoitettiin kohtalonuskoista taistelutahtoa ja laskelmoimatonta uhrimieltä. Venäläis-suomalainen taisteluvissio, vuosituhantinen kansojen kamppailu, korostui propagandassa yhä voimakkaammin. Vuoden 1943 loppukuukaudet muuttivat tilannetta siten, että kiivaimmat laittoivat kaiken peliin tunnuksella ”voitto tai kuolema”, maltillisimmat puolestaan alkoivat varautua elämään vahvan ja vaikuttavan Neuvostoliiton varjossa.⁶⁹

Samansuuntainen kehitys jatkui kevään 1944 aselepokeskustelujen aikana. Oikeistolehdistä maltillisiin kuului Uusi Suomi, kun taas tamperelainen Aamulehti oli astetta jyrkempi. Ajan Suunta piti koko ajan taistelua ainoana keinona. Kaikkiaan Uusi Suomi oli Luostarisen mukaan kuitenkin siistinyt sivunsa rauhaa odottavaan tilaan elokuulle 1944 tultaessa. Myös Ajan Suunnassa neuvostovastainen kirjoittelu väheni heinä-elokuussa.⁷⁰ Kaunismaan mukaan Ilkkaa voi päälinjaltaan verrata Luostarisen tutkimiin kokoomuksen lehtiin. Myös perivihollisuus kuului tähän linjaan. Sosialidemokraatti irtautui oikeistolaisesta rintamasta vasta kesällä 1944, suurhyökkäyksen jälkeen. Erityisesti lehden pakinoitsijat kävivät kuitenkin sotaa alusta saakka yhteisessä rintamassa keskustalaisten ja oikeistolaisten lehtien kanssa.⁷¹

---

⁶⁸ Luostarinen 1986, s. 221–222, 381, 422–423. Vilkun mukaan puolustussotaa pyrittiin propagoimaan siten, ettei se edellyttäisi Venäjän kansan eikä sen aikaansaannosten tuhoamista. Vilkuna 1962, s. 142.

⁶⁹ Luostarinen 1986, s. 268, 280, 351, 374–377.

⁷⁰ Luostarinen 1986, s. 382–386.

⁷¹ Sosialidemokraatin Muste-Maalari sanoi vuoden 1943 syksyllä ”vuoden 1918 puna- ja valkokaartilaisten poikien seisovan rinta rinnan puolustamassa maata Venäjän laajentumispolitiikkaa vastaan, jonka Iivana Julma otti käyttöön, jolle Pietari Suuri antoi vakiintuneet muodot, jonka Nikolai I kehitti korkeimmilleen ja jota nykyisin pyrkii toteuttamaan Stalin”. Näin muotoilu perivihollisuudesta eli ainakin sosiaalidemokraattisen lehden pakinapalstoilla. Kaunismaa 1988, s. 111, 119–120.

Venäläisen luonne

Neuvostoliittoa koskevaan viholliskuvaan liittyi Suomessa rasismi.⁷² ”Ryssävihassa” keskeistä oli venäläisiä pidettiin halveksuttavina rodullis-etnisten ominaisuuksiensa ja Suomea uhkaavan ekspansiohalunsa vuoksi. Tämän ikivanhana pidettävä antagonian ajateltiin perustuvan intuitioon eikä järkeen.⁷³ Venäläisyys samastettiin bolshevismiin ja kaikki Neuvostoliiton kansalaiset bolshevikeiksi. Sanan ”ryssä” pejoratiivinen merkitys oli yleisesti tunnettu, vaikka sana on voinut joskus ollakin neutraali.⁷⁴ Venäläiseen ihmiseen kohdistunutta rotuvihaa lietsoivat lähinnä oikeistolehdet, mutta jatkosodan alkuvaiheissa myös sosiaalidemokraatit pitivät bolshevismia kukistumista toivottavana päämääränä. Sosiaalidemokraattisessa lehdistössä venäläisiä kuitenkin pidettiin pääosin samanlaisina ihmisinä kuin suomalaisia. Talvisodassa oikeistolehdistö piti syyllisenä sotaan koko Venäjän kansaa, mutta Sosialidemokraatissa syylliseksi esitettiin vain johto.⁷⁵ Vika oli järjestelmässä, ei ihmisissä. Lehti suositteli jo vuonna 1941, ettei sanaa ryssä käytettäisi.⁷⁶ Maalaisliitto kuului oikeiston kanssa samaan rintamaan.⁷⁷ Jo talvisodan aikana vihollisen symboleiksi nousivat Stalin ja erityisesti Molotov, jota arvosteltiin voimakkaimmin.⁷⁸ Sama linja pysyi jatkosodassa. Myös Sosialidemokraatti liittyi tähän rintamaan.⁷⁹

Lehtien suhtautuminen Neuvostoliittoon ja venäläiseen ihmiseen vaihteli sodan käänteiden mukaan. Jatkosodan ensimmäisenä vuonna oikeistolehdistössä venäläisen luonteen kuvauksessa painottuvat orjamaisuus, petollisuus ja kulttuurittomuus. Myös viittaukset perivihollisuuteen olivat toistuvia.⁸⁰ Vielä vuonna 1941 venäläinen saatettiin esittää

---

⁷² Outi Karemaa määrittelee rasismia ”rodun” perusteella tapahtuvaksi syrjinnäksi, sorroksi tai kiihkoiluksi ja opiksi, politiikaksi tai asenteiksi, jotka perustuvat näkemyksille rotujen erilaisuudesta. Rasismi ilmenee yleisesti mm. rotuennakkoluuloina ja erilaisissa rotustereotyyppioissa, joita voidaan käyttää hyväksi propagandistisessa vihanpidossa. Stereotyyppit tulevat erityisesti ilmi arkitasolla puhuttaessa kansanluonteesta. Karemaa 1998, s. 9-10. Tärkeää on se, että stereotyyppit viittaavat yhtä paljon niin kuviteltuun kuin ”todelliseksi” käsitettyynkin. Representaation käytännöissä tehdään näkyväksi vain tarinan toinen puoli. Toinen puoli, tarinan syvempi merkitys, piilee siinä, *mitä ei sanota vaan kuvitellaan – siinä, mihin vihjataan, mutta mitä ei voida näyttää*. Wunsch 2004, s. 19; Hall 1999, s. 199.

⁷³ Klinge 1983, s. 60.

⁷⁴ ”Ryssä”-sanan pejoratiivinen merkitys on saattanut olla alun perin uskonnollista eikä kansallista laatua ja se olisi kehkeytnyt lähinnä suhteessa karjalaisiin. Luostarinen 1986, s. 96; Klinge 1983, s. 72–73.

⁷⁵ Wunsch 2004, s. 352.

⁷⁶ Kaunismaa tutki myös tamperelaista sosiaalidemokraattista *Kansan lehteä*, joka oli hänen mukaansa oikeammalla kuin Sosialidemokraatti, joissakin tapauksissa oikeammalla kuin maalaisliittolaiset lehdet. Lehti myös ”ryssitteli vapaasti” pääkirjoituksia myöten. Ks. Kaunismaa 1988, s. 13–14, 45–47, 121.

⁷⁷ Kaunismaa 1988, s. 89, 120–122. Oikeistolehdistä enemmän Luostarinen 1986, erityisesti s. 207–387.

⁷⁸ Wunsch 2004, s. 300.

⁷⁹ Muste-Maalarin mukaan Molotovien suukaan tuskin aukesi muuta kuin syömistä ja valehtelemista varten. Kaunismaa 1988, s. 10.

⁸⁰ Luostarinen 1986, s. 260, 268.

huvittavassa valossa, mutta sotaonnen kääntyessä kauhu- ja pelottelutarinat lisääntyivät.⁸¹ Vuoden 1942 puolella oikeistolehdet ryhtyivät antamaan entistä enemmän sijaa vastustajan sisukkuudelle, koulutukselle ja fanaattiselle taistelutahdolle.⁸² Puhuessaan ryssistä, venäläisistä, iivanoista tai bolshevikeista oikeistolehtien kirjoittajat tarkoittivat tavallisesti kaikkia neuvostoliittolaisia. Bolshevikkeja olivat niin kommunistit kuin ei-kommunistitkin, venäläisiä niin isovenäläiset kuin kalmukit ja tataaritkin. Sanoilla oli sikäli eroa, että bolshevikkia ja venäläistä käytettiin kaikissa juttutyypeissä, mutta ryssä, iivana ja vanja esiintyivät enimmäkseen pakinoissa ja reportaaseissa. Sodan alkuvuosina ”ryssä” -ilmaus oli tosin varsin yleinen myös esim. uutisotsikoissa ja pääkirjoituksissa. Myöhemmin sen käyttö väheni.⁸³ Syksyllä 1943 suomalainen propaganda oli Luostarisen mukaan kuitenkin rodullisesti ja etnisesti venäläistä kansaa halveksivampaa kuin saksalainen ulkomaanpropaganda. Vuonna 1944 käsitykset eivät välttämättä olleet muuttuneet, mutta määrät olivat vähentyneet.⁸⁴

1.2 Tutkimustehtävä

Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään johtavan suomalaisen lehdistön suhtautumista Neuvostoliittoon syksyllä 1944. Lähtökohtana ovat viholliskuvat ja tässä tapauksessa niiden purkaminen. Pääkysymys koskee sitä, purkivatko lehdet Neuvostoliitosta luodun viholliskuvan. Miten ja millä aikataululla? Kysymykseen liittyvät kiinteästi lehtien suhtautuminen aselepoon ja välirauhaan, joista on aiemmissa tutkimuksissa esitetty yleisluontoisia huomioita.⁸⁵ Tärkein tutkimuksen kehys on tutkittavana ajanjaksona voimassa ollut sensuuri. 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen artikkelit edellyttivät ennakkosensuurin ylläpitämistä.⁸⁶ Valtion tiedotustoiminnan vuorovaikutus lehtien kanssa kuuluu keskeisenä osana viholliskuvan purkamisen problematiikkaan. Miten lehtiä ohjailtiin ja mukautuivatko lehdet? Tämän tutkimuksen kannalta keskeistä olisi hahmottaa hallituksen oma ääni VTL:n ohjeiden taustalta, toisin sanoen se, mikä oli aktiivista ohjailupolitiikkaa. Mikä valtion – tai paremminkin hallituksen – intressi oli ja miten lehdet suhtautuivat siihen? Löytyykö lehtien välillä merkittäviä eroja?

---

⁸¹ Luostarinen 1986, s. 230, 293, 354–374.

⁸² Luostarinen 1986, s. 305–306.

⁸³ Luostarinen 1986, s. 267.

⁸⁴ Luostarinen 1986, s. 357, 387.

⁸⁵ Ks. Esim. Paasivirta 1992, s. 260–261; Kulha 1972, s. 214.

⁸⁶ Ks. Liite 1; Perko 1988, s. 46.

Viholliskuvalla on aina funktio. Luostarisen mukaan suomalaisuus rakentui voimakkaasti venäläisyyden kautta sen negaationa ja venäläisyys puolestaan rakentui voimakkaasti politiikan, bolsevismin, kautta.⁸⁷ Viholliskuvaa ei voida ymmärtää vertaamalla sitä omakuvaan, jonka lehdet suomalaisista loivat. Lisäksi on pohdittava mitä osaa näytteli se, että saksalaisista tuli Lapin sodassa Suomen vihollisia. On esitetty, että saksalaisten toimet Lapissa helpottivat suomalaisten uutta ulkopoliittista orientaatiota. Tapahtuiko jotakin mitä voisi kuvailla viholliskuvan siirtymiseksi? Koska kaikki lehdessä oleva kertoo ajastaan jotakin, ei tarkastelua voi lopettaa pelkästään siihen mitä lehdet Neuvostoliitosta kertoivat. Erityisesti on mietittävä missä suhteessa muihin asioihin naapurista puhuttiin, mihin yhteyksiin se liitettiin ja mihin taas ei. Mitä puolia tai piirteitä haluttiin korostaa?

Oletuksena oli, että – ”perinteinen” – pelkkiin pakinoihin ja pääkirjoituksiin pohjautuva analyysi jäisi varsin ohueksi, koska lehtien sisällössä moni asia kosketti tutkimustehtävää. Vaikka kantaottavia kirjoituksia on pidettävä mielipiteenilmaisun kannalta keskeisinä, on lehdellä myös muita tapoja osoittaa suhtautumistaan. Näin kiinnitin huomiota myös uutisointiin. Analyysia oli mielestäni tarpeen laajentaa koskettamaan myös Saksa-suhteita, koska ne liittyivät hyvin kiinteästi rauhankehitykseen. Sensuurin ja tiedotustoiminnan asiakirjoja on tarkasteltu myös hieman varsinaista tutkimusjaksoa pidemmälle, jotta niukasta materiaalista saataisiin enemmän vihjeitä. Tarkastelu päättyy marraskuun alussa, jolloin juhliittiin neuvostovallankumouksen 27-vuotispäiviä. Syynä tähän on se, että näihin aikoihin lehdissä esiintyi viholliskuvaa voimakkaasti purkavia elementtejä. Samaan aikaan maassa syntyi akuutti hallituskriisi, joka johti Paasikiven hallituksen syntymiseen. Tuolloin lehdistökenttään ilmestyi myös sodan aikana vaiennettujen äänitorvi, eli SKDL:n äänenkannattaja Vapaa Sana, jonka ilmestyminen alkoi 7. marraskuuta. Perusteet viholliskuville muuttuivat lopullisesti.

Tutkimuksessa lehtien suhtautumista tapahtumiin tarkastellaan kielen ja todellisuuden rakentamisen kautta. Tällöin lähtökohtana on Luostarisen määritelmä kaikesta sodanaikaisesta joukkotiedotuksesta propagandana. Tarkoitus ei siis ole selvittää lehtien antaman kuvan oikeellisuutta. Koska oletus on, että viholliskuvaa purettiin, on yhtä tärkeää kysyä miten sitä pysytettiin yllä. Miten todellisuus hahmottui syksyllä 1944? Minkä aseman lehdet kehityksessä ottivat? Vaikka 4.9. solmittu aselepo toimiikin lähtökohtana, on hyvä kartoittaa lehtien palstoja myös muutamaa viikkoa ennen sitä, jotta nähtäisiin mitä

---

⁸⁷ Luostarinen 1986, s. 402–403.

muuttui ja mitä säilyi ennallaan. Kaunismaan ja Luostarisen tutkimusten käsittely ulottuu teoriassa myös tähän aikaan, mutta käytännössä ei.

Viholliskuvan purkaminen

Viholliskuvan purkaminen on asia, josta Luostarisen mukaan oli vähän tietoa vuonna 1986.⁸⁸ Tutkimus on keskittynyt viholliskuvien kehkeytymiseen ja muutoksiin. Jatkosodan aikaista sensuuria selviteltyt Rusi mainitsee, että mielialahoidollisista syistä vihollisesta luotua kuvaa ei missään vaiheessa jatkosotaa ryhdytty inhimillistämään muutamia heikkoja yrityksiä lukuun ottamatta.⁸⁹ Näillä hän tarkoittaa lähinnä sensuurin kehotuksia välttää ryssittelyä ja rauhanoppositioon kuuluneiden lehtien kirjoittelua. Luostarinen mietti vuonna 1986, että viholliskuvan purkamiseksi on poistettava viholliskuvan käytön tuoma poliittinen hyöty, on luotava yhteisiä etuja ja kaikentasoisia yhteyksiä (epävirallisia ja virallisia, kulttuurisia, taloudellisia, poliittisia jne.), on rohkaistava sellaista kansallista identiteettiä, joka ei rakennu vihollisen varaan ja on kitkettävä sodan rakenteistamaa logiikkaa ajattelusta.⁹⁰

Luostarinen palasi aiheeseen parin vuoden päästä artikkelissaan, joka ”kertoi yhden viholliskuvan tarinan”. Hänen mukaansa hävityn sodan jälkeen viholliskuvan purkaminen oli suomalaisille vaikeaa siksi, koska sodan aikana kokemukset ja propaganda olivat vahvistaneet viholliskuvaa. Talvisodasta ja Terijoen hallituksesta jäi syvää katkeruutta. Suurin vaikeus oli ehkä se, että suomalainen kansallinen tietoisuus oli muutettava. Historia täytyi rekonstruoida ja kansakunnan tehtävä oli määriteltävä itsenäiselle pohjalle, ilman vihollisen ”apua”. Luostarisen tämän prosessin käynnistymisestä löytämät todisteet ovat YYA-sopimus, russofobiaa harjoittavien järjestöjen lakkauttaminen, kansojen välisten kontaktien lisääntyminen, taloudellinen yhteistyö ja eräiden venäläisvastaisten elementtien poisto koulukirjoista ja mediasta. Lisäksi Suomelle kirjoitettiin uudenlaista historiaa, määriteltiin uudenlainen tehtävä ja maailman tilannetta arvioitiin uudelleen. Tässä prosessissa Kekkonen oli keskeinen henkilö.⁹¹ Tämän tutkimuksen kannalta nämä seikat sijoittuvat ajallisesti tulevaisuuteen. Luostarisen artikkeli on myös kirjoitettu tilanteessa, jossa Neuvostoliitto vielä oli olemassa. Sen romahdettua hänen kuvaamaansa kehitystä on usein kutsuttu suomettumiseksi. Viholliskuvan purkamisen onnistumisesta voi myös olla

---

⁸⁸ Luostarinen 1986, s. 451.

⁸⁹ Rusi 1982, s. 365.

⁹⁰ Luostarinen 1986, s. 451.

⁹¹ Luostarinen 1989, s. 131.

monta mieltä: olivatko kyseessä vain ruskeakieliset poliitikot vai koko kansa. Tässä tutkimuksessa onkin tarkoitus keskittyä siihen, mitä välittömästi sodan jälkeen tehtiin. Lähtöoletus on se, että sillä oli suuri vaikutus siihen mitä voisi nimittää ”taisteluksi ihmisten muistista ja muistoista”.

Vihollisajattelun suurin ongelma on Harlen mukaan se, että pahuuden kanssa toimiminen saa meidät armottomasti ja totaalisesti eliminoimaan vihollisen. Tällainen ajattelu vihjaa, että pahuus on jossain tuolla, ja että eliminoimalla vihollisen pääsemme eroon pahuudesta. Tämän vuoksi Harlen mukaan pahuuden kohtaamisessa ei olisi taisteltava vihollista vaan vihollisuusajattelua vastaan.⁹² Pohjimmiltaan kyse voisi olla siis toisenlaisten puhetaipojen ja toisenlaisten sosiaalisen todellisuuden konstruoimisen malleista.

1.3 Tutkimusaineisto

Tutkimuksen aineisto koostuu sanomalehdistä ja valtioneuvoston kanslian tiedotus- ja tarkastuselinten arkistoista. Valtion Tiedotuslaitoksen hyvin järjestetyistä arkistoista on käyty läpi systemaattisesti kaikki vähänkin tutkimusajanjaksoon liittyvä. Olen myös muutamassa kohdin joutanut varsinaisesta tutkimusajanjaksosta, joksi valitsin 15.8.1944 – 9.11.1944. Tärkeintä aineistoa ovat sensuurin (tarkastuselimet) poisto-ohjeet, tuotantotoimiston (tiedotuselimet) laatimat propaganda-artikkelit sekä VTL:n kirjeenvaihto ulkoministeriön ja päämajan kanssa.

Tässä tutkimuksessa tarkasteltavat lehdet on pyritty valitsemaan siten, että ne edustaisivat Suomessa esiintyneitä erilaisia mielipiteitä mahdollisimman hyvin. Pääkaupunkien lehdillä oli toisaalta paremmat mahdollisuudet uutistenhankintaan ulkomailta ja siten myös suurempi kyky itsenäiseen mielipiteenmuodostukseen, mutta sensuurin valvova silmä oli myös tarkimmillaan Helsingissä, jossa VTL:n toimistokin sijaitsi.⁹³ Julkaisutarkastustoimistoja oli kyllä koko maassa. Puolueiden johtavia lehtiä oli Neuvostoliitossa luettu jo 1930-luvulta asti Suomen virallisina mielipiteinä. Tässä mielessä viholliskuvan purkamisen tarkastelu myös kannattaa kohdistaa niihin lehtiin, jotka sitä todennäköisimmin harjoittivat, eli niihin joilla oli eniten paineita siihen. Tämän vuoksi johtavat sanomalehdet ovat hyvä tutkimuskohde, jos halutaan piirtää esiin muutoksia ja valtion vaikutusta.

---

⁹² Harle 2000, s. 189–191.

⁹³ Rusi 1982, s. 24.

Lehdistön luokitteluperusteluna on käytetty levikin lisäksi puoluesidonnaisuutta. Puolueiden päälehtien – Ajan Suunta, Ilkka, Suomen Sosialidemokraatti, Turun Sanomat ja Uusi Suomi – lisäksi sitoutumaton Helsingin Sanomat on otettu mukaan maan suurimpana lehtenä. Myös Hufvudstadsbladet oli muodollisesti sitoutumaton, mutta yleisesti sen on katsottu edustavan maan ruotsinkielisen väestönosan mielipiteitä. Helsingin Sanomat ja Hufvudstadsbladet liittyivät vuoden 1943 alusta puoluelehti Suomen Sosialidemokraatin rinnalle kannattamaan ulkopoliittista suunnanmuutosta.⁹⁴ Lehdistä Ajan Suunta ilmestyi kuutena päivänä viikossa, muut seitsemänä. Ilkassa ja Turun Sanomissa ei ollut pääkirjoitusta maanantaisin. Turun Sanomilla oli muina päivinä yleensä kaksi pääkirjoitukseksi luokiteltavaa kirjoitusta: etusivun yläkerta ja toisella tai kolmannella sivulla oleva varsinainen pääkirjoitus, jotka molemmat olen ottanut huomioon.⁹⁵

Sodan aikana suuri osa sanomalehtien julkaisemasta materiaalista oli peräisin VTL:stä. Sen sanomalehtiosastolta tulivat viranomaisen tiedotukset ja uutiset, TK-kirjeenvaihtajien kuvaukset sekä tiedotuslaitoksessa laaditut artikkelit ja pakinat, jopa palstanpäiden mietelauseet. Lehdistön oli osin pakko käyttää tätä materiaalia, mutta se vaati vastapalvelukseksi tiettyjen lehdistöllisten periaatteiden noudattamista materiaalin jakelussa, kuten esimerkiksi kiinnostavuus ja tasapuolisuus.⁹⁶ Yleisesti sensuurin vaikutusta Suomessa on tulkittu siten, että kesää 1944 lukuun ottamatta lehdistö sai mielipiteensä esille.⁹⁷ Myöhemmin paljon keskustelua herättänyt itsesensuuri opittiin jo sodan aikana, mistä kertoo omaa kieltään se, että 98 % kirjoituksista hyväksyttiin jatkosodan aikana sellaisinaan.⁹⁸ Oman tutkimusteeman kannalta tämä tarkoittaa sitä, että lehdistö tiesi miten asioista tuli ja oli mahdollista kirjoittaa.

Suurin osa lehtien saamasta uutismateriaalista oli peräisin STT:ltä. Vain suurimmilla lehdillä Uudella Suomella, Helsingin Sanomilla ja Hufvudstadsbladetilla oli kirjeenvaihtajia ulkomailla. Reuterin irtisanottua sopimuksensa keväällä 1942 jäljelle jäivät TT (Ruotsin tietotoimisto) ja DNB.⁹⁹ Sodan aikana STT oli kiinteässä yhteydessä DNB:n kanssa sekä taloudellisesti että uutisellisesti. Sensuuri puuttui STT:n toimintaan siten, että tietotoimiston oli seurattava tarkasti tiedotuslaitoksen ja päämajan ohjeita. VTL:stä ja

---

⁹⁴ Perko 1971, s. 223.

⁹⁵ Samoin teki Wunsch 2004, s. 24. Vertaa toisin Teikari 1973, s. 14.

⁹⁶ Kulha 1972, s. 26.

⁹⁷ Esim. Rusi 1982, s. 368; Perko 1971, s. 227.

⁹⁸ Salminen 1979, s. 22.

⁹⁹ STT sai tosin TT:n kautta myös Reuterin materiaalia.

STT:stä tuli sodan aikana kilpailijoita uutisaineiston tarjonnassa. VTL sai STT:n etuoikeuden valtioneuvoston uutisiin ja tietotoimisto alistettiin välitysjärjestelmäksi. Se kieltäytyi kuitenkin ottamasta vastaan VTL:stä tarjottua työvoimaa. Sodan aikana tiedotuslaitos ilmaisi toistuvasti tyytymättömyyttään ei-valtiollista rooliaan yhä enemmän painottaneeseen tietotoimistoon.¹⁰⁰

Ajan Suunta oli Isänmaallisen Kansanliikkeen äänenkannattaja, joka noudatti puolueen linjaa tarkasti. Lehti oli voimakkaasti Neuvostoliiton ja kommunismin vastainen ja yhtä voimakkaasti Saksa-myönteinen. Levikki vuonna 1944 oli pääkaupungissa ilmestyvällä lehdellä noin 5400 kpl. *Ajan Suunta* julkaisi pääkirjoituspalstallaan useiden nimekkäiden IKL:n poliitikkojen ulkopoliittisia artikkeleja. Lehteen kirjoittivat muun muassa Vilho Annala, Vilho Helanen ja Bruno A. Salmiala. Näistä Annala oli vuosien 1933–1945 kansanedustaja ja IKL:n puheenjohtaja. Lehti sai ulkomaan uutisensa pääasiassa STT:ltä, DNB:ltä ja STB:ltä, joka nimestään (Skandia Telegrambyrå) huolimatta oli saksalaisten hallussa. Linjaltaan lehteä on luonnehdittu oikeistolaiseksi, äärioikeistolaiseksi tai fasistiseksi.¹⁰¹ Lehden päätoimittaja oli Niilo Vapaavuori, joka kirjoitti myös pakinoita nimellä Mauri. Lehden toinen toimittaja, nimimerkki Oikokolma, eli Erkki Kontio, oli osa Saksan tiedotuskoneistoa STB:n ulkomaantoimittajana.¹⁰² *Ajan Suunnan* tilaajat olivat lähinnä akateemisen tai upseerikoulutuksen saaneita, mutta lehteä tilattiin myös maaseudulle.¹⁰³

Uusi poliittinen tilanne syyskuussa 1944 ajoi *Ajan Suunnan* ahtaalle. Välirohansopimuksen määräykset näyttivät edellyttävän ”fascistisen” lehden lakkauttamista. Syyskuun 25. päivänä tehty muutos ”suomalais-kansalliseksi sanomalehdeksi” ei enää lehteä pelastanut. Sen taival katkesi 4. lokakuuta. Sisäministeri Ernst von Born soitti ja ilmoitti lehden toimitusneuvostolle valvontakomission edellyttävän lakkautusta. Virallisesti lehti tosin ”päättyi lakata ilmestymästä”, mutta valveutuneet kansalaiset varmasti tiesivät mistä oli kyse.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Rantanen 1987, s. 78–80, 126–127. Kesällä 1944 VTL:n ja STT:n välillä oli luottamuspuolaan viittaavia kahnauksia. Perko 1971, s. 52; Kulha 1972, s. 25.

¹⁰¹ Määrittely ei ole aivan yksinkertaista, sillä oikeistolaisista määritelmistä IKL täytti vain vahvan kansallisuusaatteen ja maanpuolustuksen arvostuksen. Esimerkiksi työväen ohjelma oli osin vasemmistolainen. Muutoin puolue pitäytyi vahvasti yksityisomistuksessa ja yksityisessä yritysjärjestelmässä. Asema muistutti sekä fasismia että kansallissosialismia. Uola 1982, s. 479.

¹⁰² Luostarinen 1986, s. 193–194.

¹⁰³ Perko 1971, s. 20.

¹⁰⁴ Perko 1988, s. 116.

Nuorsuomalaisen Päivälehdien seuraajaksi vuonna 1904 perustettu *Helsingin Sanomat* oli vuodesta 1932 riippumaton sanomalehti. Tällöin se luopui kansallisen edistyspuolueen tunnuksista. *Sanoma Oy*:n toimitusjohtaja Eljas Erkon tavoitteena oli tehdä Helsingin Sanomista kansainvälinen kaupallinen uutislehti. Erkko oli myös aktiivinen poliitikko: hän oli kansanedustajana 1933–36, Helsingin kaupunginvaltuutettuna 1930–36 ja valtioneuvoston jäsen kolme eri kertaa, viimeisen kerran Cajanderin hallituksen ulkoministerinä ennen talvisotaa.¹⁰⁵ Erkko päätti lehden ulkopoliittisesta linjasta yhdessä toimittaja Lassi Hiekkalan kanssa.¹⁰⁶ Sotien aikana lehden päätoimittajana toimi Yrjö Niiniluoto. Hän laati useimmat pääkirjoitukset yhteistyössä Erkon kanssa. Niiniluotoa on kuvailtu varovaiseksi. Hän oli enemmän oikealla kuin Erkko, mutta osasi taitavasti peittää mielipiteensä.¹⁰⁷ Erkkoa on puolestaan pidetty anglofiilinä. Hänellä oli henkilökohtaisia suhteita Yhdysvaltoihin ja Englantiin, mutta myös Saksan lähettiläs Wipert von Blücher oli hänen vanha ystävänsä. Erkko antoi tukensa pohjoismaiselle yhteistyölle, mutta tunsikin vastenmielisyyttä Neuvostoliittoa kohtaan.¹⁰⁸

Helsingin Sanomat oli jo jatkosodan alussa luetuin suomalainen lehti. Sen levikki vuonna 1944 oli 144 700. Lehti kiinnitti huomiota nopeaan ja monipuoliseen uutistenhankintaan. Riippumattomana se myös usein vältti poliittisia kannanottoja. Se kannatti valtiollista demokratiaa, sananvapautta, yksityistä omistusoikeutta, yrittäjävapautta ja järkeviä sosiaalipoliittisia uudistuksia. Lehti vei Sosialidemokratilta runsaasti tilaajia uudistusmielisellä suhtautumisellaan. Pakinoitsija Lassi Hiekkala eli ”Eero” kuului edistyspuolueen puolue-toimikuntaan, mutta otti harvoin kantaa ulkopoliittisiin kysymyksiin. Pakinoita kirjoitti myös ”Serp.” eli Seere Maria Salminen.¹⁰⁹ Jatkosodan aikana lehti julkaisi usein laajoja artikkeleja, joissa käsiteltiin suursodan sotilaallisia ja poliittisia näköaloja. Näitä kirjoittivat Niiniluoto, maisteri Raimo Raevuori sekä ulkomaankirjeenvaihtajat Eero Petäjäniemi (Berliini) ja Arvo Ääri (Tukholma). Jatkosodan aikana ulkomaanosaston päällikkönä toimi Jussi Eteläpää, joka oli jyrkästi Hitlerin Saksan vastainen.¹¹⁰ Vuosina 1944–45 Erkko ilmeisesti vetäytyi lehden toiminnassa taka-alalle. Esko Salmisen mukaan lehden toimitustyön taustalla oli usein sensuurin tai jopa

---

¹⁰⁵ Perko 1971, s. 29–30.

¹⁰⁶ Linkomies 1970, s. 387–388. Perkon mukaan linjasta päätti Erkko. Perko 1971, s. 31.

¹⁰⁷ Niiniluoto kuului vuonna 1940 perustetun *Nouseva Suomi* ry:n hallitukseen. Tämä yhdistys ajoi kansainvaltaista valtiomuotoa ja valtiollisia ihanteita, eikä pitänyt mahdollisena yhteistyötä Saksan kanssa.

¹⁰⁸ Perko 1971, s. 29–31; Salminen 1979, s. 39–40. Eljas Erkon on toisaalta epäilty olleen Suur-Suomen kannattaja, ja päätoimittaja Yrjö Niiniluodon ”melko natsimielinen”. Ainola 2001, s. 144.

¹⁰⁹ Salanimet ja nimimerkit 2000, s. 714–715.

¹¹⁰ Perko 1971, s. 32–35.

valvontakomission ”ääni”. Johtavana humoristina tunnetun pakinoitsija ”Arijoutsin” – Heikki Marttilan – pakinoita saattoivat Niiniluoto tai Erkko vetää pois lehdestä ennen painoon menoa. Lehti käytti Ruotsin lehtien kirjoituksia ja länsilehdistä ostettuja artikkelisarjoja Neuvostoliiton kritisointiin.¹¹¹

Hufvudstadsbladet oli alkanut ilmestyä jo vuonna 1864. Jatkosodan aikana lehti oli saavuttanut 60 000 numeron levikin. Lehden katsottiin yleisesti vastaavan maan koko ruotsinkielisen väestön mielipiteitä, ja sillä olikin tilaajia koko ruotsinkielisen Suomen alueella. Lehden kustannusyhtiön osake-enemmistön omisti Amos Andersson, joka johti lehden taloutta ja poliittista linjaa johtokunnan ja toimitusneuvoston puheenjohtajana. Andersson oli päätoimittajana vuosina 1928–1945 ja eduskunnan jäsen 1922–26. Jatkosodan aikana lehden välit RKP:hen eivät olleet läheiset, vaan se oli sekä periaatteessa että käytännössä riippumaton. Muutoin lehti edusti talouselämän piirejä. Vastaavaksi päätoimittajaksi nimitettiin vuonna 1936 Egidius Ginström, jota Perko on kuvaillut hiljaiseksi ja harkitsevaksi henkilöksi. Ginström pyrki varovaisella ja asioita kaikilta puolilta valaisevalla tyylillä kirjoittamaan kaikki Suomen poliittista asemaa koskevat artikkelit. Suurpoliittisissa kysymyksissä lehteä avusti Helsingin yliopiston julkisen oikeuden professori S. R. Björkstén. Ulkomaanosaston toimittajia olivat Axel Grönvik – nimimerkki ”-ik” – sekä Alexis Lilja. Pakinoita kirjoitti Jumbo eli Gustaf Alexander Johansson¹¹², joka otti harvoin kantaa ulkopoliitiikkaan. Uutismateriaalin *Hufvudstadsbladet* sai STT:ltä ja STB:ltä sekä lisäksi säännöllisesti aineistoa *Stockholms-Tidningeniltä* ja *Svenska Dagbladetiltä*.¹¹³

Sodan aikana rauhanoppositio sai lehdessä huomattavan sijan. *Hufvudstadsbladet* ja myöskin Anderssonin omistama, kesällä 1944 Saksan vaatimuksesta lakkautettu *Svenska Pressen* arvostelivat sensuuria ja hallituksen politiikkaa. Lehti kannatti samoja arvoja kuin RKP: valtiollista demokratiaa, kaikinpuolista liberalismia sekä taistelua diktatuuripyrkimyksiä vastaan. Ulkopoliittiselta suuntaukseltaan se oli englantilaismielinen ja epäluuloinen suhteessa Neuvostoliittoon ja Saksaan. Skandinaavinen yhteistyö sai kannatusta. Lehti jatkoi jatkosodan jälkeen maltillisella ulkopoliittisella linjallaan. Tukea se haki Ruotsista. Omistaja Anderssonin ongelmaksi Suistola esittää sen, että hän oli saksalaisen kulttuurin ihailija, vaikka suhtautuikin kielteisesti ääriilikkeisiin. Sodan jälkeen

---

¹¹¹ Salminen 1979, s. 41–43.

¹¹² Salanimet ja nimimerkit 2000, s. 319.

¹¹³ Perko 1971, s. 25–28.

hän oli peloissaan ja pyrki hakemaan yhteyksiä vasemmalle ja kumartamaan itään päin. Anderssonilla oli tarve, joskus tyyppillinen tapakin asettua voittajien puolelle. Tällä asenteella oli myös kannatusta hänen lähipiirissään.¹¹⁴

Sotavuosina maalaisliiton pää-äänenkannattajana toiminut *Ilkka* oli alun perin perustettu Etelä-Pohjanmaan maakuntalehdeksi. Vuosina 1906–1929 sen päätoimittajana oli Santeri Alkio. Maakunnallinen tunnus poistettiin lehdestä vuonna 1933. Sodan aikana Ilkan levikki nousi 26 000 kappaleeseen. Lehden päätoimittajana oli kansakouluopettaja Artturi Leinonen, jonka päämääränä oli maaseutuväestön valistaminen. Voimakas maanpuolustusharrastus ja maakuntahenki olivat lehdessä edustettuina. Ne olivat myös Leinosen harrastuksia. Hän oli maalaisliiton kansanedustajana vuosina 1936–1939 sekä 1944–45. Suhteet puolueen johtohenkilöihin olivat hyvät: nimekkäät puoluepoliitikot kirjoittivat jatkosodan aikana lehteen pääkirjoituksia. Muutoin Leinonen vastasi lehden poliittisista ja ulkopoliittisista kannanotoista, myös pakinoitsijana nimimerkillä Karhuvainion Esa. Mitenkään yksityiskohtaisesti puolueen linjaa hän ei noudattanut.¹¹⁵

Lehteä avusti Maalaisliiton Sanomakeskuksen johtaja Urho Kittilä – nimimerkit Tompan Tuomo ja Urmakka.¹¹⁶ Toimittaja Paavo Tuomari – ”Esko” – ja toimitussihteeri Aarne Mattila ”Pekka” kirjoittivat lehteen pakinoita, jotka joskus sivusivat myös ulko- ja kansainvälistä politiikkaa. Ulkopoliittinen materiaali tuli lehteen STT:ltä ja Maalaisliiton Sanomakeskukselta. Lehden poliittinen linja oli kommunismin ja äärioikeiston vastainen. Myös sosiaalidemokraatteihin Leinonen suhtautui kielteisesti, mutta kannatti 1930-luvulla puolueensa lähentymistä SPD:hen. Leinosella oli henkilökohtaisia yhteyksiä Saksaan ja hänellä oli entisenä aktivistina saksalaissympatioita. Hitleriä ja Mussolinia Leinonen arvosteli jo 1930-luvulla näiden laajentumispyrkimyksistä. Perkon mukaan Leinonen oli Yhdysvaltain ihailija, mutta lehti kritisoi jatkosodan aikana myös länsiliittoutuneita.¹¹⁷

Suomen Sosialidemokraatti oli puolueensa Helsingissä ilmestyvä pää-äänenkannattaja ja puhdaslinjainen puoluelehti. Sitä kustansi SDP:n omistama *OY Kansanvalta* ja ylimpänä valvojana toimi puoluetoimikunnan valitsema toimitusneuvosto. Jatkosodan aikana puoluetoimikunnan vaikutus lehteen oli Perkon mukaan tosin suurempi kuin epäsäännöllisesti kokoontuneen toimitusneuvoston. Lehden levikki vuonna 1944 oli 27 200

---

¹¹⁴ Perko 1971, s. 28; Salminen 1979, s. 37–38; Suistola 1994, s. 23, 117.

¹¹⁵ Perko 1971, s. 36–39; Salminen 1979, s. 34.; Mikkilä 2000, s. 46-53.

¹¹⁶ Salanimet ja nimimerkit 2000, s. 388.

¹¹⁷ Perko 1971, s. 39–40; Salminen 1979, s. 33–34; Kaunistmaa 1988, s. 119; Mikkilä 2000, s. 124–130, 150.

kappaletta. Päätoimittajana vuosina 1932–1945 toimi Eino Kilpi. Hän oli aktiivinen puoluepoliitikko, joka oli ollut kansanedustaja vuosina 1930–33 ja kuului jatkosodan aikana puolue-toimikuntaan. Sodan jälkeen Kilpi siirtyi kannattamaan kansandemokraatteja, mikä vuonna 1945 johti hänen päätoimittajan tehtäviensä päättymiseen. Kilven asennoituminen oli kustannusosakeyhtiön jäsenten mielestä näkyntä lehdessä kaikinpuolisena linjattomuutena. Toinen kansandemokraatteihin siirtynyt oli poliittinen toimittaja Reinhold Svento. Hän kirjoitti *'Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä'* – palstaa, johon laati kirjoitukset neuvottelematta Kilven kanssa. Syntyään puolalainen Svento oli ennen sotaa eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana, eduskunnan jäsen hän oli vuosina 1922–1947. Jatkosodan aikana hänet oli erotettu SDP:n ryhmästä kurinpitopäätöksellä.¹¹⁸

Sosialidemokraatin muita toimittajia olivat ulkomaanosaston Antti Vahteri, nimimerkillä Pilatus tunnettu Atte Pohjanmaa, ”Yx” eli Yrjö Kaarne, joka toimitti ulkomaan uutisia ja kirjoitti poliittisia katsauksia, Juho Ahokas eli ”Juhokas” sekä toimitussihteeri Vilho Hokkanen eli ”Henrikki”.¹¹⁹ Lehden tunnetuin pakinoitsija oli Ano Airisto eli ”Muste-Maalari”, maalari Taivassalosta, joka oli tunnettu räväkästä tyylistään. Muste-Maalari oli purevan ivan ja hersyvän huumorin taitaja, joka tarttui nopeasti ajankohtaisiin aiheisiin pääkirjoitussivun palstallaan. Lehteä avustivat muun muassa SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori, osuustoimintamies Yrjö Kallinen ja filosofian tohtori Yrjö Ruutu. Näistä Wuori käsitteli usein ulkopoliittisia kysymyksiä. Sosialidemokraatti kannatti demokratiaa ja vastusti Hitlerin Saksaa sekä Mussolinin Italiaa. Lehti ajoi ennen sotia läntistä orientaatiota, skandinaavista yhteistyötä ja suhteiden parantamista Neuvostoliittoon. Ulkomaantoimittaja Vahteri kirjoitti usein myös ulkopoliittisia pääkirjoituksia. Hän seurasi englantilaisia lehtiä, kun taas päätoimittaja Kilpi sai Teikarin mukaan aineksia kirjoituksiinsa lähinnä ruotsalaisista ja saksalaisista lehdistä. Muutoin Sosialidemokraatin ulkomaan uutiset olivat lähtöisin STT:ltä. Työväen Sanomalehtien Tietotoimisto (TST) toimi sodan aikana vähin voimin, mutta myös siltä saatiin materiaalia.¹²⁰

Turun Sanomat oli vuoden 1919 alusta lähtien edistyspuolueen lehti. Alun perin lehti oli perustettu nuorsuomalaisten äänenkannattajaksi. Sen levikki vuonna 1944 oli 37 300 kappaletta. Lehden päätoimittajana oli vuodesta 1937 alkaen ollut lehtiyhtiön

---

¹¹⁸ Perko 1971, s. 41–43; Teikari 1973, s. 39; Salminen 1979, s. 44–45.

¹¹⁹ Salanimet ja nimimerkit 2000, s. 266; Wunsch 2004, s. 43.

¹²⁰ Perko 1971, s. 43–44; Teikari 1973, s. 40.

toimitusjohtaja Arvo Ketonen. Päätoimittajalla oli puolueen edustustehtäviä keskus- ja piirihallinnossa. Hän kuului myös eduskuntaan 1939–1945. Teikarin mukaan edistyspuolueen ja sen äänenkannattajien välit eivät aina olleet kovin hyvät. Turun Sanomat oli sidottu puolueeseen henkilöiden välityksellä, mutta lehti korosti myös poliittista riippumattomuuttaan. Edistyspuolueen kannatus oli jo laskevaa, mutta sodan aikana sillä oli kriittisiä ministerintuoleja: Ryti, von Bonsdorff, Cajander, Rangell ja Kivimäki olivat puolueen edustajina hallituksissa. Puolueen sisäpoliittinen päämäärä oli yhteistyö sosiaalidemokraattien kanssa.¹²¹

Uusi Suomi oli perustettu vuonna 1918 monarkistipiirien lehdeksi. Siitä tuli Kansallisen Kokoomuksen päälehti samana vuonna. Helsinkiläinen lehti oli 1930- ja 1940-luvuilla maan toiseksi suurin. Vuonna 1944 sen levikki oli 101 300. Lukijakunta koostui vaikutusvaltaisista oikeistopiireistä, sivistyneistöstä sekä vauraasta yrittäjä- ja maanviljelijäväestöstä. Levikkialueena oli koko maa, vaikka se painottuikin Etelä- ja Länsi-Suomeen. Jatkosodan aikana kannanotoissaan maltillinen lehti noudatti perinteistä saksalaisystävällisyyttä. Kommunisminvastaisuus oli ehdotonta. Päätoimittajana vuodesta 1940 eteenpäin toimi Lauri Aho, joka kirjoitti maan sotilaallispoliittista asemaa koskevat artikkelit itse. Aho oli kokenut puoluepoliitikko, jolla oli läheiset välit sodan aikaisiin pääministereihin Edwin Linkomieheen ja Antti Hackzelliin sekä puolueen puheenjohtajaan Arvo Salmiseen. Hän neuvotteli sodan aikana niin kutsutussa Paasikiven klubissa ulkopoliittisista menettelytavoista. Marraskuussa 1944 pääministeriksi noussut Paasikivi pitikin Ahoa luottamushenkilönään kokoomuksessa.¹²²

Uuden Suomen ulkopoliittiset pääkirjoitukset laadittiin ulkomaanosastossa, jota johti Martti Juvas. Myös kokoomuspoliitikot kuten Paavo Virkkunen ja Edwin Linkomies kirjoittivat lehteen pääkirjoituksia sodan aikana. Poliittisia pakinoita laativat konservatiivinen J. W. Tuura nimimerkillä Timo ja humoristisempi ”Olli” eli Väinö Nuorteva.¹²³ Lehdellä oli jo 1930-luvulta lähtien ollut kirjeenvaihtajia Berliinissä, Tukholmassa, Lontoossa ja Tallinnassa. Sillä oli sopimukset AP:n ja Reuterin kanssa. Uutisvälityksessä lehti luotti jatkosodan aikana pitkälle STT:n materiaaliin, kun materiaalin saanti ulkomailta vaikeutui. Saksalaisten hallinnassa olleen STB:n aineistoa käytettiin myös runsaasti. Sodanjälkeisinä vuosina lehti jatkoi kokoomuksen sosialismin

---

¹²¹ Teikari 1973, s. 43–46.

¹²² Perko 1971, s. 21–25; Salminen 1979, s. 29–31; Teikari 1973, s. 49.

¹²³ Salanimet ja Nimimerkit 2000, s. 573, 813.

vastaisella linjalla periaatteinaan laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen, kansallisen voiman lisääminen ja parempien sosiaalisten olojen kehittäminen.¹²⁴

1.4 *Metodit*

Viholliskuvia on tutkittu käyttäen apuna esimerkiksi kuvatutkimuksen, fenomenologian tai psykologian menetelmiä. Omassa tutkimuskohteessani keskeiseksi nousee tekstinanalyysi. Tätä selittää pitkälle tutkimuksen kohdentuminen poliittisesti arkaan ajanjaksoon, jolloin toimittajien todennäköisesti oli varottava jokaista sanaa. Tällöin yksittäiset sanat ja lauseyhteydet voivat nousta keskeiseen asemaan muutosta analysoitaessa. Tämän vuoksi on usein nähtävä myös tekstin ”taakse”, vaikkakaan rivien välistä lukemista ei voida liikaa korostaa, sillä tekstien avautuminen oletetulle aikalaislukijalle ei ole itsestään selvää, puhumattakaan tutkijasta, joka kuudenkymmenen vuoden jälkeen yrittää avata tekstien merkityssisältöjä.¹²⁵ Tekstin ”taakse” meneminen voidaan nähdä myös yrityksenä syvemmän ymmärryksen luomiseksi tutkittavan ajan maailmasta, kun ei tyydytä vain ilmissisältöihin ja niistä nouseviin tulkintoihin, vaan pyritään tuomaan esille myös maailmankuvallisia elementtejä, ihmisten mahdollisia ajattelutapoja. Tätä tukemaan olen pyrkinyt tuomaan esille ajatuskulkuja, mikä on edellyttänyt suorien lainausten käyttöä.

Luostarisen mukaan lehtien kirjoittajille ei ollut hyötyä vertauskuvista tai muista poliittisen kritiikin peittämisyrityksistä, sillä jos sensuuri ei niitä poistanut, tuskin lukijatkaan niitä olisivat ymmärtäneet. Propagandisti onnistuu vain tuodessaan esiin omana mielipiteenään tietoja, jotka ovat kulttuurille yleisempiäkin.¹²⁶ Peittämisyrityksien käytöstä on myös toisenlaisia mielipiteitä. Sodanaikaisen VTL:n päällikön Kustaa Vilkun mukaan sensuuri taisteli jatkuvasti tiedon todenperäisyyden kyseenalaiseksi asettavia pieniä vihjeitä vastaan. Keinona vihjailuun saattoi olla esimerkiksi maininta ”--- sanoo Berliini”.¹²⁷ Mielestäni on selvää, että kritiikkiä esitettiin, mutta sen sijaan on vaikea sanoa sitä, kuka sen ymmärsi ja miten. On myös selvää, että kirjoittaja saattoi ”tietämättään” ilmaista jonkin asian siten, etteivät kaikki sitä tulkinneet hänen haluamallaan tavalla. Tässä on otettava huomioon se, että ”haluttu tapa” on myös itsessään illuusio.

---

¹²⁴ Perko 1971, s. 22–23; Salminen 1979, s. 28, 32; Teikari 1973, s. 48.

¹²⁵ Sanomalehtien ollessa kyseessä puhutaan usein rivien väliin kirjoittamisesta, minkä Turo Uskalin mielestä voi jakaa ainakin neljään tekniikkaan. Näitä ovat 1) kiertoilmausten käyttö (etenkin lähteiden häivytyks) 2) sitaattimerkkien käyttö 3) ”tästä ei ole mainittu” –menetelmän käyttö 4) mitäänanomaton otsikointi ja sijoittelu. Uskali 2003, s. 433. Tässä tutkija saa olla tarkkana, sillä hän voi mennä pahasti harhaan yrittäessään tavoittaa jollekin ajalle tai paremminkin tietyille piireille tyypillisiä merkityksenantoja.

¹²⁶ Luostarinen 1986, s. 51–52.

¹²⁷ Vilkuna 1962, s. 143; Kulha 1972, s. 113.

Tekstinanalyysini taustalla ovat niin sanotun kielellisen käänteen myötä esille tulleet käsitykset kielestä maailmaa luovana ja muokkaavana järjestelmänä. Esimerkiksi kriittisen lingvistiikan mukaisesti ajateltuna ideologia ja valta ovat sellaisia tekijöitä, jotka ovat aina sidottuina kieleen. Lehdistöllä on oma tapansa ja roolinsa kielenkäytössä. Ilmaisutavoilla on aina syynsä. On aina monta tapaa sanoa sama asia. Lingvistisen variaation syyt ovat perustavanlaatuisesti sosiaalisia, poliittisia ja taloudellisia. Ne eivät ole välittömän kontekstin piirteitä ja ovat siten puhujan hallinnan ulkopuolella. Tietyn tyylin valitettuaan journalisti lakkaa olemasta yksilöllinen subjekti ja hänestä tulee jotakin epäyksilöllisempää, kirjoittaja. Kirjoittaja on puolestaan diskurssin muodostama.¹²⁸ Lingvistisesti rakennettu esitys ei ole tarkoituksellinen prosessi, sillä sanomalehti ei tee niin, että se valitsisi tapahtumia ja sitten kietois ne merkityksillä ladattuihin ilmauksiin, jotka lukija passiivisesti omaksuu. Merkitykset ja arvot ovat jo kielessä, itsenäisenä, riippumatta journalistista ja lukijasta. On parempi puhua skeemoista, tiedostamattoman tiedon lohkoista, jotka vaikuttavat maailman hahmottamiseen. Stereotyypit ovat esimerkki tästä. Toimittajan perustehtäviä on sanomalehden ja sen lähteiden asenteen ilmaiseminen tavalla, joka soveltuu ihmistenväliseen kommunikaatioon. Lehden lukija on yksilö, jota myös puhutellaan yksilönä. Esimerkiksi konsensus – sen luominen ja siihen vetoaminen – on yksi tavallisimmista lehden keinoista saada kannatusta puolelleen.¹²⁹

Eräs sosiolingvistiikan keskeisiä ideoita on käsitys siitä, että kieli muovaa yhteisöä, jossa sitä käytetään. Kielellä on keskeinen rooli todellisuuden sosiaalisessa konstruomisessa, jossa puhuminen on yksi tekemisen muoto. Se on keino yksilöille ja yhteisöille toisen kontrolloimiseen tai sen vastustamiseen, kulttuuristen identiteettien vahvistamiseen tai niiden kieltämiseen. Kielestä ja sen käytöstä ei voida erottaa kysymystä vallasta. Yksi esimerkki kielellisestä vallankäytöstä on loukkaus. Vallankäyttöä voi olla myös vaikeneminen. Se voi eri yhteyksissä ja eri kulttuureissa tarkoittaa monenlaisia asioita: paheksuntaa, kunnioitusta, konfliktin olemassaoloa. Peter Burke tarkastelee tässä mielessä ensisijaisesti puhuttua kieltä, mutta sama pätee yhtä hyvin kirjoitettuun kieleen. Joillakin yksilöillä tai yhteisöillä on enemmän valtaa kuin toisilla. He kykenevät kontrolloimaan enemmän kieltä ja samalla toisia. Burke esittää, että ihmiset ovat sekä kielen herroja, että sen palvelijoita. Kielen käytössä voi olla parempi tai huonompi, mutta sen ulkopuolelle ei voi paeta. Tämän tutkimuksen lähtökohtien kannalta kieli on selvästi vallankäytön väline.

---

¹²⁸ Fowler 1993, s. 4, 36, 42.

¹²⁹ Fowler 1993, s. 42–43.

Toisen sosiolingvistiikan keskeisen idean mukaan kieli myös heijastaa yhteiskuntaa, jossa sitä käytetään.¹³⁰ Tässä tullaan jälleen kysymykseen määrittelystä ja itsemäärittelystä. Jos minä olen tällainen, olet sinä tuollainen ja niin edelleen.

Heikki Luostarisen metodissa oli keskeistä myyttien rinnastaminen sotapropagandaan. Oman tutkimukseni kannalta erittäin hyödyllinen on Luostarisen käsitys sotapropagandan luonteesta. Propagandan pääasiallinen pyrkimys on vaikuttaa ihmisten aikomuksiin. Oma väestöä täytyy motivoida hyväksymään sodanjohdon päätökset ja toimimaan. Vastaanottajien näkökulmasta ainakin kolme tekijää on keskeisessä asemassa vaikuttamassa päätökseen toimia vapaaehtoisesti propagandan päämäärien hyväksi. Nämä ovat näkemys menneisyydestä, näkemys nykyisyydestä ja näkemys tulevaisuudesta. Propagandan ehdottamien asioiden hyväksyminen on suhteessa käsityksiin näistä tekijöistä ja vastaanottajan arvoista. Propaganda yrittää nimenomaisesti vaikuttaa näihin asioihin. Se yrittää rajata tulkintamahdollisuuksia tilanteista, jotta hyväksyntä tai tietty toiminta vaikuttaisi rationaaliselta valinnalta sekä suhteessa kohteena olevan arvoihin että rationaalisuuden käsitteeseen ylipäätään.¹³¹

Sanoman totuusarvo ei propagandassa ole ratkaisevaa, vaan kaikki se maailmankuvallinen aines, jota se tarjoaa. Tietyn ajan lukijan huomioonottaminen tarkoittaa sen ymmärtämistä, ettei hänellä useinkaan ollut mahdollisuuksia ”tarkistaa uutista”, vaan hän joko luotti siihen tai sitten ei, usein omien ennakkokäsitystensä perusteella. Esimerkiksi tietyssä vaiheessa sotaa monet varmaan lakkasivat uskomasta ”Johtajan päämajan” eli Berliinin tiedotuksiin sotatilanteesta. Myös tämä näkökulma puoltaa uutisen tai mielipiteen ”totuusarvon” asettamista toissijaiseen asemaan. Uskomisen ja luottamus ovat keskeisempiä uutisvälityksen kannalta kuin totuus, jos sellainen on ylipäätään selvitettävissä. Luostarinen on käyttänyt tutkimuksessaan propagandasta laajaa määritelmää, jonka mukaan kaikki joukkotiedotus Suomessa sotavuosina 1941–44 voidaan vastaanottajan tietoisuudesta riippumatta lukea sotapropagandan piiriin. Hän tekee eron Hemanuksen määritelmään, jossa propaganda nähdään vaikuttamisena tai sen yrittämisenä, jossa vastaanottaja tiedostaa olevansa vaikuttamisen kohteena.¹³² Luostarisen lähestymistapa edellyttää sen ymmärtämistä, että tekstit eivät rajoitu vain ilmisisältöihin ja että ne ovat yrityksiä rakentaa maailmaa. Omassa tutkimuksessani liikutaan sodan ja rauhan rajamailla,

---

¹³⁰ Burke 1993, s. 9, 26–28, 124–126.

¹³¹ Luostarinen 1986, s. 9, 450; Luostarinen 2002, s. 34–35.

¹³² Luostarinen 1986, s. 9; Hemanus 1975, s. 18.

jolloin uudenlaisten puhetapojen ja ajatusrakennelmien syntyminen on varmasti erityisen todennäköistä. Tämä oletus puoltaa erityisesti Luostarisen lähestymistavan kaltaisen otteen käyttöä.

Tämän tutkimuksen kannalta on oleellista tarkastella kansakuntia kuviteltuina ja luotuina yhteisöinä, joilla on historiallisia kohtaloita.¹³³ Benedict Andersonin mukaan kansakunnat eivät kuitenkaan ole valheellisia tai keksittyjä, mutta ne ovat väistämättä kuviteltuja, sillä suurin osa niiden jäsenistä ei koskaan näe toisiaan. Tällä perusteella kaikki paitsi alkukantaiset kyläyhteisöt ovat kuviteltuja. Kuviteltuja yhteisöjä voidaan hänen mukaansa erotella sen perusteella, kuinka ne on kuviteltu. Anderson luonnehtii kansakuntia tässä mielessä kolmella ulottuvuudella. Ensiksikin kansakunta on 'kuviteltu' rajalliseksi yhteisöksi, koska sillä on rajat, joiden takana ovat toiset kansakunnat. Toiseksi se on 'kuviteltu' täysivaltaiseksi, koska se syntyi aikana jolloin valistus ja vallankumoukset kyseenalaistivat hallitsijoiden jumalallisen vallanoikeutuksen. Kolmanneksi se on 'kuviteltu' yhteisönä, koska todellisesta epätasa-arvosta ja hyväksikäytöstä huolimatta sen jäsenyys nähdään "horizontaalisenä toveruutena" (a deep, horizontal comradeship). Ja tämä "veljeys" (fraternity) teki mahdolliseksi sen, että miljoonat kansalaiset kuolivat sodissa kansakuntien puolesta.¹³⁴ Tätä linjaa seuraten on mielekästä tarkastella syksyä 1944 jonkin purkamisena tai vastaavasti rakentamisena. Tällöin kysymyksessä on kansakunnan "kertomus" ja sen luonne.

Lehtien pääkirjoitusten aihepiirien luokittelu on tutkimuksen kannalta hyvä apuväline, mutta pelkkä aihe ei sinällään kerro paljonkaan. Lukijaan vaikuttaa paljon enemmän se, miten asia on esitetty. Tässä tapauksessa myöskään pelkkä negatiivinen/neutrali/positiivinen –luokittelu ei ole tarpeeksi. Jo pelkkä yksi virke voi olla ylivoimaisen vaikea tulkittavaksi tällaisella asteikolla, puhumattakaan monisyisestä pääkirjoituksesta. Erityisesti viittaukset menneisiin tapahtumiin ja niiden pohjalle rakennettuihin "yhteisiin" tulkintoihin kuuluvat tähän ryhmään. Lehtiin suhtaudutaan tässä tutkimuksessa siten, että keskeistä on se mitä lukijat saattoivat lehdistä lukea. Analyysin kohteeksi on valittu pääasiallisesti lehtien kantaaottava aineisto, eli pääkirjoitukset ja pakinat. Lähestymistavan vuoksi myös uutisiin ja uutisointiin on kiinnitetty huomiota. Lehdet toimivat tutkimuksessa lähdeaineistona silloin, kun ne esittävät jonkin instanssin

---

¹³³ Termi 'imagined' voitaisiin suomentaa myös 'kuvitteelliseksi', mutta käytän 'kuviteltua', joka luo konkreettisemmän mielikuvan.

¹³⁴ Anderson 1999, s. 6-7.

vaatimuksen tai mielipiteen, esimerkiksi sosiaalidemokraattisen opposition julkilausuman. Tämä sen vuoksi, että on tarkoitus kartoittaa lehdissä esiintyneitä mielipiteitä – nimenomaisesti sellaisessa muodossa kuin ne lehtien sivuilla olivat.

Käytän tutkimuksessa rakennetta, jossa esiintyy sekä kronologista että temaattista tarkastelua. Rauhanaloite, aselepo ja välirauhansopimus toimivat kiintopisteinä, joiden ympärille tutkimus rakentuu. Tämä on perusteltavissa lehtien sisällön muuttumisella. Tämän vuoksi propagandaa ja lehtikirjoittelua tarkastellaan kiinteässä yhteydessä ajallisesti keskeisten tapahtumien yhteydessä, mutta myöhemmin – lehtikirjoittelun teemojen ”hajotessa” – siirryn temaattiseen tarkasteluun. Määrällistä analyysiä esiintyy jonkin verran, mutta ajanjakson lyhyiden ja aineiston laadullisen puolen korostamisen vuoksi sen käyttö jää vähemmälle.¹³⁵ Katson myös, että prosessinomaisuuden korostaminen syksyn 1944 osalta on tärkeää. En tässä rajoitu yhteen tarkastelutapaan. Pitäisin metodiani kontekstualisoivana ja tulkitsevana.¹³⁶ Ei pelkkää retoriikkaa, ei pelkkää diskurssia. Tarkastellun teeman kannalta keskeisiä ajatuksia esittelen myös erikseen asianomaisissa kappaleissa.

2 Sota päätöksessään

2.1 Vihollista vastaan elokuussa

Sanomalehtien vastalauseista huolimatta sensuurin ote ei jatkosodan loppuvaiheessa hellittänyt. Liikkumatila päinvastoin kaventui entisestään kevään 1944 rauhanpyrkimysten, Saksan painostuksen sekä kesän suurtaisteluiden ahdingossa.¹³⁷ Propagandasota hiljeni Neuvostoliiton suurhyökkäyksen laantumisen jälkeen heinäkuussa ja muuttui ”yksittäislaukauksiksi”, jotka olivat suunnattuja tilanteen mukaan joko ulkomaista propagandaa vastaan tai tukemaan mielialoja. Aika ajoin sävy muuttui poikkeuksellisen jyrkäksi, erityisesti Neuvostoliiton partisaanihyökkäysten yhteydessä. Yksimielisyyden korostaminen oli ainoa yhtenäinen tema. Sensuuri esti keskustelun rauhasta huhtikuusta elokuuhun eikä myöskään valtion oma propaganda käsitellyt rauhaa. VTL pyrki rauhoittamaan mieliä ja estämään toivekuvitelmiä, että maan asemassa voisi tapahtua jokin

---

¹³⁵ Kvantitatiivisen metodin ongelmat tulevat esille tutkittaessa jonkun asian merkitystä tai merkittävyttä. Wunsch huomasi tämän analysoidessaan pääkirjoituksia, kun yksi määrällisesti pienimerkityksinen Helsingin Sanomien kirjoitus oli niin merkittävä, että se vaikutti kaikkiin sen jälkeisiin lehtikirjoituksiin muissa lehdissä. Wunsch 2004, s. 181.

¹³⁶ Ks. Tveiten & Nohrstedt 2002, s. 137, 143–144.

¹³⁷ Perko 1988, s. 45.

käänteentekevä muutos hyvään suuntaan.¹³⁸ Rusi tosin ihmettelee sitä, miksi lehtien sallittiin vielä elokuussa uskotella Saksan uuden ihmeeseen voivan ratkaista koko sodan Saksan eduksi.¹³⁹

VTL:n propaganda huomioi Ilomantsin suunnalla suomalaisten elokuun alussa saavuttamat voitot. Samalla se painotti, ettei voitto saisi antaa aihetta vaikeuksien aliarvioimiseen. Myös sanomalehdistö oli ottanut TK-kuvaukset innokkaasti vastaan, tosin SDP:n lehdistä vain Sosialidemokraatti oli julkaissut yhden kuvauksen, muut eivät yhtään.¹⁴⁰ Pian aiheesta tulikin arka. Mannerheimin annettua asiaan liittyvän päiväkäskyn elokuun 15. päivänä, sensuuri antoi ohjeen, jonka mukaan Ilomantsin-Kuolismaan taisteluja koskevat kuvat ja kirjoittelu kiellettiin. Käsky koski myös kaiken vanhan materiaalin julkaisua. Päiväkäskyä ei saanut myöskään julkaista muussa kuin Päämajan toimittamassa muodossa. Kolmen päivän kuluttua Päämajasta tuli ohje, jonka mukaan päiväkäskyä ei saanut julkaista eikä ”toistaiseksi missään muodossa käsitellä julkisuudessa”.¹⁴¹ Syynä kieltoihin oli Perkon mukaan pelko siitä, että kotirintama alkaisi kuvitella sodan kokonaistilanteen muuttuneen.¹⁴²

Rauhaan valmistautuminen oli osin ristiriidassa VTL:n ja päämajan politiikan kanssa. Mielialoja piti valvoa, ettei moraali romahtaisi. Toisaalta oli varottava kompromettoitumista Neuvostoliiton suuntaan. Elokuun 15. päivän ja syyskuun alun välillä tuotantotoimiston artikkelien teemoina olivat Neuvostoliiton propaganda, huhut, luottamus maan johtoon sekä tilanteen vaikeus.¹⁴³ Rauhaan valmistautumisesta ja poliittisen tilanteen arkaluontoisuudesta kertoivat sensuurin ohjeet rauhaan pyrkivän Romanian tapahtumien uutisoinnista. Ulkomaisia uutisia poistettiin, ja korostettiin sitä, ettei saanut ”päästää läpi omia kannanottoja”. Elokuun 26. päivänä ohje määräsi, että

---

¹³⁸ Kulha 1972, s. 163, 167. Tarkastusjaoston viimeisessä säilyneessä mielialakatsauksessa 10.8.1944 esitettiin huolestumista kotirintamasta. Sotaväsymys ja uhanalainen asema olivat aiheuttaneet karkuruutta rintamalla. Suomesta oli karannut varakkaita kansalaisia vieden omaisuutta mukanaan. Katkeruutta esiintyi mielialakatsauksen mukaan karanneiden lisäksi Ruotsia kohtaan, koska sen ei katsottu ymmärtävän Suomea, ”vaikka taistelemme senkin turvallisuuden puolesta”. Myös Englanti ja Yhdysvallat saivat kritiikkiä osakseen. Saksan avunannosta oli eriäviä mielipiteitä. Lehtikirjoittelussa katsauksen laatijan huomiota oli kiinnittänyt sosiaalidemokraattien kritiikin väistyminen Saksan avusta kirjoitettaessa sekä Ruotsin pääministeri Hanssonin puhe, joka puolestaan lievensi ruotsalaisten kriittistä suhtautumista. VnTaE: Dc 1, n:o 12 (10.8.1944).

¹³⁹ Rusi 1982, s. 369.

¹⁴⁰ Perko 1974, s. 162. Uusi Suomi ja Helsingin Sanomat olivat itse asiassa heinäkuussa 1944 vaatineet enemmän TK-materiaalia. VnTiE: De 2, Sanomalehtitoimisto 26.7.1944.

¹⁴¹ VnTaE: Da 2, ohjeet 15.8.44 (PM-Posti) ja 18.8.44 G (Patoharju-Mäkinen).

¹⁴² Perko 1974, s. 162.

¹⁴³ VnTiE: He 8, N:o 2404 - N:o 2423.

”Romanian menettelyä ei saa moittia eikä arvostella negatiivisesti”. Sallittuja olivat ”olosuhteiden uhri jne.” kommentit.¹⁴⁴ Ohjeet kuvastavat selvästi sensuurin valmistautumista rauhan tuloon. Elokuun lopulla ja ennen eduskunnan 2.9. tekemää päätöstä rauhan pyrkimisestä VTL kielsi ulkomaisia Suomen rauhanasiaa koskevia pohdiskeluita. Saksa-suhteet olivat myös arka asia: kenraalileversti Rendulicin ja Saksalais-suomalaisen nuorisoyhdistyksen Mannerheimille lähettämien onnittelu- ja tervehdyssähkeiden pääsy julkisuuteen estettiin.¹⁴⁵ Lehtien etusivulla kuitenkin komeili marsalkka Keitelin kuva vielä elokuun 19. päivänä, kun uutisoitiin hänen vierailustaan Suomessa. Myös sotilasjohdon saamat saksalaiset kunniamerkit huomioitiin.¹⁴⁶

Sensuuri esti sodan aikana myös Neuvostoliitolle kielteisiä asioita tulemasta julkisuuteen. Syynä tähän oli kotirintaman moraalit. Heinäkuussa 1944 oli kuitenkin luovuttu salaamasta neuvostopartisaanien julmia tekoja.¹⁴⁷ Kotirintaman varjeleminen liittyi sotapropagandan tasapainoiluun pelon ja luottamuksen rajamailla. Liian pelottava vihollinen herättää defaitismia ja liian merkityksetön taas laiskuutta ja välinpitämättömyyttä.¹⁴⁸ Vaihtunut valtiojohto – Mannerheim tuli presidentiksi Rytin tilalle - pyrki ilmeisesti välttämään kompromettoitumista Neuvostoliittoon päin, koska elokuussa annettiin määräys, että ”kaikki partisaanijutut kielletään kunnes niistä virallisesti tiedotetaan”.¹⁴⁹ Taistelun jatkumisesta kertoi se, että kaikki tutkittavat lehdet julkaisivat TK-kirjoituksia, mutta Sosialidemokraatissa niissä ei esiintynyt ilmausta ’ryssä’, vaan ’vihollinen’. TK-kirjoituksista – ja lehdistä – sana ’ryssä’ hävisi elokuun puolenvälin jälkeen.¹⁵⁰

VTL:n tuotantotoimiston artikkelien viholliskuva noudatteli pitkälle vanhaa kaavaa elokuun loppuun saakka. Viholliskuvaa ei ryhdytty purkamaan kesken sodan. Propagandan omakuva oli ”puhtain asein puhtaan asian puolesta”.¹⁵¹ Neuvostoliitto puolestaan nähtiin

---

¹⁴⁴ VnTaE: Da 2, ohjeet 24.8.44 (Sjöman-Posti); 25.8.44 A (Sjöman-Posti); 25.8.44 C (Posti) ja 26.8.44 D (Posti).

¹⁴⁵ VnTaE: Da 2, Rauhanasiasta ohjeet 21.8.44 B; 22.8.44 D (Sjöman-Posti) ja 28.8.44 A. Saksan suhteista ohjeet 22.8.44 A (Sjöman) ja 1.9.44 C (Posti).

¹⁴⁶ Esim. SS 19.8.1944, etusivu ” Keitel kävi maassamme”; US 21.8.1944, sivu 2 ”Tammenlehvä Suomen marsalkalle – Rautaristin ritariiristi jalkaväenkenraali Heinrichsille”

¹⁴⁷ Luostarinen 1986, s. 379–380.

¹⁴⁸ Luostarinen 2002, s. 34–35.

¹⁴⁹ VnTaE: Da 2, ohje 9.8.44C (Ruuskanen).

¹⁵⁰ VnTiE: S-sarjan TK- y.m. sot. tiedotukset y.m. 7200–7892. Muutoksen tarkkaa ajankohtaa on vaikea sanoa, sillä osasta artikkeleja puuttuvat päiväystiedot.

¹⁵¹ Elokuun 15. päivän ”Suoria sanoja” –lähetteen mukaan presidentin vaakanakilven lause ”Puhtain asein puhtaan asian puolesta” oli vieras siellä, mistä (venäläisen) Suomen vapausradion ääni tuli. Tämä propagandan käyttämä ilmaus puhtaasta tai oikeasta asiasta oli syöplynyt myös lehtimiesten mieliin. Turun Sanomien pakinnassa 30.8. nimimerkki Pikka kirjoitti taiteilijajuhlalta Jyväskylässä. ”Ilmeemme olivat kovat, nautittavamme olivat yksinkertaisia, mutta mielemme olivat sisäisesti iloiset. Taistelimme oikean asian

valheellisena. ”Työväenluokan maanpäälliseksi paratiisiksi” itseään väittävän maan nähtiin elävän pakkotyöllä: ”Neuvostoliitossa on pakkotyö kehitetty mittasuhteisiin, joiden rinnalla Egyptin faraoiden pyramiidityöt olivat pientä näpertelyä”. Neuvostoliitto nähtiin maana, joka ”himoitsi” valtaansa muita kansoja orjuuttaakseen niitä. Neuvostoliittolaiset Suomen vapausradio ja Itä-Karjalassa suomalaisten tekemiä julmuuksia tutkimaan perustettu komissio saivat propagandassa huutia. Tuotantotoimiston artikkelit lainasivat Stockholms Tidningenin lausuntoa: ”Kokemus osoittaa, ettei venäläinen käsitys totuudesta ole sama kuin meillä länsimaissa”. ”Bolshevikkipropaganda” noudatti erään artikkelin mukaan ”ikivanhaa venäläistä sääntöä”, jonka mukaan, ”kun kerran valehdellaan, on valehdeltava rohkeasti ja röyhkeästi”. Totuus oli Venäjällä salattu sekä omalta kansalta että muulta maailmalta. Mutta sen nimi oli ”annettu sille sanomalehdelle [Pravda], jonka tehtävä on levittää virallisia valheita”.¹⁵²

Ruotsin ja Englannin sekä Yhdysvaltain lehtiä käytettiin tukemaan omia mielipiteitä. Svenskt Tidskriftin lausunto Suomen käymän sodan puolustuksellisesta luonteesta esiintyi artikkelissa *'Suoria sanoja'*. Länsiliittoutuneiden mediasta poimittiin vanhoja lausuntoja, kuten Daily Telegrafin talvisodan aikainen lausunto, joka koski Englannin suhtautumista talvisotaan:

”Meitä englantilaisia on sanottu kompromissinhaluisiksi. Mutta ei voi olla minkäänlaista kompromissia oikean ja väärän periaatteesta, ei kompromissia kristillisyyden ja sen kanssa kilpailevan antikristillisyyden taistelusoitujen välillä.”

Lainauksen avulla tuotiin esille vanha teema suomalaisten taistelusta Neuvostoliittoa vastaan hyvän ja pahan välisenä taisteluna. Samassa artikkelissa esitettiin, ettei Suomella ole ollut valinnan varaa, käydäkö taisteluun vai pysytellä sen ulkopuolella. Asenteen oli määrännyt se, että suomalaiset tahtoivat ”estää sen, mistä New York Times joulukuussa 1939 kirjoitti: ’on tehty yritys Suomen loistavan kansan alentamiseksi nykypäivien venäläisten tasolle, on ryhdytty koko historian kauhistuttavimpaan rikokseen’.”¹⁵³

---

puolesta puhtain asein.” TS 30.8.1944, sivu 2 ”Pieni taiteilijajuhla sota-ajan Jyväskylässä”. Myös AS 24.8.1944, pääkirjoitus ”Onko ritarillisuus turhaa?”.

¹⁵² VnTiE: He 8, N:o 2404 ”Suoria sanoja” (15.8.1944); N:o 2410 ”Suoria sanoja” (21.8.1944); N:o 2411 ”Totta puhuen” (23.8.1944). Elokuun 15. päivän ”Suoria sanoja” –lähetteen mukaan presidentin vaakunakilven lause ”Puhtain asein puhtaan asian puolesta” oli vieras siellä, mistä (venäläisen) Suomen vapausradion ääni tuli.

¹⁵³ VnTiE: He 8, N:o 2417 ”Suoria sanoja” (28.8.1944); N:o 2418 ”Suoria sanoja” (29.8.1944).

Artikkelien viholliskuvassa siis korostuivat samat ilmiöt kuin aiemmin: suomalaisten puolustustaistelu ja Neuvostoliiton kaikenpuolinen epärehellisyys. Perivihollisuus eli ja voi hyvin käsityksissä ”vanhan venäläisen säännön” käytöstä bolshevikkipropagandassa sekä taistelun näkemisessä hyvän (kristillisyyden) ja pahan (antikristillisyyden) välisenä.

Lehtien palstoilla rauhan odottelu alkoi heinä-elokuussa puna-armeijan suurhyökkäyksen pysähtyttyä. Suomen Sosialidemokraatissa rauhanpyrkimykset olivat näkyneet jo Stalingradin jälkeen, mutta lehti irtautui lopullisesti oikeistolehdistön rintamasta vasta suurhyökkäyksen tapahduttua. Se oli jo ennen rauhaa vaatinut venäjän kielen taitoa lisättäväksi maassa.¹⁵⁴ Suomen ulkopoliittikan alueella vihollista vastaan hyökättiin sodan loppuun asti, kuten Teikarikin on esittänyt.¹⁵⁵ Tutkitut lehdet eivät kuitenkaan julkaisseet VTL:n propagandalähetitteitä. Sosialidemokraatti tosin julkaisi edellä mainittuun Pravdan kirjoitukseen liittyvän pääkirjoituksen 21. elokuuta.¹⁵⁶ Myös Ilkan nimimerkki Pekka kirjoitti aiheesta.¹⁵⁷

Lehtien palstoilta voi poimia esimerkkejä siitä, kuinka ne osasivat esittää asiansa myös siten, että yhteinen kokemuspohja oli oletettu, joten kritiikin kohdetta ei tarvinnut erikseen nimetä. Esimerkiksi Turun Sanomat kirjoitti 30.8.1944 uuden kansainvälisen järjestön perustamisesta. Lehti esitti ”uuden Kansainliiton” perustamissuunnitelman yhteydessä näkemyksiä pienten kansojen kunnioittamisesta ja kansainvälisten sopimusten tärkeydestä. Sen mukaan oli

”kuitenkin palautettava mieliin, miten vähäisen merkityksen sopimukset ovat nyt saaneet. --- on maita, joissa muodollisesti oikeudet, mutta sielujen ja ruumiitten orjuus. Niin juonikasta on joissakin maissa kansalaisvapauksien noudattaminen käytännössä. Mutta kun sellaisten maiden perustuslaissa nuo oikeudet on muka taattu, niin susi pääsee – lammashuoneeseen.”¹⁵⁸

Lehti tarkoitti Neuvostoliittoa nimeämättä kohdettaan. Baltian tapahtumien uutisointi on mielenkiintoinen aspekti. Elokuussa Viron tilanteesta julkaistiin raportteja, joissa

---

¹⁵⁴ Kaunismaa 1988, s. 116, 120.

¹⁵⁵ Teikari 1971, s. 342.

¹⁵⁶ SS 21.8.1944, pääkirjoitus ”Syytöksiä”.

¹⁵⁷ Ilkka 22.8.1944, sivu 2 ”Mitä kuuluu?”.

¹⁵⁸ TS 30.8.1944, etusivun yläkerta ”Oikein”. Kirjoituksessa lehti käsitteli pääasiassa Yhdysvaltain entisen ulkoasiain valtiosihteerin Sumner Wellesin näkemyksiä ja oli ilahtunut siitä, että ”Yhdysvalloissa kaikesta huolimatta koetetaan pysyä uskollisina niille ihanteille, jotka meidänkin elämäämme ohjaavat”. Näin se toi esille myös positiivisen samastumisen kohteen.

kommunismi uhkasi maata. Ajan Suunta julkaisi 30.8. kirjoituksen *'Bolshevikit Baltiassa 1940–41'* ikään kuin ennustaakseen Suomen kohtaloa, mikäli rauha solmittaisiin. Lehdistä Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet, Turun Sanomat ja Sosialidemokraatti olivat 20.8. julkaisseet Viron entisen presidentin Jüri Uluotsin puheen, jossa tämä kehotti virolaisia taistelemaan venäläisiä vastaan, ettei tapahtuisi ”suurinta onnettomuutta Eestin kansan elämässä” eli miehitystä. Seurauksena tästä olisi puheen mukaan ollut, että suurin osa kansasta eliminoidaisiin, osa levitetäisiin kaikkiin ilmansuuntiin ja loput eivät enää voisi elää Eestissä kansakuntana. Puheessa esiintyi myös virolaisten perivihollinen: Venäjä, jota vastaan oli puheen mukaan vuoden 1039 slaavilaisen aallon jälkeen taisteltu 39 sotaa, nykyisen ollessa neljäskymmenes.¹⁵⁹

Euroopan ja Pohjoismaiden etuvartio

Ajan Suunta puhui eurooppalaisesta puolustustaistelusta 25. elokuuta, jolloin se käsitteli Balkanin tapahtumia. Suomi selvästi kuului kirjoituksen mukaan tuohon rintamaan, josta Romanian pelättiin poistuvan. Antautumisen lehti esitti johtavan bolshevismiin ja maan tuhoon.¹⁶⁰ Luostarinen on esittänyt, että Uusi Suomi siisti sivunsa rauhaa odottavaan tilaan heinä-elokuussa. Vielä elokuun viimeisinä päivinä saivat itäisen Euroopan tapahtumat lehden pakinoitsijan kuitenkin menettämään malttinsa. Nimimerkki Timo hermostui pahemman kerran Romanian pyydettyä aselepoa. Pakinoitsija nosti esiin oikeiston viholliskuvalle tyypillisiä asioita:

”Nyt on Romaniassa pantu hulinaksi. Osa romanialaisista väsyi tappelemaan ryssiä vastaan. Mutta ovat kyllä halukkaita tappelemaan unkarilaisia vastaan ja ovat myös valmiita kansalaissotaan. Puna-armeijan avulla Romaniassa saataneenkin aikaan kansalaissota, aito svabooda. Anglosaksien avulla bolshevikien vaboodaa yritetään levittää myös Bulgariaan. Serbiassa sitä ”marsalkka” Titon partisaanit (heidän aateveljensä ja asekumppaninsa ovat meillä esiintyneet Sodankylässä, Savukoskella, Kuhmossa, Pielisjärvellä tunnetuin menettelytavoin) ovat jo kauan kasvatelleet. On sitä heimoveljillämme unkarilaisilla olemista tuollaisten naapurien kanssa – ryssän

---

¹⁵⁹ HS 20.8.1944, sivu 7 ”Viron miehitys merkitsisi koko Viron kansan loppua – Ent. presidentti Uluots puhunut”; Hbl 20.8.1944, sivu 11 ”’Estland måste strida tills allmän fred slutits’ – Radiotal av prof Uluots”; TS 20.8.1944, sivu 4 ”Eesti käy nyt 40. sotaansa Venäjää vastaan – Prof. Jueri Uluots korostanut puheessaan maata uhkaavan bolshevistisen vaaran suuruutta”, SS 20.8.1944, sivu 11: ”Suuri onnettomuus uhkaa nyt Viron kansaa – Kansalliskomitea kehoittaa kovaan taisteluun bolshevikkeja vastaan – Viron viimeinen presidentti esittänyt vakavan vetoamuksen väestölle”.

¹⁶⁰ AS 25.8.1944, pääkirjoitus ”Bolshevismi Balkanille?”.

lisäksi yrittäessä tuoda maitse heille svaboodaa ja anglosaksien ilmoitse levittäessä sitä ”pääsyä pelosta”, josta Atlantin rantamilla toisinaan yllytään niin liikuttavasti puhumaan. Unkarilaisten osana on vanhastaan olla Euroopan portinvartijoita omalla kolkallaan.”¹⁶¹

Timon purkaus kohdistui muutaman päivän kuluttua myös liittoutuneiden toimiin Italiassa, jota oli ”hävitetty nyt enemmän kuin sitten kansainvaelluksen vuosisatoina”. Kommunismin uhka levittäytyi pakinassa Euroopan ylle: ”Anglosaksien asiamiehet ja bolshevikien partisaanit häärivät Kreikassa ja Serbiassa, neuvostovallan v:n 1940 syksyn lähitavoitteiden takana. Ja vielä kauempana takana ovat Italia ja Ranska, missä kommunisteja jo päästellään hallitustuoleillekin.” Pakinassa uhka ja tekijä olivat jo länsiliittoutuneetkin. Samana päivänä lehti julkaisi kirjoituksen Suomen kansan vertauskuvista, joiksi nostettiin Juhani Ahon kokoelma *Katajainen kansa* helmikuun manifestin ajalta. Kirjoituksen mukaan katajasta tuli suomalaisten passiivisen vastarinnan symboli. Routavuodet nähtiin ajankohtana, jolloin suomalaisten aktiivinen vastarinta nousi. Tämän jälkeen ”orjuutettu kansa” oli taistellut itselleen vapauden ja ”jatkuvaassa kamppailussa” osoittanut omaavansa tahdon voimaa ja aktiivista mieltä.¹⁶²

Etuvartioaseman mieltäminen näyttäytyi Uuden Suomen ja Helsingin Sanomien suhtautumisessa Norden -yhdistyksen kokoukseen elokuun viimeisellä viikolla. Samassa yhteydessä Suomi julistettiin Pohjoismaaksi. Marko Nousiainen on analysoinut Helsingin Sanomien kirjoitusta, jossa Suomen esitettiin taistelevan koko Pohjolan puolesta. Kirjoituksen mukaan suomalaisia ja muita pohjoismaalaisia yhdistivät samat arvot: samanlainen mentaliteetti, yhteiskunnalliset, taloudelliset, sivistykselliset, oikeudelliset erityispiirteet sekä demokratia, tasavertaisuus ja vapaudentahto. Talous, sivistys ja oikeus sekä vapaus olivat myös arvoja, joiden sotaretoriikassa katsottiin erottavan Eurooppaa Aasiasta. Uuden Suomen kirjoitus korosti – tosin erittelemättä – vastaavia arvoja, joita myös Norden -yhdistys julkilausumassaan painotti.¹⁶³

---

161 US 26.8.1944, sivu 2 ”Tupakasta ja svaboodasta”. Svabodalla eli anarkialla viitattiin jo lokakuun vallankumouksen aikaan venäläiseen joukkojen käyttäytymiseen, joka nähtiin uhkana Suomessa. Klinge 1983, s. 101–102. Samankaltaisia havaintoja Timon tekstistä on tehnyt Nousiainen 2003, s. 57.

162 US 29.8.1944, sivu 2 ”Erään ohjelman ajaminen”; sivu 6: ”Kansamme vertauskuvia – Uudelle Suomelle maisteri Sakari Vapaasalo”.

163 HS 24.8.1944, sivu 4 ”Suomi Pohjolassa”; US 27.8.1944, pääkirjoitus ”Pohjoismaiden yhtenäisyys”; Norden -yhdistyksen julkilausuma: HS 29.8.1944, sivu 3 ”Suomi kuuluu Pohjolaan”, US 29.8.1944, sivu 4 ”Suomi kuuluu Pohjolaan”. Ks. Nousiainen 2003, s. 83–90.

Turun Sanomat suhtautui kokoukseen ja sen seurauksena annettuun julkilausumaan varovaisemmin. Se alleviivasi pääkirjoituksessaan sitä apua, jota Ruotsista ja aluksi myös Tanskasta oli saatu. Lehti muistutti myös maiden yhteisistä arvoista. Se oli havaitsevinaan sodan aikana tapahtuneen vieraantumista, minkä vuoksi asiassa olisi ”rautaa kuumennettava”. Pohjolan yhteys ja onnellinen tulevaisuus olisivat riippuvaisia tästä.¹⁶⁴ Sosialidemokraatti oli samoilla linjoilla. Se piti yhteisiä arvoja itsestään selvinä, ja esitti toivomuksen, että pian olisi se päivä, jolloin Pohjolan vapaat kansat saisivat kokoontua jälleen. Lehti palasi vielä aiheeseen kokouksen jälkeen, jolloin se esitti, että Suomi kuului ja halusi kuulua Pohjolaan. Sen mielestä yhtenäinen Pohjola merkitsisi myös rauhaarakentavien voimien kasvua.¹⁶⁵ Lehti näki pohjoismaisuuden Uudesta Suomesta ja Helsingin Sanomista poiketen rauhanomaisena. Ilkka tyytyi korostamaan, että talonpojat olisi vedettävä mukaan, jos Norden haluaisi muodostua todelliseksi Pohjolan kansoja yhdistäväksi siteeksi.¹⁶⁶ Hufvudstadsbladet ei kirjoittanut aiheesta mitään, mutta antoi uutisoinnille näkyvän sijan. Etuvartioasemaa ei näissä lehdissä korostettu, vaan pohjoismaisuutta. Saksalaissuuntaukselle uskollisena Ajan Suunnan pakinoitsija Mauri piti Helsingin Sanomien ruotsalaiselle lehdistölle osoittamaa ”ylistyslaulua” eräänä surkeutena, josta ei voitu käyttää oikeita nimityksiä.¹⁶⁷

Johtavat lehdet olivat elokuun lopulla huomattavasti VTL:n propagandaa maltillisempia suhtautumisessaan Neuvostoliittoon. Uusi Suomi julkaisi sunnuntailiitteessään laajan Anjalan liitosta kertovan kirjoituksen, joka viittasi uuteen ulkopoliittiseen orientaatioon.¹⁶⁸ Muutoin kannanotot Neuvostoliitosta rajoittautuivat yksittäisiin kommentteihin. Kuitenkin jopa Sosialidemokraatissa Muste-Maalari maalasi uhkakuvia vielä kuun lopussa. Hän lainasi Moskovassa perustetun Puolan vapauttamisvaliokunnan jäsenen Moravskin lausuntoja. Tämä sanoi uskovansa, että Venäjän armeija toimittaa saksalaisen väestön

---

¹⁶⁴ TS 30.8.1944, pääkirjoitus ”Pohjoismainen yhteenkuuluvaisuus”.

¹⁶⁵ SS 25.8.1944, pääkirjoitus ”Pohjolan yhteistyö” ja 29.8.1944, pääkirjoitus ”Kuulumme Pohjolaan”.

¹⁶⁶ Ilkka 27.8.1944, pääkirjoitus ”Pohjoismaisuus ja talonpojat”.

¹⁶⁷ AS 28.8.1944, sivu 2 ”Päivän poimintoja”.

¹⁶⁸ Artikkelissa kirjoittaja selosti vuoden 1788 - 1789 sodan taustoja, sodan kulkua ja kehitystä, joka johti Anjalan liittoon eli joidenkin Ruotsin armeijan upseerien pyrkimykseen irrottaa Suomi Ruotsin yhteydestä. Huono menestys sodassa ja Ruotsin kuninkaan, Kustaa III:n kyvyttömyys sotapäällikkönä johtivat siihen, että muutamat suomalaiset upseerit solmivat Anjalan liittona tunnetun salaliiton. He kiistivät kuninkaan vallan Suomessa ja alkoivat neuvotella Venäjän keisarinna, Katariina Suuren kanssa Suomen mahdollisuuksista itsenäistyä Ruotsin vallan alta. ”Anjalan liiton suomalaisille upseereille venäläiset tai ainakin keisarinna ei siis ollut vain vihollinen vaan potentiaalinen liittolainen pyrkimyksessä saada toivoton sota loppumaan ja tehdä Suomesta vapaa valtakunta, kuten kirjoittaja asian muotoilee. Näin ollen Anjalan liitto rikkoo yhtenäiseksi oletettua historiaa suomalaisten ja venäläisten ikuisesta antagonismista.” Kirjoittaja tosin käytti venäläisistä vielä sanaa ”ryssä”. Nousiainen 2003, s. 97–102.

Venäjän sisäosiin jälleenrakennustöihin, paitsi ”virkistykseksi” jäävät naiset. Muste-Maalari kyseli, mahtaisiko tämä saada siunauksensa myös lännen kulttuurivaltioiden taholta. Jos näkymä toteutuisi, niin myös sodan alkuvaiheissa sankarilliseksi ja mallikansaksi ylistetyn Suomen kohdalta sota päättyisi huonosti.¹⁶⁹ Vihollisuutta ei purettu kesken sodan.

2.2 ”Uuden tien alkupäässä”

Heinäkuun puolessa välissä 1944 Saksan lyömiseen keskittyvä Neuvostoliitto viestitti Suomelle Tukholman lähettiläänsä kautta, että se olisi valmis neuvottelemaan rauhasta. Keväällä vaadittua ehdotonta antautumista ei vaadittaisi eikä maata miehittäisi. Neuvostohallitus toivoi, että Suomeen muodostettaisiin uusi hallitus, joka pyytäisi rauhaa. Heinäkuun viimeisenä päivänä presidentti Ryti erosi virastaan ja Mannerheim nimettiin poikkeuslailla uudeksi presidentiksi. Uuteen hallitukseen tulivat kaikki muut puolueet paitsi IKL. Pääministeriksi suostuteltiin työnantajain keskusliiton STK:n toimitusjohtaja Antti Hackzell. Mannerheim odotti 24.8. asti, ennen kuin pyysi neuvostohallitukselta ehtoja. Kuun lopulla saapuneissa ehdoissa ilmoitettiin Neuvostoliiton olevan valmis ottamaan vastaan Suomen neuvottelukunnan, jos Suomi ilmoittaisi julkisesti katkaisevansa suhteensa Saksaan ja vaatisi sitä poistamaan joukkonsa syyskuun 15. päivään mennessä. Hallitus kutsui kiireesti eduskunnan koolle syyskuun 2. päiväksi ja esitteli tiedonantonaan päättäneensä katkaista suhteet Saksaan. Menettely hyväksyttiin vajaan lukuisessa lauantai-istunnossa äänin 113–43.¹⁷⁰ Asian arkaluontoisuudesta kertoi se, että iltapäivälehtiä oli kielletty käsittelemästä istuntoa, ja Ilta-Sanomista oli poistettu sitä koskevia Lontoon tietoja. Hufvudstadsbladetista sensuuri oli poistanut saksalaisen kirjoituksen Suomen rauhankysymyksestä.¹⁷¹

Rauhanaloite 2.9. tuli jonkinasteisena yllätyksenä VTL:n tuotantotoimistolle, sillä vielä syyskuun alussa – todennäköisesti juuri tuona päivänä¹⁷² – lehdille lähetetyssä artikkelissa Romanian tapahtumista annettiin kuva, joka ei mairitellut Neuvostoliittoa, vaikka olikin todennäköisesti realistinen.¹⁷³ Artikkelin mukaan Molotov oli 2. huhtikuuta 1944 antanut

---

¹⁶⁹ SS 31.8.1944, Muste-Maalari ”Huonolta näyttää alku”.

¹⁷⁰ Jussila, Hentilä & Nevakivi 1996, s. 193–198.

¹⁷¹ VnTaE: Da 2, ohjeet 2.9.44 A (Posti), 2.9.44 B (Meretoja-Tsto-Jaosto), 2.9.44 C (Hjelt-Posti).

¹⁷² Artikkelin päivämäärä on tuntematon, mutta viereisillä numeroilla varustetut artikkelit on lähetetty 2.9.1944. VnTiE, He 8.

¹⁷³ Ainakin rauhanopposition piirissä Suomen ja Neuvostoliiton välisistä neuvotteluista tiedettiin elokuun lopulla, kuten myös Neuvostoliiton hermostumisesta Mannerheimin viivyttelyyn. Suomi 1986, s. 486–489. Todennäköisesti myös VTL:ssä oltiin tilanteen tasalla, mutta vihollisuutta ei haluttu purkaa sodan vielä

lausunnon, että puna-armeija ei tulisi pysähtymään rajalla, vaan ylittäisi sen ”murskataksen vihollisen [lainaus tekstissä]”. Edetessään Romaniaan se ei kuitenkaan tulisi puuttumaan ”vallitsevaan yhteiskuntajärjestykseen [lainaus tekstissä]”. Tämä oli artikkelin mukaan ”tyypillinen venäläinen propagandalause”, joka oli täsmälleen samansisältöinen kuin ne lupaukset, jotka annettiin Virolle, Latvialle ja Liettualle syksyllä 1939. Artikkelissa viitattiin hallituksenvaihdoksen tuloksena Romaniassa syntyneeseen tilanteeseen, jossa hallitukseen tuli kaksi kommunistia.¹⁷⁴ Kun toinen näistä kuului aselepovaltuuskuntaan, ei sen katsottu olevan hyvä enne maan vastaista riippumattomuutta ajatellessa. Artikkelissa odotettiin Romaniaan kommunistimellakoita ja murhia. Puna-armeijan miehityksen katsottiin merkitsevän siirtymistä bolshevismiin, ”kuten kaikkialla muualla on vastaavissa tilanteissa tapahtunut”.¹⁷⁵

Rusin mukaan sensuurin kannalta jatkosodan kaksi ja puoli viimeistä kuukautta merkitsivät voimainkoetusta. Aikavälillä 13.7. – 19.9.1944 annettiin 200 ohjetta. Sen jälkeen kun pääministeri oli eduskunnassa ilmoittanut suhteiden katkaisemisesta Saksaan, annettiin ”täyskäännöstä koko sodan kestäneeseen toimintalinjaan” merkinneitä ohjeita.¹⁷⁶ Rauhankosketus ja sitä seuranneet toimenpiteet työllistivät sensuuria eniten: aikavälillä 2.9. – 6.9. annettiin 16 ohjetta, joista 14 liittyi Suomen muuttuneeseen tilanteeseen.¹⁷⁷ Puolustusvoimien päämaja ja sen tiedotusosasto jatkoivat vaikutustaan sensuuriin myös syksyllä 1944. Päämajalla oli sotilasasioita koskeviin kirjoituksiin ehdoton ratkaisovalta, mutta se saattoi esimerkiksi joukkojen taistelutahtoon vedoten kieltää kirjoittelun myös poliittisista aiheista. Koko jatkosodan ajan tiedotuslaitoksessa oli noudatettu mukisematta päämajasta tulleita käskyjä.¹⁷⁸

VTL sai 3.9. klo 10.00 päämajan sensuuroitomisesta puhelinsanomana, jossa uusi tilanne ensimmäistä kertaa tuli esille:

---

jatkuessa. Mannerheim oli viivytellyt vastauksessaan ja yrittänyt saada ehtoihin lievennystä ruotsalaisten välityksellä, mutta Neuvostoliiton Tukholman-suurlähettilään Kollontayn tyytymättömyyden ilmaisu laitto tapahtumiin vauhtia ja vajaalukuinen, pikaisesti koolle kutsuttu eduskunta teki ratkaisun lauantaipäivän istunnossa 2.9. Suomi 1986, s. 490.

¹⁷⁴ Romaniassa tilanne oli artikkelin mukaan se, että marsalkka Antonescu päätti jatkaa taistelua, mutta oppositio tunnusteli mahdollisuuksia rauhaan. Aselepo solmittiin sen jälkeen kun kuningas oli pidättänyt Antonescun ja uusi hallitus oli muodostettu.

¹⁷⁵ VnTiE: He 8, N:o 2422 ”Romanian tapahtumat”.

¹⁷⁶ Rusi 1982, s. 348.

¹⁷⁷ VnTaE: Da 2.

¹⁷⁸ Rusi 1982, s. 364; Perko 1988, s. 28.

”Nykyisen tilanteen johdosta on sensuuritehtävissä toimittava erittäin harkiten ja huolehdittava siitä, ettei vihollisesta käytetä räikeitä ja solvaavia sanontoja. Kaikki julkisuuteen tarkoitetut kirjoitukset, kuvat y.m. sellaiset, joissa käsitellään sotatoimia, on luettava erittäin huolellisesti ja poistettava sellaiset sanamuodot, joilla saatettaisiin loukata vihollisen sotilaskunniaa. Epävarmoissa tapauksissa on kirjoitus tai muu sellainen alistettava sens. tston ratkaistavaksi.

Saksaa ja saksalaisia sotilaita koskevat, julkisuuteen tarkoitetut kirjoitukset on myös huolellisesti tarkastettava. Julkaisulupia on annettava pidättyväisesti ja harkiten, etupäässä vain sellaisiin kirjoituksiin ja kuviin, joissa käsitellään yksityisen sotilaan sotilaallisia suorituksia ja erikoisia urotekoja. Aseveljeyttä ja yhteistä taistelua käsittelevät kirjoitukset, kuvat y.m.s. on alistettava sens. tston ratkaistavaksi.

Kaikkien sellaisten kirjoitusten julkisuuteen tulo on estettävä, joissa moititaan tasavallan presidentin, eduskunnan ja hallituksen sotaa koskevaa ratkaisua ja päätöstä.”¹⁷⁹

VTL toimitti tämän viholliskuvan purkamiseen selvästi viittaavan kehotuksen vain hieman muutettuna ja tarkennettuna lehdille. Tämän sensuuriohjeen mukaan eduskunnan tekemää ratkaisua kommentoitaessa ”parhaana ohjeena” oli pääministerin pitämä puhe. Tehtyä päätöstä ei saanut moittia. VTL katsoi tarpeelliseksi korostaa myös, että länsivaltojen tarpeetonta ja ärsyttävää loukkaamista oli vältettävä.¹⁸⁰ Vihollisen solvaamisen (solvaavat sanonnat) kieltäminen on siinä mielessä mielenkiintoista, että käsite ”solvaus” viittaa rikosoikeuteen. Kielto oli siis erittäin painokas.¹⁸¹

Rauhanpyrkimysten tultua julki VTL pyrki vaikuttamaan neljän artikkelin voimalla lehtien kirjoitteluun. Kaikissa artikkeleissa Suomen päätöstä perusteltiin maailman tilanteen muutoksella eli toisin sanoen Saksan väistämättömäksi katsotulla tappiolla. Suomen asema

---

¹⁷⁹ VnTaE: Fc 4, numeroimaton puhelinsanoma 3.9.1944. Tämä käsky oli ilmeisesti tullut Mannerheimin aloitteesta; juuri Mannerheim sekä ulkoministeriö olivat vedonneet lehdistöön syksyllä 1939, että se säilyttäisi asiallisen ja tyynen linjansa ja välttäisi käyttämästä loukkaavia ja ärsyttäviä sanontoja. Perko 1988, s. 18. Päämajasta toimitettiin seuraavana päivänä samantapainen ohje 15 tarkastustoimistolle. VnTaE: Da 2, PM:n sens. tston puhelinsanoma n:o 1 (4.9.1944).

¹⁸⁰ VnTaE: Da 2, Ohje 3.9.44 (Posti-Patoharju).

¹⁸¹ ”Solvaus” liittyy tuolloin voimassa olleessa vuoden 1889 rikosoikeuslaissa kunnianloukkaukseen. Lain kolmannessa pykälässä puhutaan solvauksesta, josta voi julkisesti, taikka painotuotteen, kirjoituksen tahi kuvallisen esityksen kautta levitetynä saada enintään 500 markkaa sakkoo taikka vankeutta korkeintaan neljä kuukautta. Solvausta vakavampi kunnianloukkaus oli herjaus, josta myös rangaistukset olivat kovempia (julkisesta herjauksesta vankeutta saattoi saada enintään 2 v.) Suomen laki 1889. RL 27 luku.

menneiden viiden vuoden aikana nähtiin taipumisena tilanteen vaatimuksiin sodassa, joka oli suurvaltojen välinen. Suomen taistelulla oli artikkelien mukaan ollut vain yksi päämäärä: vapauden säilyttäminen. Suomi oli koko sodan ajan pyrkinyt korostamaan sotansa erillisluonnetta. Artikkelit korosti, ettei Suomi ollut suinkaan Saksan vasalli, vaikka liittoutuneet näin ”tosiasioiden vastaisesti” olivat tulkinneet. Hallituksen tekemä ratkaisu rauhanneuvottelujen aloittamisesta ja suhteiden katkaisemisesta Saksaan todisti asian. Saatu sotilaallinen apu oli ollut merkittävää, mutta Saksan aseman heiketessä se oli tullut yhä merkityksettömämmäksi. Artikkelissa esitettiin ”vapaan kansan ehdottoman itsekurin ja yksimielisyyden olevan päätöksen takana, kun se kerran on tehty”. Tulevaisuus esittäytyi synkkänä. Yksimielisyys auttaisi voittamaan ”siedettävän tulevaisuuden, mitä hyvänsä koettelemuksia meillä vielä lieneekin edessämme”.¹⁸²

Artikkelissa *'Ainoa pelastus'* jatkosota esitettiin selviämisenä uudesta hyökkäyksestä, mihin Suomi oli tarvinnut suurvallan tukea. Muutokset maailmantilanteessa olivat pakottaneet nyt tehtyyn ratkaisuun. Uusi tilanne oli vaikea, kenties vieläkin vaikeampi kuin talvisodan aikana. Yksimielisyys oli keino selviytyä. Myös Toivo Pekkasen kirjoittamassa artikkelissa nähtiin Saksan väistämätön tappio syynä Suomen ratkaisuun. Suomen sota oli ollut erillinen, ja sitä oli yhdistänyt Saksaan yhteinen vihollinen. Helppoa kohtaloa ei olisi kuitenkaan odotettavissa, mutta yhdessä ja yhteisvoimin olisi toivoa. Myös ruotsinkielisille lehdille tarkoitetussa artikkelissa Euroopan tapahtumat nähtiin hallituksen päätöksen taustalla. Saksan apu oli ollut Suomelle luonnollista ja väistämätöntä. Suomi joutui mukaan suurvaltojen sotaan, jossa tosin kävi omaa sotaansa. Vapaus ja riippumattomuus olivat nyt Suomen tavoitteena, mutta edessä nähtiin vaikeuksia.¹⁸³ Artikkeleilla oli selvästi monia, keskenään osin ristiriitaisia tehtäviä: Saksasta irtaantuminen piti perustella, mutta sananmuodoiltaan lievästi, korostaen samalla oman sodan erillistä luonnetta. Lisäksi kansaa piti valmistaa siihen mitä oli tulossa: ehkä talvisotaakin vaikeampi tilanne. Tähän tarvittiin yksimielisyyttä ja luottamusta johtajiin.

Tieto rauhanneuvotteluista oli ehtinyt maakuntalehti Ilkkaan ilmeisesti sen verran myöhään, ettei sen pääkirjoitus 3.9. vielä ottanut kantaa asioihin. Pyrkimyksistä kertoivat vain etusivun otsikot.¹⁸⁴ Saman päivän pääkirjoituksessa korostettiin henkisen kestäkyvyn

---

¹⁸² VnTiE: He 8, N:o 2426 ”Valtionjohtomme päätös” (3.9.1944).

¹⁸³ VnTiE: He 8, N:o 2427 ”En nödvändig kursförändring”; N:o 2428 ”Uuteen vaiheeseen”; N:o 2429 ”Ainoa pelastus” (kaikki 3.9.1944). Ks. myös Kulha 1972, s. 168.

¹⁸⁴ ”Suomi ryhtynyt toimenpiteisiin rauhanneuvottelujen aloittamiseksi – Neuvostoliitto suostuvainen sillä ehdolla, että Saksa vetää joukkonsa pois Suomesta t.k. 15 päivään mennessä – Suomen hallituksen taholta

merkitystä propagandahyökkäilyä vastaan, jota tuli myös Ruotsin eräiltä tahoilta, mikä oli ”surullista todeta”.¹⁸⁵ Ilkassa taistelu olemassaolosta siis vielä jatkui.¹⁸⁶

Lehtien kannanotot noudattivat melko säännönmukaisesti VTL:n linjaa. Mitään suoria lainauksia tuotantotoimiston läheteistä ne eivät olleet. Pääministerin puheesta lainattiin suoraan kohtia. Lehdet seurasivat hallituksen perusteluja ja korostivat yhdessä rintamassa pysymistä. Uusi Suomi, Ilkka ja Turun Sanomat korostivat sitä, että tulevaisuus näytti vaikealta. Helsingin Sanomat ja Suomen Sosialidemokraatti eivät. Ne toivoivat, että ratkaisu helpottaisi Suomen asemaa. Ilkka oli ainoa lehti, joka ei korostanut Suomen kansan rauhankaipuuta. Sosialidemokraatti puolestaan oli ainoana jo rakentamassa välejä ”itäiseen suurvaltaan”.¹⁸⁷ Rauhanoppositioon kuuluminen näkyi erityisesti Helsingin Sanomissa ja Sosialidemokraatissa selvästi: ne olivat pääosin rauhallisia ja positiivisia. Skeptisin oli Ilkka, mutta myös Uuden Suomen pääkirjoituksessa tilanne nähtiin synkkänä. Turun Sanomat luotti siihen, että saksalaiset poistuvat rauhassa. Lehti suhtautui hallituksen päätökseen luottavaisesti, mutta varasi tilaa epäilyksille:

”Uskomme sen vuoksi, että tämä ratkaisu, joka monestakin syystä tuntuu samalla arveluttavalta, suo maallemme mahdollisuudet selvittää muut ja osittain siitä seuraavat vaikeudet kokonaan uudelta pohjalta.”

”Arveluttavaa” oli selvästi suhteiden katkaiseminen Saksaan sekä Neuvostoliittoon luottaminen. Lehdet perustelivat myös Saksasta ja aseveljeydestä irtautumista. Sosialidemokraatti ei maininnut koko asiasta. Helsingin Sanomien mukaan ”pakkotilassa” solmittu Rytin-Ribbentropin sopimus ei täyttänyt valtiosopimuksen ehtoja, joten näin ollen sopimusrikkomustakaan ei tapahtunut. Lehden mielestä Suomi voisi tehdä askeleen rauhan palauttamista kohti ”hyvällä omallatunnolla”.¹⁸⁸ Tällä se saattoi viitata sekä epäpätevään

---

tehty Saksan valtakunnan johdolle tätä koskeva pyyntö – Neuvostoliitto ei ole esittänyt vaatimusta ehdottomasta antautumisesta”. Ilkka 3.9.1944, etusivu.

¹⁸⁵ Kirjoituksen mukaan ”hajoittavan kiilan vaara” oli ehkä joskus ollut lähelläkin, mutta onneksi se oli torjuttu. Suomen kansa oli kestänyt onnellisesti iskut tähän asti, samoin kuin rintama oli kestänyt tuli-iskut. Vielä olisi kestettävä lopullinen ratkaisutaistelu, jossa kirjoittajan mukaan oli kyseessä ”valtakuntamme olemassaolo ja kansamme elämä”. Kirjoitus päättyi kehoitukseen ”Vahvistakaamme jokainen kohdaltamme kansamme henkistä kestäkykyä!” Ilkka 3.9.1944, pääkirjoitus ”Henkinen kestäkyky”.

¹⁸⁶ Myös lehden pakinoitsija Pekka oli kirjoittanut muutamaa päivää aiemmin ”Meidän tiemme on selvä: on jatkettava taistelua, jossa on vaakalaudalla koko kansallinen olemassaolomme. Muuta mahdollisuutta meillä ei ole.” Ilkka 31.8.1944, sivu 2 ”Mitä kuuluu?”.

¹⁸⁷ Sosialidemokraatin mukaan oli toivottava hartaasti, että ”tämä tie johtaa Suomen kansan turvallisille rauhanomaisille poluille sen sisimmän tahdon ja toivomusten mukaisesti, sekä samalla luo hyvät ja luottamukselliset suhteet itäiseen suurvaltaan”.

¹⁸⁸ HS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhan aikaansaamisen edellytykset”.

sopimukseen että mahdollisesti oikeutettuun sotaan. Hufvudstadsbladetin mielestä Saksan aseveljeydestä oli tullut taakka, josta piti päästä eroon. Kysymys oli maan edusta, jota kaikkina kuluneina vuosina oli puolustettu. Isänmaan hyväksi täytyisi kaiken väistyä, jotta rauhaan pyrkiminen voisi jatkua. Uusi Suomi epäroi. Ratkaisu ei lehden mukaan ollut ollut helppo. Rauhan perusedellytykset olivat tehneet sen vaikeaksi. Tällä lehti viittasi ilmeisesti väliin katkaisemiseen Saksaan. Turun Sanomien mielestä toinen suurvaltaryhmä oli virheellisesti pitänyt Suomea ”toisessa asemassa kuin asiallista olisi ollut”. Syynä tähän lehti näki saksalaisten läsnäolon maassa. Nyt hallitus oli ”tutkinut asiaa puolelta ja toiselta tullen yksimielisesti siihen tulokseen, että suhteemme Saksaan on järjestettävä kokonaan uudelleen”. Saksan joukkojen poistaminen Suomesta sisältyi ”tähän suureen ratkaisuun”.¹⁸⁹ Lehtien tulkinnoille tyypillisesti Ilkan mukaan ratkaisuun oli ollut syynä sotilas-poliittinen tilanne.

Pääkirjoitukset kehottivat tukemaan tasavallan päämiestä ja pyrkimään yksimielisyyteen. Muuten rauhallisen Helsingin Sanomien toisessa pääkirjoituksessa Puolan tilanne nähtiin synkkänä. Kirjoituksessa myös arvosteltiin venäläisiä: sen mukaan englantilaisessa lehdistössä oli Puolan tapauksen yhteydessä ”tehty eräitä paljastuksia, jotka asettavat venäläisten suhtautumisen yhä oudompaan valoon”.¹⁹⁰ Uuden Suomen pääkirjoitus piti – täsmälleen VTL:n ohjeen mukaisesti – pääministerin selostamaa kehitystä yleistilanteessa ja Suomen asemassa kehyksenä, jonka valossa hallituksen ja eduskunnan päätöstä oli tarkasteltava. Lehden mukaan Suomen pyrkimys oli koko ajan ollut sen olemassaolon ja riippumattomuuden turvaavaan rauhaan pääseminen. Tietty varauksellisuus säilyi. Hufvudstadsbladetin mukaan oli varmaa, ettei kansakunta valmistautuisi kevyin sydämin lähettämään neuvottelijoita Moskovaan. Sillä oli ”liian tuoreessa muistissa” maaliskuun 13. päivä vuonna 1940 ja keväällä 1944 esitetyt ehdot. Suomalaiset seisoivat yhtä yksin tällä kertaa kuin noin viisi vuotta aikaisemmin, jolloin vapaudesta ja riippumattomuudesta oli kamppailtu epätoivon mielialan vallitessa.¹⁹¹

2.3 Aseet lakkaavat puhumasta

Aselevon Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rintamalla oli määrä astua voimaan maanantaina 4.9.1944 kello 8. Sotilaiden ja kotirintaman kirjeenvaihtoa tarkastellut Timo Vihavainen kirjoittaa, että sekä rintamamiesten että kotirintaman kirjeissä oltiin useammin

---

¹⁸⁹ TS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Eilispäivän suuri ratkaisu”.

¹⁹⁰ HS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Puolan tilanne”.

¹⁹¹ Hbl 3.9.1944, pääkirjoitus ”Första steget”.

iloisia kuin surullisia sodan saamasta lopusta. Rintamalla tieto aselevosta otettiin vastaan niin tyynesti, että asia ihmetytti sotasensuuriakin. Hallitukseen ei kohdistunut juuri arvostelua, mutta toisaalta ”isänmaallista mieltä” ei kirjeissä paljon havaittu. Suur-Suomen tunnuksen haaksirikkoa ei ollut muutenkaan otettu mitenkään traagisesti, vaan joidenkin joukko-osastojen kerrottiin huutaneen hurraata vanhan rajan taakse palattaessa.¹⁹²

Valtion Tiedotuslaitoksen artikkeleissa korostui velvollisuudentunto johtajia kohtaan ja liioiteltujen toiveiden tukahduttaminen. Tuotantotoimisto lähetti lehdille 5.9.–6.9. aikana 8 tai 9 artikkelia.¹⁹³ Viholliskuvien kannalta näistä mielenkiintoisin on Toivo Pekkasen kirjoittama artikkeli *'Sotavuosien politiikkamme'*. Tekstissä Suomen päätökset nähtiin yhtenäisenä jatkumona vuodesta 1939 asti. Tuolloin valittavana oli kaksi tietä, joista toinen oli Baltian tie. Kansa ei artikkelin mukaan kuitenkaan halunnut antautua, vaan Suomi toimi sivistyneen maailman esitaistelijana puolustautuessaan. Kirjoittajan mukaan tulisi vielä aika jolloin se laskettaisiin Suomen hyväksi. Talvisodan jälkeen kaikki tapahtunut oli ollut ”tien valitsemisen johdonmukaista seurausta”. Artikkelin korosti Suomen roolia pienenä kansana, jonka oli sopeuduttava maailmanpolitiikan muutoksiin. Neuvostoliitto esti puolustusliiton Ruotsin kanssa ja aloitti sotatoimet vuonna 1941. Tällöin Suomi ei voinut olla puuttumatta tapahtumiin, koska muuten se olisi joutunut suurvaltojen taistelukentäksi. Sodasta ei voitu irtautua Yhdysvaltojen kehotuksista huolimatta, koska tällöin Saksa olisi puuttunut asioihin. Rytin-Ribbentropin sopimus puolestaan oli ”häätätoimenpide” ja Suomen uusi politiikka mukautumista. Tulevaisuus näytti kirjoittajan mukaan raskaalta, mutta ”toivomme vieläkin selviytyvämmä”. Ansioksi hän näki sen, että asioiden hoito oli omissa käsissä ja että maa ei rajaseutuja lukuun ottamatta joutunut sotänäyttämöksi.¹⁹⁴

Muissa aselepoa koskevissa artikkeleissa samat teemat toistuivat. Edessä oleva tilanne nähtiin vaikeana. Korostettiin sitä, että Suomen tuonti olisi vastedes riippuvainen yhdestä maasta, Ruotsista. Aselepo ei ollut vielä rauha. Vielä tuntemattomat rauhanehdot olisivat raskaat, joten syytä iloon ei olisi. Valtiollisen riippumattomuuden ja itsenäisyyden säilymistä rohjettiin toivoa. Kokoomuksen lehdille ja joillekin sosiaalidemokraattisille lehdille menneessä artikkelissa korostettiin vielä tälle lisänä, että tulevaisuudessa saataisiin olla tyytyväisiä välttämättömyystarvikkeisiin ja että työ olisi lääke. Ruotsinkielisessä

---

¹⁹² Vihavainen 2004, s. 352–353.

¹⁹³ Artikkelista N:o 2438 puuttuu päivämäärä, kuit. ennen 9.9.1944 julkaistu. VnTiE: He 8, N:o 2430 – N:o 2438.

¹⁹⁴ VnTiE: He 8, N:o 2431 ”Sotavuosien politiikkamme” (5.9.1944).

artikkelissa pidettiin lojaalisuutta marsalkka-presidenttiin rajoittamattomana (obegränsad).¹⁹⁵

Sanomalehdet kertoivat ilmestymisajasta riippuen suuresta uutisesta samana tai seuraavana päivänä. Myöhemmässä jakelussa olleet Sosialidemokraatti ja Ajan Suunta ennättivät jo samalle päivälle. Ajan Suunta kirjoitti rauhallisesti, että tapahtumien jatkokehityksestä ei vielä ollut mitään tietoa. Lehden mukaan oli saatu tietää vain se, että Berliinissä suhtauduttaisiin tapahtuneeseen tyynesti ja että saksalaiset joukot annetuista lausunnoista päätelleen tultaisiin poistamaan toivotulla tavalla. Omasta puolestaan IKL:n äänenkannattaja halusi ”vain korostaa sitä vaatimusta, että maan on esiinnyttävä nyt niissä kohtalokkaissa vaiheissa, joiden läpi joudumme kulkemaan, yksimielisenä”. Oli luotettava valtakunnan päämieheen ja uskottava, että hän tekisi parhaansa Suomen pelastamiseksi siitä, mistä se pelastaa voidaan.¹⁹⁶ Lehden pakinoitsija Mauri oli lyhytsanainen ja pettynyt: ”Tänään on vaikea puhua taikka kirjoittaa mitään. Syyn käsittänevät lukijani. Siksi sanon vain lyhyesti: Suomalaisia olemme ja suomalaisina pysymme. Pää pystyyn kaikesta huolimatta!”¹⁹⁷

Uuden Suomen pääkirjoituksen mukaan tieto taistelujen lakkaamisesta oli epäilemättä yleisölle positiivinen yllätys. Lehti kuitenkin varoitti tekemästä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä itse neuvotteluihin ja niiden sisältöön liittyen. Oli varustauduttava, että kansa joutuisi vakavien tosiasioiden eteen. Huoli tulevasta täytti kirjoituksen mukaan kaikkien mielet. Samoin tunsivat ”ystävämme ulkomailla” eli Ruotsin lehdet. Lehden mukaan oli yhdyttävä Svenska Dagbladetin sanoihin, että Suomen rauhankysymys tulisi olemaan Atlantin-julistuksen koetinkivi. Myös Dagbladetin toinen ajatus ansaitsi sen mukaan huomiota: Neuvostoliitto voisi luoda edellytykset hyvälle naapurisuhteille tarjoamalla Suomen suvereniteetin säilyttävät, siedettävät ehdot. Lehti muutti vihollisuusajattelua:

”Niin kuin monta kertaa aikaisemminkin on meidän taholta sanottu, Suomen pyrkimys ei ole ollut eikä ole mikään muu kuin asemansa ja suhteittensa vakiinnuttaminen naapureihinsa eikä meillä pienenä kansana luonnollisesti voi

---

¹⁹⁵ VnTiE: He 8, artikkelit N:o 2430 ”Aselepo Suomen ja Neuvostoliiton välillä”; N:o 2433 ”Aselevossa ensin mainittua”, N:o 2434 ”Efter vapenstilleståndet” (5.9.1944).

¹⁹⁶ Mikko Uola on arvellut, että Ajan Suunnan kirjoittelun rauhallisuuteen vaikutti Mannerheimin luona käyneen lähetystön terveiset. Marsalkalta oli kysytty, onko Suomen pakko tehdä rauha. Tämä oli vastannut, ettei enää ollut edellytyksiä menestykselliseen sodankäyntiin. Uola 1982, s. 469.

¹⁹⁷ AS 4.9.1944, pääkirjoitus ”Aselepo”; sivu 2 ”Päivän poimintoja”.

olla muuta päämäärää kuin elää sellaisissa suhteissa naapureihimme, joissa normaali ja rauhallinen elämä on mahdollinen.”

Askel, jonka Suomi oli ottanut uhrausten hinnalla, korosti lehden mielestä tätä pyrkimystä.¹⁹⁸

Lehdistä Hufvudstadsbladet ja Ilkka korostivat Suomen moraalista oikeutta.¹⁹⁹ Lehtien kokemus oli yksinolo, jonka Hufvudstadsbladet liitti Suomen historialliseen asemaan Venäjän ja Neuvostoliiton naapurina. Lehti kehotti luottamaan Mannerheimiin, kuten VTL oli arvellutkin.²⁰⁰ Ilkka puhui ainoana ”suomalaisesta soturikunniasta”.²⁰¹ Muut lehdet korostivat Suomen kansan rauhantahtoa. Ajan Suunta, Helsingin Sanomat, Turun Sanomat ja Uusi Suomi miettivät jo Saksan reaktiota, ja näkivät siinä hyviä merkkejä. Lehdet toivoivat, että saksalaiset poistuisivat rauhallisesti. Jos näin kävisi, ”molemmin puolin jää tässä tapauksessa yhteistoiminnasta kauttaaltaan hyvä muisto”, kirjoitti Turun Sanomat.²⁰² Yleisesti Suomi nähtiin pelinappulana suurvaltojen välisessä konfliktissa. Sosialidemokraatti oli lehdistä selvästi sovinnollisin. Uusi Suomi, Ilkka ja Ajan Suunta olivat pessimistisempiä. Muuten rauhallinen Helsingin Sanomat muistutti, että talvisodan jälkeen vihollisuudet lopetettiin vasta useita tunteja rauhan allekirjoittamisen jälkeen. Tällä kertaa vihollisuuksien mahdollisimman aikainen lopettaminen olisi toivottavaa.²⁰³

Suomen Sosialidemokraatti kirjoitti, että ”nyt solmittava rauha merkitsee Suomen ja Neuvostoliiton niin valtioiden kuin kansojen tulevissa suhteissa pitkäksi aikaa varsin paljon.” Lehti korosti muistuttaneensa useasti käydyn sodan aikana, ettei puolin eikä toisin olisi hetkeäkään unohdettava maiden keskinäistä maantieteellistä sijaintia. Suomen ja Neuvostoliiton kansat olivat naapureita, ja niiden täytyisi sovittautua siten, että sopu säilyisi ja kumpikaan ei loukkaisi toisiaan asiattomasti eikä herättäisi aiheettomia epäluuloja. Lehden mukaan oli sen vuoksi syytä odottaa, että ”Neuvostoliitto nyt mahtavana suurvaltana omasta puolestaan antaa arvon näille näkökohdille, ja että odotettava ratkaisu tulee sellaiseksi, että luottamuksellisten suhteiden muodostuminen käy

---

¹⁹⁸ US 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aselepo”.

¹⁹⁹ Hufvudstadsbladet kirjoitti: ”Yksin kuten viimeksikin teemme matkan itäänpäin, moraalinen oikeutemme arvokkaana painolastina, neuvotellaksemme mahdollisuuksista elämään rauhassa, riippumattomana ja vapaana”. Hbl 5.9.1944, pääkirjoitus ”Eld upphör”. Suomi oli pieni kansa, jonka voimat eivät riittäneet oikeutettuunkaan taisteluun, Ilkka esitti asian. Ilkka 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet vaienneet”.

²⁰⁰ Hbl 5.9.1944, pääkirjoitus ”Eld upphör”.

²⁰¹ Ilkka 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet vaienneet”.

²⁰² TS 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet ovat vaienneet”.

²⁰³ HS 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aselepo”.

mahdolliseksi”. Lehden pakinoitsija Muste-Maalari ei ollut yhtä optimistinen. Hänen mukaansa Suomessa ei ollut syntynyt yletöntä hurraamismielialaa, koska ”me suomalaiset olemme hidasverisiä ja sitä paitsi meidän ilomaljaamme on sekoittunut kalkkia, koiruohoa ja sappea”. Kokemukset ja monet merkit viittasivat pakinan mukaan siihen, että ”[rauhan] ehdot tulevat olemaan enemmän tai vähemmän katkera pala nieltäväksi”, mitä ajatusta kannatti myös Ilkka.²⁰⁴ Muste-Maalarin mukaan tosin ”milloinkaan ei kansamme ole heittänyt toivoaan eikä uskoaan tulevaisuuteen.”²⁰⁵

Venäläinen aselepo alkaa päivän myöhässä

Keskiviikkoamuna 6.9. lehdet tiesivät kertoa, että venäläiset lopettivat vihollisuudet vasta 5.9. klo 8, vuorokauden myöhässä. Asiasta julkaistiin ainoastaan virallinen uutinen, eikä sitä kommentoitu pääkirjoituksissa tai pakinoissa. Sosialidemokraatti otsikoi: *’Vihollisuudet lakanneet kaikilla rintamillamme. – Suomalaiset lopettivat ne 4.9. klo 07,00, venäläiset 5.9. klo 08,00’*. Helsingin Sanomat puolestaan esitti asian otsikolla: *’Venäläiset lopettivat vihollisuudet vasta eilen aamulla – Suomalaiset upseeriryhmät esittivät eräillä taistelualueilla vastalauseensa’*.²⁰⁶ Muiden lehtien otsikot olivat sisällöltään vastaavia. Otsikoiden alla oli virallinen tiedotus, jossa asia yksinkertaisesti todettiin, mukaan lukien suomalaisten esittämä vastalause. Muuta asiasta ei kirjoitettu. Helsingin Sanomien esittämä huoli oli toteutunut, mutta erityistä valitusta ei esitetty.

Vain kaksi pakinoitsijaa otti kirjoituksissaan esille myöhästyneen aselevon. Uuden Suomen Timon kirjoitti 8. syyskuuta:

”tiistaina kuulimme radiossa, keskiviikkona luimme lehdissä tähän erään viimeisen oman ’virallisen tiedonantomme’. Vastustajakin oli aloittanut aselevon. Nuo ’viralliset tiedonannot’ ovat olleet ensin v:n 1939 joulukuun alusta v:n 1940 maaliskuun puoliväliin sekä sitten taas v:n 1941 juhannuksesta alkaen satojen tuhansien Suomen perheitten tärkeintä radiossa kuultavaa, tärkeintä lehdissä luettavaa”.

Toisin sanoen Timo mainitsi asian, mutta jätti sen silleen. Myöhemmin samassa pakinassaan Timo todisteli Suomen armeijan olleen oikeuden asialla. Hänen mukaansa ”Suomen armeija, Suomen puolustusvoimat, se on *kansanarmeija* [kursivointi

²⁰⁴ ”--- joudumme varmaan vielä juomaan monta katkerilla yrteillä saostettua juomaa.” Ilkka 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet vaienneet”.

²⁰⁵ SS 4.9.1944, pääkirjoitus ”Aselepo” ja 5.9.1944, Muste-Maalari ”Aselevossa”.

²⁰⁶ HS 6.9.1944, etusivu; SS 6.9.1944, etusivu.

alkuperäinen]”. Armeija teki Timon mukaan suurtöitä talvisodassa ja taas vuoden 1941 juhannuksesta lähtien. Pakinoitsijan mielestä oli aina muistettava Svinhufvudin neljäkymmentä vuotta aikaisemmin esittämä jyrkkä väite: ”ken ei oikeuttaan puolusta, hän ei sitä saakaan, eikä sitä paitsi ole velvollinenkaan sitä saamaan”. Suomen armeija oli ollut oikeuden asialla, ”mitä selvimmän oikeuden asialla”.²⁰⁷ Tulitauon aloittaminen päivää myöhemmin vain mainittiin pakinassa, mutta se ikään kuin johdatti lukijan käsitykseen oikeutetusta sodasta. Suomen ”mitä selvin oikeus” esitettiin vastaparina vastustajan vasta keskiviikkona aloittamalle aselevolle.

Ilkan pakinoitsija Esko mainitsi aselevosta 12. syyskuuta, eli viikon kuluttua tapauksesta:

”Vihollisuudet lopetettiin t.k. 4 pnä klo 8 aamulla ---’. Niin oli käsky suomalaisilla ja sitä noudatettiin. Mutta naapuri se roiski paukkujaan sinne sun tänne vielä neljäntenäkin päivänä. Ihme ja kumma! Tässähän ollaan ihan hengenvaarassa. Eivätkö ne siellä ”suuressa maailmassa” tiedä mitään aselevossa? Manailtiin. Ja esitettiin vastalauseita. No seuraavana päivänä lopetti naapurikin vihanpitonsa. Ja tällä puolella – huokaistiin helpotuksesta. Sillä ei ole oikein ja kohtuullista, että toinen ampuilee, toisten ollessa kädet housun taskuissa. Muistuu tässä mieleen runo kuinka aikoinaan ”Sandels hän Partalassa söi suurustaan vaan.” Tuntia aikaisemmin – silloin. Kellot kun kävivät hieman eri tyylillä... Toivotaan, että tämänkin kohtalonvaiheen, tämän ratkaisevan askeleen päätepiste on hyvä. Että Suomen kansa saa elää ja hengittää vapaata ilmaa. Onhan meillä itse marski peräsimestä.”²⁰⁸

Eskon pakinan sävy oli selvästi kevyt, mutta yhteys menneeseen oli esillä Sandelsin hahmossa. Tapahtuma johon Esko viittasi, liittyy Suomen sotaan, Partalassa käytyyn taisteluun, jossa eversti Sandels komensi suomalaisia joukkoja. Tuo Koljonvirran taistelu oli viimeinen suomalaisten – oikeammin Ruotsin – tuossa sodassa saavuttama voitto. Tapahtuman liittäminen osaksi syksyä 1944 selittyy sillä, että tuolloin Lohtajalla solmitun kuukauden mittaisen aselevon venäläiset päättivät tunnin liian aikaisin. Syynä oli silloin ilmeisesti Ruotsin ja Venäjän kellonaikojen erilaisuus.²⁰⁹ Nyt sama vihollinen oli myöhästellyt vuorokauden. Kirjoitus pyrki rauhoittamaan esimerkiksi suomalaisen

---

²⁰⁷ US 8.9.1944, sivu 7 pakina Timo ”Muistettava hekin”.

²⁰⁸ Ilkka 12.9.1944, sivu 2 ”Mitä kuuluu?”.

²⁰⁹ Partalan taistelusta enemmän esim. <http://www.finlit.fi/tietopalvelu/runeberg/sandels.htm>.

soturin ikiaikaisesta rauhallisesta olemuksesta. ”Itse Marski peräsimmä” puolestaan takasi, että asiat hoituisivat, vaikka pieni epäily säilyi.²¹⁰

Timo Vihavaisen mukaan ”viimeisen silauksen viholliskuvalle, jossa raakuus ja röyhkeä valheellisuus yhdistyivät, antoi se, ettei puna-armeija rauhanteon yhteydessä lopettanut tulitusta sovittuna aikana. Se jatkoi yksipuoleista tulitusta kokonaisen päivän”.²¹¹ Lehdet ohittivat asian lähes täysin, mikä kertoo itesesensuurin voimasta: mitään virallista ohjetta asiasta ei ollut annettu. Monella lukijalla oli varmasti hyvin muistissa Moskovan rauhan jälkeinen vastaava tulituksen jatkuminen, jonka toistumista Helsingin Sanomat olikin pelännyt. Jatkosodan jälkeisessä tilanteessa tuntemukset olivat varmasti samankaltaiset, mutta kukaan ei valittanut. Lehdet selvästi katsoivat viisaimmaksi vaieta. Ulkopoliittinen tilanne käsitettiin niin arkaluontoiseksi.

2.4 Odotus

Ajanjaksolla aselevosta välirauhaan (4.9. – 19.9.) lehtien pääkirjoituksissa käsiteltiin Neuvostoliittoa vain epäsuorasti. Tällöin tarkastelu liittyi lähinnä Romanian rauhankehitykseen. Neuvostoliitto oli esillä myös Mannerheimin 7.9. antaman päiväkäskyn yhteydessä ja rauhannehtojen odottelusta kirjoitettaessa. Lehdistä Ajan Suunnalta oli sensuroitu kaksi pääkirjoitusta, joiden tilalla oli lehdelle tyypilliseen tapaan tilauskehotus. Joinakin päivinä useammilla lehdillä oli kaksi pääkirjoitusta.²¹² Lehdistä asiallisimmat ja rauhallisimmat olivat Hufvudstadsbladet ja Helsingin Sanomat, joiden pääkirjoitukset keskittyivät muita enemmän talouteen. Sisäpolitiikassa tutkitut lehdet kiinnittivät huomiota siirtoväen asioihin, perustuslakivaliokunnan mietintöön ja kielirauhaan. Lehtien poliittiselle suuntaukselle luonteenomaisesti Ilkkaa kiinnosti maaseutuväestön asema ja Sosialidemokraattia työväenasia.²¹³

---

²¹⁰ Esko kirjoitti myös suomalaisten rauhallisuudesta aselevon tultua tietoon: ”Mutta ei täälläpäin ole sen suurempaa melua pidetty. Tavallinen rintamamies sanoo vain, että jaa, jaa... Sytyttää työmiehensä palamaan ja antaa aatostensa kierrellä savupilvien mukana. Kas, tämä on sitä suomalaista rauhallisuutta. Ja siinä rauhallisuudessa on luottamusta ja uskoa silloinkin, kun monien mielestä asiat näyttävät synkiltä”.

²¹¹ Vihavainen 2004, s. 355. Syynä tulituksen jatkumiseen on nähty se, että Enckell oli unohtanut ilmoittaa Neuvostoliitolle välien katkaisemisesta Saksaan, mikä oli ennakkoehto aselevon aloittamiselle 4.9. klo 8.00. Myös Hackzell oli hypännyt radiopuheessaan kohdan yli. Hentilä, Jussila & Nevakivi 1996, s. 195.

²¹² Tällainen päivä oli esimerkiksi 16. syyskuuta, jolloin lehdet kertoivat pääministeri Antti Hackzellia kohdanneesta halvauksesta sekä saksalaisten Suursaaren valtausyrityksestä. Kaikkien lehtien käsittelemiä asioita olivat Ruotsista saatu elintarvikeapu, Saksalaisten hyökkäys Suursaaren ja Hackzellia Moskovassa kohdannut halvaus.

²¹³ Ilkka 14.9.1944, Pääkirjoitus ”Maaseutuväestön tulevaisuus”; SS 10.9.1944, pääkirjoitus ”Karjalan työväestön neuvottelukokous”.

Valtion Tiedotuslaitoksen artikkeleissa korostettiin syksyn välttämättömiä toimia eli sadon korjaamista ja siirtoväen huomioon ottamista. Työ annettiin kansalaisille lääkkeeksi odotukseen. Suomalaisten esitettiin olevan levollista ja rauhallista kansaa, joka ei paljon hötkyile. Yhteishenkeä pyrittiin herättämään viittaamalla yhteisiin tavoitteisiin ja yhteiseen rakkauteen isänmaata kohtaan. Luottamus marsalkkaan, hallitukseen ja eduskuntaan olivat tärkeitä. Syyskuun 11. päivä julkaistiin myös neljä jo elokuun lopussa laadittua ”kevyttä” artikkelia, joissa kerrottiin siitä, kuinka nopeasti syntyvät armeijan käsineet, sotilashousut, radiokalusteet ja miten makkaraa valmistetaan.²¹⁴ Syyskuun 16. päivä VTL:n ja lehtien huomio kiinnittyi saksalaisten yritykseen nousta maihin Suursaassa.

VTL:n Matti Valtasaari antoi 15.9. lehtien päätoimittajille taustainformaatiota kirjeitse peruuntuneen informaatiotilaisuuden vuoksi. Kirjeessä Valtasaari selitti lyhyesti, ettei Suomella ollut ollut vaihtoehtoa: sodasta oli luovuttava Saksan tilanteen heikennyttyä, muutoin seuraukset olisivat voineet olla tuhoisat. Valtasaari antoi myös selityksiä Moskovan neuvottelujen viivästymiselle. Hänen mukaansa oli mahdollista, että Romanian tilanne haluttiin hoitaa ensin pois, Neuvostoliitto halusi neuvotella länsiliittoutuneiden kanssa tai se odotti saksalaisten poistumismääräajan päättymistä. Valtasaaren mukaan ulkopoliittinen suunnanmuutos oli ”tapahtunut meillä täysin rauhallisesti”. Hän tarjosi lehdille sopivan kirjoittelun mallia alleviivatessaan useiden vapaiden kansalaisjärjestöjen kehottaneen yksimielisyyteen.²¹⁵

Aselevon jälkeen lehdissä oli alkanut piinallinen rauhanehtojen odotus. Se näkyi kahdella tavalla: asiasta kirjoitettiin tai vaiettiin. Ilkka ja Suomen Sosialidemokraatti kirjoittivat odotuksesta pääkirjoituspalstoillaan tai pakinoissa useasti. Hufvudstadsbladet, Helsingin Sanomat ja Turun Sanomat keskittyivät arkisiin tai muuten ajankohtaisiin asioihin. Turun Sanomat kirjoitti pääkirjoituspalstallaan esimerkiksi liikennekurista, kielirauhasta ja kessun arvon noususta. Ajan Suunta ja Uusi Suomi sijoittuvat välimaastoon: kirjoituksia odotuksesta oli muutama. Erityisenä vaarana kaikki lehdet näkivät juoruilun ja huhupuheet, kuten sodankin aikana. Ilkka esitti tyypillisen kommentin 13.9.1944 pääkirjoituksessaan:

---

²¹⁴ VnTiE: He 8, N:o 2435 – 2447.

²¹⁵ VnTiE: Da 19 Kirjekonseptit. Matti Valtasaaren kirje luottamuksellinen kirje sanomalehtien päätoimittajille 14.9.1944. Entinen VTL:n päällikkö Vilkuna järjesti lisäksi lehdille 18.9. informaatiotilaisuuden vastoin virassa istuvan päällikön, kenraali Kekonin tahtoa, mutta vt. pääministerin von Bornin tukemana. Tilaisuuden sisällöstä ei ole tietoa. Herlin 1993, s. 507.

”--- on mitä suurimmassa määrin edesvastuutonta – kuten niin monta kertaa aikaisemminkin näitten sotavuosien aikana on ollut aihetta huomauttaa – levittää tietoja, jotka ovat vääriä ja valheellisia, sillä ne ovat vain omiaan herättämään tarpeetonta levottomuutta. --- Vastuuntuntoiset kansalaiset tuntevat tietenkin näinä ratkaisevina aikoina levottomuutta maan tulevaisuuden vuoksi. Mutta asiaamme ei paranneta levittämällä huhupuheita ja löysiä juoruja --- Nyt jos koskaan vaaditaan suomalaisilta mielenmalttia, lujia hermoja ja altista isänmaanrakkautta. Meidän on luotettava niihin miehiin, joitten käsissä on tasavaltamme johto, ja pidettävä kurissa sellaiset, jotka hermojensa hallinnan menettäneinä lietsovat paniikkia.”²¹⁶

Muita rauhallisempi Hufvudstadsbladet keskittyi rauhanehtoja odotellessaan pääkirjoituspalstalla lehdelle luonteenomaisesti paljolti taloudellisiin kysymyksiin, kuten valtionvelkaan, elintarvikekysymykseen, pankkiongelman ja asuntolainoihin. Toisaalta lehteä kiinnostivat myös kansainväliset asiat, kuten sodanjälkeisen kansainvälisen organisaation perustaminen. Lehti julkaisi 9. syyskuuta uutisen, jota VTL katsoi parhaimmaksi kieltää lainaamasta. Uutisessa esitettiin, että Suomi oli lähes kokonaan eristetty ja riippuvainen yhteyksistään Ruotsiin. Vasta lopullisen rauhan solmiminen muuttaisi tilanteen.²¹⁷ Uutinen olisi valtion näkökulmasta ilmeisesti lietsonut defaitismia ja paniikkimielialaa. Uuden Suomen pääkirjoitus 7.9. noudatti VTL:n elokuussa määrittämää linjaa varoittaessaan, ettei toiveita ollut missään tapauksessa syytä virittää korkealle. Moskovassa asetettavista ehdoista oltiin lehden mukaan täysin epätietoisia. Suomen kansa oli selvillä siitä, ettei yleistilanne ollut suinkaan kehittynyt siihen suuntaan, että ehdot olisivat lievemmat kuin esimerkiksi keväällä. Lohduttomuuteen ei kuitenkaan ollut syytä, sillä kansa ei lehden mukaan ollut koskaan kohdannut vaikeuksia siinä toivottomassa mielentilassa, että se sortuisi niiden alle.²¹⁸

Välirauhan ehtoja odotellessa lehdet usein vetosivat itäiseen naapuriin. Turun Sanomat kirjoitti 8. syyskuuta, että ”oikeamielinen ja arvokas kohtelu --- toisi tälle naapurillekin etuja.” Suomalaisia pyrittiin lehdissä rauhoittelemaan erilaisin esimerkein. Sosialidemokraatissa nimimerkki Henrikki otti 13.9. esikuvakseen tunnetun poliitikon. Kirjoituksen mukaan eräs ruotsalainen sanomalehtimies oli ilmaissut Väinö Tannerille

²¹⁶ Ilkka 14.9.1944, pääkirjoitus ”Mielenmalttia”.

²¹⁷ Hbl 9.9.1944, sivu 3 ”Finland f. n. postalt nästa helt isolerat – Post-, telefon- och telegrafförbindelser blott med Sverige”. VnTaE: Da 2, ohje 9.9.44 A (Ruoppila)

²¹⁸ US 7.9.1944, pääkirjoitus ”Moskovaan”.

ihmettelystä sen johdosta, että Helsingissä ei ilmennyt hermostuneisuutta muualla kuin ehkä ulkomaalaisten sanomalehtimiesten huoneessa hotelli Tornissa. Tanner oli vastannut hänelle: ”Me olemme parkkiintuneita”.²¹⁹ Tällä tavoin lehdet osoittivat sopivan käytöksen mallia: ole rauhallinen ja kärsivällinen kuten johtajasi. Aselepovaltuuskunnan lähtöön suhtauduttiin rauhallisesti. Lehdet julkaisivat kuvia matkaajista ja lähdöstä.²²⁰ Ensimmäisestä rauhankosketuksesta julkaistiin uutinen, jossa kerrottiin suomalaisten käyneen katsomassa *Wilhelm Tellin* elokuvissa.²²¹

Työtä tarjosi lääkkeeksi Helsingin Sanomien nimimerkki Eero pakinassaan 19. syyskuuta.²²² Eero kirjoitti myös huhuntorjuntamielessä. Kirjoitus oli ovelasti laadittu, sillä siinä Eeron omien havaintojen avulla todisteltiin ensin kansan olevan rauhallinen ja vastuuntuntoinen. Sen jälkeen sama todettiin poliitikoista. Molemmat myönsivät, että asiat olivat Suomen kannalta menneet pahasti solmuun. Ovelaa tämä oli siksi, että kirjoituksessa esitettiin naamioidusti oikean käyttäytymisen malli ja samastettiin kansa poliitikkoihin, tässä nimenomaisessa järjestyksessä. Maakuntien jäyhä ja jämerä ote lupasi Eeron mielestä sittenkin lopuksi hyvää. Vaikeista paikoista oli ennenkin selvitty.²²³

Lehdet näkivät Romanian tilanteen suuntaa-antavana myös Suomen kannalta. Tähän viittasivat myös niiden saamat ulkomaan uutiset, kuten esimerkiksi Moskovan lausunto: *’Romanian aselepoehdot ovat lievät, lausutaan Moskovassa – Asiakirja tulee olemaan mallina muille samanlaisille sopimuksille’*.²²⁴ Romanian saamien ehtojen poliittisia kohtia lehdet pitivät pahaenteisina.²²⁵ Hufvudstadsbladet tyytyi esittelemään ehtojen kohtia. Sotakorvaussummaa (300 miljoonaa dollaria) se piti kohtuuttomana.²²⁶ Uusi Suomi katsoi Neuvostoliiton saavan täyden holhousvallan maan sisäiseen elämään välirauhan aikana. Romanian suvereniteetti oli siksi aikaa mennyt. Tämä vaikutti lehden mielestä yllättävästi ja masentavasti niissä maissa, joiden oli vuoro saada ehdot seuraavaksi. Lehti lohduttautui sillä, että Suomen asema neuvotteluihin lähdeäessä oli erilainen. Romania oli

---

²¹⁹ SS 13.9.1944, sivu 4 Henrikki ”Kotoa ja kauempaa”. Samankaltainen oli myös Ilkan eräs kolumni. Kirjoituksessa mainittiin ulkomaisten lehtimiesten kysyneen, onko suomalaisilla hermoja ollenkaan vai ovatko ne niin turtuneet, ettei niihin mikään vaikuta? Ilkka 8.9.1944, sivu 4 ”Eduskunnasta ja käytäviltä”.

²²⁰ Esim. TS 7.9.1944, etusivu ”Suomen rauhanvaltuuskunta matkustanut Moskovaan – Neuvottelujen alkamisesta viipymättä sovittu hallitusten kesken”.

²²¹ Esim. TS 9.9.1944, etusivu ”Hackzell eilen ensi kosketuksessa neuvostohallitukseen”.

²²² HS 19.9.1944, sivu 3 ”Me vain paiskimme töitä”.

²²³ HS 17.9.1944, sivu 7 ”Mylly pyörii”.

²²⁴ Ilkka 15.9.1944, etusivu.

²²⁵ Sosialidemokraatti ja Turun Sanomat eivät kirjoittaneet aiheesta.

²²⁶ Hbl 15.9.1944, pääkirjoitus ”Rumäniens villkor.”.

neuvostojoukkojen miehittämä neuvottelujen aikana ja sen alue olisi tärkeä Neuvostoliiton offensiiville.²²⁷

Ajan Suunnan mielestä Romanian ehdot olivat odottamattoman ankarat siihen nähden, mitä Romania oli tehnyt Saksan Kaakkois-Euroopan puolustuksen luhistamiseksi – saksalainen näkökulma lehdellä oli tässäkin. Lehden pääkirjoitus luetteli välirauhansopimuksen ehtoja. Sen ainoa kannanotto oli, että sopimuksen sisältö osoitti Romanian joutuneen täydellisesti antautumaan. Johtopäätökset maan ottaman askeleen merkityksestä olisi helppo tehdä tutustuttuaan ehtoihin – näin lehti vihjasi ottamatta kantaa asiaan.²²⁸ Helsingin Sanomat oli optimistisempi, vaikka sen mielestä oli arveluttavaa, että Romanian talous, sanomalehdistö, teatterit, radio ja koko sisäinen elämä alistettiin venäläisen ylipäällikön valvontaan. Aseleposopimuksesta voitaisiin tietenkin sanoa sen pelastavan maan valtiollisen olemassaolon perustekijät. Lehden mielestä voitiin vain lausua toivomus, että tämä optimismi osoittautuisi perustelluksi.²²⁹

Suomen Moskovassa käymistä rauhanneuvotteluista ei saanut antaa mitään tietoja julkisuuteen ilman tarkastusjaoston lupaa.²³⁰ Sensuuri puuttui aamulehdissä 16.9. olleeseen uutiseen, jossa kerrottiin hallituksen jo saaneen rauhanehdot. Sitä ei saanut toistaa, koska virallisessa tiedonannossa mainittiin vain neuvottelukosketuksesta ja siitä, että hallitus olisi siitä tietoinen.²³¹ Tutkituista lehdistä Ajan Suunta, Hufvudstadsbladet, Sosialidemokraatti ja Turun Sanomat olivat ehtineet julkaista tämän uutisen rauhanehtojen saamisesta.²³²

2.5 Raskas välirauha

Syyskuun 19. päivänä 1944 Suomi ja Neuvostoliitto (sekä Iso-Britannia) solmivat välirauhansopimuksen. Suomen Moskovassa neuvotteleva delegaatio allekirjoitti ehdot omalla vastuullaan Molotovin uhatessa miehityksellä, jos niitä ei allekirjoitettaisi viipymättä. Eduskunnan suostumus saatiin vasta jälkikäteen. Suomen poliittisen johdon reaktio tapahtuneeseen ratkaisuun oli pessimistinen. Mannerheimin ja vt. pääministeri von

---

²²⁷ US 15.9.1944, pääkirjoitus ”Romanian ehdot”.

²²⁸ AS 14.9.1944, pääkirjoitus ”Romanian ehdot”.

²²⁹ HS 15.9.1944, pääkirjoitus ”Romanian välirauha”. Lehtien sävyt olivat joka tapauksessa muuttuneet huomattavasti elokuulta, jolloin Ilkan pakinoitsija Pekka kirjoitti Romanian aselevosta: ”Niin siinä sitten kävi, että Neuvostoliitto nielaisi Romanian luineen, nahkoineen, kaikkineen.” Ilkka 29.8.1944, sivu 2 ”Mitä kuuluu?”. Pääkirjoitukset olivat pääosin rauhallisia jo tuolloin, erityisesti rauhanoppositiossa. SS 25.8.1944, pääkirjoitus ”Romanian askel”; Hbl 29.8.1944, pääkirjoitus ”Villkoren för Rumänien”; Ilkka 25.8.1944, pääkirjoitus ”Romania”.

²³⁰ VnTaE: Da 2, ohje 12.9.44 A (Hjelt-Posti).

²³¹ VnTaE: Da 2, ohje 16.9.44 B (Posti).

²³² Uudessa Suomessa ja Helsingin Sanomissa uutinen oli VTL:n toivomaa muotoa.

Bornin mielestä maan bolsevisointia tuskin voitaisiin välttää. Sotilasjohdossa oli samankaltaisia ajatuksia. Ruotsin Helsingin-lähetystö raportoi myös rauhanopposition keskuudessa tunnettavan pettymystä. ”Jotakin parempaa” oli toivottu kaikesta huolimatta. Tukholmassa Suomen suurlähettiläs Gripenberg oli jo valmis luonnehtimaan tilannetta kuuluisilla sanoilla ”Finis Finlandiae”.²³³

Suomi sitoutui vuoden 1940 rajoihin, asevoimien koon pienentämiseen, 300 miljoonan dollarin sotakorvauksiin, ”fascististen” järjestöjen lakkautuksiin, Porkkalan vuokraamiseen 50 vuodeksi, saksalaisten poistamiseen maan alueelta ja sotavankien vaihtoon sekä diskriminatorisen lainsäädännön lakkauttamiseen.²³⁴ Suomen välirauhanehdot poikkesivat eräissä kohdin ratkaisevasti niistä sopimuksista, jotka Neuvostoliitto lähes samoihin aikoihin teki Romanian ja Bulgarian kanssa. Suomea ei velvoitettu luovuttamaan aluettaan neuvostojoukoille sotilaallisia operaatioita varten. Sen ei myöskään tarvinnut sitoutua osallistumaan sotatoimiin kaukana rajojensa ulkopuolella. Suomi ei joutunut ylläpitämään maassa venäläisiä sotilaita eikä viranomaisia. Liittoutuneiden valvontakomissio ei saanut laajoja sensuurioikeuksia. Hallituksen toimivaltaa ei millään tavoin rajoitettu.²³⁵ Armeijan piirissä varauduttiin pahimpaan, kun *Stella Polaris* –operaatioissa siirrettiin tiedusteluarkistoja Ruotsiin ja organisoitiin sittemmin paljastunut asekatkenta Suomessa.²³⁶ Myös VTL:ssä pohdittiin arkistojen tuhoamista, jota ei lopulta tehty.²³⁷

Masentunut valtiovalta

Vastaava pääministeri Ernst von Born piti 19.9. radiopuheen, joka julkaistiin seuraavana päivänä lehdissä. Puheessa von Born selosti ehtojen pääkohtia. Hän valitti, etteivät suomalaisten toivomukset vuoden 1940 rajan ”pahimpienkaan

²³³ Polvinen 1980, s. 123. J.K. Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa: ”20.9. Lehdissä v. Bornin puhe. Kts. Lehtien kirjoituksia. Hirmuinen sopimus! 21.9. Tänäpäin lehdissä välirauhansopimuksen teksti. Hirmuinen! Hirmuinen! Moskovan rauha oli monta kertaa parempi kuin tämä. Kysymys on, voiko Suomen kansa tämän jälkeen kansana elää.” Mannerheim puhui myöhemmin päivällisillä kapitulaatiosta. J. K. Paasikiven päiväkirjat 1985, s. 32, 37; Ks. myös Tanner 1954, s. 390–391; Linkomies 1970, s. 404–405.

²³⁴ Näistä ja muista ehdoista pääkohdittain ks. Liite 1.

²³⁵ Beyer-Thoma 1990, s. 17–18.

²³⁶ Jussila, Hentilä & Nevakivi 1996, s. 204.

²³⁷ VTL:n sodanaikainen päällikkö Vilkuna muisteli kuinka päämajasta tulleen puhelun jälkeen hän entisenä johtajan yhdessä VTL:n edustajan kanssa mietti, pitäisikö sensuuritoimistojen arkistot ohjeen mukaisesti tuhota. Päämajassa näin oli jo tehty. VTL ei totellut. Vilkuna 1962, s. 7-8. VTL:ssä sodan aikana myöskin työskennellyt Eino Jutikkala totesi vuonna 1997 *Valtion Tiedoituslaitoksen salaisen sotakronikan* esipuheessa, ettei ole tiedossa mitä asiakirjoja syksyllä 1944 hävitettiin. Hänen mukaansa näytti kuitenkin siltä, että heti sodan jälkeen laaditussa kronikassa siteeratuissa lausumissa oli sellaisia, jotka eivät muualla ole säilyneet. Jutikkala 1997, s. 5. On otaksuttava STT:n historian kirjoittaneen Terhi Rantasen tapaan, että kyseessä oli Suomen ulkomaansuhteita käsitteleviä asiakirjoja. Rantanen epäili tätä tutkiessaan VTL:n ja STT:n ulkomaansuhteita. Rantanen 1987, s. 78. Myös poliittisen laidan oikealla siivellä oltiin ahtaalla: esimerkiksi AKS:n papereita tuhottiin järjestelmällisesti. Paasivirta 1992, s. 269.

epätarkoituksenmukaisuuksien” oikaisemiseksi olleet toteutuneet. Puheessa korostettiin myös 300 miljoonan dollarin sotakorvausten olevan suhteellisesti raskaammat kuin mitkään edellisen maailmansodan jälkeen millekään maalle asetetut sotakorvausvaatimukset. Suomen valtuuskunta oli tehnyt Moskovassa parastaan, mutta käsitykset siitä, mikä oli ”oikeaa, järkevää ja tarkoituksenmukaista” näyttivät poikkeavan ”niin suuresti” toisistaan. Suomalaisten osa oli elää ”mahtavan Venäjän” naapurina, mikä oli otettava kaikissa toimissa huomioon. Vaikka tuntui vaikealta myöntää, että pyrkimyksellä luottamuksellisten suhteiden luomiseen olisi ollut rauhanehtojen sanelussa keskeinen asema, oli rohjettava toivoa ja uskoa, että aika arpeuttaisi haavat, hälventäisi väärinkäsitykset ja keskinäisen kaunan. Ministeri pelkäsi karun todellisuuden olevan tyrmistyttävämpi kuin moni oli osannut odottaa. Ei ollut toisaalta ensimmäinen kerta, kun Suomen taivas peittyi pilviin. Herra oli koetellut menneitä sukupolvia vielä ankarammin. Vaivojen vaikertajia ei tarvittaisi, vaan miehiä ja naisia, jotka ”vielä nytkin” jaksaisivat uskoa isänmaan tulevaisuuteen. Lopussa puhe yltyi uskonnollisiin korostuksiin, jotka päättyivät runoilijan – eli Runebergin – vakuutukseen: ”Vaikka kokee, eipä hylkää Herra.”²³⁸ Puhe oli aikalaistarkkailija Olavi Paavolaisen kummastukseksi ”sävyltään synkkä, miltei uhmaava”. Paavolainen itse piti rauhanehtoja lievinä.²³⁹

Lehtien suhtautumisen taustalla voidaan nähdä paljon VTL:n vaikutusta. Väli rauhaa sai sensuurin ohjeen mukaan ”kommentoida v.t. pääministerin pitämän radiopuheen sisältämien tietojen perusteella ja puheen hengessä”.²⁴⁰ Näin ehtojen kommentoinnista tuli myös synkkää, mitä se olisi todennäköisesti ollut muutenkin. Ohje jätti liikkumavaran kapeaksi ja toisaalta myös sensoreiden tehtävän vaativaksi, sillä tulkinnanvaraa oli paljon. Ohjeella pyrittiin todennäköisesti kitkemään pois lehdistön spekulointia ja varmistamaan, ettei ylilyöntejä tapahdu.

Pelkän sensuurin ohjeen lisäksi VTL:llä oli tilanteessa myös toinen keino ohjata lehtiä oikealle polulle. Tuotantotoimistosta lähti 19.9. neljä artikkelia lehdille.²⁴¹ Kaikissa artikkeleissa yhteisenä piirteenä valitettiin ehtojen raskautta. Yhdessä artikkelissa

---

²³⁸ Esim. SS 20.9.1944, etusivu.

²³⁹ Paavolainen 1982, s. 572. Jukka Nevakivi tosin epäilee Paavolaisen huomioita väli rauhasta myöhemmin kuin juuri ajankohtana tehdyiksi, tosin ennen vuotta 1946, jolloin päiväkirja julkaistiin. Nevakiven epäilyt lienee herättänyt Paavolaisen liiankin terävältä – eli poliittisesti tarkoituksenmukaiselta – vaikuttava havainnointi. Nevakivi 1995, s. 13. Teräviä havainnot ovat joka tapauksessa.

²⁴⁰ VnTaE: Da 2, Ohje 19.9.44 B (Posti)

²⁴¹ Artikkeleita tuolta päivältä voi olla myös viisi, mutta yksi numero (2456) puuttuu arkistosta. VnTie: He 8, N:o 2452–2457.

ihmeteltiin myös eräitä ulkomaisia lausuntoja, joissa ehtoja oli luonnehdittu ”lieviksi, jopa yllättävän lieviksi”. Tällä tarkoitettiin lehtienkin uutisoimia englantilaisia lausuntoja. Sitten todistettiin Petsamon, Porkkalan, maan kokoon nähden suurten sotakorvausten ja saksalaisten karkotusvaatimuksen avulla, että ”suomalaiselta kannalta emme siis parhaalla tahdollammekaan voi nähdä näitä välirauhanehtoja lieviksi, vaan pidämme niitä kirvelevän raskaina”. Katsottiin, että maan asema oli ”riippuvainen mahtavan, itäisen naapurimme hyvästä tahdosta”.²⁴²

Ainoa helpotus nähtiin keventyneissä sotakorvauksissa. Suomi oli solminut ”sangen raskaan välirauhan vilpittömin mielin ja uskoen hyvien naapurussuhteiden kehittymisen mahdollisuuteen mahtavan itäisen naapurimme kanssa”. Tosin tämä tapahtui siitäkin huolimatta, että oli vaikea uskoa, että pyrkimyksellä tällaisiin suhteisiin olisi ollut välirauhan ehtojen sanelussa keskeinen asema. Neuvostoliitolla olisi tekstin mukaan mahdollisuus suurempana tehdä asian hyväksi enemmän, ja olisi myöskin ”sen etujen mukaista tehdä parhaansa molempien maiden välillä tähän asti vallinneiden epäluulojen ja ristiriitojen voittamiseksi”. Elämä Suomessa tulisi lähivuosina olemaan raskasta ja vaikeata, mutta ”olemme kuitenkin saaneet tilaisuuden käydä taas käsiksi rauhan töihin --- Toivokaamme, että se mahdollisuus jää nyt pysyväksi.”²⁴³ Tämä oli tulevaisuuden väri ja luonne kaikissa artikkeleissa. Ruotsinkielisessä artikkelissa korostettiin erityisesti luottamista Mannerheimiin, jonka vaikutusvalta ilmeisesti arvioitiin suureksi juuri ruotsinkielisten keskuudessa.²⁴⁴ Luottamusta johtoon ja vaihtoehdottomuutta alleviivattiin kaikissa artikkeleissa. Yhdessä artikkelissa korostettiin vielä erityisesti, että välien paraneminen edellyttäisi suomalaisilta lupauksen pitämistä, eli välirauhanehtojen täyttämistä.²⁴⁵

Pettynyt lehdistö

Kaikki lehdet pitivät ehtoja ankarina. Hufvudstadsbladet näki VTL:n tapaan Neuvostoliiton nyt toteuttaneen vuoden 1940 ehtojen henkeä. Lehdistä Sosialidemokraatti ja Turun Sanomat tosin mainitsivat, ettei helppoja ehtoja odotettukaan.²⁴⁶ Hufvudstadsbladetin

---

²⁴² VnTiE: He 8, N:o 2453 ”Rauhan tie” (19.9.1944).

²⁴³ VnTiE: He 8, N:o 2455 ”Välirauha on solmittu” (19.9.1944).

²⁴⁴ VnTiE: He 8, N:o 2454 ”De tunga villkoren” (19.9.1944).

²⁴⁵ VnTiE: He 8, N:o 2453 ”Rauhan tie”; VnTiE: He 8, N:o 2452 ”Välirauhansopimus allekirjoitettu” (molemmat 19.9.1944).

²⁴⁶ TS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskain ehdoin”; HS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; AS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; US 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”.

asennetta kuvaa ehkä parhaiten sen itse käyttämä ilmaus ”vae victis”, ”voi voitettuja”. Lehti otti asiat rauhallisesti, vaikka moittikin ehtoja epäoikeudenmukaisiksi, erityisesti maan talouden kannalta. Porkkala kirveli myös.²⁴⁷ Toisaalta Hufvudstadsbladet yltyi myös uskonnollisiin korostuksiin.²⁴⁸ Lehdet olivat lainanneet koko ulkomaisen lehdistön mielipiteiden kirjoja: Lontoon arviointi oli, että ”Ehdot ovat hämmästyttävän jalomieliset!”, Tukholman ”Ehdot ovat kovat ja pahaenteiset” ja Yhdysvaltain: ”Ehdot kovia, mutta tämä on luonnollista, koska sopimuksenteko jäi myöhäiseen ajankohtaan.”²⁴⁹ Ruotsalaisten lehtien käsityksiä lainattiin eniten välirauhan solmimisen aikoihin. Suuria eroja lehtien välillä ei lainaamisen määrässä löydy. Lähes kaikki lehdet lainasivat pääosin samoja käsityksiä, joissa Suomelle asetettuja ehtoja pidettiin kovina. Ruotsin lehdistö oli jopa pessimistisempi kuin Suomen, kun se katsoi Suomen itsenäisyyden olevan uhattuna.²⁵⁰

Sosialidemokraatti, Hufvudstadsbladet ja Helsingin Sanomat käsittivät tilanteen välttämättömäksi, mutta helpotusta niissäkin laimensivat koviksi koetut ehdot. Lehdet eivät kokeneet sotaa torjuntavoittona vaan häviönä. Oikeistolehdistössä sävyt olivat selvästi rauhanoppositiolehtiä tummemmat. Ehtoja pidettiin epäoikeudenmukaisina ja epätarkoituksenmukaisina. Ilkan mukaan ”[n]ämä päivät ovat koko Suomen kansalle synkän surun päivä, sillä koskaan ennen emme ole astuneet niin tummasta tulevaisuuden portista sisään, kuin nyt joudumme astumaan.”²⁵¹ Kun pääkirjoituksissa oli ensin käsitelty ehtoja ja todettu niiden epäoikeudenmukaisuus sekä tilanteen raskaus, kehoitettiin vielä kuitenkin luottamaan tulevaisuuteen. Hufvudstadsbladetin mukaan ”kansamme rakkaus vapautteen on niin suuri ja rajaton, että se voittaa edessäolevat vaikeudet”.²⁵² Ilkan mukaan suomalaisten tehtävä olisi huolehtia nykyhetkestä ja luoda katse eteenpäin. Tämän hetken taivaanrannat olivat synkät, mutta niiden takana, siihen luotettaisiin, olisi varattuna Suomen kansalle vielä valoisiakin vuosisatoja.²⁵³

---

²⁴⁷ Lehti palasikin aiheeseen vielä lokakuussa pääkirjoituspalstalla. Hbl 18.10.1944, pääkirjoitus ”Ett förlorat fiskecentrum”.

²⁴⁸ Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”.

²⁴⁹ Esim. Ilkka 21.9.1944, sivu 4.

²⁵⁰ Skånska Dagbladets kirjoituksesta oli Turun Sanomat korostanut kohtaa, jossa epäiltiin aikoisiko Venäjä kunnioittaa Suomen suvereenisuutta. Suomessa tätä ei oltaisi voitu suorasanaisesti ilmaista. TS 21.9.1944, sivu 6 ”Suomi uhrattu suurvaltain alttarille” – ’Maan itsenäisyyden kannalta v. 1944 vaarallisempi kuin v. 1940 maaliskuun rauha’ – Ruotsin lehdet välirauhan ankarista ehdoista”. Esko Salmisen mukaan sotien jälkeen erityisesti Ruotsin lehtien lainaamisesta tuli tapa ilmaista omia mielipiteitä, kun sensuuri esti omat kannanotot. Salminen 1979, s. 197–198. Tässä vaiheessa tämä käyttö oli vielä vähäistä.

²⁵¹ Ilkka 20.9.1944, etusivu; pääkirjoitus ”Raskas rauha”.

²⁵² Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”.

²⁵³ Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskas rauha”.

Pääosin suomalaisen oikeiston suhtautumisen voi nähdä palautuvan laillisuusperiaatteen oikeudenmukaisuutta korostavalle linjalle. Ehdoista Ajan Suunta mainitsi vielä erikseen Petsamon, ”jonka Neuvostoliitto aikaisemmin Venäjän vanhan lupauksen perusteella oli Suomelle luovuttanut”. Tässä korostui ajatus oikeudesta, jota Neuvostoliitto oli rikkonut. Uuden Suomen Timo kirjoitti, että kaatuneiden elämä oli uhrattu, jotta valtio voisi elää. Timon kirjoituksessa oikeus ja totuus sekä niihin perustuva kansallinen elämä olivat uhattuina, kuten Nousiainen on huomauttanut.²⁵⁴ Turun Sanomien mukaan tilanne saattaisi kehittyä hyvin vaaralliseksi, elleivät suomalaiset kykenisi entistä tiiviimmin pysymään yhdessä. Väli rauhan solmiminen edellytti ”myös sitä, että kansana koetamme entistä enemmän etsiä hyviä suhteita myös siihen maahan, jonka välittömässä naapuruusyhteydessä olemme ja joka nyt hyväksytyn sopimuksen mukaan tulee olemaan hyvin likeistä yhteistoimintaa edellyttävää”. Virkkeen loppuosan voi tulkita vihjaavan hienovaraisesti siihen, että tilanne oli ei-toivottu.²⁵⁵

Rauhaa ei suomalaisessa lehdistössä otettu ilolla vastaan, päinvastoin: mahdolliset ilon ja helpotuksen tunteet pyrittiin hautaamaan kehoituksilla työhön ja itsekuriin. von Bornin puheesta lainattiin suoraan kohtia pääkirjoituksiin. Tutkimuksen kannalta mielenkiintoista on, miksi lehdet kokivat rauhan ehdot niin raskaina. Tokihan tiedettiin, että rauha tulisi olemaan sanelurauha, ja että ehdot tuskin muuttuisivat edellisenä keväänä esitetyistä ainakaan parempaan suuntaan, varsinkin kun vihollinen oli vallannut uusia alueita kesän suurhyökkäyksen tuloksena. Ehkä mietittiin vain ehtojen reaalista puolta ja sitä, että Karjala kuului Suomelle, ja Neuvostoliitto oli sen vääryydellä ottanut. Toisin sanoen koettiin, että oma asia oli oikea. Voisi myös ajatella, että ehtojen kovuuden ja epätarkoituksenmukaisuuden taustalla olisi myös haluttomuutta arvostella omaa politiikkaa. Lehdistö oli pääosin sitoutunut hallituksen tavoitteisiin ja asia koettiin yhteiseksi. Huomion kiinnittäminen Suomea kohdanneeseen kansalliseen tragediaan, jota ei oltu haluttu, veisi ajatukset pois menneisyyden vatvomisesta. Useat lehdet kehottivatkin suorasti tai epäsuorasti suuntaamaan katseen tulevaan ja jättämään sotavuosien arvioinnin ”historian tuomiolle”.²⁵⁶

---

²⁵⁴ Nousiainen 2003, s. 82–83. US 20.9.1944, sivu 7 ”Eilen”.

²⁵⁵ TS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskain ehdoin”.

²⁵⁶ Esim. TS 21.9. uutinen ”Jälkiviisauteen ja Suomen aikaisemman politiikan arvostelemiseen tuskin on tällä hetkellä aihetta. (Washington, STT)”; Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskas rauha.”

Otsikot olivat vuonna 1944 rauhallisempia ja neutraaleja kuin talvisodan jälkeen: *'Välirauha'* tai *'Raskas rauha'* riitti.²⁵⁷ *'Silvottu Suomi'* oli ollut esimerkiksi Suomen Sosialidemokraatin otsikko vuonna 1940. Maaliskuussa 1940 Neuvostoliiton olemusta pohdittiin Suomessa oleellisesti eri kannalta kuin ulkomailla. Juuret olivat vahvasti omassa maaperässä kuten itse sodankin aikana.²⁵⁸ Välirauhansopimusta syksyllä 1944 tulkitessaan lehdet eivät myöskään kiinnittäneet paljoa huomiota ulkomaille, vaikka oli muita samankaltaisen sopimuksen tehneitä maita, kuten Romania. Tuotantotoimiston artikkeleistakin vain yhdessä verrattiin Suomea Romaniaan.²⁵⁹ Vaikeneminen saattoi olla myös tietoista: Suomen kohtaloa ei tässä vaiheessa haluttu rinnastaa maihin, joiden arveltiin tai tiedettiin kuuluvan selvästi Neuvostoliiton etupiiriin. Näin tehtiin eroa noiden maiden kohtaloon. Romaniasta oli lehdissä kylläkin keskusteltu aiemmin, kun se teki oman sopimuksensa. Vielä tällöin sen kohtalon katsottiin ennustavan Suomen kohtaloa.²⁶⁰ Ehkä Romania oli uutisvirrassa menettänyt kiinnostavuutensa: sen tapaus oli jo käsitelty. Missään ei mainittu helpotuksen tunnetta siitä, että Suomen ehdot olisivat lievemmat kuin Romanian. Suomi ei joutuisi miehitetyn eikä kaikkea alistettu valvontakomissiolle – mitä ei ilmiselvästi pidetty vielä varmana.

3 Muuttuneet olosuhteet

3.1 *"Liittoutuneiden valvontakomissio"*

Välirauhansopimuksen artiklojen toteuttamista asetettiin rauhansopimuksessa valvomaan "Liittoutuneiden Valtain nimessä toimiva Neuvostoliiton Ylin Sotilasjohto, jonka nimitys järempänä on 'Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylin Sotilasjohto'".²⁶¹ Käytännössä komissio oli venäläinen, vaikka siihen liittyi lokakuun aikana myös brittiläisiä jäseniä omaksi osastokseen. Komission tehtävänä oli pitää yhteyttä liittoutuneiden ylimmän sodanjohdon ja Suomen viranomaisten välillä. Sillä oli oikeus vaatia ja saada Suomen viranomaisilta tarpeellisina pitämiään tietoja, ja sen jäsenet pääsivät esteettömästi kaikkien viranomaisten luo. Komissiolla oli myös oikeus vaatia Suomen viranomaisilta toimenpiteitä, jos se havaitsi välirauhansopimuksen määräyksiä rikotaan. Komission

---

²⁵⁷ TS 20.9.1944, pääkirjoitus "Raskain ehdoin"; HS 20.9.1944, pääkirjoitus "Välirauha"; AS 20.9.1944, pääkirjoitus "Välirauha"; US 20.9.1944, pääkirjoitus "Välirauha"; Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus "Den hårda verkligheten"; Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus "Raskas rauha".

²⁵⁸ Wunsch 2004, s. 288.

²⁵⁹ "Skådeståndskravet --- har --- minskats med hälften, men är dock lika stort som det Rumänien fått sig tillmätt, ett land som i fråga om resurser dock är vida bättre utrustat än Finland." VnTiE: He 8, N:o 2454 "De tunga villkoren".

²⁶⁰ Esim. US 15.9.1944, pääkirjoitus "Romanian ehdot".

²⁶¹ Ks. Liite 1.

poliittinen ja oikeudellinen asema oli erikoislaatuinen. Se oli melkein kuin miehitysjoukkojen esikunta ilman armeijaa. Käytännön politiikassa se oli ylimmän vallan haltija Suomessa. Kenraalieversti Ždanovin nimittämistä komission johtoon pidettiin Suomessa pahaenteisenä merkinä, sillä Ždanov oli varsin keskeinen henkilö neuvostohallinnossa.²⁶² Valvontakomissio ei kuitenkaan saanut laajoja sensuorioikeuksia kuten Romaniassa. Hallituksen toimivaltaa ei millään tavoin rajoitettu.²⁶³

Peter Krosbyn arvion mukaan se lyhytaikainen paniikki, jonka valtaan muutamat suomalaiset joutuivat ensimmäisten neuvostoliittolaisten asepuukujen ilmestyessä Helsinkiin, osoitti kuinka lähellä pintaa perinnäinen Venäjän pelko tuolloin oli. Ulkomaiset kirjeenvaihtajat kertoivat itsemurhaepidemioista, odotettavista laajoista ”puhdistuksista” ja pelästyneiden suomalaisten vimmaisesta pyrkimyksestä järjestää pääsy Ruotsiin hintaan mihin tahansa.²⁶⁴ Ovatpa kuvaukset muistiharhaa tai totta, kuvastuvat syksyn 1944 lehtikirjoittelusta komissioon liittyvät käsitykset, pelot ja varovaisuus.²⁶⁵

Lehdillä oli aluksi vaikeuksia päättää mitä nimeä komissiosta käytettäisiin. Sopimuksessa esiintyi komission asettamisesta määräävässä pykälässä nimitys ”Liittoutuneiden Kontrollikomissio”, mutta sopimusteksti puhui myös ”Neuvostoliiton Ylimmästä Sotilasjohdosta”.²⁶⁶ Lehdissä puhuttiin valvontakomissiosta. Erityisesti Ajan Suunta kirjoitti kuitenkin ”neuvostolaisesta” valvontakomissiosta.²⁶⁷ Uusi Suomi kirjoitti aluksi ”venäläisestä” valvontakomissiosta. Hufvudstadsbladet ”osasi” viralliseksi muotoutuneen nimen ”Liittoutuneiden valvontakomissio” jo 21. syyskuuta. Saman päivän

---

²⁶² Tarkka 1988, s. 24.

²⁶³ Beyer-Thoma 1990, s. 18.

²⁶⁴ Krosby 1978, s. 55.

²⁶⁵ Valvontakomission entiset jäsenet muistelevat saapumisensa aiheuttaneen hämmentyneitä reaktioita.

Tulkkinä toimineen Jukka Petrovin mukaan ”tavallisten suomalaisten” mielenkiinto oli suurta ja käsitykset väärinä. Komission ruokailu oli aluksi järjestetty Cosmopolite-hotelliin, jonka kulmaukset olivat ylikansoitettuja päivällisen aikaan. Järjestyspoliisien täytyi pidätellä väkeä loitommalla. Petrovin mukaan ihmiset nappasivat komission jäseniä hihasta tai asetakin liepeestä vakuuttuakseen näkemänsä todenperäisyydestä. Hänen mukaansa tämä ei ollut ihme, ”kun ottaa huomioon miten suojeluskunnan lehti, rintamalehdet sekä Uusi Suomi, Aamulehti ja Ajan Suunta olivat sanoin ja pilakuvin esittäneet meidät sotavuosina lukijoilleen”. Petrov 1999, s. 49–50. Stefan Smirnov sai tulonsa jälkeen näyttää helsinkiläisille, miten ”äskeisen perivihollisen” sotalaitoksen edustajat tulisivat olemaan liikkeellä kaupungissa tavallisina ihmisinä. Sitä varten hänen oli lähdettävä komission majapaikasta, hotelli Tornista, ikään kuin aamukävelyille. Smirnovin mukaan ihmiset siirtyivät kadun vastakkaiselle puolelle jääden katsomaan, kun hän käveli Kalevankatua pitkin. Näin tekivät myös samaan suuntaan kulkevat ihmiset. Näin hän ei lopulta ohittanut yhtään ihmistä. Smirnovin mieleen jäi suomalaisten huolestuneisuus ja totisuus. Vihamielisiä eleitä tai huutoja hän ei kuullut. Smirnov 1996, s. 28–31.

²⁶⁶ Ks. Liite 1.

²⁶⁷ Ensimmäisen kerran lehti käytti ilmausta välirauhanehtoja julkaistaessa 21. syyskuuta, jolloin nimi esiintyi sen nelossivun uutisotsikossa: *’Neuvostolainen komissio Helsinkiin valvomaan välirauhan toteuttamista’*.

pääkirjoituksessaan lehti käsitteli välirauhanehtojen epäselvinä pitämiään kohtia ja mietti valvontakomission roolia. Lehden mukaan valvontakomissiolla tulisi yhdessä sotasyllisyyskysymyksen kanssa olemaan tärkeä rooli Suomen ja Neuvostoliiton välisten rauhanomaisten suhteiden muodostumisessa. Valvontakomissiosta riippuisi se, muuttuisivatko suomalaisten pelot luottamukseksi tulevaisuuteen. Lehti toivoi, että komissio osoittaisi ”vaativan ja hienovaraisen” tehtävänsä toimeenpanossa ”asianmukaista ymmärrystä ja halua tasoittaa tietä vapautta rakastavalle kansalle”.²⁶⁸

Ajan Suunta kirjoitti valvontakomissiosta 23. syyskuuta:

”Venäläinen valvontakomissioni on jo osaksi saapunut tänne ja saapuu luultavasti lähiaikoina, jolloin käy myöskin selväksi miten venäläisellä taholla tullaan näitä määräyksiä tulkitsemaan. Vasta silloin nähdään mikä on näin kovien ehtojen todellinen tarkoitus ja vastaako Neuvostoliiton ilmoitus Suomen riippumattomuuden kunnioittamisen tahdosta todellisuutta. Jos ehtoja tulkitaan oikeamielisesti ja maltillisesti, niin Suomen sitkeä kansa, joka on tottunut paljon yrittämään ja paljon myöskin kestäämään, voi todellakin ottaa ne kannettavakseen ja toteutettavakseen.”²⁶⁹

Lehden mukaan valvontakomission rooli oli siis tulevaisuuden kannalta ratkaiseva. Se myös katsoi ehtojen soveltamisen olevan komission vastuulla. Lehti epäili varsin suorasanaisesti sitä, vastaisivatko Neuvostoliiton ilmoitukset todellisuutta. Tämän kirjoituksen jälkeen Ajan Suunta ei kirjoittanut komissiosta virallisia pikku-utisia lukuun ottamatta mitään ennen lakkautustaan 4. lokakuuta. Kaikissa tutkituissa lehdissä komissiosta kirjoittavat uutiset oli sijoitettu lähes poikkeuksetta etu- tai pääkirjoitussivuille. Eniten valvontakomissiosta uutisoivat Suomen Sosialidemokraatti, Helsingin Sanomat sekä Turun Sanomat. Vähiten valvontakomissiosta uutisoivat Ilkka ja sitten Uusi Suomi. Ilkassa uutisten vähyyteen on saattanut vaikuttaa myös lehden ilmestymispaikkakunta (Seinäjoki), mutta todennäköistä on, että lehti ilmaisi täten suhtautumistaan naapuriin. Kaikissa lehdissä uutiset olivat yksipalstaisia ja pieniä. Usein niihin liittyi kasvokuva, yleensä puheenjohtaja Ždanovista.

Hufvudstadsbladetin ja Ajan Suunnan lisäksi lehdissä ei kirjoitettu valvontakomissiosta edes sen vertaa, että olisi mietitty sen roolia tai koostumusta. Tabu oli lähes täydellinen.

²⁶⁸ Hbl 21.9.1944, pääkirjoitus ”Våra farhågor”.

²⁶⁹ AS 23.9.1944, pääkirjoitus ”Lannistumattomuutta”.

Uutisoinnissa erot olivat minimaalisia, mutta merkitseviä. Esimerkiksi Sosialidemokraatti julkaisi 6.10. Ždanovista²⁷⁰ tämän saapumisen yhteydessä kuvauksen, jota muissa lehdissä ei ollut. Kuvauksessa kerrottiin lyhyesti Ždanovin uran eri vaiheet ja lopuksi valvontakomission puheenjohtajaa luonnehdittiin sanoilla ”tavattoman energinen, oikea tarmokimppu, seuraelämässä samalla kertaa rakastettava ja iloluontoinen”. Lehti julkaisi myös United Pressin kirjeenvaihtajan Pavel Orlovilta saamaan haastattelun, jossa haastateltu piti tavoitteenaan luoda ystävälliset suhteet Neuvostoliiton ja Suomen välille. Orlov oli sanonut, että hän tuli tänne takaisin samalla vakaumuksella ja mielellä kuin edellisen kerran kaksi kuukautta ennen sodan syttymistä. Silloin hänen tehtävänsä ja toivomuksensa oli luoda ystävälliset suhteet Neuvostoliiton ja Suomen välille, missä mielessä hän oli työskennellyt sodan syttymiseen saakka ja ”vieläpä muutamia päiviä senjälkeen kuin Hitler oli hyökännyt Neuvostoliittoa vastaan”.²⁷¹ Helsingin Sanomissa oli hieman yksityiskohtaisempia tietoja Ždanovin saapumisesta kuin muissa lehdissä. Lehti kertoi muun muassa sen, että Ždanov poistui lentokentältä mustalla, kahdeksansylinterisellä Packardilla, jossa oli venäläinen numero.²⁷² Muutoin uutiset olivat virallisia ja lyhyitä.

Hufvudstadsbladetin uutisessa 26. syyskuuta komissio esiintyi hyvin kielteisessä valossa. Lehti kertoi, että komissiolla tulisi olemaan omat apuvoimat ja oma taloudenpito, ”mistä syystä koko hotelli Tornin henkilökunta, yhteensä noin 200 henkilöä, erotetaan ja joutuu työttömäksi”.²⁷³ Muut lehdet tyytyivät kertomaan, että komissio majoittuu hotelli Torniin. Hufvudstadsbladetin uutista voi pitää selvänä protestina, joka tosin sisälsi pelkästään faktoja – ja tietynlaisen näkökulman komission asettumiseen maahan.

Valtio vai valvontakomissio pakotti vaikenemaan?

Ensimmäinen valvontakomissiota koskeva sensuurihje annettiin 5.10.1944, jolloin VTL kielsi kirjoittamasta ”komission johtajaksi nimitetyn kenraalieversti Ždanovin” saapumisesta mitään ennen virallista tiedonantoa.²⁷⁴ Muutaman päivän päästä kiellettiin yksiselitteisesti julkaisemasta valvontakomission ja sen yksityisiä jäseniä koskevia tietoja ilman jaoston lupaa. Valvontakomissio ryhtyi myös itse vaikuttamaan suomalaisiin

---

²⁷⁰ Lehdissä käytettiin muotoa Shdanov, Hufvudstadsbladetissa Sжданov.

²⁷¹ SS 1.10.1944, etusivu: ”Ministeri Orlov: ’Ystävälliset suhteet Suomen ja Neuvostoliiton kesken’ ” ja 6.10.1944, etusivu: ”Kenraalieversti Shdanov saapunut”.

²⁷² HS 6.11.1944, sivu 5 ”Kenraalieversti Shdanov saapunut Helsinkiin”.

²⁷³ Hbl 26.9.1944, sivu 5 ”Hela Torni övertas av kommissionen – Ytterligare ett 20-tal ryssar anlande i går”.

²⁷⁴ VnTaE: Da 2, ohjeet 5.10.44 A (Posti) ja 9.10.44 (Posti).

tiedotusvälineisiin ja politiikkaan saavuttuaan, mutta ei suoraan puuttunut VTL:n toimintaan. Ulkoasiainministeriö lähetti valvontakomissiolta saamansa palautteen seurauksena 10.10. VTL:lle kirjeen, jossa se pyysi kiinnittämään huomiota, ettei kyse ole ”venäläisestä valvontakomissiosta”, vaan lehdille oli tähdennettävä kyseessä olevan ”Liittoutuneiden valvontakomissio”. Kirjeessä tehtiin myös selväksi sanomalehdistön rooli valvontakomissiota koskeissa tiedotusasioissa:

”Sen johdosta, että kyseinen erheellinen nimitys on jatkuvasti esiintynyt nimenomaan lehdistössä on valvontakomission taholta sitä paitsi vaadittu, ettei sanomalehdistössä saa julkaista mitään sanottua komissiota koskevia uutisia ilman että niitten sanamuoto etukäteen on hyväksytty valvontakomission taholta”²⁷⁵

Kyseisen ”erheellisen nimityksen” käyttö ei jatkunut. VTL antoi jo samana päivänä ohjeen, jossa kiellettiin julkaisemasta valvontakomissiosta muita kuin virallisia uutisia. Muuta nimitystä kuin ”Liittoutuneiden valvontakomissio” ei saanut käyttää.²⁷⁶ ”Liittoutuneiden valvontakomission” sijaan lehdet kuitenkin kirjoittivat yksinkertaisesti ”valvontakomissiosta” tai ”valvontakomissionista”.²⁷⁷

Lokakuun 11. päivänä saapui valvontakomission esittämän vastalauseen seurauksena uusi kirje ulkoasiainministeriöstä. Aiheena oli Helsingin Sanomien 10.10. julkaisema kartta, jossa Suomen ja Neuvostoliiton raja oli rauhansopimusta edeltäneessä muodossa. Asian ei haluttu toistuvan.²⁷⁸ Samana päivänä sensuuri muistutti lehtiä siitä, että Liittoutuneiden valvontakomission varapuheenjohtajan nimi oli Savonenkov. Lehdet olivat kirjoittaneet nimeä väärin muotoon ”Savonenko”. Muutaman päivän kuluttua, 16. päivänä, määrättiin suoraan, että kaikki ei-viralliset valvontakomissiota koskevat uutiset oli alistettava tarkastusjaostolle.²⁷⁹ Lokakuun 18. päivän sensuuriohjeessa mainittiin, ettei komission englantilaisten jäsenten saapumista Suomeen saanut kommentoida.²⁸⁰ Tässä oli taustalla ilmeisesti pelko siitä, että lehdet olisivat ilmaisseet helpotuksensa länsimaisista jäsenistä

---

²⁷⁵ VnTaE: Fa 2, D. N:o 2092.

²⁷⁶ VnTaE: Da 2, ohje 10.10.44 A (Posti).

²⁷⁷ Esimerkiksi Uuden Suomen etusivun otsikko 13.10. kuului: ”Valvontakomission brittiläiset jäsenet saapuvat ensi viikon alussa – toistakymmentä henkilöä, useimmat sotilaita”. Ilkan etusivulla oli 14.10. uutinen ”Valvontakomissionin englantilaiset jäsenet saapunevat tiistaina”.

²⁷⁸ VnTaE: Fa 2, D. N:o 2099.

²⁷⁹ VnTaE: Da 2, Ohje 11.10.44 E (Ruoppila) ja 16.10.44 B (Ruoppila).

²⁸⁰ VnTaE: Da 2, Ohje 18.10.44 B (Posti).

Neuvostoliittoa loukkaavalla tavalla.²⁸¹ Tämän jälkeen Suomen lehdistöä ei tarvinnut enää vuonna 1944 ohjeistaa, olihan kaikki kirjoittelu jo alistettu sensuuritoimistoille. Valvontakomissiosta ei lehdissä myöskään tämän jälkeen kirjoitettu virallisluontoisia uutisia lukuun ottamatta.

Ulkoministeriöstä tiedotuslaitokseen saapuneiden kirjeiden joukosta löytyy ilmoitus diplomaattisten ja konsuliyhteyksien katkaisemisesta ulkomaille, sekä valvontakomission pyyntö julkaista tiedotus Neuvostoliittoon palaavien ilmoittautumisten vastaanotosta. Pyyntö piti LVK:n mukaan julkaista Uudessa Suomessa, Helsingin Sanomissa ja Sosialidemokraatissa 3.11. ja 8.11. välisenä aikana.²⁸² Näin myös tapahtui. Suistola kertoo 13.10. sattuneesta tapauksesta, jolloin joku ulkoministeriön virkailija oli keskustellut valvontakomission kakkosmiehen Savonenkovin kanssa, joka oli edellyttänyt Suomen lehdistön tuovan esille neuvostokansan kärsimyksiä ja Saksan barbariaa. Savonenkov oli kuitenkin vakuuttanut, ettei valvontakomissiolla ollut tarkoitus puuttua Suomen sisäisiin asioihin.²⁸³ Lehdistö kuvasikin jatkossa jonkin verran Savonenkovin toivomia asioita, mutta mitään suoraa käskyä aiheesta ei annettu.²⁸⁴

Marraskuun 16. päivänä ulkoasianministeriö sai luottamuksellisen kirjeen Suomen Tietotoimiston johtajalta, Eero A. Bergiltä.²⁸⁵ Sisällöstä voidaan tehdä päätelmiä paitsi valvontakomission roolista myös suomalaisten suhtautumisesta. Kirjeessä pyydettiin ”lähempiä ohjeita” erään tapahtuman seurauksena. Kyseessä oli Pavel Orlovin sijaisen, herra Ribakoffin, soitto eräälle radiotoimittajalle, jota pyydettiin hotelli Torniin vierailulle. Ribakoffin asia oli se, että hänen mielestään yleisradiossa luetuissa uutiskatsauksissa oli

---

²⁸¹ Valvontakomission englantilaisen osaston poliittinen jäsen Jim H. Magill muisteli, että Britannian ulkoministeriö oli varoittanut heitä suomalaisten pyrkivän hankkimaan sympatian osoituksia. Oli kuitenkin muistettava, että Suomi kuului Neuvostoliiton operaatioalueeseen. Varoitus ei ollut turha, sillä suomalaiset pyrkivätkin kertomaan huolistaan brittijäsenille, ja varmistamaan siten, että ulkomailta tiedettäisiin Suomen tilanteesta. Mitään vaatimuksia ei kuitenkaan esitetty. Magill 1981, s. 100–101, 112–113.

²⁸² VnTiE: Eb 6, D. N:o 2020 (yhteydet, 22.9.1944); N:o B 276 (LVK:n pyyntö, 2.11.1944).

²⁸³ Suistola 1994, s. 33 (alaviite nro 27).

²⁸⁴ Helsingin Sanomat, Sosialidemokraatti ja Uusi Suomi julkaisivat artikkeleita ja uutisia natsien järjestelmän epäkohdista ja kauheuksista. Ks. luku aseveljeydestä.

²⁸⁵ Ulkoasiainministeriö oli 2.11. katsonut tarpeelliseksi ohjeistaa valtioneuvoston kansliaa ja ministeriöitä uudesta poliittisesta tilanteesta. Se kertoi valvontakomission tehtävistä ja ehdotti laatimiensa suuntaviivojen seuraamista. Ohjeistus sisälsi viisi kohtaa. Ensimmäisen kohdan mukaan oli tärkeää vastata täsmällisesti valvontakomission kyselyihin. Huomiota tuli kiinnittää myös viranomaisten toimipiireihin. Toiseksi oli tärkeää kiinnittää huomiota valvontakomission vaatimusten epäselvien kohtien selvittämiseen ylemmältä taholta. Kolmanneksi paikallisten viranomaisten tuli tiedustella ylemmiltä tahoilta asioista, jotka välirauhansopimuksen mukaan ratkaistiin yhteistoiminnassa valvontakomission kanssa. Neljänneksi kaikista valvontakomission edustajien käynneistä tuli raportoida asianomaiselle ministeriölle. Viidennessä kohdassa tähdennettiin, että paikallisten viranomaisten ja keskusvirastojen ei yleensä ole käännyttävä suoraan ulkoministeriön puoleen, paitsi kiireellisissä tapauksissa. VnTiE: Ec 3, D. N:o 2223. Lehdistöä varten ei tässä ollut täsmällisiä ohjeita, mutta sensuurin määräykset – ja itsesensuuri – pitivät huolen siitä, ettei niitä tarvittu.

”liian vähän venäläisiä uutisia, joita pitäisi lukea noin ¼ tunti joka päivä”. STT:n toimittaja oli vedonnut siihen, ettei venäjänkielisiä uutisia ollut suurimmassa määrin käytettävissä. Ribakoff oli luvannut toimittaa STT:lle venäläisiä lehtiä ja kehottanut ottamaan uutisia Venäjän yleisradiosta, mitä oli kirjeen mukaan tehtykin. Ribakoff oli perustellut pyyntöään sillä, että ”Suomen kansa haluaa saada enemmän uutisia Venäjältä”.

Bergin mukaan

”Suomen poliittisen aseman täysin muututtua noin kolme kuukautta sitten on radioitavien uutiskatsausten laatimisessa otettu huomioon, 1) että saksalaista alkuperää oleva uutisaineisto on supistettu vähimpään mahdolliseen ja sen sisältö tarkoin punnittu uusia oloja silmällä pitäen, 2) että venäläisille tiedotuksille on suotu huomattava asema, ja 3) että mahdollisuuksien mukaan on pyritty sisällyttämään näihin katsauksiin aina joku venäläistä alkuperää oleva uutinen. Tästä huolimatta venäläisten uutisten luku katsauksissa on ollut pieni, sillä näiden uutiskatsausten tarkoituksena ei ole pidetty propagandan harjoittamista, vaan suomalaista yleisöä kiinnostavan tapahtuma-aineiston selostamista”.

Berg katsoi, että ulkomainen valtiovalta oli kääntynyt STT:n puoleen ohittaen johdon ja vieläpä ”painostanut tätä laitosta hoitamaan radiouutispalveluaan muulla kuin vapaan harkinnan ja tarkoituksenmukaisuuden edellyttämällä tavalla”. Tämän vuoksi hän tiedusteli neljää asiaa: 1. Minkälaista huomiota oli annettava ja eikö nykyinen riittänyt? 2. Oliko uutiset luettava erillisenä ryhmänä, jos se oli poliittisesti välttämätöntä? 3. Mistä saataisiin varat? ja 4. Miten vastaiseen toimintaan puuttumiseen on suhtauduttava?²⁸⁶

Vaikka ulkoministeriön vastaus ei olekaan tiedossa, voidaan Bergin kirjeestä päätellä lehdistön saaman materiaalin sisällöstä paljon, toisin sanoen kaikki se, minkä ”muuttunut poliittinen asema” aiheutti. Saksalaista aineistoa oli valikoitu, venäläisten tiedotusten asemaa oli ”korostettu” ja venäläistä aineistoa pidettiin propagandana. Lisäksi kirjeestä käy tietenkin ilmi valvontakomission tapa puuttua asioihin: eräs toimittaja – ei suinkaan päätoimittaja – kutsutaan vierailulle, jonka yhteydessä häntä pehmein sanankääntein kovistellaan. Salmisen mukaan hallituksen oli vaikea antaa vastausta näihin Bergin esittämiin kysymyksiin eikä STT:n toiminnan voidakaan katsoa olennaisesti muuttuneen

---

²⁸⁶ VnTiE: Eh 2, luottamuksellinen kirje STT:ltä ulkoasiainministeriölle 16.11.1944. Ks. myös Salminen 1979, s. 65–67; Rantanen 1987, s. 81–82.

viestiä seuranneena aikana. Valtio tosin huomautti julkiselle sanalle, että Neuvostoliittoa olisi esiteltävä enemmän.²⁸⁷ Käytyään ministeri Reinhold Sventon puheilla joulukuussa Berg ilmoitti, että tarpeellisiin toimenpiteisiin oli ryhdytty.²⁸⁸

Muuta aineistoa valvontakomissiota koskien ei VTL:n asiakirjoissa ole. Eri tutkimuksissa on tultu siihen tulokseen, että valvontakomissio puuttui lehtien kirjoitteluun lähinnä epäsuorasti, ripittämällä pääministeriksi marraskuussa -44 tullutta Paasikiveä, jonka kautta viestit sitten puolestaan kulkivat lehtien päätoimittajille.²⁸⁹ Joka tapauksessa valvontakomissiosta tuli heti lähes ehdoton tabu. Tähän vaikutti sensuurin ohjeiden lisäksi varmasti lehtimiesten itsensensuuri ja suoranainen pelko sekä tunnettu vastenmielisyys komissiota kohtaan. Toisaalta noudatettiin Vihavaisen mainitsemaa politiikkaa: oli helpompi olla puhumatta mitään, koska tällöin ei ainakaan astuttu kenenkään varpaille.²⁹⁰

3.2 Suomi-Neuvostoliitto-Seura

Välirauhan aikana (vuonna 1940) toimineen *Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran* johtokunta ryhtyi kaavailemaan uutta järjestöä heti välirauhan solmimisen jälkeen. Ensimmäinen kokous 8. lokakuuta hajotettiin, koska välirauhan aikainen seura oli lakkautettu ja kokoontumisvapauden rajoitukset olivat voimassa. Vanhan seuran puheenjohtaja Ryömä sai kuitenkin käyttää puheenvuoron, jossa hän kertoi uutta järjestöä suunniteltavan laajalle pohjalle.²⁹¹ Sensuuri katsoi kokouksen araksi asiaksi ja poisti sitä koskevan uutisen STT:n materiaalista.²⁹²

Lokakuun 14. päivänä lehdissä tiedotettiin, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteita kehittämään aiotaan perustaa erityisjärjestö, jonka perustamisesta käydään neuvotteluja valtioneuvos Paasikiven johdolla. Parin päivän kuluttua, 16. päivänä, lehdet uutisoivat *Suomi-Neuvostoliitto-Seuran* perustamisesta. Uutisissa kerrottiin ”hallin täydeltä” yleisöä keränneestä perustamistilaisuudesta. Tervehdyssanat lausunut Aimo Rikka mainitsi maassa ”olevan havaittavissa kasvavaa harrastusta Neuvostoliiton ja Suomen ystävällisten suhteiden kehittämistä kohtaan”, ja että nyt saataisiin uusi seura lakkautetun tilalle. Jäsenten ja järjestelykysymysten lisäksi uutisissa selostettiin tri Johan Helon pitämää esitelmää, jossa ”hän selosti Neuvostoliiton uutta hallitusmuotoa ja osoitti, että se on

---

²⁸⁷ Salminen 1979, s. 67.

²⁸⁸ Rantanen 1987, s. 82.

²⁸⁹ Vihavainen 1991, s. 37; Salminen 1979.

²⁹⁰ Vihavainen 1991, s. 32.

²⁹¹ Kinnunen 1998, s. 66, 73.

²⁹² VnTaE: Da 2, ohje 8.10.44 (Tuuri-Posti).

demokraattiselle perustalle rakennettu, sekä huomautti, että Suomella on ollut väärä käsitys Neuvostoliitosta, minkä perusteella maassamme on tehty vakavia virheitä.” Helsingin Sanomat ei uutisoanut kohtaa, joka Turun Sanomissa, Uudessa Suomessa ja Sosialidemokraatissa kuului: ”Kun orkesteri oli soittanut Työväen marssin, johon yleisö yhtyi, lauloi yleisö lopuksi ilman orkesterin säestystä omasta aloitteestaan Internationalen.”²⁹³ Ilkka ei julkaissut uutista ollenkaan, vaan julkaisi 19. päivänä uutisen, jossa kerrottiin järjestön aloittaneen toimintansa. Myös muut lehdet julkaisivat tämän uutisen. Pian seuran alaosastojen perustamisilmoituksia oli pikku-uutisina erityisesti Helsingin Sanomissa lähes joka päivä.

Asennoitumisesta seuraan kertoi myös se, että vain Sosialidemokraatti kommentoi perustamista. Svento kirjoitti seurasta kahteen kertaan ja lehden pääkirjoitus käsitteli asiaa 20. lokakuuta. Sventon ensimmäinen kirjoitus suunnittelutiedon jälkeen oli varustettu otsikolla *'Mahtava kansallisjärjestö. – Jos se vain onnistuu'*. Kirjoituksessa Svento piti tärkeänä, että uudesta järjestöstä tulisi kaiken kansan käsittävä ”henkinen ase”, ”joka älyn ja siveellisen ryhdin avulla onnistuisi kaatamaan sen heiluvan 'Kiinan muurin', joka keinotekoisella tavalla on erottanut toisistaan kahta kansaa, joilla ei koskaan ole ollut eikä oikeastaan voinutkaan olla mitään todellista tai itsetietoista kaunaa naapuruussuhteissa keskenään”. Sventon mielestä huonojen välien tulos johtui ”keinotekoisesta propagandasta ylhäältäpäin, jossa totuudella, asiallisuudella ja eritoten asiantuntemuksella ei ollut koskaan riittävästi tilaa [harvennus Svento]”. Tämän vuoksi uuden järjestön tarkoituksena tuli olla ”koko vanhan menttaliteetin muuttaminen” ja ”uuden maailmankatsomuksen luominen, joka ei perustuisi enää 'perinnölliseen vihaan'” sekä maailman mielipiteen edessä kestävä sillan rakentaminen naapurien välille.²⁹⁴ Sventon suhtautumista ja kirjoittelua selittää myös se, että hän oli itse aktiivisesti mukana perustamassa järjestöä jo ensimmäisestä, laittomasta kokouksesta alkaen, jossa hän toimi Paasikiven aloitteen esittelijänä.²⁹⁵

Sosialidemokraatista tuntui 20. lokakuuta ”suorastaan omituiselta”, ettei vastaavaa järjestöä aiemmin Suomen itsenäisyyden aikana ollut olemassa.²⁹⁶ Lehti näki seuran

---

²⁹³ SS 16.10.1944, sivu 2; US 16.10.1944, sivu 3; HS 16.10.1944, sivu 2;

²⁹⁴ SS 15.10.1944, sivu 6 Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Mahtava kansallisjärjestö. – Jos se vain onnistuu”.

²⁹⁵ Rentola 1994, s. 479.

²⁹⁶ Lehti ei siis tunnustanut tähän tehtävään välirauhan aikaista *Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraa*, jota se oli muiden lehtien tapaan kritisoinut voimakkaasti jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana. Ks. Kaunismaa 1988, s. 11.

tehtäväksi väärrien käsitysten ja ennakkoluulojen poistamisen sekä ”myönteisten todellisuuspohjaisten tietojen levittämisen molemmille suunnille”. Neuvostoliitolta voitiin odottaa ”suorastaan valtaisaan taloudellista ja henkistä nousua sodan päätyttyä”, mistä Suomi voisi ottaa oppia. Samalla tarjoutuisi mahdollisuus venäläisten tapojen, katsomusten ja pyrkimysten oppimiseen. Suomella ei kenties ollut vastaavaa tarjottavana, mutta ehkä jotakin ”omaperäisiä kansallisia tuloksia”, jotka voisivat ”vaikuttaa myönteisesti ja huomioitavasti itänaapurin elämässä”. Tässä lehti meni niin pitkälle, että se nosti Neuvostoliiton kulttuurin Suomea korkeammalle. Samana päivänä Svento korosti järjestön tarvitsevan sisäistä eheyttä, kun kommunistit ja porvarit istuivat ensi kertaa samassa pöydässä.²⁹⁷

Olavi Paavolaisen mukaan SNS:n vastavalitun hallituksen lähettämä sähke Stalinille ”oli mahtanut olla suomalaiselle yleisölle kuin nyrkki silmään”. Kirjailija haistoi omasta mielestään ”oportunismien käryä” seuran perustamisessa ja kokoonpanossa, jossa oli ”tunnettuja vasemmistolaisia ja tittelineuvoksia suloisessa sekamelskassa”. Paavolainen kiinnitti 25.10. huomiota siihen, kuinka seuran Suomen kansalle suuntaaman vetoomuksen sijoitus eri lehdissä ”todistaa mielenkiintoisesti niiden asennoitumista uuteen järjestöön ja sen ohjelmaan”.²⁹⁸ Turun Sanomissa vetoomus oli sivulla 3, yhdessä kahden Neuvostoliitosta kertovan uutisen kanssa. Toisessa näistä amerikkalainen kirjeenvaihtaja kehui kuinka neuvostojoukot käyttäytyivät Romaniassa asiallisesti huolimatta siitä, mitä tuhoja romanialaiset yhdessä saksalaisten kanssa olivat Neuvostoliitossa aiheuttaneet.²⁹⁹ Helsingin Sanomissa vetoomus oli pääkirjoitussivulla, Sosialidemokraatissa sivulla 2, Hufvudstadsbladetissa sivulla 4 (pääkirjoitussivua seuraava), mutta Uudessa Suomessa perifeerisesti sivulla 8. Ikka ei vetoomusta julkaissut. Uusi Suomi oli ilmeisesti se lehti, johon Paavolainen oli huomiota kiinnittänyt.

Helsingin Sanomat uutisoi myös, että SNS:n vetoomus oli luettu Moskovan radiossa.³⁰⁰ Vetoomuksessa SNS esitti historiatulkinnan, jonka mukaan Suomi oli saanut itsenäisyytensä Neuvosto-Venäjältä. Suomalaisten kaukonäköisin osa oli tajunnut, että ystävällisten suhteiden luominen maiden välille oli sekä ”historiallinen velvollisuus” että

---

²⁹⁷ SS 20.10.1944, pääkirjoitus ”Uudella pohjalla”; sivu 5 Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Perustettu järjestö”.

²⁹⁸ Paavolainen 1981, s. 585–587.

²⁹⁹ TS 25.10.1944, sivu 3 ”Puna-armeija käyttäytyy Romaniassa kaikin puolin moitteettomasti. – Amerikkalaisen huomioitsijan arvostelu”.

³⁰⁰ HS 28.10.1944, sivu 7 ”SNS:n vetoomus luettu Moskovan radiossa”.

välttämätön elinehto. Onnettoman talvisodan jälkeen kansan keskuudessa oli lujittunut vakaumus, että epäystävällinen suhde Neuvostoliittoon johtaisi vain onnettomuuksiin. Se ei kuitenkaan päässyt julkisuudessa ilmenemään niin voimakkaasti kuin kannatus olisi edellyttänyt. Vetoomus viittasi tässä selvästi seuran lakkautetun edeltäjän toimintaan. Sodanaikaisen politiikan analyysi oli kriittinen. Jatkuva virheellinen politiikka oli johtanut Suomen samaan rintamaan Saksan kanssa. Neuvostoliiton sotavoimien ansiosta Suomi oli pelastunut natsismin uhalta. Tämän vuoksi ”demokratian luominen” ja välirauhan sopimuksen täydellinen toteuttaminen olivat Suomen kansan tärkein tehtävä. Suhteet ”mahtavaan naapurimaahan” oli saatava vilpittömiksi ja ystävyys pysyväksi, jotta kansan onnellinen tulevaisuus taattaisiin. Ilmeisen itsesensuurisesti vetoomus vaikenä talvisodasta, josta se totesi vain Suomen käyneen sen.³⁰¹

Helsingin Sanomien Arijoutsin kirjoitti lokakuun lopussa keksitystä henkilöstä, Samppa Luhtisesta. Johtaja Luhtisen ura sotilasvirkamiehenä katkesi yllättävään siviiliinpääsyyn. ”Tämäkö palkan voitoistamme sain”, vääränsi hän vänrikki Stoolin tarinoita ja harmitteli jouduttuaan vaihtamaan siviiliasuun, kertoi pakina. Luhtinen kuului viiteentoista yhdistykseen, viiteen johtokuntaan, kolmeen kerhoon ja kahteen aseveliyhdistykseen. Hänellä oli vaikeuksia lukuisten eri pukujen kanssa, joita piti aina vaihtaa ja pukuetiketit opetella uudelleen. Nyt hän kuitenkin sai taas mennä joka paikkaan univormu päällä, koska oli liittynyt vapaaehtoiseen palokuntaan, eikä suojeluskuntapiiriin, kuten Arijoutsin henkilö pakinassa epäili. Arijoutsin loppupäätelmä oli:

”Emme ole varma, oliko Samppa Luhtinen tosissaan. Mutta mitä itse ideaan tulee, on se mielestämme nerokas! Täytyy vain estää tällaiset johtaja Luhtiset ja muut pukuväestöistä tunnetut pörhöt käyttämästä aatetta ensimmäisinä hyväkseen. Jotta kansan syvät rivit, joilla ei ole edes ulsteria yllä, pääsisivät ensimmäisinä jonottamaan parhaiten istuvia vetimiä.”³⁰²

Pakina on ovelasti kirjoitettu, mutta viitteet suojeluskuntajärjestykseen, vaihtuvat puvut sekä ”aatteen ensimmäisenä hyväksi käyttö” vihjaavat, että kyseessä olisi kritiikkiä ehkä juuri perustetulle *Suomi-Neuvostoliitto-Seuralle*, johon oli juuri liittynyt paljon suomalaisen yhteiskunnan kermaa. Ei ole varmaa, oliko Arijoutsilla jo tiedossa suojeluskuntien

---

³⁰¹ Tutkittavat lehdet 25.10.1944 (lukuun ottamatta Ilkkaa).

³⁰² HS 30.10.1944, s. 2 ”Miksi Samppa Luhtinen liittyi palokuntaan”.

lakkauttamishanke, mutta ei vaikuta sattumalta, että juuri suojeluskunnat esiintyivät kirjoituksessa.

Jo Ilkan pääkirjoituksen otsikko *'Itsekunnioitus ja yhteistyö'* marraskuun 1. päivältä kertoi sen asenteen moniin uuden suunnan edustajiin.

”Sellaisina aikoina jolloin järkyttävät tapahtumat kuohuttavat valtiota ja yhteiskuntaa, myllertyvät monenlaiset pohjamudat pinnalle. Ei vain kansojen, mutta myös sydänten pohjamudat. Monet sellaiset henkilöt, jotka pelko tai oman edun varjelu on aikaisemmin pitänyt hiljaisina, muuttuvat äkkiä äänekkäiksi suotuisain tuulten tullessa ja koettavat vallassaolevaa suuntaa kumartamalla saada itselleen asemia ja hyötyä. Heikot luonteet taipuvat nopeasti suunnan mukaan ja kiroavat vääriksi vanhat jumalansa vannoessaan uusille uskollisuutta.”

Lehden mielestä tarvittiin yksimielisyyttä ja yhteenkuuluvaisuuden tunnetta, kun yksityisten ja kansojen selkärankaa koeteltiin. Suomen kansa ei ollut koskaan ollut vaikeammassa asemassa. Jokainen ote ja askel oli tämän vuoksi ankaran harkinnan arvoinen, ainakin niissä rajoissa, joihin suomalaisilla itsellään oli harkintamahdollisuus. Lehden mielestä valtaa oli saanut syyttelyn ja tuomion ilmapiiri, jolle oli ominaista helppohintainen toiminta tärkeissä periaatekysymyksissä. Talonpojalla oli kaikkina aikoina säilyttäjän, jatkajan ja rakentajan asema. Maalaisliitto ei voisi muuttaa ohjelmaansa.³⁰³

Suomi-Neuvostoliitto-Seuraan ei uskallettu kohdistaa suoraa kritiikkiä, vaan se piilotettiin kiertoilmaisuihin ja oletettuihin yhteisesti jaettuihin käsityksiin. Myös vaikeneminen oli tapa reagoida seuraan. Sijoittelullaan paljonpuhuva uutisointi sen sijaan sai paljon tilaa lehdissä.

3.3 Neuvostoliitto uutisoinnissa

Yksi merkittävimmistä muutoksista välirauhan solmimisen jälkeen olivat Neuvostoliitosta kertovat ei-sotilaalliset uutiset, joita ei elokuussa eikä syyskuussa lehtien palstoilla esiintynyt. Neuvostoliiton lehtien reaktioista välirauhansopimukseen julkaistiin STT:n uutinen 22. syyskuuta Ilkassa, Uudessa Suomessa ja Sosialidemokraatissa. Artikkelissa todettiin kirjoitusten olevan yleensä terävän pidättyväisiä. *Istestija* kirjoitti, että

---

³⁰³ Ilkka 1.11.1944, pääkirjoitus ”Itsekunnioitus ja yhteistyö”.

Neuvostokansa ei voisi unohtaa sitä, että Suomi oli aina uhannut maan luoteisrajaa. Pravda piti ehtoja jalomielisinä. Kaikissa lehdissä julkaistiin myös Pravdan lausunto, jossa lehti vakuutti, ettei Neuvostoliitto ollut koskaan uhannut Suomen suvereenisuutta tai itsenäisyyttä eikä tulisi sitä uhkaamaan.³⁰⁴

Helsingin Sanomat julkaisi kirjeenvaihtajansa välittämän, positiivisemmän selostuksen siitä, mitä Moskovan lehdet välirauhasta olivat kirjoittaneet. Uutisen mukaan Krasnaja Svesda oli kirjoittanut suomalaisten sotilaiden osoittaneen olevansa kovia vastustajia. Välirauha oli todiste, että Venäjän kansan toivomus toteutui ja nämä pystyttiin voittamaan. Suomen turvallisuus tulisi olemaan riippuvainen siitä, harjoittaisiko maa lojaalista politiikkaa liittoutuneisiin kansakuntiin ja Neuvostoliittoon nähden. Isvestija totesi välirauhan olevan suuren voiton liittoutuneiden aseille. Useat Venäjän lehdet olivat julkaisseet karttoja Petsamon alueesta, joka jälleen olisi saava takaisin vanhan venäläisen nimensä Petshenga. Porkkalan tärkeyttä Neuvostoliiton puolustukselle korostettiin.³⁰⁵

Lokakuun 1. päivä Helsingin Sanomissa ja 2. päivä Uudessa Suomessa uutisoitu madame Kollontayn lounas oli ensimmäinen itänaapurin ja Suomen välejä koskettava ei-sotilaallinen uutinen rauhan solmimisen jälkeen. Kyseisen Neuvostoliiton Tukholman suurlähettilään lounaalla oli Suomen suurlähettiläs ministeri Gripenberg. Lehdet julkaisivat tapahtumasta myös valokuvia.³⁰⁶ Uutisoinnin arvoinen oli myös Gripenbergin vastalounas Kollontaylle.³⁰⁷ Tässä vaiheessa kaikki lehdet uutisoivat tapahtumasta. Kuvissa lounaalla Kollontay ilmeisesti kertoi jotakin vitsiä nauravalle lähettiläälle. Lokakuun puolenvälin jälkeen uutiset Neuvostoliitosta yleistyivät kaikissa tutkituissa lehdissä paitsi Ilkassa. Niistä tuli lähes päivittäisiä. Sosialidemokraatissa uutiset olivat usein näkyvämmillä paikoilla kuin oikeistolehdissä. Se myös ryhtyi uutisoimaan Neuvostoliitosta ennen muita. Lehti julkaisi esimerkiksi uutisia akateemikko Komarovin 75-vuotispäivästä.³⁰⁸ Lokakuun 18. päivästä lähtien se ryhtyi julkaisemaan *'Neuvostoliiton uutisia'* -palstalla pieniä uutisia

---

³⁰⁴ US 22.9.1944, sivu 5 "Välirauhansopimus – Venäläisiä lehtilausuntoja"; TS 22.9.1944, sivu 3 "Pravda: 'Neuvostoliitto ei ole milloinkaan uhannut, eikä aiokaan uhata Suomen suvereenisuutta tai itsenäisyyttä'"; SS 22.9.1944, etusivu: "Neuvostoliitto ei ole milloinkaan uhannut Suomen itsenäisyyttä. – 'Pravda' välirauhan merkityksestä"

³⁰⁵ HS 22.9.1944, sivu 4 "Moskovan lehdet välirauhasta".

³⁰⁶ HS 1.10.1944, sivu 9 "Kollontayn lounas Gripenbergille – Läsä myös sotilasiamiehemme ja lähetystösihteereitämme"; US 2.10.1944, sivu 3 "Suurlähettiläs Kollontayn lounas ministeri Gripenbergille".

³⁰⁷ Esim. SS 15.10.1944, etusivu "Vastavierailu".

³⁰⁸ Akateemikon nimi esiintyi varhaisimmassa uutisessa muodossa "Komorovski". SS 14.10.1944, sivu 2 "Akateemikko Komorovski 75-vuotias"; 15.10.1944, sivu 7 "Akateemikko Komarovin 75-vuotispäivä – Tiedeakatemian juhlallinen vuosikokous". Henkilöesittelyn lehti julkaisi 20.10.1944; sivu 6 "Neuvostoliiton tiedemiehiä – Akateemikko V. L. Komarov".

itänaapurista. Nämä Edward Torniaisen koostamat STT:n uutiset olivat lyhyitä ja asiallisia: ne kertoivat esimerkiksi jonkin kunniamerkin antamisesta. Kerrallaan uutisia oli kolmesta viiteen. Lokakuun aikana palsta tosin esiintyi lehdessä vain kolme kertaa, ja kaksi kertaa vähemmän näkyvällä paikalla.³⁰⁹

Muita ”merkittäviä” uutisia Neuvostoliitosta olivat esimerkiksi Helsingin Sanomien laaja pääkirjoitussivulla julkaistu artikkeli *’Moskova toipuu sodan jäljiltä’*. UP:lta saadussa artikkelissa kuvattiin miten sodan kaupungin kasvoihin viiltämät arvet olivat peittymässä. Rakennusten kunnostamisen lisäksi artikkelissa kerrottiin miten ravintolat ovat avanneet ovensa, teatteri- ja musiikkisesonki on alkanut ja konserttikaudesta ”näyttää muodostuvan loisteliaampi kuin moniin vuosiin”. Venäjän tila kuvastui tekstin mukaan jalankulkijoiden pyöreiltä ja hyvinvoivilta kasvoilta. Puutteiden aika oli ohi ja myös vaateustilanne oli parantunut.³¹⁰ Artikkelin antoi hyvin positiivisen kuvan Moskovan tilanteesta. Neuvostoliitto ryhtyi saamaan huomiota myös kulttuuriosastolla: merkkitapauksia olivat Neuvostoliiton ja Suomen kesken solmittu filminvaihtosopimus ja elokuvien *Stalingrad* sekä *Ruslan ja Ludmilia* ensi-illat Helsingissä. Huomiota lehdissä sai myös Aftonbladetin myönteinen kannanotto Suomen Urheilulehden ehdottamaan Ruotsi-Suomi-Neuvostoliitto –kolmimaaotteluun.³¹¹ Urheilulehden ehdotusta ei ollut uutisoitu. Venäläisen runoantologian julkaiseminen suomeksi oli marraskuun alussa uutinen.³¹² Runoantologian julkaisemista koskevan uutisen huomasi – huutomerkin kera –myös aikalaistarkkailija Olavi Paavolainen 1. marraskuuta.³¹³

Tshaikovskin kuudennen sinfonian soittaminen kapellimestari Schnéevoigtin konsertissa kiinnitti pääkaupungin lehtien huomiota. Sosialidemokraatissa julkaistun ennakkotiedon mukaan Tshaikovskia oli paljon kaivattu. Hufvudstadsbladetin arvostelussa sanottiin Sibeliuksen ja Tshaikovskin tuotoksia kahdeksi sinfonisen musiikin merkittävimmäksi teokseksi. Helsingin Sanomien Serp.:in mukaan konserttiin yleisöä houkuttelivat muun ohella ”kaksi sellaista suosittua” kuin Sibeliuksen V:s ja Tshaikovskin ”pateettinen”³¹⁴. Tilaisuuden jälkeen kadulle työnnyttiin ” ’pateettisen’ ihanan-surulliset teemat korvissa”. Saman päivän lehdessä julkaistiin vielä konsertista arvostelu, jossa keuhuttiin sekä

---

³⁰⁹ SS 18.10.1944, sivu 2; 23.10.1944, sivu 5; 31.10.1944, sivu 9. Marraskuussa palstaa ilmestyi myös 3 kertaa 9.11. mennessä.

³¹⁰ HS 24.10.1944, sivu 4 ”Moskova toipuu sodan jäljiltä”.

³¹¹ HS 13.10.1944, sivu 7 ”Ruotsissa pohditaan kolmimaaottelua”.

³¹² Esim. US 1.11.1944, sivu 9 ”Venäläinen runoantologia suomeksi”.

³¹³ Paavolainen 1982, s. 587.

³¹⁴ Tshaikovskin kyseinen VI sinfonia tunnetaan tällä lisänimellä, kuten uutisistakin kävi ilmi.

Sibeliusta että ”venäläistä orkesterineroa” Tshaikovskia. Schnéevoigtin tulkinta toi arvostelijan mukaan vaikuttavasti esille ”[t]eoksen mahtavat muodot ja melodisen kauneuden” tästä ”mestarin tilinteosta elämän kanssa”. Uuden Suomen arvostelu keskittyi Schnéevoigtin johtamispuolen analysointiin, mutta piti Tshaikovskin sinfoniaa ”suurena”. Mitä lienee arvostelijan päässä liikkunut, kun hän totesi ainoaksi haittaseikaksi sinfonian liiallisen ”päällekyvyyden”, se jää meille arvoitukseksi. Syynä päällekyvyyteen kirjoittaja tosin piti salin tilavuuden suhdetta orkesterin äänivoimaan, mutta asialla saattoi olla myös muu yhteys. Musiikkiuutisten poikkeavuuden toi esille Sosialidemokraatti asian todetessaan, että Tshaikovskin sinfonia oli ”sota-ajan olosuhteissa jo monta vuotta --- ollut piilossa”.³¹⁵ Epäilemättä tämä koski myös muita Tshaikovskin tai muiden venäläisten sinfonioita.³¹⁶

Keinoja Neuvostoliiton kritisointiin löytyi. Turo Uskalin mainitsema otsikointi oli yksi. Helsingin Sanomien otsikko Venäjän Englannin suurlähettilään Fjodor Gusevin puheelle oli *'Totuus Neuvostoliitosta'*. Puheessa Gusev korosti liittoutuneiden yhteistyötä ja sitä, ettei Hitlerin tappio ollut kaukana. Sota oli ”raivannut pois monia ennakkoluuloja Neuvostoliittoa kohtaan”, mutta paljon oli vielä tehtävä, ”jotta Englannin kansa ymmärtäisi totuuden Neuvostoliitosta”. Otsikon ironiaa oli varmasti vaikea olla huomaamatta. Esimerkiksi Sosialidemokraatin otsikko oli *'Ystävyysuhde Neuvostoliiton ja länsivaltain välillä yhä lujittunut'* ja Uuden Suomen *'Englannin ja Neuvostoliiton suhteet – Suurlähettiläs Gusev puhunut'*.³¹⁷

Uusi Suomi julkaisi 7.11. uutisen, jossa kerrottiin Yhdysvaltain ulkoministeriön saamasta nootista. Teksti kuului lyhyesti:

”Liettuan Washingtonin-lähettiläs Powilas Zadeikis on jättänyt Yhdysvaltain ulkoministeriölle nootin, jossa hän lausuu, että vuoden 1940 järjestys on palautettu venäläisten miehittämällä Liettuan alueilla. Paleckin hallitus on siirtynyt takaisin Liettuaan. Yhdysvaltain ulkoministeriö on ottanut nootin

---

³¹⁵ SS 26.10.1944, sivu 6 ”Kenraaliharjoitus”; HS 28.10.1944, sivu 4 ”Serpentiinejä” ja sivu 6: Kirjallisuus ja taide: ”Prof. Schnéevoigtin sinfoniakonsertti”; US 28.10.1944, sivu 10 ”Georg Schnéevoigtin sinfoniakonsertti”; Hbl 28.10.1944, sivu 4: Konstrevyn: ”Georg Schnéevoigt”.

³¹⁶ Turun Sanomat uutisoi 4.11. kaupunginorkesterin konsertista, jossa soitettaisiin mm. Tshaikovskin baletti *Pähkinänsärkijä* ja Glazunovin ”loistelas” *Konserttivalssi*. TS 4.11.1944, sivu 4.

³¹⁷ HS 7.11.1944, sivu 4: ”Totuus Neuvostoliitosta”; SS 7.11.1944, etusivu; US 7.11.1944, sivu 6.

harkittavakseen, mutta sen johdosta ei ainakaan vielä ole kuultu kommentaareja. On todennäköistä, että siihen ei anneta vastausta.”³¹⁸

Uutinenhan ei sinällään kerro muuta kuin nootin aiheen, ei sisältöä. Vuoden 1940 järjestyksen merkitys oli varmasti yleisesti tiedossa. Kohdetta tai asiaa ei tarvinnut erikseen mainita. Mielenkiintoista on se, että muut lehdet eivät uutista julkaisseet. Uusi Suomi olikin toisaalta saanut uutisen kirjeenvaihtajaltaan Tukholmasta. Baltiasta uutisoitiin myös venäläinen näkemys: ”Riialle avautuu suuri tulevaisuus Neuvostoliiton puitteissa”.³¹⁹ Neutraalia uutisointia edusti esimerkiksi uutisointi Sveitsin ja Neuvostoliiton suhteista, joista lehdet julkaisivat molempien osapuolien näkemyksiä.³²⁰ Negatiivista sävyä sisältäneitä uutisia ei tässä vaiheessa julkaistu juuri esimerkkitapauksia enempää, eli niitä oli todella vähän. Lehtien uutisointi kosketteli juuri niitä asioita, joita VTL oli lähetteessään 27.9. maiden välisten suhteiden parantamiseksi ehdottanut, eli kirjallisuutta, taidetta, musiikkia ja elokuvia.³²¹ Tässä ei toisaalta sinänsä ole mitään ihmeellistä: keinoja voisi pitää yleismaailmallisina.

Eräänlaisen huipentuman neuvostouutisille muodosti Neuvostoliiton 7.11. juhliman lokakuun/marraskuun vallankumouksen 27-vuotispäivä. Lehtien välillä erot olivat ennen kaikkea uutisten sijoitteluun liittyviä. Neuvostoliitossa vietetyt juhlallisuudet saivat Sosialidemokraatissa eniten etusivun palstatiloja. Vähiten uutisointia juhlapäivä sai Ilkassa. Sosialidemokraatti oli jo ennen talvisotaa ollut lehdistä ainoa, joka näki Neuvostoliiton taloudellisessa järjestelmässä myös positiivisia puolia.³²² Nyt se toi niitä jälleen esiin Antti Vahterin puolentoista sivun mittaisessa katsauksessa lokakuun vallankumouksen kehitykseen.³²³ Kirjoituksessa nähtiin vallankumous tapauksena, josta lähtien ”**kuudes osa koko maapallosta riistäytyi irti yksityiskapitalismin käsistä ja aloitti kokonaan uuden historiallisen kauden, taistelevan vallankumouksen ja rakentavan vallankumouksen kauden** [korostus alkuperäinen]”. Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmia pidettiin

³¹⁸ US 7.11.1944, sivu 6 ”V:n 1940 järjestys jälleen voimassa Liettuassa – Liettuan pakolaishallituksen Washingtonin-lähettilään nootti”.

³¹⁹ Esim. TS 15.10.1944, sivu 4 ”Riika miltei vahingoittumaton – Riialle avautuu suuri tulevaisuus NL puitteissa”.

³²⁰ Esim. TS 5.11.1944, etusivu ”Venäjän hallitus hylännyt Sveitsin hallituksen pyynnön diplomaattisten suhteiden solmimisesta”; TS 9.11.1944, sivu 3 ”Sveitsin työväenpuolue hyväksyy Neuvostoliiton syytökset – Valtuuskunta lähetettävä Moskovaan”; HS 6.11.1944, sivu 5 ”Venäjän ja Sveitsin diplomaattisuhteet – Sveitsiläisiä huomautuksia”; HS 8.11.1944, sivu 9 ”Lontoo ei ymmärrä Moskovan kantaa Sveitsin suhteen”; HS 9.11.1944, sivu 5 ”Sveitsin sosialistit vaativat suhteita Venäjään”.

³²¹ VnTiE: He 8, N:o 2463 ”Toistensa tunteminen naapurussuhteitten edellytyksenä” (27.9.1944).

³²² Wunsch 2004, s. 181.

³²³ Vahteri oli edustanut puolueen Neuvostoliittoon myönteisesti suhtautuvaa siipeä jo ennen talvisotaa. Wunsch 2004, s. 134, 142.

kirjoituksessa onnistuneina. Myös Stalinin vuonna 1939 hahmottelema rauhanohjelma sai huomiota: ”**Huolimatta tästä Neuvostoliiton selvästi julistamasta rauhantahdosta fascistit aloittivat sodan** [korostus alkuperäinen]”. Saksa oli aliarvioinut Neuvostoliiton inhimillisen ja aineellisen voiman, ja opetus oli tullut myös ”monille pienille kansoille tavattoman kalliiksi, niin kalliiksi, että sitä ei ole lupa unohtaa myöskään Suomen kansan”. Vahteri tahtoi tämän vuoksi lopettaa katsauksensa sanoihin:

”Kun taistelu on taisteltu ja sovinnon kättä lyöty, niin senjälkeen jatketaan jälleen taloudellista kanssakäymistä kummankin eduksi ja rakennetaan parhaamme mukaan näiden kahden kansan välistä ystävyyttä, joka takaa ikuisen rauhan välillemme.”³²⁴

Stalinin pitämä puhe oli Uudessa Suomessa ja Turun Sanomissa pääkirjoituksen aiheena. Lehdet korostivat liittoutuneiden yhteistyötä ja puheen vaikuttavuutta. Uuden Suomen mukaan erityisesti Neuvostoliiton naapurimaat kuulivat mielellään vakuutuksen, että ”Neuvostoliitto kunnioittaa rajainsa ulkopuolella asuvien kansain oikeuksia ja riippumattomuutta ja on aina osoittanut olevansa valmis elämään rauhassa ja ystävyydessä naapurimaiden kanssa”.³²⁵ Myös Helsingin Sanomat yhtyi tähän.³²⁶ Muuten samaa mieltä olevien Turun Sanomien suhtautumisesta puheen totuusarvoon kertoi maininta siitä, että Stalin saattoi puheessaan ”pysytellä yksinomaan sattuneiden tapahtumain jäljillä”.³²⁷ Helsingin Sanomat uutisoi yhdessä Sosialidemokraatin kanssa tapahtumasta eniten. Sen luonne uutislehtenä selittää tietysti osan uutisten määrästä. Puheiden lisäksi lehti julkaisi oman kirjeenvaihtajansa välityksellä UP:n³²⁸ Henry Shapiron kuvauksen Moskovan tunnelmista 7. marraskuuta.³²⁹

Uudessa Suomessa julkaistiin seuraavana päivänä vielä maisteri Sulo Haltosen artikkeli Ivan Krylovista, joka tekstin mukaan oli ”Venäjän lasten ja nuorison verraton kasvattaja ja myhäilevä satusetä”.³³⁰ Vallankumouksen olivat synnyttäneet lehdistössä

---

³²⁴ SS 7.11.1944, sivu 4-5 ”Rakennustyö, joka muutti voimasuhteet Euroopassa – Katsaus lokakuun vallankumouksen kehitykseen”.

³²⁵ US 8.11.1944, etusivu; pääkirjoitus ”Stalinin puhe”.

³²⁶ HS 8.11.1944, pääkirjoitus ”Stalin Neuvostoliiton voitosta”.

³²⁷ TS 8.11.1944, etusivun yläkerta ”Yhdessä”.

³²⁸ United Press, jonka kirjoituksia Helsingin Sanomat julkaisi yhteistyösopimuksen nojalla.

³²⁹ HS 7.11.1944, sivu 8 ”Moskovassa vallitsee juhlamieliala”.

³³⁰ Artikkelissa kerrottiin myös, että Krylovin runoja oli käännetty 53 kielelle, mikä oli merkki mestaritarinoitsijan maineesta. Suosituiksi teksti arveli taiteilijan eläintarinat tehneen sen, että niissä eläimet olivat kuin ihmisiä. Niillä oli moraalia, huumoria ja poliittista terävyyttä. Näiden faabelien katsottiin

ennennäkemättömän uutistulvan aallon. Tilaisuus katsottiin sopivaksi korostaa uudenlaista suhtautumista entiseen viholliseen. Kyseessä oli myös tietynasteinen pakko, koska vaikeneminen olisi tässä tapauksessa tulkittu varmasti vihamieliseksi elleeksi. Lehdet korostivat myös suurvaltojen yhteistyötä aiempien kriittisten sävyjen sijaan. Liittoutuneiden yhteistyön kritisointi olisi voitu tulkita niiden itsensä tai Neuvostoliiton kritisoinniksi, koska liittoutuneet itse lähtivät siitä, että ne hoitivat asioita yhteisymmärryksessä.³³¹

3.4 ”Kuutosten” ja kommunistien paluu

”Kaikki psykologiset tekijät bolshevismiin kasvamiselle ovat nykyisin erittäin suotuisat. Ei kai voine erehtyä paljoakaan, jos sanoo, että monissa maissa sodan jälkeen tullaan käymään perin katkeria kamppailuja bolshevismiin puolesta ja vastaan. Ja bolshevismi ei suinkaan ole vain sisäpoliittinen kysymys, vaan myös ulkopoliittinen, sillä bolshevismihan eri maissa on samaa kuin Venäjän etujen ajaminen, kuten lukemattomat tosiasiat osoittavat.”³³²

Näin Muste-Maalari kirjoitti viimeisellä sotaviikolla. Väli­rauhansopimuksen yksi seuraus oli se, että sosiaalidemokraattisesta eduskuntaryhmästä erotetut ja jatkosodan aikana vankilassa istuneet ”kuutoset” eli K. H. Wiik, Mikko Ampuja, Kaisu-Mirjami Rydberg, Yrjö Räisänen, Cay Sundström ja Johan Helo pääsivät vapauteen väli­rauhansopimuksen nojalla. Myös kommunistit pääsivät vapauteen ja puolueen toiminta laillistettiin. Suhtautumista kommunisteihin voi pitää oireellisena Neuvostoliittoon suhtautumisen kannalta. Oikeiston viholliskuvassa kommunismi samastettiin Neuvostoliittoon. Ja olihan myös Kuusisen talvisodan aikainen ”kansanhallitus” ollut juuri SKP:n muodostama.³³³

---

kuuluvan ”yhä vieläkin Venäjän hengenelämän rikkauksiin”. Ne olivat sattuvalla satiirillaan hankkineet kii­to­llisen lukijakunnan myös Suomesta.

³³¹ Suistola 1994, s. 37–38.

³³² SS 26.8.1944, Muste-Maalari ”Tulevat vaikeudet”.

³³³ Kuusisesta ja kommunistien toiminnasta sodan aikana ks. Rentola 1994. Suomessa kommunistit eivät sotien aikana muodostaneet minkäänlaista organisoitua vastarintaliikettä. Suuri osa sodan loputtua esille tulleista oli vankeudessa jatkosodan aikana. Talvisodan aikana moni oli ollut rintamalla, mutta jatkosodan luonne sotimisena Saksan rinnalla sai aikaan karkuruutta. Esimerkiksi soihtulaiset Raoul Palmgren ja Arvo Turtiainen jättäytyivät sotilaskarkureiksi. Sosiaalidemokraateista kriittisin oli Mauno Pekkala, joka katsoi Saksan voiton johtavan IKL-fasismiin ja eduskunnan lakkauttamiseen. Myös ”kuutoset” suhtautuivat erittäin kielteisesti sotaan. Heidän kuulumisensa sosiaalidemokraattiseen puolueeseen suojeli heitä aluksi vangitsemiselta, mutta myöhemmin puolueesta erotetut kuutoset vangittiin. Varsinainen kommunistien aktiivinen vastarinta jäi muutamiin tihutöihin. Myös rintamakarkuruutta esiintyi. Sotaa vastustaneiden piirien keskuudessa oli yritetty perustaa myös ”vähemmän saksalaisystävällistä” puoluetta. Hanke kaatui siihen, että suunnittelijat laitettiin turvasäilöön. Taustalla oli mainittu myös poliitikkoja, kuten Yrjö Ruutu ja Cay Sundström. Rentola 1994, s. 336–337, 342–348, 361–364.

Valtiovalta suhtautui kuutosten paluuseen nuivasti. Sensuuri kielsi uutisoinnin kuutosten valtioneuvostolle jättämästään kirjelmästä, jossa nämä vaativat toimiaan ja virkojaan takaisin.³³⁴ Lehdistä ainoastaan Sosialidemokraatti kommentoi kuutosten paluuta. Sen mielestä hallitus osoitti lakiesityksellään sanoutuvansa ”tälläkin tavoin” irti siitä politiikasta, jota Suomessa sodan alkuaikoina noudatettiin, ja joka osaltaan johti myöskin kuutokset vankilaan. Lehti esitti, ettei kuutosten palaamiselle sosialidemokraattiseen puolueeseen pitäisi olla voittamattomia vaikeuksia.³³⁵ Pakinoitsija Muste-Maalari sai kirjoituksellaan kuutosten Yrjö Räisäsen hermostumaan. Muste-Maalari kirjoitti, että hallitukseen tuli vähän väliä uusia esityksiä – kuten kuutosten paluu ja suojeluskuntien lakkautus. Kuvaavaa syksyille 1944 oli pakinoitsijan esitys siitä, että edustajat pysyvät vaiti, vaikka yhtä ja toista saattoi liikkua mielessä. Kuutosten tapausta käsiteltäessä kukaan ei myöskään puhunut mitään.³³⁶ Räisänen lähetti tästä kirjoituksesta Sosialidemokraattiin valituksen. Hänen mielestään pakinoitsijan äänensävyistä saattoi huomata hänen ajattelevan, että kuutokset tulivat vääryydellä eduskuntaan. Oli aika lopettaa ”kuiskuttelupropaganda” ja se tapahtuisi ainoastaan julkistamalla kuutosia koskevat pöytäkirjat. Lehden toimituksen kommentin mukaan Muste-Maalari ei esittänyt mielipiteitä. Kuutosten paluu puolueeseen sen sijaan vaikutti kohtuulliselta vaatimukselta.³³⁷ Muste-Maalari jatkoi vielä kiistaa seuraavana päivänä.³³⁸ Sosialidemokraatissa puolueen sisäinen valtataistelu näkyi.

Karhuvainion Esa liitti Ilkassa kuutokset sosialidemokraattien valtataisteluun pohtiessaan otettaisiinko nämä takaisin puolueeseen. Hänen mukaansa ministeri Salovaara oli mainittu liian oikeistolaiseksi ”pysyäkseen jatkuvasti uuden suunnan aikana remmissä”.³³⁹ Sisäpoliittiset vaatimukset tiedostettiin. Uudessa Suomessa kuutokset esiintyivät ainoastaan välirauhanehtojen täyttämisen yhteydessä.³⁴⁰ Helsingin Sanomien ”Eeron” mielestä myöskin monien porvarillisten edustajien mielestä kuutosten eduskunnasta poistaminen tapahtui epäselvissä olosuhteissa. Lisäksi toteutustavan sopeutumisesta Suomen

---

³³⁴ VnTaE: Da 2, ohje 6.10.44 C (Posti).

³³⁵ SS 17.10.1944, pääkirjoitus ”’Kuutosten’ paluu”.

³³⁶ SS 1.11.1944, Muste-Maalari ”Uusissa olosuhteissa”.

³³⁷ SS 2.11.1944, sivu 9 Lähetettyä Suomen Sosialidemokraatin toimitukselle ”Kuutosten paluu eduskuntaan”.

³³⁸ SS 3.11.1944, Muste-Maalari ”’Uusista olosuhteista’ vieläkin”.

³³⁹ Ilkka 21.10.1944, sivu 4: ”Karhuvainion Esa kurkistaa aidan yli”.

³⁴⁰ US 21.10.1944, pääkirjoitus ”Kuukausi välirauhaa”.

kansanvaltaiseen ja demokraattiseen komentoon ja poliittisesti riippumattomaan oikeusjärjestykseen saatettiin olla erimielisiä.³⁴¹

Kommunistisen puolueen perustamisesta Karhuvainion Esa kirjoitti, että ”väkiä ja rahaa tuli, sillä pääsymaksu oli kunnollinen. Ja lujia sanoja pudoteltihin. Mikäpä siinä”. Nimimerkki lainasi samassa yhteydessä Rudolf Holstin puhetta Yhdysvalloista, jossa entinen ulkoministeri sanoi uskovansa ”kansan valtaan tasavallassa”. Suomen isänmaan ystävät olivat uhranneet henkensä ja omaisuutensa vapauden, tasa-arvon ja oikeuden puolesta. Sen vuoksi Holsti sanoi tuntevansa isänmaalliseksi velvollisuudekseen rakastaa isänmaataan, tukea sen perustuslakeja, kunnioittaa sen lippua ja puolustaa sitä kaikkia vihollisia vastaan. Tähän pakinoitsija jatkoi:

”Se taisi olla, tuo Holstin puhe, samaan aikaan, jolloin eduskunta päätti suojeluskuntajärjestyksen lakkautettavaksi. Eiköhän edelläolevassa olekin jo yhden viikon osaksi.”³⁴²

Pelkät maininnat riittivät kannan ilmaisuksi. Erityisesti huomiota kiinnittävät yhteydet, joissa kirjoittaja mainitsi asiat. Holstin puheen arvot oli asetettu vastapainoksi mainituille tapahtumille. Muuten lehdissä ei paluusta uutisointia lukuun ottamatta kirjoiteltu. Vaikenemisen politiikka toimi tässäkin suhteessa. Kommunistien pitämästä juhlatilaisuudesta kuitenkin uutisoitiin 2. marraskuuta.³⁴³

Suomea uhkaavat voimat eivät olleet pelkästään ulkoisia. Sisäministeri Hillilän mukaan (4.11.) yhteiskuntaan oli tullut uusia voimia, joita näytti syntyvän kuin sieniä sateella. Osa niistä saattaisi olla komeita tatteja, ja osa taas saattaisi jäädä pieniksi ja vaatimattomaksi kangassieniksi, joiden lupaavan alun ensimmäinen kylmä tappaisi. Ministeri korosti, että suomalainen yhteiskunta oli vapaa ja demokraattinen. Se merkitsi sitä, että kaikki kansalaispiirit saivat käydä vaalilippu aseenaan taisteluun vaikutusvallasta yhteiskunnassa. Pieni huomautus oli kuitenkin tarpeen:

”Joka tapauksessa varokaamme aineksia, joille järjestyksen ylläpitäminen ei ole tärkeää tai jotka eivät toimi yhteisen isänmaan hyväksi rakentavassa mielessä.”

---

³⁴¹ HS 8.11.1944, sivu 6 Eero ”Paluu entiseen”.

³⁴² Ilkka 5.11.1944, sivu 4 ”Karhuvainion Esa viikon asioista”.

³⁴³ Esim. TS 2.11.1944, sivu 3 ”Ankaraa hyökkäystä hallitusta vastaan kommunistipuolueen juhlassa eilen Helsingissä”.

Puheessa ei eksplikoitu sitä, mitä nämä sienet tai järjestyksen ylläpitämistä halveksuvat ainekset ovat. Selvästi ne kuitenkin viittasivat kommunisteihin ja ääri vasemmistoon. Vanha viholliskuva kommunistien hajottavasta voimasta eli siis yhä. Ministerin mukaan tosin kaikki hänen tapaamansa ”vastuunalaiset piirit” äärimmäisestä vasemmistosta alkaen olivat vakuuttaneet lojaalisuuttaan ”parhaaksi havaittua jaloa kilpailumuotoa kohtaan”. Demokratian erinomaisuutta hän katsoi tarpeelliseksi korostaa, kenties siksi, että sille koettiin olevan joku uhka.³⁴⁴

Hillilän puheen innoittamana Helsingin Sanomien Eero kirjoitti, että ”[s]uomalainen luonnonlaatu ja suomalainen elämäntyylä on se mikä se on ja miksi se on vuosisatojen kuluessa kehittynyt. Ei sitä muuteta käden käänteessä kasvamaan ja kukoistamaan mitä tahansa, vaikkapa kylvörajoitukset poistetaankin”. Vallitseva yhteiskuntajärjestys sopi siis suomalaisille, mitä myyttinen käsitys suomalaisuudesta perusteli. Yrittäjänvapaus täytyi kuitenkin sallia, kunhan parlamentaarisia pelisääntöjä noudatettaisiin.³⁴⁵

3.5 Uudet eduskuntavaalit suunnitteilla

Pääministeri Castrén piti hallituksen ohjelmapuheen 2. päivä lokakuuta. Hän käsitteli ennen kaikkea sotakorvausten suorittamista. Myös eduskunnan tilanne nousi esille. Puheen mukaan rauhanomaisiin oloihin palaaminen oli ”luonnollisesti” aiheuttanut myös sen, että hallitus oli kiinnittänyt huomiota kysymykseen eduskuntavaaleista. Puheessa esitettiin hallituksen pitävän erittäin tärkeänä, että Suomen kansa mahdollisimman pian saisi vaaleissa ilmaista käsityksensä siitä, miten valtion asioita tästä lähtien oli hoidettava. Äänestysikärajan alentamista harkittaisiin.

Sosialidemokraatti piti uusia vaaleja välttämättömänä, koska oltiin ”kokonaan toisenlaisessa tilanteessa”. Muste-Maalarin mielestä vuonna 1939 valittu eduskunta vastasi tuolloin vallinneita mielipiteitä, paitsi että kommunistit eivät voineet osallistua. Mahdollista arvostelua torjuvasti nimimerkki ajatteli, että jos eduskunnan päätökset katsottiin harhaotteiksi, niin suurin piirtein katsoen oli samalla myös kansan enemmistön käsitys osoittautunut sellaiseksi. Päätösten tyhmyys oli jälkeenpäin helppo todeta, mutta kriittisessä tilanteessa päätöksenteko oli rautalangalla kävelyä. Sisäpoliittista sekasotkia ja hämminkiä pelkääville – hän mainitsi Vaasan Jaakoon – Muste-Maalari vastasi, että

---

³⁴⁴ Esim. SS 4.11.1944, etusivu ”Itsenäisyytemme puolustaminen tapahtuu rauhanehtojen sataprosenttisella täyttämällä – Sisäministeri Hillilä puhunut”.

³⁴⁵ HS 5.11.1944, sivu 7 ”Reipasta puhetta”.

eripuraisuus ei ollut vältettävissä jos haluttiin toimia demokraattisesti.³⁴⁶ Helsingin Sanomat totesi lyhyesti, että uudet, mahdollisimman pian toimitettavat vaalit olisivat ilmaus Suomen kansainvaltaisesta järjestyksestä ja muuttumattomasta uskosta kansainvaltaisille ihanteille.³⁴⁷ Hufvudstadsbladet kannatti myös pikaista järjestämistä ja kirjoitti, että uusilla vaaleilla luotaisiin selvempi poliittinen atmosfääri ja kartoitettaisiin niitä poliittisia voimia, joiden yhteistoiminnasta maan kohtalo tulevina vuosina riippuisi.³⁴⁸

Uuden Suomen mukaan oli kieltämättä paikallaan, että vaalit voitaisiin suorittaa mahdollisimman pian. Sen enempää lehden pääkirjoitus ei aiheeseen puuttunut. Pakinoitsija Timon mielestä uusia vaaleja ei liene ollut syytä lykätä kovin etäälle. Kahta tosiasiata eivät minkään Suomen eduskunnan päätökset kuitenkaan saattaneet olennaisesti muuttaa. Toinen oli köyhyys ja toinen rykelmä täytettäviä ulkoisia ja sisäisiä velvoituksia, toisin sanoen välirauhanehdot.³⁴⁹ Uusi Suomi toi myöhemmin pelokkuutensa esiin. Se piti vaaleja kansalaiskunnan osoituksena. Marraskuun alussa se kirjoitti, että uudet ikäluokat joutuisivat ”tavallista vaativampaa valtiolliseen kypsyykseen”. Jokaisen kansalaisen täytyi edellyttää olevan selvillä seuraavien vaalien merkityksestä maan vastaiselle kehitykselle. Suomalainen demokratia, velvollisuudentunto ja tietoisuus jokaisen yksilön vastuusta velvoittaisivat nuorimpiakin vaalikelpoisia.³⁵⁰

Turun Sanomat ei Castrénin puhetta analysoivassa pääkirjoituksessaan kiinnittänyt huomiota uusien vaalien järjestämiseen. Muutoin se piti puhetta vakuuttavana. Lehti kirjoitti aiheesta 7. päivänä. Sen mielestä istuvan eduskunnan työ ei ollut ollut kadehdittavaa. Tärkeimmät ratkaisut olivat olleet olosuhteiden sanelemia ja monissa muissakin eduskunta oli ollut harvinaisen yksimielinen. Tässä ilmeni lehden mukaan laajemmissa kansalaispiireissä vallitsevien käsitysten ja kannanottojen heijastusta. Edistyspuoleen pää-äänenkannattajan mielestä uusia vaaleja ei pitänyt kiirehtiä, mutta se ei halunnut asettua kiiruhtamista lainkaan vastustamaan. Erityisesti siirtoväen osanotosta lehti oli huolissaan. Kiire voisi johtaa tulokseen, joka ei olisi lainkaan tyydyttävä.³⁵¹ Lehti heijasteli tässä asiassa puolueen laskevaa kannatusta: uusia paikkoja ei olisi luvassa, ainakaan kiireellä pidetyissä vaaleissa.

---

³⁴⁶ SS 6.10.1944, pääkirjoitus ”Eduskuntavaalit”; SS 8.10.1944, Muste-Maalari ”Kestokoe”.

³⁴⁷ HS 4.10.1944, pääkirjoitus ”Nykyhetken tehtävämme”.

³⁴⁸ Hbl 5.10.1944, pääkirjoitus ”Riksdagsval i kommande”.

³⁴⁹ US 4.10.1944, pääkirjoitus ”Tilanteen selvittelyä”; sivu 8 ”Eduskunnan vaiheilta”.

³⁵⁰ US 4.11.1944, pääkirjoitus ”Uusia ikäluokkia vaaleihin”.

³⁵¹ TS 7.10.1944, pääkirjoitus ”Eduskuntavaalien kiirehtiminen”.

Valtion ohjailu tuli suuriin lehtiin nähden jälkijunassa. Lokakuun 10. päivänä VTL lähetti kaksi artikkelia, joissa korostettiin lehtien tapaan uusien vaalien tärkeyttä ja mahdollisimman nopeaa suorittamista. Molemmissa artikkeleissa koetettiin toisaalta legitimoida hallituksen sodanaikaista politiikkaa. Artikkelit yrittivät suunnata lukijoita ajattelemaan siten, että vuonna 1942 väliin jääneet vaalit eivät olisi sodanaikaisia päätöksiä muuttaneet. Niiden mukaan tuolloin olisi todennäköisesti valittu hyvin samankaltainen eduskunta. Yksimielinen tai lähes yksimielinen eduskunta oli tehnyt tärkeimmät päätökset. Myös uusia vaaleja täytyi perustella. Artikkelit korostivat sitä, että vaalikelpoisiksi tulleiden uusien ikäluokkien – lisäksi ikärajaa laskettaisiin 24 vuodesta 21 vuoteen – olisi päästävä vaikuttamaan. Sodan päättyminen ja välirauhan ehtojen täyttäminen toivat mukanaan tärkeitä päätöksiä, joihin heidän täytyisi päästä osallistumaan – tosin ei sanottu mitä nämä päätökset olivat.³⁵²

Myös Ilkka kannatti 19.10. eduskuntavaalien aikaista järjestämistä. Lehden mielestä oli selvää, että kokoonpano tulisi muuttumaan enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Syynä tähän se näki muuttuneet olosuhteet ja äänioikeusrajan alentamisen. Puolueitten voimasuhteita tai eduskunnan ”sisäistä olemusta” ei kannattaisi lähteä arvailemaan. Lehti puolusti eduskunnan roolia maan ratkaisevien asioiden hoidossa moititulta passiivisuudelta. Uudet vaalit velvoittivat sen mielestä huolehtimaan tarkasti ehdokkaiden asettelusta, jotta eduskuntaan saataisiin pystyviä ja vastuuntuntoisia voimia, joilla olisi sekä kokemusta että tietoa ja ”isänmaallista ryhtiä”.³⁵³ Tässä lehti oli samoilla linjoilla Uuden Suomen kanssa: ne vain jättivät kertomatta, mihin ryhtiä tarvittiin. Viesti oli suunnattu ”uusiin voimiin” päin.

Eduskuntavaalien kiirehtimisen lisäksi Helsingin Sanomat halusi kiinnittää jo ennen sitä huomiota tärkeisiin henkilökysymyksiin uudessa tilanteessa. Lehden mielestä näytti siltä, että asianomaiset ja heidän toimeksiantajansa eivät tajunneet, mihin uusi asema velvoittaisi. Lehti muistutti, että Suomen rajojen ulkopuolellakin oli herättänyt melkoista huomiota, että mitä ratkaisevimmalla tavalla viimeaikaisen politiikan onnettomiin käänteisiin vaikuttanut henkilö oli kiirehditty nimittämään toiseen vastuunalaiseen ja tärkeään paikkaan. Henkilö oli ollut pakotettu jättämään olojen pakosta asemansa. Lehti tarkoitti kohdettaan nimeämättä Risto Rytiiä. Lehden mielestä olisi parempi, että tiettyyn

---

³⁵² VnTiE: He 8, artikkelit N:o 2476 ”Uusiin vaaleihin” ja N:o 2477 ”Uudet eduskuntavaalit”. (molemmat 10.10.1944.)

³⁵³ Ilkka 19.10.1944, pääkirjoitus ”Eduskuntavaalit”.

suuntaan itsensä sitoneet osaisivat itse tehdä johtopäätöksensä.³⁵⁴ Ilkka kirjoitti vaaleista vielä 29. päivä lokakuuta, jolloin se pohti Kekkonen ja oikeusneuvos Brunoun mietintöä. Vaalien mahdollisimman aikaista suorittamista edellytti asioiden hoito sillä tavoin kuin se ”meidän demokraattisessa maassamme on tapahtuva”.³⁵⁵ Uuden Suomen Timo toikin esille ketä demokraattisessa maassa pelättiin – kommunisteja ja sosialisteja: ”[m]utta me luotamme, sellainen on meidän demokraattinen laatumme, siihen, että näin kohtalokkaina aikoina myös laajat valitsijapiirit ovat todellisuustajuisia eivätkä suurin luota niihin, jotka taas lupaavat nopean ja vaivattomamman ilmaiskyödyin maalliseen onnelaan.”³⁵⁶

3.6 Hallitus kaatuu

Helsingin Sanomat oli jo 22.9. epäillyt sitä, olisivatko hallitukseen silloin tehdyt muutokset riittäviä.³⁵⁷ Valittuja se kuitenkin kehui ja toivoi, että hallitus saisi työrauhan.³⁵⁸ Myös Sosialidemokraatti esitti epäilyjä.³⁵⁹ Muut lehdet suhtautuivat silloin nimitettyyn hallitukseen pääasiassa myönteisesti. Lehdet tiesivät lokakuun viimeisellä viikolla kertoa, että sosiaalidemokraattien Eero A. Wuori ja K.-A. Fagerholm olivat aikeissa lähteä hallituksesta.³⁶⁰ Uhka lieveni välillä Fagerholmin annettua ruotsalaislehdelle haastattelun, jonka katsottiin lieventävän kantaa. Miehet vaativat otsikoiden mukaan, että opposition kanta hyväksyttäisiin sosiaalidemokraattisessa puolueessa. Tämän kannan mukaan sodanaikaisen johdon – lähinnä Tannerin – olisi astuttava syrjään. Samaan aikaan pääministeri Castrén kaavaili Paasikiven liittämistä hallitukseen salkuttomaksi ministeriksi, mitä varten valmisteltiin lakimuutosta.³⁶¹ Uuden hallituksen kokoonpanoa ei lehdistössä olisi saanut spekuloida.³⁶²

Marraskuun 8. päivänä uutisotsikot esittivät, että eroanomukset oli jo jätetty. Uutiset korostivat, että kyseessä oli vain käsitys, minkä vuoksi otsikossakin oli kysymysmerkki.

---

³⁵⁴ HS 22.10.1944, pääkirjoitus ”Eräs uuden asemamme velvoitus”.

³⁵⁵ Ilkka 29.10.1944, pääkirjoitus ”Eduskuntavaalit”.

³⁵⁶ US 6.11.1944, sivu 5 ”Meidän oikeistolaisten kesken”.

³⁵⁷ Urho Castrén tuli pääministeriksi halvaantuneen Hackzellin tilalle. Sodan aikana ministerinä olleen – ”kompromettoituneen” – Tannerin miehiksi tiedetty Alekski Aaltonen sai tuolloin väistyä sosiaaliministerin paikalta, ja hänen tilalleen tuli K.-A. Fagerholm. Toiseksi kulkulaitosministeriksi nimitettiin SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori, joten uudessa hallituksessa oli kaksi SDP:n oppositiosiiiven edustajaa. Tarkka 1988, s. 24.

³⁵⁸ HS 22.9.1944, pääkirjoitus ”Uusi hallitus”.

³⁵⁹ SS 22.9.1944, pääkirjoitus ”Hallitusta paikkailtu”.

³⁶⁰ Wuori ja Fagerholm kuuluivat rauhanoppositioon jo sodan aikana, joskin Wuoren nimiin on laskettu SAK:n ja työväestön pysyminen hallituksen rintamassa sodan loppuun saakka. Haataja 1988, s. 46.

³⁶¹ Polvinen 1999, s. 17.

³⁶² ”Hallituksen tulevasta kahdesta uudesta ministeristä ei arvailuja eikä nimiä lehdistöön”. VnTaE: Da 2, ohje 27.10.44 (Posti).

Seuraavana päivänä uutinen ja tieto olivat virallisia. STT:n uutinen kertoi myös, että laajempi hallituksen uudistus kuin paikkojen täyttäminen oli tiedossa, mutta mittasuhteita ei tiedetty vielä.³⁶³ Helsingin Sanomien Eero kirjoitti 8.11. ennusteltavan, että hallituskokoomuksessa tapahtuisi uusi repeämä. Kahdella ministerillä – SNS:n puheenjohtajalla ja kunniapuheenjohtajalla – paikkaamisen sijaan pidettiin kahvipöydissä perusteellisempaa hallitusremonttia välttämättömänä. Siihen arveltiin asioiden ”omalla painollaan [sitaatti Eero]” johtavan. Monet olivat sitä mieltä, että olisi otettava kokonaan uudet miehet politiikan suunnan perusteellisesti muututtua. Eero tarkensi, ettei kysymyksessä ollut ”mikään entisen suunnan miesten ulkonaiseen pimeyteen tai ruoattoman pöydän ääreen heittäminen vaan parlamentaarisen vastuun velvoitus väistyä syrjään ja antaa oppositionkin vuorostaan yrittää”.³⁶⁴ Kiellon kommentoida toi selkeästi esiin remontista tietoinen Sosialidemokraatin Muste-Maalari.

”Satuimme kuulemaan yhtä ja toista mielenkiintoista politiikan alalta, mm. eräästä remonttipuhasta, mutta niistä ei passaa naputella, jotta on parasta etsiä muita ja kuivempia aiheita”.³⁶⁵

Helsingin Sanomat kirjoitti myös, että henkilökohtaisten näkökohtien olisi niin taholla kuin toisellakin väistyttävä silloin kun oli kysymys maan ja kansan elinehdoista. Lehden mukaan ”eräissä parlamentaarisisa piireissä” oltiin jo presidentin vaihtuessa sitä mieltä, että hallitus olisi pitänyt uusia. Näin ei valitettavasti tapahtunut, vaikka tilanteen olisi pitänyt olla asianomaisille selviö. Heidän olisi pitänyt vetäytyä syrjään, mutta sitä ei tapahtunut sittenkään kun Hackzell sairastui.³⁶⁶ Lehti siis selvästi asettui kannattamaan ”parlamentaarista vastuuta” eli sitä, että sotapoliitikot pitäisi heittää yli laidan ja marssittaa uusi suunta esiin. Muuten hallituksen tilannetta ei lehtien pääkirjoituksissa tai pakinoissa aprikoitu. Uutiset Wuoren ja Fagerholmin eroaikkeista sen sijaan olivat lähes aina etusivuilla.

Hallituksen kaatumisen syyksi on esitetty sen koostumusta ja – erityisesti pääministeri Castrénin – kyvyttömyyttä tulla toimeen valvontakomission kanssa. Kokoonpanon tarkistamista olivat esittäneet ministerit Hillilä, Luukkanen, Martola ja Waldén 20.

---

³⁶³ Esim. SS 9.11.1944, etusivu ”Hallitus uusitaan laajasti”.

³⁶⁴ HS 8.11.1944, sivu 6 ”Paluu entiseen”.

³⁶⁵ SS 8.11.1944, Muste-Maalari ”Strategiset rajat”.

³⁶⁶ HS 9.11.1944, pääkirjoitus ”Hallituspulma”.

lokakuuta.³⁶⁷ Viestejä uuden hallituksen tarpeellisuudesta saivat Neuvostoliiton suunnalta Kekkonen ja sosiaalidemokraatit Svento ja Pekkala. Žhdanovin kanssa keskustellut Eero A. Wuori toimi puuhamiehenä, ja esitti 3.11. yhdessä Fagerholmin kanssa eroavansa hallituksesta. Venäläisen kapteenin ampumistapauksen edellisenä yönä katsottiin edellyttävän suhteiden nopeaa parantamista. Mannerheim ja Castrén yrittivät pitää kiinni hallituksesta, joka kaatui siihen, että Wuori ja Fagerholm toteuttivat eronsa 7. marraskuuta. Uuden hallituksen muodostajaksi valikoitui J. K. Paasikivi, jonka johtama hallitus nimitettiin 17. marraskuuta. Vielä syyskuussa Mannerheim ei ollut halunnut liian nöyristelevänä pitämäänsä Paasikiveä pääministeriksi, mutta tilanne oli muuttunut. Uusi hallitus oli ”SNS-hallitus”, jonka ministereistä seitsemän kuului seuran keskusjohtokuntaan. Mukana olivat myös kommunisti Yrjö Leino ja SKDL:n ”kuutonen” Johan Helo.³⁶⁸

4 Uusiutuneet suomalaiset?

4.1 Ylipäällikön päiväkäsky taas rauhan tuo?

Ylipäällikkö C. G. E. Mannerheimin talvisodan päättyessä antamassa päiväkäskyssä eli Wunschin mukaan vahvasti sama Neuvostoliiton kuva, johon marsalkka oli viitannut myös sodan alussa. Siinä ei puhuttu tappioon päättyneestä taistelusta vaan Suomen roolista:

”Meillä on ylpeä tietoisuus siitä, että meillä on historiallinen tehtävä, jonka edelleen täytämme, länsimaisen sivistyksen suojaaminen, joka vuosisatoja on ollut meidän perintömme, mutta me tiedämme myös, että olemme viimeistä penniä myöten maksaneet sen velan, joka meille siitä länteen päin on ollut.”³⁶⁹

Tämä Mannerheimin päiväkäsky maaliskuun 13. päivältä 1940 oli ilmeisesti suomalaisten mieliin eniten vaikuttanut asiakirja koko talvisodan ajalta. Ylipäällikön julistus palautti luottamuksen valtion johtoon ja sai kansalaiset ymmärtämään pakottavat vaikuttimet, joiden tähden raskas rauha oli täytynyt tehdä. Valtion johto oli pelännyt kansalaisten reaktiota rauhansopimuksen ehtoihin. Presidentti Kallio oli sanonut 12. maaliskuuta 1940: ”Pelkään niin tavattomasti jos kansa nyt hajaantuu, jos tehdään rauha, kun apua on luvassa”. Avulla Kallio tarkoitti Ison-Britannian ja Ranskan antamia lupauksia joukkojen saapumisesta. Hajaantumista ei kuitenkaan tapahtunut, vaikka katkeruus oli yleistä.

---

³⁶⁷ Polvinen 1999, s. 17.

³⁶⁸ Rentola 1994, s. 497–506. Paasivirta 1992, s. 258.

³⁶⁹ Wunsch 2004, s. 287.

Rauhoittumiseen oli vaikuttanut Maan Turvan mielialaraporttien mukaan myös toivoton tilanne rintamalla. Mannerheimin päiväkäsky oli puolestaan ”julistuksista ainoa, joka meni sydämiin”.³⁷⁰

Mannerheimin päiväkäskyjen tärkeys korostui myös syksyllä 1944: ne olivat lehdissä etusivun uutisia.³⁷¹ Aselevon tunnelmissa 7. syyskuuta (lehdissä 9.9.) Mannerheim tulkitsi etuvartioasemaa uudelleen:

”Olen vakuuttunut siitä, että Suomen kansa voi säilyttää itsenäisyytensä ja turvata tulevaisuutensa vain sillä edellytyksellä, että se pyrkii vilpittömiin ja luottamuksellisiin suhteisiin naapurimaihinsa. Sen vuoksi olen yhteisymmärryksessä maan hallituksen kanssa saattanut Neuvostohallituksen tietoon, että Suomi on valmis ryhtymään rauhanneuvotteluihin. Tämän toimenpiteen on kansaneduskunta hyväksynyt.”³⁷²

Uusi Suomi oli nostanut päiväkäskyn pääkirjoituksensa aiheeksi. Marsalkan vakaumusta vilpittömistä ja luottamuksellisista suhteista se piti rauhankosketuksen lähtökohtana. Lehti kirjoitti sodan olleen puolustustaistelua, johon Suomi oli alistunut ja siten osoittanut ”kuinka paljon se on valmis uhraamaan itsenäisen elämänsä ja tulevaisuutensa varmistamiseksi”. Rauhaa ei ollut etsitty voimien ehtymisen tai moraalisen herpaantumisen vuoksi, vaan pyrkimyksestä päästä rauhassa kehittämään itsenäistä elämää. Lisäksi tähän vaikutti käsitys että luottamuksellisten, rauhanomaisten suhteiden pystyttäminen naapurimaihin varmimmin takaisi sen päämäärän, johon puolustustaistelua käymällä oli pyritty. Uusi Suomi puhui siis samaan aikaan siitä, että Suomi oli alistunut sotaan ja siitä, että voimia sotia olisi vielä ollut jäljellä. Näin se jätti mielikuvan siitä, että sotaa ei oltu itse asiassa hävitty, vaan Suomi oli päättänyt tavoitella rauhaa.³⁷³ Ajan Suunta ei kommentoinut ylipäällikön käskyä, vaan se julkaisi VTL:n lähettämän artikkelin, jossa selitettiin Suomen tien toisessa maailmansodassa olleen ainoa mahdollinen.³⁷⁴ Turun Sanomat ei myöskään kommentoinut päiväkäskyä pääkirjoituksessaan, joka käsitteli rauhanehtojen odotusta.

---

³⁷⁰ Ahto 1990, s. 315–316.

³⁷¹ Poikkeuksen tähän muodostaa Helsingin Sanomat, jolla ei samassa mielessä ollut etusivua. Lehdessä päiväkäsky oli sivulla 5, joka viikonloppuja lukuun ottamatta oli pääkirjoitussivun jälkeinen pääuutissivu. Sitä siis voitaisiin pitää etusivuna.

³⁷² Puhtain Asein 1970, s. 174. Myös kaikki tutkittavat lehdet 9.9.1944.

³⁷³ US 9.9.1944, pääkirjoitus ”Päiväkäsky”.

³⁷⁴ AS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Tapahtuneen kertausta”.

Käsky oli sen sijaan Sosialidemokraatin pääkirjoituksen aiheena. Lehden mukaan päiväkäsky oli velvoittava sana vakavana aikana. Sen asiallinen vetoisuus antaisi aihetta perusteellisiin itsetutkiskeluihin Tällä lehti tarkoitti kohtaa, jossa Mannerheim puhui naapurisuhteiden parantamisesta. Lisäksi se totesi edelleen naapurisuhteiden parantamiseen viitaten, että ylipäällikön arvovallalla oli esitetty eräs totuus, ”jota tuskin kukaan pystyy kumoamaan”.³⁷⁵ Helsingin Sanomat oli samoilla linjoilla. Lehden pääkirjoituksen sanoma oli se, että Suomeen verrattuna suuri ja voimakas Venäjä tulisi aina olemaan Suomen naapurina. Tämä oli tosiasia, jota maailmanpoliittiset suhdanteet tai tilapäinen heikkous eivät muuttaisi. Neuvostoliitto on meidän ainoa ulkopoliittinen probleemimme, oli lehden mukaan sanottu. Marsalkan lausunto itsenäisyyden säilyttämisestä osoitti lähtökohdan, jolta tätä probleemia olisi lähestyttävä. Lehti korosti myös, että ”itsekurin ja yksimielisyyden tunnussana on annettu koko kansalle”.³⁷⁶ Kirjoitukseen sisältyi selvä ulkopoliittinen uudelleenarviointi yhtä selvästi näkyvine perusteluineen. Lisäksi ”maailmanpoliittiset suhdanteet tai tilapäinen heikkous” viittasivat jatkosotaan lähtemiseen ja kritisoivat Suomen johdon päätöksiä. Sosialidemokraatin pääkirjoitus meni uudelleentulkinnassa astetta pidemmälle: sen mukaan Suomen itäraja oli ”pyrkinyt olemaan levoton”, ja ”syntyneitä erimielisyyksiä ei ole voitu diplomaattisin keskusteluin selvittää, vaan oli jouduttu tarttumaan aseisiin”.³⁷⁷ Näin itse asiassa lehti jo luopui osaltaan oikeutetun taistelun teemasta, johon muut lehdet vielä vetosivat.

Sensuuri oli tarkentanut 19. päivän yleisohjettaan 21. päivä, jolloin annettiin ohje, jonka mukaan ”luovutettuja alueita koskevissa kirjoituksissa ja kuvateksteissä samoin kuin muissakaan kirjoituksissa ei saa esiintyä minkäänlaisia revanšiajatuksia”. Samana päivänä katsottiin vielä tarpeelliseksi ohjeistaa sensoreita karsimaan pois kotimaiset ja ulkomaiset kommentit, joissa ”liioitellusti selitetään, että Suomi on kokonaan riippuvainen Neuvostoliiton mielivallasta”.³⁷⁸ Paria päivää aiemmin von Bornin puheessa oli tosin todettu, että ehtojen hyväksymisen jälkeen ”olemme köyhä, aseeton kansa ja asemamme on riippuvainen mahtavan itäisen naapurimme hyvästä tahdosta”. Mannerheimin toisessa päiväkäskyssä 22.9. esitettiin, että Suomen kansa ”joutui” jatkosotaan. Sota oli koetellut kansaa ja vaatinut mitä raskaimpia uhrauksia, mutta ”katkerien kokemusten jälkeen käsitämme, että tulevan elämämme edellytyksenä on saavuttaa pysyväiset

---

³⁷⁵ SS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Oikea sana”.

³⁷⁶ HS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Ylipäällikön päiväkäsky”.

³⁷⁷ SS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Oikea sana”.

³⁷⁸ VnTaE: Da 2, Ohje 21.9.44 B (Patoharju-Posti), ohje 21.9.44 D (Posti).

luottamukselliset suhteet kaikkiin naapurikansoihimme”. Suomalaisten rakkaus isien maahan, itsenäisyyteen ja vapauteen ei käskyn mukaan ollut koskaan tuntenut uhrauksien rajaa. Kaikille osoitettujen kiitosten ohella käsky totesi, että vaikeat ajat olisivat vielä edessä sotilaille. Sopimuksen ehdot oli täytettävä, ja joukoilta vaadittaisiin samaa velvollisuudentuntoa ja päättäväisyyttä, jota ne olivat koko sodan ajan osoittaneet. Käsky kohotti lopuksi suomalaisten sotilaiden hyveiksi tarmon ja antaumuksen sekä itsekurin, jota toivottiin osoitettavan myös rauhan työsaaroilla.³⁷⁹

Uusi Suomi oli tutkituista lehdistä ainoa, joka kommentoi Mannerheimin myöhempää päiväkäskyä. Lehden mukaan ylipäällikön tässäkin päiväkäskyssään korostama käsitys hyvien naapuruussuhteiden välttämättömyydestä ei ollut tilanteen vaatima ele, vaan ”pitkäaikaisten ja kovien kokemusten pohjalla kasvanut vakaumus”. Kysymykseen oli syytä vastedes usein puuttua, vaikka tällä kertaa voitiin tyytyä alleviivaamaan, että suhteissa olisi saatava aikaan olennainen muutos siihen, mitä aikaisemmin oli ollut. Tätä vaati ennen kaikkea Suomen etu pienenä kansana mahtavan suurvallan naapurina, mutta epäilemättä se olisi myös Neuvostoliiton etujen mukaista. Lehti esitti historiatulkinnan, jonka mukaan maiden suhteisiin olivat vaikuttaneet negatiivisesti muun muassa ”tsaari-Venäjän sorto” sekä ”Suomen itsenäistymisen yhteydessä sattuneet tapahtumat”. Kantaa lievensi toteamus siitä, että ”kansojen väliset suhteet ovat myös kehityksen lain alaisia”.³⁸⁰

Ilmeisesti ylipäällikköön pettynyt Ajan Suunta julkaisi päiväkäskyn kokonaisuudessaan 25.9. lehden nelossivulla.³⁸¹ Muissa lehdissä käsky oli etusivulla.³⁸² Ajan Suunta ei kommentoinut käskyä mitenkään. Kenties ylipäällikön arvovalta oli kärsinyt inflaation koko sodan ajan uskollisuutta valtiojohdolle korostaneessa lehdessä. Ylipäällikkö-presidentin sanat toistuivat syksyn kuluessa lehtien palstoilla, mutta eivät enää olleet pääkirjoituksen aiheina. Lehdet keskittyivät syyskuun lopussa käytännön asioihin. Kaikki lehdet käsitelivät rintamalta kotiutettavia ja uudistunutta hallitusta. Myös työolojen järjestely ja siirtoväen asia kiinnostivat useita lehtiä.³⁸³

---

³⁷⁹ Puhtain aseina 1970, s. 179–180.

³⁸⁰ US 24.9.1944, pääkirjoitus ”Ylipäällikön päiväkäsky”.

³⁸¹ AS 25.9.1944, sivu 4: ”Rakkautemme isiemme maahan, itsenäisyyteemme ja vapauteemme - ei ole koskaan tuntenut uhrauksien rajaa – Ylipäällikkö kiittää sotilaitaan”.

³⁸² Hbl 24.9.1944, etusivu; HS 24.9.1944, sivu 5; Ilkka 24.9.1944, etusivu ”Rakkautemme isiemme maahan – ei ole koskaan tuntenut uhrausten rajaa – Ylipäällikkö kiittää”; SS 24.9.1944, etusivu; TS 24.9.1944, etusivu; US 24.9.1944, etusivu.

³⁸³ Esim. AS 26.9.1944, pääkirjoitus ”Siirtoväen asunnot”; Hbl 28.9.1944, pääkirjoitus ”Den återbörjande arbetskraften”; HS 27.9.1944, pääkirjoitus ”Työolojen järjestely”; Ilkka 30.9.1944, pääkirjoitus

4.2 Itsekurin solmuruoska, työ ja yksimielisyys

Yksimielisyys oli teema ja sana, jota lehdet korostivat rauhankehityksen yhteydessä. Sitä korostettiin Mannerheimin (7.9. ja 22.9.) ja Hillilän (21.9.) puheissa. ja VTL:n propagandassa. Lähes kaikki lehdet korostivat itsekurin ja pidättyväsyyden merkitystä välirauhan ehtoja odoteltaessa ja rauhan solmimisen jälkeen. Itsekurin solmuruoska oli sisäasiainministeri Hillilän radiopuheessaan käyttämä käsite. Puheen keskeinen sanoma oli lehtien mukaan, että ”[p]ienintäkään epäjärjestystä hallitus ei tule sallimaan”.³⁸⁴

”Suomen kansalla on nyt joka askeleella yksi ehdoton velvollisuus, säilyttää itsekuri. Jokaisen kansalaisen on itsekurin solmuruoskalla ruoskittava itseään ja pidettävä huoli siitä, että hänen kohdaltaan kuri ja järjestys säilyvät. Se on menestyksellisen eteenpäin pääsyn ensimmäinen edellytys.”

Kuten Uola on todennut, puhe osoitti hallituksen pelkäävän nimenomaan järjestyshäiriöitä.³⁸⁵ Hillilän mukaan jokaisen epäjärjestyksen sallimista kuvittelevan oli syytä pitää mielessään, että Suomessa oli erinomaisen hyvä ja kansaa lähellä oleva järjestysvalta. VTL esitti, että ”suuremmassa mitassa kuin koskaan ennen” edellytettäisiin itsekuria ja lujaa yhteistahtoa. Ainoa suomalaisten voima olisi yksimielisyydessä.³⁸⁶ Yksimielisyyttä korostettiin lehdissä jopa siinä määrin, että Ajan Suunta katsoi 23. syyskuuta – muuten yksimielisyyttä korostavassa – pääkirjoituksessaan tarpeelliseksi huomauttaa:

”Niin usein kuin yksimielisyyden välttämättömyyttä onkin viime aikoina toistettu ja niin tarpeettomalta kuin sen korostaminen näyttääkin, koska erimielisyyttä ei ole ilmennytkään, on sittenkin yhä uudelleen sitä korostettava, koska se on sellaista voimaa, joka on varastoitava niin sanoaksemme kansan sisimpään, että voisimme sitä suurimpien vaikeuksiemme hetkellä sieltä ammentaa.”³⁸⁷

”Kotiinpaluu”; SS 25.9.1944, pääkirjoitus ”Työvelvollisuus päätymässä”; TS 30.9.1944, pääkirjoitus

”Kotiuttamisvaiheen voittaminen”; US 22.9.1944, pääkirjoitus ”Uusi hallitus”.

³⁸⁴ Esim. TS 21.9.1944, Hillilän puhe.

³⁸⁵ Uola 1999, s.

³⁸⁶ VnTiE: He 8, N:o 2453 ”Rauhan tie” (19.9.1944).

³⁸⁷ AS 23.9.1944, pääkirjoitus ”Lannistumattomuutta”.

Itsekurin korostamiseen vaikutti varmasti moni tekijä. Suomessa oltiin jo talvisodan alla sitä mieltä, että yksimielisenä esiintyminen parantaisi asemia Moskovan neuvotteluissa.³⁸⁸ Talvisodassa ja jatkosodassa yksimielisyyden korostaminen oli ollut yksi propagandan kantavista teemoista. Asia oli jopa niin keskeinen, että Kulhan mukaan sen korostaminen oli ollut valtion propagandan ainoa yhtenäinen teema keväästä 1944 lähtien.³⁸⁹ Yksimielisyys liittyi paljolti sota-ajan välttämättömyyksiin, sisäisen rintaman hajoamisen estämiseen, ja näin ollen se oli eräs VTL:n perustehtävistä, joka nyt jatkui rauhanaikaan. Lehdet toistivat näitä teemoja. Yksimielisyyden korostamisen funktio oli sama kuin talvisodan alla myös syksyllä 1944, kuten Ajan Suunta välirauhan tunnelmissa esitti: ”Me voimme kansana, se meidän on nyt entistä selvemmin tunnettava, elämäämme puolustaa vain yhtenä ja yksimielisenä esiintyen.”³⁹⁰ Yksimielisyys oli ase vihollista vastaan. Yksimielisyyden saavuttamisen yhteydessä kansalaisia kehoitettiin myös työn pariin lääkkeenä vaivoihin. Esimerkiksi Waltarin nimimerkki Justus otti aselepoon kantaa: se ei merkitsisi vielä rauhaa. Edessä olisi raskas ja pimeä talvi, johon oli varauduttava, ettei tule tarpeettomia pettymyksiä. Maa oli kuin orpo lapsi, mutta menneiden murehtiminen tai tulevaisuuden arvaileminen ei auta. Huomio oli kiinnitettävä ensisijaisesti sadon korjaamiseen. Ponnistusten aika ei olisi ohitse.³⁹¹ Kirjoitus pyrki myös suuntaamaan ajattelua siten, ettei sotavuosien politiikkaa arvosteltaisi.

Itsekurin korostamisessa voi nähdä myös lehtien ottaneen tehtäväkseen kansalaisten ”paimentamisen”. Ilkan pakinoitsijan Pekan mielestä tavallisilla kansalaisilla ei ollut nokan koputtamista marsalkan ja hallituksen tekemään ratkaisuun.³⁹² Itsekurin korostus saattoi toisaalta liittyä ”hammasta purren hyväksymme katkerina epäoikeudenmukaisen lopputuloksen” –asenteeseen. Joidenkin oikeistolehtien suhtautuminen yksimielisyyteen olikin tästä syystä moniselitteisempi. Ilkan pääkirjoitus rauhanaloitteen hetkellä päättyi kehotukseen tukea johtoa:

”Vanha marski on monesti nostanut sotalipun, jota on uskollisesti seurattu. Nyt hän on nostanut valkoisen viirin. Sitä ei voida enää tässä vaiheessa toiseksi

---

³⁸⁸ Wunsch 2003, s. 220.

³⁸⁹ Kulha 1972, s. 163. Ks. myös Vilkuna 1962, s. 90–95. Armeija oli samoilla linjoilla. Syyskuun 11. päivänä Aseveljien Liitto ja Reserviupseerien liitto lähettivät jäsenilleen julkilausumat, joissa korostettiin itsehillintää ja kansallista kuria. Kaikkien tulisi ryhtymään ylipäällikön ja valtiojohdon ympärille. Tarvittiin uhrivalmiutta. Perusteetonta rauhanoptimismia oli torjuttava. VnTiE: Ee 6, jäljennökset N:o 4437/Kom.2/29 ja N:o 4438/Kom.2/29.

³⁹⁰ AS 21.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”.

³⁹¹ VnTiE: He 8, N:o 2436 ”Totta puhuen” (6.9.1944).

³⁹² Ilkka 7.9.1944, sivu 2 ”Mitä kuuluu?”.

vaihtaa, koska se kerran on kohotettu. Sen taakse on nyt muodostettava kansallinen yhteisrintama ja tuettava kaikin voimin valtakunnan johdon toimenpiteitä kunniallisen rauhan saavuttamiseksi ja maan johtamiseksi jälleen rakentavan työn kaivattuun piiriin.”³⁹³

Päämäärän ja uskollisuuden marsalkalle oli yhdistettävä kaikki kansalaiset saman asian taakse, vaikka he eivät samaa mieltä olisi olleetkaan. Lehden kaksijakoinen asenne selittyi pitkälti puolueen asenteella: eduskunnan salaisista keskusteluista käy ilmi niiden erimielinen suhtautuminen rauhankehitykseen.³⁹⁴ Se, että yksi kolmasosa eduskunnasta – lähinnä maalaisliitto ja IKL sekä osa kokoomuksesta – äänesti välirauhansopimuksen solmimista vastaan, oli kuitenkin Virrankosken mukaan todennäköisesti vain protesti, sillä sodan jatkamista ei myöskään haluttu.³⁹⁵ Yksimielisyyttä korosti siis juuri lehti, joka ei välttämättä olisi halunnut sitoutua kehitykseen. Ilkka satoi yksimielisyyden myös Suomen kansan menneisyyteen, koska se oli ”yksi suomalaisen hengenlaadun syvimmistä pohjavoimista”. Näin menneisyyden velvoituksen tuli ohjata myös nykyisiä suomalaisia. Myös kokoomuksen Uusi Suomi suhtautui rauhanaloitteen hetkellä yksimielisyyteen hieman skeptisesti: ”ei voida estää sitä, että tilanteeseen ja noudatettavaan menettelytapaan kohdistuvat arvioinnit saattavat poiketa toisistaan”. Tätä lehti piti luonnollisena heijastellen puoleen suhtautumista rauhankehitykseen.³⁹⁶ Toisaalta lehden suhtautuminen oli vakava: ”kun ratkaisu on tehty, vaaditaan kaikilta lojaalisuutta ja luottamusta. Muunlainen menettely olisi rikos kansakunnan elinehtoja kohtaan”.³⁹⁷ Tämä oli jo melko voimakas ilmaus, joka rajasi suorastaan vihollisiksi ne, jotka eivät teemaa korostaneet.

Rauhanoppositiolehdet Helsingin Sanomat ja Sosialidemokraatti puolestaan olivat tehneet selväksi, että pääministerin lausunto – ”maassamme on piirejä, joille nykyiselle tielle lähteminen on vieras ajatus” – ei koskenut niiden asenteita. Sosialidemokraatin mukaan ratkaisu varmasti ”hyväksytään kaikissa niissä kansalaispiireissä, jotka pystyvät kylmästi tunteilusta vapaina suurta kohtalonkysymystämme harkitsemaan”. Helsingin Sanomat asettui myös tunteilusta vapaiden kansalaispiirien asemaan: ”[t]ätä seikkaa

---

³⁹³ Ilkka 4.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhanalote”.

³⁹⁴ Maalaisliiton edustajat vastustivat rauhankehitystä saaduilla ehdoilla. Salaiset keskustelut, s. 269–319.

³⁹⁵ Virrankoski 2001, s. 928.

³⁹⁶ Sama.

³⁹⁷ US 3.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhankosketus”.

[yksimielisyyttä] on syytä erikoisesti korostaa, koska maassamme on piirejä, joille nykyiselle tielle lähteminen on vieras ajatus.”³⁹⁸

Yksimielisyys aiheutti tutkittujen lehtien välille myös kiistaa. Sosialidemokraatin Muste-Maalari tarttui pääministeri Hackzellin puheen kohtaan, joka kuului: ”Minä tiedän, että meidän kansassamme on paljon niitä, jotka eivät vielä ole kypsiä siihen ratkaisuun, jonka kansanedustajakuntamme on tänään tehnyt.” Pakinoitsijan mielestä eräitä heijastuksia tuosta kypsymättömyydestä oli sentään näkynyt eräiden lehtien palstoilla. Tapauksia oli kolme: niihin kuului Ajan Suunnan Mauri.³⁹⁹ Pakinan mukaan oli muitakin, jotka eivät tykänneet ratkaisusta. Nämä eivät kuitenkaan Muste-Maalariin mukaan halunneet tuoda soraääntään esille, vaan omaksuivat kannan, että jokaisen velvollisuus on yhtyä valtion johdon tekemään ratkaisuun.⁴⁰⁰ Mauri vastasi syytöksiin omassa pakinassaan jo samana päivänä. Hänen mielestään ”pitkällä ollaan”, jos Muste-Maalari piti soraäänenä hänen kuuden rivin mittaista juttuaan, joka kuului: ”Tänään on vaikea puhua taikka kirjoittaa mitään. Syyn käsittänevät lukijani. Siksi sanon vain lyhyesti: Suomalaisia olemme ja suomalaisina pysymme. Pää pystyyn kaikesta huolimatta!”⁴⁰¹

Sosialidemokraatissa nimimerkki Ansa irvaili niille, jotka vuosien mittaan olivat ”toitottaneet olevansa näkemyksilleen uskolliset hamaan viimeiseen pisteeseen, tyhmyyteen ja vaikkapa sankarikuoloon saakka”. Nyt hekin olivat suhteellisen somasti ja kiltisti alistuneet tapahtuneeseen ja ponnistelivat muiden mukana ”yksinkertaiseen päiväjärjestykseen”⁴⁰². Meteliä eivät olleet nimimerkin mukaan pitäneet myöskään ne, jotka olisivat halunneet rauhaa jo aiemmin. Ansa muistutti vielä siitä, kuinka länsinaapurina aiemmin keljuna pitäneet ehättäytyivät nyt kiitoksen jakoon ”näkemysrikasta” Ajan Suuntaa myöten.⁴⁰³ Mauri oli tämän jälkeen mielestään ”pakotettu vielä keskustelemaan S. Sosialidemokraatin kanssa”, koska eräs sen kirjoitus oli ”provokatorisuudessaan ja valheellisuudessaan” melkein vertaa vailla. Hänen mukaansa Ansan kirjoitus huokui ”katkeraa pettymystä sen vuoksi, ettei näissä maamme kohtalokkaissa vaiheissa ole syntynyt epäsopua”. Maurin mielestä kirjoittaja [Ansa] tiesi, kuten kaikki muutkin, että

---

³⁹⁸ SS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Ratkaisu”; HS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhan aikaansaamisen edellytykset”.

³⁹⁹ Muut olivat Vaasa-lehden Jaakkoo ja Satakunnan Kansa -lehti.

⁴⁰⁰ SS 7.9.1944, sivu 2 Muste-Maalari ”Hyvässä järjestyksessä”.

⁴⁰¹ AS 7.9.1944, sivu 2 ”Päivän poimintoja”.

⁴⁰² ”Yksinkertainen päiväjärjestys” tarkoittaa tässä yhteydessä eduskunnan äänestystä aselevon ehdoista: hyväksymisen kannattajat äänestivät eduskunnan ”yksinkertaiseen päiväjärjestykseen” siirtymistä.

⁴⁰³ SS 8.9.1944, sivu 7 ”Concordia”.

”todellinen huoli isänmaan kohtalosta velvoittaa kaikki suhtautumaan lojaalisesti valtiomme elimien päätöksiin, koska riita veisi nyt joka tapauksessa vain onnettomuuksiin. Tätä tosiasiaa, joka on sitonut kansamme vaikenevaksi muuriksi, käyttää tuo rääväsuinen kirjoittaja hyväkseen saadakseen herjata isänmaan uskollisten kansalaisten pyhimpiä päätöksiä ja suurinta uhrivalmiutta, josta on annettu näiden vuosien aikana toisenlaisia todistuksia kuin tuossa S.S:n kirjoituksessa annetaan.”

Maurin mielestä oli tyrmistyttävää, että Ansan provokatoorinen kirjoitus voitiin ”tänä onnettoman aikana suomenkielellä Suomessa esittää”, koska jokainen tiesi kenen hyväksi tuollainen provokatio vaikutti. Mauri tarkoitti – rivien välistä – kommunismia ja Neuvostoliittoa. Rikosoikeudellinen termi ’herjata’ voimisti lausuntoa. Lisäksi Ansa todisteli hänen mielestään väärennetyin sitaatein Ajan Suunnan suhtautumisesta Ruotsiin. Myöskään Ajan Suunnan pääkirjoituksessa ei Maurin mukaan kiitosta Ruotsille lausuttu, vaan Suomen hallitukselle siitä hyvästä, että se oli valmistellut otettua vakavaa askelta niin hyvin.⁴⁰⁴ Tässä Mauri olikin oikeassa, sillä ahtaasti tulkittuna tuo kohta viittasi vain Suomen hallituksen toimiin, vaikka kirjoitus käsitteli nimenomaan Ruotsista saatavaa elintarvikeapua.⁴⁰⁵

Säröjä yksimielisyyden rintamaan syntyi. Lehdet ryhtyivät palaamaan rauhaan myös sisäpoliittisella rintamalla. Esimerkiksi Sosialidemokraatissa katsottiin pääkirjoituspalstalla 11.9. tarpeelliseksi muistuttaa, ettei luokkataistelu ollut vanhentunutta. Yhteinen vaara oli sodan aikana ”luonnollisesti” pakottanut hillitsemään vastakohtia. Pääkirjoitus kehotti: ”rauhallista voimaa ja asiallista keskustelua”. Myös lehden pakinoitsija Muste-Maalari palasi aiheeseen kuun 16. päivänä.⁴⁰⁶ Muste-Maalari piti yksimielisyyden tärkeimpänä edellytyksenä elintason tasoittamista ja johdatteli lukijan johtopäätökseen: ”Sosialistinen yhteiskunta olisi mielestämme paras ja kestävin nykyisessä koettelemuksessamme.”⁴⁰⁷ Tässä tulee esille syksyn -44 lehtikeskustelulle tyypillinen piirre: ulkopoliittiset asiat siirtyivät sisäpoliittisiksi. Muste-Maalarin kirjoitus oli tietysti mielessä uhkaus: yksimielisyys vain jos annatte meille yhteiskunnallisia uudistuksia. Yksimielisyyden korostaminen vähenikin lehdissä lokakuulle tultaessa. Sosialidemokraatin Ansa käytti

---

⁴⁰⁴ AS 8.9.1944, sivu 2 ”Päivän poimintoja”.

⁴⁰⁵ ”On lausuttava tyydytys siitä, että hallituksen on onnistunut tässä suhteessa valmistella sitä tietä, mille Suomi on astunut, näin hyvin”. AS 5.9.1944, pääkirjoitus ”Leipä turvataan”.

⁴⁰⁶ SS 11.9.1944, pääkirjoitus ”Vanhentunuttako?”; 16.9.1944, Muste-Maalari ”Luokkataistelu”.

⁴⁰⁷ SS 22.9.1944, sivu 2 Muste-Maalarin naputuksia ”Yksimielisyydestä”.

valtion propagandaa uskollisesti seurannutta ”tasajärkistä kansalaista” osoittamaan, että tavallinen kansalainen saattoi mennä pahasti solmuun uudessa tilanteessa. Entisistä epäilyksistään muistuttanutta tasajärkistä oli kehoitettu uutterasti askartelemaan yksimielisyyden tuottoisalla palstalla. Ei ollut lainkaan pukevaa ”pöyhiä mennehiä”.⁴⁰⁸ Näin kirjoittaja toi selvästi esille sen, mitä katsoi yksimielisyydellä yritettävän peittää. Poliittinen taistelu oli jo käynnissä ja menneisyyden arviointi aloitettu.

4.3 Sodan ja rauhan myytit

Myytit ja muistot ovat radikaaleja yksinkertaistuksia. Ne kerrotaan nykyisyyden näkökulmasta. Koska niiden on tarkoitus tehdä menneestä merkityksellistä, vaaditaan valikointia, järjestämistä ja yksinkertaistamista. Näin niistä tulee koherentteja narratiiveja. Voimakkaimmat myytit ovat sellaisia, jotka vaikuttavat siihen mitä ihmiset tekevät ja kuinka he ajattelevat. Ne siirtyvät tietoisesti tai tiedostamattomasti seuraaville sukupolville.⁴⁰⁹ Hieman toisin ajateltuna voitaisiin puhua myös skeemoista, jotka ovat tietyn ihmisryhmän jakamia tiedostamattoman tiedon muotoja. Ne ovat keskeisiä maailman hahmottamisessa, muistamisessa ja havainnoinnissa. Ne projektoidaan vaikutelmiin, jotta niistä tulisi mielekkäitä ja koherentteja. Stereotypiat ja diskurssin muodot ovat myös skeemoja.⁴¹⁰

Sotapropagandan esittämä kuva menneisyydestä on konfliktiorientoitunut ja osittain sotilaallisten – uskollisuus, itsensä uhraaminen, rohkeus – arvojen kyllästävä. Se sisältää tyypillisesti elementtejä, jotka sekä oikeuttavat että tekevät välttämättömäksi sotilaallisen voiman käytön tietyissä historiallisissa tilanteissa. Se korostaa oman kansan halukkuutta rauhaan ja oman maan tekojen hyvää tarkoitusta kautta historian. Tämä sisältää myös päättäväisyyttä ja kykyä vastata ulkoiseen aggressioon, vihollisen historiallisen vaarallisuuden, vihollisen aseistautumisen ja aggressiivisuuden todistelun ja konfliktin välttämättömyyden näistä syistä.⁴¹¹

Rauhaa rakastavan kansan oikeutettu erillissota

Suomen kansan identiteetistä on olemassa kaksi valtamyyttiä, jotka ovat kilpailleet keskenään oppineiden ja kaunokirjailijoiden teksteissä. Suomalaiset on esitetty toisaalta

---

⁴⁰⁸ SS 18.10.1944, sivu 6 ”Maalaisserkun aatoksia”.

⁴⁰⁹ Samuel & Thompson 1993, s. 8, 14–15.

⁴¹⁰ Fowler 1993, s. 43–44.

⁴¹¹ Luostarinen 2002, s. 35.

urhoollisen sotaisana kansana ja toisaalta metsien keskellä elävänä rauhallisena talonpoikaiskansana. Tällaisten myyttien olemuksiin kuuluu, että ne eivät kytkeydy vain yhteen historialliseen tilanteeseen, vaan koskettavat yhtä lailla historiaa, tulevaisuutta ja nykyhetkeä. Sotaisuus on ominaista esimerkiksi *Vänrikki Stoolin tarinoille* ja Topeliuksen *Välskärin kertomuksille*, jotka Suomessa koettiin konkreettisemmin kuin niiden myyttinen perusstrukturi olisi edellyttänyt.⁴¹² Juhlapuheiden ja koulukirjojen kautta niistä tuli osa virallista suomalaista minuutta. Niiden pohjalle rakennettiin itsenäisessä Suomessa kansallista historiankirjoitusta suomalaisesta sotilastraditiosta. Rauhanomaisia korostuksia löytyy Runebergilta ja Snellmannilta, mutta ensimmäisenä varsinaisena pasifistina on nähty D. E. D. Europaeus. Tämä *Kullervo*-runoston löytäjä esitti militarismin vastaisia väitteitä Suomessa ja Euroopassa 1850-luvulla. Pasifismin korostamista on myös Minna Canthin, Arvid Järnefeltin, Juhani Ahon ja Katri Valan tuotannossa. Näistä myyteistä sotaisuus on ollut kirjallisuudessa suosituimpi. Se pyyhkiytyi pois vähitellen maailmansotien jälkeen.⁴¹³ Syksyllä 1944 molemmilla myyteillä oli sijansa lehdistössä.

Lehtien suhtautumisesta uuteen kertovat niiden suhtautuminen menneeseen ja erityisesti se kuva, jonka kansalaiset lehdistä saivat. Syksyllä 1944 päättymässä olevaa sotaa voi pitää keskeisenä Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa. Joitakin viitteitä menneisyyden hallinnasta voi lehdistä löytää. Ajan Suunta kirjoitti 18.8. Saksan asekkumppaneista. Kirjoituksessa pidettiin Romanian, Unkarin ja Slovakian suhteita Saksaan läheisimpinä kuin koskaan ennen menestyksen päivinä. Syynä tähän oli pelko kapitulaatiosta, joka olisi niin tuhoisa, ettei kukaan vastuuntuntoinen valtiomies voinut sellaista ajatellakaan. Lehden mukaan Suomi oli käynyt taistelua vain maahan hyökännyttä puna-armeijaa vastaan. Englanti oli tosin julistanut sodan ja Yhdysvallat katkaissut suhteensa, mutta silti suomalaiset ajattelivat vain ”idän vaaran” torjumista. Naapurin armoille joutuminen tietäisi tuhoutumista.⁴¹⁴ Viikkoa myöhemmin lehti kirjoitti suomalaisten oma kokemuksen olevan, että tietoisuus puhtaan ja oikean asian puolesta taistelemisesta voi antaa uskomattomia voimia, mistä talvisota ja käytävän sodan viimeisin vaihe olivat todisteita.⁴¹⁵ Ajan Suunta ihmetteli 31. elokuuta, miten länsivallat nyt saattoivat tuomita Suomen käymän ”vapaustaistelun” melkein yhtä jyrkin sanoin kuin ne ylistivät sitä viisi vuotta sitten. Tällöin siitä puhuttiin ”ihmiskunnan suurimpana palveluksena” ja ”korkeimmin

---

⁴¹² Sotaisuuskäsitysten taustalla (sekä viisauden että itsesäilytyksen korostamisen) oli osaltaan Suomen asema Venäjän osana: filosofit ja kaunokirjailijat tajusivat maan autonomisen aseman uhanalaiseksi.

⁴¹³ Niemi 1980. s. 159–163.

⁴¹⁴ AS 18.8.1944, pääkirjoitus ”Saksan asekkumppanit”.

⁴¹⁵ AS 24.8.1944, pääkirjoitus ”Onko ritarillisuus turhaa?”.

oikeutettuna pyhänä sotana”. Lehden mielestä länsivallat olivat ”Neuvostoliiton pakottamia opportunisteja”.⁴¹⁶

Rauhankosketus ei heti muuttanut arviointeja. Helsingin Sanomat oli esimerkiksi 3.9. sitä mieltä, että Suomen edellytykset rauhan aikaansaamiseksi olivat hyvät, ja että suomalaiset saattoivat olla ”hyvällä omallatunnolla”.⁴¹⁷ Turun Sanomat korosti pääkirjoituksessaan, että ”Suomi on käynyt omaa sotaansa”, ja asetti vastakkain parin ”meidän puhdas asiamme” ja ”suurvaltain ristiriidat”.⁴¹⁸ Viides päivä syyskuuta se puhui suomalaisista termillä ”rauhaa rakastava kansamme”. Ilkan pakinoitsijan Pekan mielestä ”[m]eidän tiemme on ollut selvä ja reilu ja sen vuoksi meillä on oikeus odottaa, että meitä kohtaan myöskin menetellään reilusti.”⁴¹⁹

Kaikille porvarillisille lehdille jaettiin yleisradion *'Tänään'* lähetyksessä 5.9. esitetty teksti *'Suomen tie'*. Jakelu tapahtui 6.9. Pitkässä artikkelissa kerrattiin sotien kulku Suomen näkökulmasta. Sen mukaan vuonna 1939 alkanut puolustustaistelu oli joutunut aselevon myötä uuteen merkittävään vaiheeseen. Sota oli osoittanut, että suurvaltojen välienselvittelyn alueella sijaitseva pieni maa oli suuressa vaarassa joutua mukaan taisteluun. Artikkelin mukaan pienellä maalla oli tällöin kaksi vaihtoehtoa: alistua tai yrittää pitää ohjaket omilla käsissään. Alistuminen merkitsi mahdollista miehitystä, valtiollisen riippumattomuuden menetystä, vastustavan suurvallan ilmahyökkäyksiä, miehityksen rasitusten kestämistä ja molempien suurvaltojen taistelukentäksi joutumista. Toinen tie oli vaikeampi noudattaa, mutta onnistuessaan kansalle onnellisempi. Suomi oli kirjoittajan mukaan kulkenut tätä toista tietä.

Artikkelissa perusteltiin ja pyrittiin osoittamaan oikeiksi valtion tekemät ratkaisut. Syksyn 1939 vaatimukset torjuttiin, koska suostuminen olisi merkinnyt Baltian maiden kohtaloa. Moskovan kovien ehtojen rauha allekirjoitettiin, koska sotilaallisen romahduksen vaara oli lähellä. Kesällä 1940 Neuvostoliitolle myönnettiin kauttakulkuoikeudet Hankoon, mutta samalla suostuttiin Saksan sotilaskuljetuksiin ja joukkojen sijoittamiseen ”muutamaan kohtaan Suomen alueille”. Neuvostoliitto ei esittänyt vastalauseita, ja molempien suurvaltojen pyrkimykset käyttää aluetta neutralisoivat jossakin määrin toisensa. Kun sota Saksan ja Neuvostoliiton välillä alkoi, Neuvostoliitto loukkasi Suomen aluetta, ja Suomen

---

⁴¹⁶ AS 31.8.1944, pääkirjoitus ”Kuudennen vuoden alkaessa”.

⁴¹⁷ HS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhanaikaansaamisen edellytykset”.

⁴¹⁸ TS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Eilispäivän suuri ratkaisu”.

⁴¹⁹ Ilkka 7.9.1944, ”Mitä kuuluu?”.

eduskunta totesi maan olevan sodassa 25. kesäkuuta 1941. Artikkelin mukaan ”Suomi ryhtyi käymään tätä sotaa ilman minkäänlaista velvoitusta, vielä vähemmän liittosopimusta toisen maan kanssa. Se oli sen omaa puolustussotaa, erillistä sotaa”.

Artikkelissa todisteltiin myös, miksi USA:n kehotuksia rauhaan ei voitu toteuttaa vuonna 1941 eikä keväällä 1943. Syynä oli takeiden puute siitä, ettei Suomi joutuisi suursodan osaksi. Helmikuussa 1944 rauhantarjoukset hylättiin artikkelin mukaan siksi, että oli ”luultavaa”, että Suomi olisi joutunut suurvaltojen taistelulentäksi saksalaisten joukkojen karkottamisen yhteydessä. Artikkelissa selitettiin Rytin-Ribbentropin sopimuksen solmiminen hätätoimenpiteenä tilanteessa, jossa maa oli vaarassa joutua miehitettyksi. Lähempään yhteistyöhön Saksan kanssa ryhdyttiin, mutta ”sitoumus oli kuitenkin voimassa vain lyhyen aikaa”. Juhannuksen jälkeen tilanne Euroopan kartalla oli artikkelin mukaan muuttunut siinä määrin, että Saksan intressit pohjoisiin alueisiin olivat väistymässä. Lisäksi Saksan joukot olivat esteenä Suomen rauhanpyrkimyksille, ja siksi niiden oli poistuttava.

Artikkelin mukaan ”[s]e katsaus, jonka päähän olemme nyt päässeet, osoittaa, että maamme tekemiä poliittisia ratkaisuja on jokaisessa vaiheessa ohjannut tahto säilyttää maamme vapaana ja itsenäisenä, pyrkimys johtaa se suursodan läpi niin että se ei joutuisi miehitettyksi eikä myöskään suurvaltain taistelutantereeksi[alleviivaus alkuperäinen]”. Kirjoittajan esittämä johtopäätös Suomen valitsemasta tiestä oli, että suurvaltain voimasuhteista riippuen ratkaisut olivat olleet erilaisia, mutta jäljestä päin katsoen ei voisi väittää, että ne, kulloisenkin tilanteen huomioon ottaen, olisivat olleet väärinä. Artikkelin lopussa todisteltiin, kuinka kaukonäköisinkään hallitus ei voi ohjata maan politiikkaa, ellei sen takana ole yksimielinen kansa. Tehtyjä päätöksiä alttiisti noudattanut oli ollut isänmaan asialla, mutta erimielisyyttä kylvänyt oli toiminut yhteisetua vastaan. Lopuksi johtopäätöstä lievennettiin hieman: ”Toisinaan voi näyttää siltä, että mahdollisia ratkaisuja on useampia. Mutta aina on välttämätöntä, että koko kansa seuraa sitä linjaa, jolle on lähdetty”. Artikkelin lainasi myös englantilaisen valtiomiehen Palmerstonin sanoja: ”Meillä ei ole ikuisia ystäviä, meillä ei ole ikuisia vihollisia. Ikuista on vain meidän maamme oma etu”.⁴²⁰ Ajan Suunta julkaisi artikkelin pääkirjoituksenaan 9.9. lähes kokonaisuudessaan. Vain viimeinen kappale oli jätetty pois.⁴²¹ Samana päivänä ruotsinkielisille lehdille jaettiin

---

⁴²⁰ VnTiE: He 8, N:o 2437 ”Suomen tie”(6/9/44).

⁴²¹ AS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Tapahtuneen kertausta”.

artikkeli *'Realpolitik'*, jossa lyhyemmin samojen perustelujen avulla esitettiin Suomen toiminnan olleen otsikon mukaista.⁴²²

Lehdissä toistuivat erillissotateesi ja pienen valtion vaikea asema suurvaltakamppailussa. Suurvaltojen välinen kamppailu oli usein toistettu syy sotaan. Ilkka kirjoitti pääkirjoituksessaan 20. syyskuuta, että ”[n]yt olemme jälleen olleet sodassa yli 3 vuotta. Emme toisellakaan kertaa sodan leikkiin halunneet, mutta maailman konjunktuurit meidät siihen veivät.--- Tälläkään kertaa emme palanneet voittajina kotiin, niin uljaasti kuin miehemme ovat taistelleetkin.”⁴²³ Sosialidemokraatin *Muste-Maalarin* mielestä ”parhainkaan rautalangalla kävelijä, tasapainotaiteilija ei Suomen asemassa olisi voinut kävellä maailmansodan myrskyissä niin, että olisi saanut kättentaputuksia kaikilta tahoilta”.⁴²⁴ Myös *Hufvudstadsbladetin* mielestä Suomi jatkosodassa ”vedettiin uudelleen veriseen leikkiin”.⁴²⁵

Ilkka ja Uusi Suomi korostivat aselevon jälkeen suomalaista soturikunniää ja taisteluhenkä. Ilkka kirjoitti, että ”suomalainen soturikunniää ei ole tummunut pitkien sotavuosien aikana”. Armeija oli täydessä taistelukunnossa ja ”vain vähäiset, joskin rakkaat, alueet ovat vihollisen hallussa”.⁴²⁶ Uuden Suomen mukaan rauhaa ei ollut etsitty voimien ehtymisen tai moraalisen herpaantumisen vuoksi, vaan pyrkimyksestä päästä rauhassa kehittämään itsenäistä elämää.⁴²⁷ Ilkka vaali kuvaa ”miehekkäästä” taistelusta vielä välirauhan jälkeen: ”Tälläkään kertaa emme palanneet voittajina kotiin, niin uljaasti kuin miehemme ovat taistelleetkin”.⁴²⁸ Sosialidemokraatissa, *Hufvudstadsbladetissa*, *Turun Sanomissa* ja *Helsingin Sanomissa* tällaisia korostuksia ei esiintynyt. Myös *Ajan Suunta* oli varovainen. Jotkin lehdet näkivät tilanteen osan historiallista jatkumoa, jossa Suomi oli joutunut kokemaan kärsimyksiä. Uusi tilanne nähtiin tällöin usein paralleelina isonvihan kanssa.⁴²⁹ Toisaalta Suomea ja suomalaisia pidettiin rauhaarakastavana kansana. Suomi oli myös aina ollut rehti.

Helsingin Sanomien Ollin mukaan Suomen kansan yksimielinen, harras ja vilpitön toivo oli aina ollut, että se saisi rauhassa tehdä työtä, rakentaa ja edistyä isänmaansa ja, mikäli se

---

⁴²² VnTiE: He 8, N:o 2435 ”Realpolitik”; N:o 2436 ”Totta puhuen” (molemmat 6/9/44).

⁴²³ Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskas rauha”.

⁴²⁴ SS 5.9.1944, *Muste-Maalari* ”Aselevossa”.

⁴²⁵ Hbl 20.9.1944, sivu 6, jatkoa etusivun artikkelille välirauhasta.

⁴²⁶ Ilkka 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet vaienneet”.

⁴²⁷ US 9.9.1944, pääkirjoitus ”Päiväkäskey”.

⁴²⁸ Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus.

⁴²⁹ Esim. TS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskain ehdoin.”; AS 28.9.1944, pääkirjoitus ”Irti turtumuksesta”.

on mahdollista, muunkin maailman hyödyksi ja iloksi, kenenkään rauhaa häiritsemättä ja kenellekään pahaa tekemättä. Kohtalo ei ollut sitä maailman meneillään olevissa myllerryksissä toistaiseksi sallinut raskaittenkaan uhrien hinnalla. Nyt saksalaiset vielä kärsineen kansan kiusaksi tuhosivat koteja ja sukupolvien uurastusten tuloksia.⁴³⁰ Suomen kansan rauhaarakastavuus oli teema, josta päästäisiin myös hyviin naapuruussuhteisiin, kuten Turun Sanomat lokakuun 17. päivänä esitti.⁴³¹

Oikeiston ”nationalis-liberalistiseen” ajattelun malliin liittyi myös voimakkaasti tietty kuoleman kultti, jossa yksilön korkeimmaksi hyväksi asetettiin maansa puolesta kaatuminen taistelussa. Jokainen sukupolvi tulisi maksamaan tämän kammottavan veron, koska tehtävää ei voitu hoitaa uhreilla.⁴³² Nämä ajatukset eivät syksyllä 1944 esiintyneet useasti. Ajan Suunnan Mauri viittasi tähän käsitykseen puhuessaan kansalaisten pyhimmistä päätöksistä ja suurimmasta uhrivalmiudesta, joita hän katsoi erään Sosialidemokraatin kirjoittajan herjanneen.⁴³³ Ilkka toi puolestaan kulttikäsityksen varsin selväpiirteisesti esille marraskuun alussa, kun se kirjoitti armeijan kotiinpaluusta.

”Te [sotilaat] olette tehneet velvollisuutenne niin kuin miehet sen tekevät. ---
Historian järkkymättömät lait vaativat meiltä tällaisenkin uhrin.”⁴³⁴

Turun Sanomat nosti Johannes Linnankosken esimerkilliseksi hahmoksi uudessa tilanteessa. Vuospäiväänsä viettävä suomalaisuusmies Linnankoski oli lehden pääkirjoituksen mukaan esikuvallisen uuttera työntekijä. Hän oli taistelun mies, mutta rakentavassa mielessä. Suomalaisuustoimintaan ei sisältynyt ensinkään hyökkäystä, ainoastaan mielenmuutoksen rakentavaan aikaansaamiseen hän tähtäsi. Lehden mielestä Linnankosken usko ja into olivat suuri lahja kansalle, joka oli kohtalonsa pakottamana joutunut kokemaan kovia päiviä ja joka oli melkein sortunut omiin ristiriitoihinsa. Linnankoski oli valanut kansaan eheyttä, uskoa tulevaisuuteen ja vakaumuksen siitä, että vapautuksen taipaleen tunnussana oli työ.⁴³⁵

---

⁴³⁰ US 5.10.1944, sivu 2 ”Kestettävää”.

⁴³¹ TS 17.10.1944, etusivun yläkerta ”Hyvät suhteet”.

⁴³² Luostarinen 1986, s. 401.

⁴³³ AS 8.9.1944, sivu 2 ”Päivän poimintoja”. Ks. myös luku Itsekurin solmuruoska...

⁴³⁴ Ilkka 7.11.1944, pääkirjoitus ”Miehet tulevat”.

⁴³⁵ TS 18.10.1944, pääkirjoitus ”Elvyttäjän perintöä”.

Koti, uskonto ja isänmaa

Koti, uskonto ja isänmaa kuvaavat tässä Suomen oikeistolehdistössä ensimmäisen tasavallan aikana vallinnutta diskurssia. Tähän diskurssiin voitaisiin vielä lisätä ryssäviha. Suomalaiselle oikeistolle nämä käsitteet edustivat sen itsemäärittymisen kannalta keskeisiä asioita. Jatkosodan aikana uskonnollisiin sävyihin ja perimmäisiksi koettuihin arvoihin vedottiin usein juuri perivihollisuuden yhteydessä.⁴³⁶ Ne olivat arvoja, joita piti puolustaa viholliselta. Voidaan ajatella, että näiden asioiden esiintyminen lehdistökirjoittelussa kertoo koetusta uhasta. Hengellisyyteen vetoaminen muodosti selvän vastakohtan kommunismin ateismille. Kodin ja isänmaan korostaminen oli kollektivismiin ja internationalismiin vastapaino.

Suomalaisen oikeiston ajattelun perustana oli jonkinlainen nationalistis-liberalistinen malli, jossa yksilö oli toisaalta kiinnittynyt kulttuuriin ja historiaan, vainajien velvoitukseen, toisaalta yhteiskuntasopimuksen myötä syntyneeseen legaalisiin yhteiskuntajärjestykseen. Mahdollinen luokkapohjainen kiintymisen yhteiskuntaan kiistettiin täysin. Monin tavoin tosin nationalistinen kiinnittyminen käytti hyväkseen hallitsijasuskollisuuden ajan ajatusmuotoja: keisarin paikalla oli kansan historia ja historiallinen tehtävä. Jatkuvuus ei rakentunut hallitsijasuvun jatkuvuudesta, vaan kansan historian ”punaisesta langasta”, joka oli ”itää vastaan”.⁴³⁷

Sosialidemokraatissa uskonnolla ei ollut sijaa sotien aikana, mutta muissa tutkituissa lehdissä oli. Suurhyökkäyksen aikana maalaisliittolaiset ja sosiaalidemokraattiset lehdet eivät olleet viittaneet uskontoon tai toivoneet ylimalaista ihmettä Suomen pelastamiseksi.⁴³⁸ Ilmeisesti myöskään oikeistolehdet eivät olleet näin tehneet.⁴³⁹ Syksyllä -44 uskonnollisia sävyjä esiintyi taas. Nousiainen kiinnitti huomiota siihen, kuinka monet kirjoittajat pyrkivät syksyllä 1944 korostamaan suomalaisuutta ja suomalaisena pysymistä. Uusi tilanne muodosti heidän mielessään uhkan suomalaisuudelle.⁴⁴⁰ Ilkan Tompan Tuomon mielestä vaikeasta ajasta voitaisiin kenties selvittää ”yhdessä pysyen ja kaikissa vaiheissa suomalaisina [kursivointi alkuperäinen] toimien”.⁴⁴¹ Ajan Suunta piti syyskuun 15. päivää kohtalonpäivänä Suomen kannalta. Syynä tähän olivat saksalaisten

---

⁴³⁶ Luostarinen 1986, s. 280, 373, 402.

⁴³⁷ Luostarinen 1986, s. 400.

⁴³⁸ Kaunismaa 1988, s. 38.

⁴³⁹ Luostarinen 1986, s. 379–387.

⁴⁴⁰ Nousiainen 2003, s. 71–72, 82–83.

⁴⁴¹ Ilkka 20.9.1944, sivu 3 Tompan Tuomo ”Pilkkeitä”.

maihinnousuyritys Suursaareen, Hackzellin halvauskohtaus ja hallituksen saama tieto rauhankosketuksen tuloksesta. Kirjoituksen laatinut nimimerkki R. G. K. huudahti tämän seurauksena: ”Herra synnyinmaata suojelkoon!”.⁴⁴²

Oikeistolehdissä korostettiin monesti rauhan solmimisen jälkeen perinteisiksi suomalaisiksi arvoiksi nähtyjä asioita. Väli rauhan raskaat ehdot saivat lehdet kirjoittamaan uskonnolliseen sävyyn. Ajan Suunta yltyi uskonnollisiin korostuksiin muutoin rauhallisen pääkirjoituksensa lopuksi: ”Tunnustaen Jumalan kurituksen ja Hänen armoonsa luottaen sekä keskinäiseen yksimielisyyteen toimmemme perustaen me voimme toivoa ja odottaa kansallista pelastustamme.”⁴⁴³ Uusi Suomi pani toivonsa siihen, että ”Isiemme Jumala ei hylkää kansaamme nytkään.”⁴⁴⁴ Myös Hufvudstadsbladet liittyi tässä mielessä perinteiseen oikeistorintamaan. Sen pääkirjoitus päättyi von Bornin toteamukseen ”Herren prövar blott, han ej förskjuter.”⁴⁴⁵ VTL:n ruotsinkielisille lehdille tarkoitettu propaganda jakoi tulkinnan: väli rauhaa pidettiin suomalaisten uudemman historian vaikeimpana koettelemuksena.⁴⁴⁶

Uskonnollisten sävyjen käyttäminen oli tuttua jo talvisodan Daavid ja Goljat –asetelman kautta, ja muutoinkin oikeistolehtien suosiossa, kun korostettiin Neuvostoliiton ateistisuutta ja pahuutta. Wunsch on analysoinut perivihollisuuskäsitteeseen usein kietoutunutta Kaitselmusta, joka on vanhan testamentin perusperiaatteita. Se liittyy ajatukseen pyhästä sodasta, jossa oma kansa lunastaa oikeutensa olemassaoloon ja omaan maahansa sodan kiirastulen kautta. Näin sota voi olla jumalan lähettämä koettelemus, joka karaisee valittua kansaa ja palauttaa sen hyveet. Snellmannilaisessa filosofiassa oli omaksuttu myös ajatuksia 1800-luvulla muodikkaasta tavasta nähdä kansa kasvina tai ruumiina, joka saattoi sairastua. Tällöin sota saattoi olla jalostava parannuskeino, joka osoittaisi kansallishengen voimaa.⁴⁴⁷ Sota saatettiin nähdä myös jumalan tai kohtalon lähettämänä vitsauksena, kuten Ilkka pääkirjoituksessaan teki: ”Suomen kansan itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenet olivat rauhan ja rakentavan työn aikaa. --- Sitten saimme kohtalon uurnasta osaksemme sodan, tuon ihmiskunnan kauheimman

---

⁴⁴² AS 16.9.1944, pääkirjoitus ”Syyskuun 15:s”.

⁴⁴³ Ajan Suunta 20.9.1944, pääkirjoitus ”Väli rauha”.

⁴⁴⁴ US 20.9.1944, pääkirjoitus ”Väli rauha”.

⁴⁴⁵ Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”.

⁴⁴⁶ VnTiE: He 8, N:o 2454 ”De tunga villkoren”.

⁴⁴⁷ Wunsch 2004, s. 311.

vitsauksen”.⁴⁴⁸ Tämänkaltainen suhtautuminen oli perivihollisuusajattelua ”lievempää”, vaikka se pohjautui samaan maailmankuvaan.

Uusi Suomi julkaisi pian välirauhan jälkeen ruotsalaisen vapaaehtoispapin kirjeen, joka oli tarkoitettu suomalaiselle aseveljelle. Papin mielestä kesä 1941 tarjosi katkeran maaliskuun 1940 jälkeen toivoa, että väärydet pyyhittäisiin pois. Jumalan ajatuksia oli kuitenkin tulkittu väärin. Kirjoittaja lohdutettiin sillä, että suurta voittoa ei ehkä olisi pystytty kantamaan. Oli tultu liian ylimieliseksi ja unohdettu Hänet. Tappiossa oltiin lähempänä jumalaa kuin koskaan.⁴⁴⁹ Tämä oli varsin mielenkiintoinen selitys tappiolle, ja samalla tulkinta oikeutetusta sodasta.

Ilkan kolumnisti nimimerkki Urmakka raportoi eduskunnasta: ”Yleisesti annetaan tunnustus v.t. pääministeri von Bornin puheelle. Hän sanoi juuri ne sanat, mitkä tällä hetkellä pitikin sanoa: ’Ei suomen taivas ole ensimmäistä kertaa pilviin peittyneet. Eivät kohtalon iskut ole ensimmäistä kertaa Suomen miehen mieltä masentaneet. Vielä ankaramminkin on Herra menneitä sukupolvia koetellut ja kuitenkin on Suomen kansa elänyt, kestänyt ja sitkistynyt’.”⁴⁵⁰ Muutoin uskonnolliset sävyt jäivät lehdissä sunnuntaisivujen lisäksi melko vähäisiksi. Ne rajoittuivat yksittäisiin ilmauksiin tai julkaistuihin kirjoituksiin. Aleksis Lehtonen lohdutettiin Ilkassa sillä, että

”jo suuri opettajamme J.V. Snellman neuvoi muistamaan, että ainoastaan raakalaisasteella elävät kansanheimot antavat itsensä tuhota viimeiseen mieheen aseellisissa taisteluissa, mutta että sivistyskansat pyrkivät tallettamaan tulevaisuuteen kalleimman kansallisen perintönsä rajoitetuissakin elämänmahdollisuuksissa.”

Kirjoittajan mielestä Suomessa kuljettiin ehkä entistä voimakkaampana uskon uudestisyntymisen aikaa kohti. Näin kaikille naapureilleen hyvää ja ennen kaikkea rauhan siunausta toivova Suomen kansa antaisi oman osansa kansojen keskinäiseen jälleenrakennustyöhön. Tuli huolehtia siitä, että puhutulla ja kirjoitetulla sanalla annettaisiin oikea kuva rauhaisan kansan puhtaista tarkoituseristä. Kirjoittajan mielestä

---

⁴⁴⁸ Ilkka 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskas rauha”.

⁴⁴⁹ US 23.9.1944, sivu 7 ”’Olet saanut kärsiä myöskin oikeuden takia’ – Ruotsalaisen vapaaehtoispapin kirje suomalaiselle aseveljelle”

⁴⁵⁰ Ilkka 22.9.1944, sivu 3 ”Eduskunnasta ja käytäviltä”-kolumni. Myös Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”: Och det [Finlands folk] har lärt sig att i prövningens stund söka hugsvalelse, ledning och kraft hos den Gud, som flydda slaktled i tider av olyckor och hemsökelse förtröstansfullt blickat upp till.

kansan mieli palasi työhön: ”Uskossa Kaikkivaltiaan laupeuteen sisukkaaseen arkityöhön rakkaan isänmaan hyväksi, jokainen paikallaan! Tässä nykyhetken tunnus.”⁴⁵¹

Lauri Haatajan mukaan aseellisen vastarinnan päättyminen johti puolustuksen siirtymiseen henkiseen rintamalle. Hän katsoo, että jatkosodan loppumisen ajan ilmiöihin kuului eräänlainen henkinen murros, joka näkyi paikoin uskonnollisen herätyksen leviämisenä ja antroposofisen harrastuksen leviämisenä lukeneistossa.⁴⁵² Sanomalehdistössä ”henkistä rintamaa” edusti oikeistolehdistö, joka ei jatkosodan loppuvaiheessa ollut pitänyt uskontoa esillä. Hyökkäysvaiheessa uskonnolliset, jopa ristiretkimäiset teemat olivat olleet esillä, kun sotaa oikeutettiin.⁴⁵³ Väli rauhan tunnelmissa uskonnolliset sävyt nousivat uudelleen esiin, monesti oikeutetun sodan yhteydessä.

Oliko sota sittenkin virhe?

Uusi Suomi kirjoitti 12. syyskuuta, että rehellinen ja ankara itsekritiikki paljastaisi suomalaisten valtiollisessa ajattelussa ja toiminnassa vajavaisuuksia, jotka antaisivat omat, varsin vähän kaunistavat piirteensä Suomen poliittisesta elämästä saatavaan kuvaan. Kun joskus myöhemmin saataisiin tilaisuutta ”rakentavassa mielessä suoritettavaan kansalliseen itsetutkiskeluun”, voitaisiin myös ”näiden vuosien poliittisesta ideologiasta ja käytännöstä löytää riittävästi aineistoa kriittisiin tutkimuksiin”. Samassa yhteydessä lehti joka tapauksessa kehui Suomen demokraattista järjestelmää.⁴⁵⁴ Ilkan pakinoitsijan Karhuvainion Esan eli itse päätoimittajan mielestä Suomessa oli ehkä annettu liikaa valtaa toiveajattelulle edeltävinä vuosikymmeninä. Lehti oli nimimerkin mukaan puhunut ja varoittanut asiasta usein ennenkin, joten ”tulkohon sanotuksi nyt täs uudessakin tilanteessa”. Suomalaiset olivat kaikki samassa liemessä, joten ei kannattanut sen enempää tuomita. Sopi kuitenkin toivoa, että ”kaikki ne poliittiset hihkujat, joista tavallisinakin aikoina on ollut maan asioitten hoidossa vastusta, osaisivat nyt itsensä kurissapitämisen ja hiljaa pysymisen taidon, ettei valtakuntamme kohtaloiden ohjaajille tulisi enempää vaivaa kuin mitä heillä jo ilmankin on.”⁴⁵⁵ Ilkka olikin aselevon tunnelmissa kirjoittanut, että

---

⁴⁵¹ Ilkka 27.9.1944, sivu 5 ”Sisukkaaseen työhön maamme hyväksi”.

⁴⁵² Haataja 1986, s. 25–26.

⁴⁵³ Luostarinen 1986, 207.

⁴⁵⁴ US 12.9.1944, pääkirjoitus ”Kypsyyskoe”.

⁴⁵⁵ Ilkka 27.9.1944, sivu 4: Karhuvainion Esa ”tämän syksyn näkemyksistä”.

”historialla voi olla paljonkin arvosteltavaa näiden vuosien asioiden hoidosta, mutta arvostelu on aina riippuvainen asioiden lopputuloksesta”.⁴⁵⁶

Pekka Peitsi, joka tunnetaan paremmin Urho Kekkosenä, oli radiopuheessaan 26.9. (lehdissä 27.9.) sitä mieltä, että ”viime aikainen politiikkamme on ollut erehdystä”.⁴⁵⁷ Joissakin piireissä tilanteen uudelleenarviointi oli aloitettu. Sosialidemokratissa Reinhold Svento esitti syyskuun 27. päivänä tulkinnan, jonka mukaan ”ulkopoliittisen laiminlyönnin takia olemme joutuneet ensin huonoista naapurisuhteista sotaan ja sodasta sellaiseen välirauhaan, jota etevällä ja joustavalla ulkopoliitikalla olisi voitu aikaisempina vuosina välttää”. Laiminlyönti oli säännön ”yksi hyvä naapuri saattaa olla useita ystäviä parempi” unohtaminen.⁴⁵⁸ Uusi Suomi kirjoitti 28. syyskuuta, että ”[o]n todennäköistä, että esim. nykyisen suursodan syiden ja kehityksen kaikinpuolinen ennakkoluuloton tutkiminen on omansa muuttamaan eräitä kaavamaisia käsityksiä ja samalla lisäämään juuri sitä luottamusta, joka meille nyt on ehdottomasti tarpeen.” Lehti jätti lukijoiden arvioitavaksi sisällön.⁴⁵⁹

Lokakuun 22. päivänä Helsingin Sanomat esitti, ettei voinut olla kuin yksi mielipide siitä, että sotapolitiikka oli johtanut Suomelle onnettomaan tulokseen. Tämä oli suoraan tunnustettava, koska asia ei paranisi peittelemällä enemmän kuin jälkiviisaudella ja syyttelemiselläkään.⁴⁶⁰ Tässä lehti kehotti unohdukseen. Kun sodan virheellisyys ja tappio oli hyväksytty, kysymys oli myös jälkipyykistä. Uuden Suomen Timo muistutti pakinassaan *’Meidän oikeistolaisten kesken’*, että oikeiston vaikutus maan ulkopoliittikkaan oli ollut hyvin pieni. Timon mielestä olisi pitänyt julkaista ulkoministeriön luettelo – tai itse asiassa täydelliset ministeriluettelot vuosilta 1937–44. Viisauden kivi ei ollut hänen mielestään sota-aikoina ollut kenenkään ulottuvilla. Erehdyksiä oli sattunut ja jälkiviisaus oli korkeassa kurssissa. Kaikkien muiden paitsi itsensä ”peitsittäminen” oli paitsi naurettavaa myös surkean raukkamaista.⁴⁶¹ Pakinoitsija varoitti, että myös oikeisto voisi

---

⁴⁵⁶ Ilkka 5.9.1944, pääkirjoitus ”Aseet vaienneet”.

⁴⁵⁷ Esim. Hbl 27.9.1944, etusivu ”Ny atmosfär fordras i vårt förhållande till Sovjet – Dr Kekkonen: Blott genom att övervinna misstron och skapa god grannsamja kunna vi trygga vår framtid”.; Ks. myös Paavolainen 1982, s. 579.

⁴⁵⁸ SS 27.9.1944, sivu 4 Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Suhtautuminen Venäjään on rakennettava aivan uudelle pohjalle”.

⁴⁵⁹ US 28.9.1944, pääkirjoitus ”Luottamus”.

⁴⁶⁰ HS 22.10.1944, pääkirjoitus ”Eräs uuden asemamme velvoitus”.

⁴⁶¹ Pakinoitsija käytti tässä ”Pekka Peitsen” eli Urho Kekkosen käyttämää nimimerkkiä mukailevaa termiä. Hän ilmeisesti viittasi Kekkosen ”uuden linjan” puheeseen 26.9. esimerkkinä naurettavasta ja surkean raukkamaisesta toiminnasta.

purra jos alkavassa vaalitaistelussa mentäisiin keskinäisen syyttelyn linjalle.⁴⁶² Sosialidemokraatin Muste-Maalari puolestaan muistutti sosialisointikeskustelun yhteydessä, että Helsingin Sanomat oli kolme vuotta aiemmin ”puhvannut” fanaattisella vimmalla Suur-Suomi-haihattelua.⁴⁶³ Julkisuus oli muuttunut sotavuosista, koska huomautus oli selvä poliittinen lyömäase.

Uusi ihminen – uudet arvot?

Syksyn 1944 lehtikeskustelusta on löydettävissä piirteitä uudenlaisesta ajattelusta suhtautumisessa sotaan. Määrältään tällainen kirjoittelu oli vähäistä, ja sitä esiintyi lähinnä Suomen Sosialidemokraatissa. Waltari kirjoitti VTL:n lähetteessä 30. elokuuta, ettei maailmassa enää varmasti ollut ketään ihmistä, joka iloksensa sota kävisi. Jos niin tähtänyt oli ollut alkuun.⁴⁶⁴ Sotaan suhtautuminen sai sodan loppuessa pasifistisia sävyjä. Hufvudstadsbladetissa nimimerkki Floridor pohti oliko maailma Marsin (sodan jumalan) vai Minervan (oikeudenmukaisuuden ja viisauden jumalan). Hän toivoi, että humanisuus voittaisi barbarian ennen kuin maailma olisi raunioina. Tilanteen toivottomuus sai nimimerkin kuitenkin jo viittamaan – Spenglerin lanseeraamaan – ”länsimaiden perikatoon”.⁴⁶⁵ Turun Sanomien mielestä ”ankaran ajan kourissa” kansa kestäisi vain siveellisen kuntonsa nojalla. Kansaa uhkasivat alkoholinkäyttö ja kotiuttamisongelmat.⁴⁶⁶ Julkilausumaton uhka oli siveellisyyden uhkana pidetty kommunismi.

Uudenlaista rauhan kieltä edusti Ilkassa Tompan Tuomo eli Urho Kittilä. Tämä ajattelu asetti kansakunnan menestykselle uuden mittarin. Nimimerkki lainasi presidentti Hooverin sanoja: ”Kansan suuruutta ei voida mitata sen rikkauksella, sen lukumäärällä tai sen armeijoilla. Sitä mitataan kansan luonteen, sivistyksen ja musiikin mukaan. Se ilmenee kodeissa, musiikissa, sanomalehdissä, kirjallisuudessa.” Näissä suhteissa Suomi ei ollut pieni maa. Samassa pakinassa Tompan Tuomo kirjoitti suomalaisten elävän vakavassa murrosvaiheessa. Hänen mukaansa monessa asiassa joutui kysymään, ”mikä kestää ja mikä on totuus?” Hilja Haahden uusi romaani tarjosi nimimerkin mukaan ”pakosaaren” ajan ankaraa painetta vastaan.⁴⁶⁷ Aivan innolla nimimerkki ei siis uutta aikaa ollut

---

⁴⁶² US 6.11.1944, sivu 5 ”Meidän oikeistolaisten kesken”.

⁴⁶³ SS 19.10.1944, Muste-Maalari ”Sopimatonta”.

⁴⁶⁴ VnTiE: He 8, ”Totta puhuen” (30.8.1944).

⁴⁶⁵ Hbl 15.10.1944, sivu 6 ”Mars och Minerva”.

⁴⁶⁶ TS 1.11.1944, pääkirjoitus ”Siveellisen kunnan jälleenrakentaminen”.

⁴⁶⁷ Ilkka 27.10.1944, sivu 4 ”Pilkkeitä”.

vastaanottamassa. Perusarvot olivat koetuksella, ja kirja toimi eskapismien välineenä.⁴⁶⁸ Paasivirta onkin esittänyt, että tilannemuutos näkyi Suomessa myös pakona politiikasta, vetäytymisenä puolueettomuuden suojakilven taakse tai yrityksenä uppoutua omaan ammattiympyrään, mutta myös siihenastisten asenteiden muutoksena tai ”hiljaisuuden valitsemisena”.⁴⁶⁹ Eskapismia oli myös siinä, että Ajan Suunnan pakinoitsija Mauri siirtyi syksyllä 1944 arkisiin tai vähämerkityksisiin aiheisiin.

Sosialidemokraatin kolumnisti Juhokas oli heti aselevon jälkeen varma siitä, että viisivuotinen kovan kokemuksen koulu oli saattanut jokaisen vastuuntuntoisen suomalaisen ajattelemaan asiat ja punnitsemaan arvot uudelleen. Tämän hän toivoi johtavan siihen, että ”[t]oivottavasti nyt käsitetään paremmin kuin tähän saakka mikä sopii pienelle kansalle”.⁴⁷⁰ Artikkelissa *’Ihmisyyden kutsu’* nimimerkki P. N. kirjoitti, että ainoastaan rauhaan palaamisen mahdollisuus antoi ihmisille edelleen kestävyttä viiden kärsimyksen täyttämän vuoden jälkeen. Rauhan mahti oli jälleen sielullisesti voittamassa sodan kultin. Nimimerkin mukaan uusi nuoriso oli pelastettava sodan sankari-ihanteelta.⁴⁷¹ K. Hiisosen kirjoituksen otsikko oli oireellisesti *’Pienempi vai suurempi Suomi?’* Kirjoittaja piti ”etukäteen selvänä”, ettei Suomi enää tulisi saamaan takaisin historiallisia rajojaan. Hänen mukaansa aluemenetykset herättivät usein pyrkimyksen takaisinvaltaukseseen, koska jokainen kansa halusi maansa mahdollisimman suureksi ja kukoistavaksi. Mutta ”[e]ihän valtion mahtia itse asiassa määrää siihen kuuluvien neliökilometrien luku, vaan sen kansan taloudellinen vauraus ja sivistystaso”. Lisäksi oli tärkeää, että huolehdittaisiin sodan aiheuttamien rasisitusten tasapuolisesta jakautumisesta vielä kauan päättymisen jälkeenkin.⁴⁷²

Sosialidemokraatissa vihollisuutta purkavia kirjoituksia oli pakinalastoilla useita. Juhokas kritisoi voimakkaasti perinteisenä pitämäänsä isänmaallisuutta. Nimimerkin mukaan isänmaa-käsitteen ympärille oli totunnaisesti kiedottu käsitys, että korkein isänmaallisuus voi esiintyä ja puhjeta kukkaansa vasta sankarikuolemassa taistelulentäällä. Tarvitsiko ja pitikö korkeimman isänmaallisuuden kehkeyttämiseksi välttämättä esiintyä taisteluita ja kuolemaa? Eikö isänmaallisuutta voinut esiintyä ilman sotaa, ilman vihollista, ilman henkensä uhraamista. Myönteinen vastaus edellyttäisi ”uusien ihmisiä”, jotka pyrkisivät

---

⁴⁶⁸ Eskapismia on havaittu myös välittömästi jatkosodan jälkeisessä kirjallisuudessa. Niemi 1988, s. 115.

⁴⁶⁹ Paasivirta 1992, s. 269.

⁴⁷⁰ SS 6.9.1944, sivu 6 ”Rakentamaan”.

⁴⁷¹ SS 7.9.1944, sivu 7 ”Ihmisyyden kutsu”.

⁴⁷² SS 19.9.1944, sivu 4 ”Pienempi vai suurempi Suomi?”.

poistamaan käsitteet isänmaan vihollinen, perivihollinen. Tässä nimimerkki palasi 1900-luvun alun moraalifilosofiaan, jossa Samassa kirjoituksessaan Juhokas esitti, että ratkaisu olisi myös kansojen välinen kilpailu henkisen ja aineellisen kulttuurin tasosta.⁴⁷³

Sosialidemokraatin nimimerkki Henrikki otti lokakuussa kirjoituksessaan esille mielikuvitushahmon, ”hiljaisen miehen”, jonka kanssa kävi keskustelua. Hiljainen mies oli huolestunut siitä, oliko hän epäisänmaallinen. Kun Henrikki kysyi mikä hänet oli sellaista saanut ajattelemaan, vastasi tämä:

” – Ehkä se johtuu siitä, sanoi hiljainen mies, että minä olen juuri näinä vuosina ryhtynyt ajattelemaan. Aivan äskettäin kilpailtiin täällä siitä, kuka eniten osasi vihata venäläistä. Minä en siihen oikein pystynyt – näin rajantakaisessakin ihmisen – ja seuraus oli se, että ajatustapani selitettiin melkein epäisänmaalliseksi. Tätänykyä kilpaillaan meillä jalosta taidosta näiden silloisten tunteittemme voittamisessa ja alan pahoin pelätä, etten enää läheisessä tulevaisuudessa jaksakaan tarpeeksi tehokkaasti ja intohimoisesti kohdistaa kansallisia vihan tunteitani siihen onnettomaan kansakuntaan, joka nyt on vuorossa ottamaan vastaan patoutuneen sydämemme purkautumisen.”

Hiljainen mies ihmetteli niitä, jotka sodan alussa ”teettivät takin tahi univormun” tätä heidän loppuun asti voitolliseksi kuvittelemaansa sotaa varten, ja olivat nyt ensimmäisenä ilmoittamassa, ettei heillä koskaan sellaista takkia ollutkaan. Hiljainen mies oli Henrikin tukemana sitä mieltä, että viiden isänmaan puolesta tehdyn työvuoden jälkeen oli aika ajatella omaa vatsaansa.⁴⁷⁴ Myös tässä Sosialidemokraatti irtautui selvästi muiden lehtien vielä vaalimasta yhtenäisyyden rintamasta, jossa keskeistä oli työ ja toiveiden tukahduttaminen.

Sosialidemokraatin sodanvastainen pääkirjoitus 14.10. rinnasti totaalisen sodan totaaliseen barbariaan. Kirjoituksen mukaan voiman ja väkivallan oikeus oli käytävän sodan seurauksena asetettu kansainvälisen luottamuksen tilalle. Vielä aseellista hävittämistä pahempi oli voima- ja valta-aatteen ylistäminen. Näitä aatteita oli jo ennen sotaa kylvetty ihmisten mieliin ”varsinkin niissä maissa, joissa kansojen vapaus puettiin pakkopaitaan”. Väkivaltauskon lumoihin joutunut katseli kanssaihmiään vain määrätyn tarkoituksen välikappaleina. Kaikki inhimilliset arvot uhrattiin säälimättä. Siviilien ja sotilaiden välinen

⁴⁷³ SS 12.9.1944, s. 6 kolumni ”Uusi mittapuu”.

⁴⁷⁴ SS 17.10.1944, sivu 3 ”Hiljainen mies”.

ero oli hävinnyt ja hävittäminen koski kaikkea, mitä vastustajavaltiossa oli. Kirjoituksen mukaan tämä merkitsi aineellisten arvojen tuhlaamisen lisäksi myös yhteiskunnan koossapitävien siveellisten voimien höltymistä. Tämä koski lähinnä perheiden hajaantumista ja perhe-elämän rappeutumista. Ratkaisevinta kaikessa oli ”huippuunsa kehitetty” ihmishengen halveksuminen, josta kaikkein törkeimpänä esimerkkinä olivat saksalaisten ottamien panttivankien surmaaminen Lapissa. Lehti näki, että ”villiintyminen” tulisi jatkumaan kauan, koska totaaliseen sotaan tottuneet eivät voisi helposti totuttautua toisenlaisiin oloihin.⁴⁷⁵ Samanlaista pessimismistä edusti myös pakinoitsija Muste-Maalari.⁴⁷⁶

Armeijan kotiuttaminen ei Sosialidemokratissa herättänyt ”isänmaallista mieltä”. Lehti pohti sotilaiden sielullisia vammoja, ja totesi, että sotapsykoosin valtaan olivat yleensä joutuneet paljon enemmän rintaman takana olevat kuin varsinaiset rintamasotilaat.

”Tiedetään, että esimerkiksi meillä sodan aikana harjoitettu propagandakihoitus on varsin vähäisessä määrin tavannut vastaanottavaisia mieliä tulilinjojen korsuissa, mutta sitä enemmän täällä turvallisten välimatkojen etäisyydellä kuolemanvaarasta. Tosin sotilas saattaa väheksyä ihmishenkeä sinänsä, mutta hän näkee ns. vihollisessa useimmissa tapauksessa samanlaisen ihmisen kuin hän on itsekin. Siksi hän aseellisen taistelun päätyttyä on valmis auttamaan vangiksi joutunutta vastapuolen sotilaista, jopa olemaan tälle ystävällinenkin.”⁴⁷⁷

Teksti purki vihollisuutta, jonka edellytyksenä pidetään juuri sitä, ettei vihollista pidetä ihmisenä.⁴⁷⁸ Myös VTL:n propaganda sai osansa.

Luostarinen tuli jatkosodan osalta siihen tulokseen, että oikeiston tiedostamattoman propagandan piiriin jäivät seuraavat väitteet ja rakenteet: 1) Maailmassa vallitsee jatkuva hyvän ja pahan välinen taistelu. 2) Yksilön korkein velvollisuus on uhrautuminen yhteisön puolesta. 3) Suomalainen on aina venäläistä parempi. 4) Venäjä on aina ollut Suomen vihollinen. 5) Maailmassa vallitsee ajallinen ja iankaikkinen oikeus. 6) Kansojen taistelu on maailmanhistorian liikevoima. 7) Suomen historiallinen tehtävä on toimiminen lännen

---

⁴⁷⁵ SS 14.10.1944, pääkirjoitus ”Totaalinen sota -- totaalinen barbaria”.

⁴⁷⁶ Esim. SS 8.11.1944, Muste-Maalari ”Strategiset rajat”.

⁴⁷⁷ SS 8.11.1944, pääkirjoitus ”’Pojat’ palaavat”.

⁴⁷⁸ Harle 2000, s. 11.

etuvartiona itää vastaan. 8) Vallitseva yhteiskuntajärjestelmä on luonnollinen ja Suomelle sopiva. 9) Suomalainen on sisukas ja itsellinen.⁴⁷⁹

Näistä väitteistä poistuivat syksyllä 1944 osaltaan väitteet 3, 6, 7. Suomelle haluttiin löytää uusi tehtävä idän ja lännen välillä. Sota oli myös osoittanut venäläisen ainakin sotilaallisesti yhtä kyvykkääksi. Sodanvastainen kirjoittelu kyseenalaisti ajatuksen kansojen taistelusta, joka siirrettiin väkivaltapolitiikasta kilpailuksi aineellisista hyveistä erityisesti Sosialidemokraatissa. Ennen sodan päätöstä Uudessa Suomessa julkaistu kirjoitus Anjalan liitosta tulkitsi uudelleen myös kohtaa 4, vaikka se totesikin ”ryssän nimen” olleen aina suomalaiselle kauhistus. Suomalaisten rauhantahto tuli uusvanhana ominaisuutena esille. Oikeiston arvot tuntuivat olevan suurelta osin tyypillisiä erityisesti Ilkalle ja Ajan Suunnalle. Arvoja kannattivat osaltaan myös Hufvudstadsbladet ja Helsingin Sanomat, joita Luostarinen ei oikeistoon luokitellut – kuten ei myöskään Ilkkaa. Sosialidemokraatti ei olisi todennäköisesti hyväksynyt useimpia kohtia.

5 Vanhat viholliset ja entiset ystävät

5.1 Perivihollinen

Sota loppui, mutta loppuiko perivihollisuus? Keskeistä tarkastelun kannalta on se, miten Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton perivihollisuus oli syntynyt ja miten sitä lehdistä ylläpidettiin. Tässä tärkeimmäksi tekijäksi nousevat viittaukset historiaan. Talvisodan aikana juuri oikeiston ja maalaisliiton lehtien kuvauksiin sisältyi selvimmän perivihollisuuskäsitteen kannalta oleellinen yhteys menneeseen kuvattaessa suomalaisten esi-isiä. Perivihollisuudella perusteltava viholliskuva nivellettiin suomalaisten tuntemiin historian tapahtumiin ja käytettiin ”tunne-efektiä” historiasta nostetuilla esimerkeillä. Kun korostettiin oman kansan kunniakasta menneisyyttä taistelussa samaa vihollista vastaan, voitiin taistelun velvoite samalla asettaa nykyisen sukupolven harteille.⁴⁸⁰

Talvisodan aikana vertauskohdaksi käynnissä olevalle sodalle oli löydetty yli kahden vuosisadan takaa isoviha. Tämä on Wunsch mukaan ymmärrettävää viholliskuvien syntyprosessin yleisten lainalaisuuksien kannalta. Isonvihan miehityskausi (1714–1721) edustaa Suomen historiassa vaihetta, jonka tapahtumia voidaan tarkastella määrättyssä mielessä kansanmurhana. Toisaalta siihen liittyy kuitenkin lohdullinen sanoma, koska

---

⁴⁷⁹ Luostarinen 1986, s. 420–422.

⁴⁸⁰ Wunsch 2004, s. 220, 307–309.

silloinkin kaikkien yksin jättämä Suomen kansa selvisi lopulta vainoajista ja vihollisista. Sille, miksi käsitys perivihollisuudesta voitiin syksyllä 1939 helposti nostaa esiin, Wunsch näkee yhtenä syynä kansan keskuudessa levitettyt vainolaistarinat. Niitä kerättiin 1900-luvun alussa ja 1930-luvun puolivälissä, mikä lienee osaltaan elvyttänyt niitä ja valmistanut maaperää historialliselle vainolaiskuvalle. Talvisodan aikana Isonvihan aikaa käytettiin esimerkkinä vihollisen muuttumattomasta luonteesta, jolloin se samalla perusteli myös perivihollisuutta. Sodan päätyttyä tilanne oli se, että kurja ja ala-arvoinen vihollinen oli sodan voittaja. Allegoria isonvihan viholliseenkin sai vahvistusta, koska uudet rajat vedettiin isonvihan rauhan rajojen mukaan.⁴⁸¹

Syksyllä 1944 käsitykset perivihollisuudesta elivät voimakkaimmin oikeistolehdistä. Sosialidemokraatissa *Muste-Maalari* oli muun lehden linjaa enemmän oikealla tässä suhteessa, kuten oli ollut jatkosodan ajanakin. Perivihollisuus tuli lehtien kirjoituksista esille piilevänä ominaisuutena. Sensuuri olisikin estänyt pidemmälle menevät kannanotot. Itsesensuurin merkitystä araksi koetussa tilanteessa ei voida tietysti vähätellä. Lehtien kirjoittelussa oli jo tapahtunut selvä muutos rauhankosketuksen tultua tietoon.⁴⁸²

Talvisodan jälkeen lehdissä oli kirjoitettu pakkorauhasta, mikä heijasteli käsityksiä Neuvostoliitosta. Lehdet vaativat, että Neuvostoliiton vastaisten aikeiden varalta oli ryhdyttävä varustautumaan. Myös Sosialidemokraatti oli tähdentänyt maanpuolustuksen rakentamisen tärkeyttä.⁴⁸³ Talvisodan jälkeen kirjoittelu oli liittynyt selvästi kokemukseen sodan oikeutuksesta. Jatkosodan jälkeen puhe pakkorauhasta jatkui. Ison vihan rajoista ei kirjoitettu. Kaikissa lehdissä sävy oli selvästi katkera. Useissa yhteyksissä rauhaa verrattiin Moskovan rauhaan 1940. Juuri solmittua välirauhaa pidettiin silloista pahempana. Sosialidemokraatin pääkirjoitus oli rauhallinen, mutta pakinoitsija *Muste-Maalari* oli synkempi:

”Tunnelma oli samanlainen kuin silloin talvisodan päättyessä silloisia ehtoja kuunnellessa. Nykyiset ehdot ovat vieläkin pahemmat kuin silloiset. ---

---

⁴⁸¹ Wunsch 2004, s. 287, 309.

⁴⁸² Ajan Suunta pystyi kuitenkin vielä 13.9. esittelemään rasistista asennettaan myös suhteessa juutalaisiin, kun Mauri kirjoitti liikemies Moses Saluskijn ulkomaanpassin hausta: ”Mitä ensinnäkin tulee passinhakijaan, niin nimi esittelee henkilön. Minun ei tarvitse lisätä mitään”. AS 13.9.1944, sivu 2 ”Päivän poimintoja”.

⁴⁸³ Wunsch 2004, s. 188.

Olemme siis saaneet tyypillisen pakkorauhan. Emme kuitenkaan niin pahaa, ettei vieläkin pahempi olisi ollut mahdollinen.”⁴⁸⁴

Ehkä hieman yllättäen Uusi Suomi ja Ajan Suunta olivat lehdistä ne, joissa ei – ainakaan suoraan – puhuttu pakkorauhasta. Lehdet kirjoittivat sen sijaan uskonnollisävytteisesti koettelemuksesta. Ajan Suunta tosin totesi, että Suomi oli ollut ”pakotettu allekirjoittamaan sopimuksen, josta käytetään nimeä välirauhan sopimus”. Turun Sanomat kirjoitti, että ennakoita tiedettiin, etteivät ehdot tulisi olemaan helppoja. Lehden mielestä pahoissa aavistuksissa ei suinkaan ollut erehdytty, mikä viittasi siihen, ettei mitään hyvää voitu odottaakaan vastapuolelta.⁴⁸⁵ Helsingin Sanomissa julkaistiin 21. päivänä artikkeli Porkkalan evakuoinnista. Itse tekstissä oli kohta, jossa rovasti muisteli, ettei kyseessä ollut ensimmäinen kerta, kun Kirkkonummen asukkaat joutuivat pakenemaan pois venäläisten tieltä. Kirkkoherra oli tuolloin, isonvihan aikana, paennut Karjaalle. Väliotsikko olikin: *’Ei tämä muuten ole ensimmäinen, vaan toinen kerta’*.⁴⁸⁶

Ajan Suunta muuttui paljon rauhankehityksen myötä. Lehden palstoja hallitsi suhteellisen neutraali aineisto aiempaan verrattuna. Uutisaineisto oli edelleen saksalaispainotteista, ja uutiset sotatapahtumista usein Johtajan päämajan eli Berliinin virallisten tiedotusten näkökulmasta. Neuvostoliitolle kielteisiä asioita lehdessä esiintyi kuitenkin hyvin vähän. Perivihollisuuskäsitys eli käsityksissä Suomen historian luonteesta. Professori Armas Järnefeltin juhlakonsertista kirjoitetussa arviossa nimimerkki Siri kuvasi tunnelmia:

”--- Järnefeltin ’Isänmaan kasvot’ – kantaatin sävelet vyöryvät yli konserttiyleisön. Ne vievät mukanaan, niissä elää koko Suomen kansa menneisyyksineen ja tulevaisuudenuskoineen sävelissä ja voimakkaissa sanoissa, jotka Suomen Laulu kajahduttaa ilmoille. Niissä kuulee vuosisataiset kärsimykset, sitkeän taistelun ja suomalaisen uskon. --- Pahinkaan vainolainen ei meiltä voi riistää kuolemattomia säveleitämme, kuolematonta sieluumme, suomalaista henkeämme, Suomen kansan esi-isien raadantaa ja työtä. Ne elävät ikuisesti!”⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁴ SS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; SS 20.9.1944, Muste-Maalari ”Mustaa”.

⁴⁸⁵ TS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskain ehdoin”; HS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; AS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; US 20.9.1944, pääkirjoitus ”Välirauha”; Hbl 20.9.1944, pääkirjoitus ”Den hårda verkligheten”.

⁴⁸⁶ HS 21.9.1944, sivu 4 ”Porkkalan alue tyhjenee – Kiireinen evakuointi käynnissä eilisaamusta lähtien”.

⁴⁸⁷ AS 18.9.1944, sivu 4: ”Sirinä”.

Kuvauksessa eli käsitys suomalaisten taistelusta itää vastaan. Suomalaista henkeä ei voisi riistää ”pahinkaan vainolainen”, eli Venäjä. Pääkirjoituksessa *’Irti turtumuksesta’* syyskuun lopulla vedottiin siihen, ettei suomalaisilla ollut oikeutta ennustaa ulkoisten esimerkkien nojalla itselleen tulevaisuutta, vaan olisi ”luotava se itse sitkeällä työllämme ja hellittämättömällä uskollamme, jolle tämä maa on kerran nostettu Ison vihankin alhoista”.⁴⁸⁸ Viittaus isoonvihaan edusti tässä perivihollisuutta. ”Ulkoisilla esimerkeillä” lehti varmasti tarkoitti Itä-Euroopan maiden kohtaloa vuonna 1940 ja juuri käynnissä ollutta ”bolshevisointia”.

Syyskuun 18. ja 19. päivinä Uusi Suomi julkaisi kaksi kirjeenvaihtajansa artikkelia Virossa. Ensimmäisessä kerrottiin, että Kaakkois-Virossa oli ”nyt pantu voimaan täydellinen neuvostojärjestys samanlaisena kuin aikaisemmin Viron venäläisen miehityksen aikana Virossa kesällä 1941”. Artikkelit eivät vielä kertonut, mikä tuo järjestys oli tai mitä se tarkoitti, mutta se kävi ilmi seuraavana päivänä. Jälkimmäisessä artikkelissa kerrottiin virolaisten suhtautuvan epäluuloisesti venäläisten käsissä olevan lehden lupauksiin siitä, ettei virossa toimeenpanna ”pakollista” kolhoositalouksiin siirtymistä. Artikkelin mukaan samaa väitettiin neuvostojoukkojen saapuessa maahan vuonna 1940, sillä kokemukset olivat osoittaneet, mitä merkitsi ”vapaaehtoinen” kolhoositalouksien perustaminen.⁴⁸⁹

Suomen ja Venäjän sotaisa menneisyys oli läsnä Uuden Suomen palstoilla. Saksalaisten Pohjois-Suomessa suorittamia hävityksiä käsitellessään lehti kirjoitti vainoalkeista:

”--- Kansamme aikakirjoissa on vihollisen sota- ja hävitysretkillään suorittamia tuhopoltoja ammoisista ajoista lähtien nimitetty vainoalkeiksi. Ne ovat Suomen saloilla monesti punanneet liekeillään taivaanlaen verenkarvaiseksi, ja niiden kintereillä on seurannut sotainen verenvuodatus ja surma. ---”⁴⁹⁰

Kuten Marko Nousiainen esittää, merkillepantavaa on, että vihollinen esitettiin yksikössä. Sota- ja hävitysretkiä oli ollut useasti, mutta ei kerrottu milloin. Tekstin esittämät asiat kuuluivat Suomen historiaan itsestään selvinä asioina. Tämä myyttinen semifiktio esitti, vaikkei sitä julki lausunut, venäläisen syyllisenä Suomen kansan historiallisiin

---

⁴⁸⁸ AS 28.9.1944, pääkirjoitus ”Irti turtumuksesta”.

⁴⁸⁹ US 18.9.1944, sivu 6: Kuudennes Viron pinta-alasta venäläisten hallussa. – tunnetut kirjailijat ja taitelijat Tallinnassa; US 19.9.1944, sivu 8: ”Kolhoosit palautetaan bolshevikkien valtaamalla Viron alueilla. – Sivistyneistöä kehoitetaan jatkuvasti siirtymään Saksaan”.

⁴⁹⁰ US 19.9.1944, pääkirjoitus ”Vainoalkeat”.

kärsimyksiin. Nyt käsitykset vainolaisesta yhdistettiin Saksaan, joka tuhoja pohjoisessa teki.⁴⁹¹ Myös Helsingin Sanomat ihmetteli sitä, miten voitiin raakalaismaisesti tuhota vuosisatojen kuluessa pystytettyjä korpikyliä. Auttajan osaa esittäneet joukot olivat ryhtyneet tuhoamaan turvattomia korpikyliä ja yksinäisiä asumuksia, joita ankarissa olosuhteissa elänyt korpikansa oli sinne vuosisatojen kuluessa sinne pystyttänyt ja joita se oli saanut suojella henkensä ja verensä hinnalla vainolaisen – venäläisen – hävityksiltä.⁴⁹²

Välirauhan jälkimainingeissa Uuden Suomen nimimerkki Lipan kirjoituksessa palattiin Suomen kansan menneisyyteen, jonka katsottiin olleen köyhää ja vaikeata. Kirjoituksen mukaan työtä voitiin ruveta tekemään, kun jalkojen alla olisi pohja, vaikka se olisi pieni ja huono. Suomalaiset olivat ennenkin torjuneet halloja ja pystyttäneet palaneita saunoja. Lehden pakinoitsija Olli kirjoitti: ”Niin, hyvät lukijat. Raskasta ja huolekasta aikaa elämme taas täällä Suomessamme. Taas. Kuinka usein tämä kansa onkaan tässä yhteydessä saanut sanoa: taas!”⁴⁹³ Molemmissa kirjoituksissa oli esillä sama myyttinen kuva idän vihollisen kurjistuttamasta kansan elämästä isoine vihoineen. Saksa oli nyt tullut kärsimyksiä lisäämään.

Tutkituista lehdistä Ilkka oli se, jossa perivihollisuuskäsitys eli sitkeimmin. Siitä kertoivat viittaukset ”Ison Vihan raskaisiin aikoihin”. Myös oikeiston käsityksille tyypillinen edellisten sukupolvien ja tässä tapauksessa erityisesti sankarivainajien velvoitus oli esillä. Kolumnia *’Eduskunnasta ja käytäviltä’* kirjoittava nimimerkki Urmakka eli Urho Kittilä esitti 6.9. myös vihollisen yksikössä.

”Tärkeintä on, että sisäinen eheytemme säilytetään. Vihollisemme taktiikkana on aina ollut vanha ohje: hajoita ja hallitse. Siksipä on varmaa, että meitä suomalaisiakin nyt pyritään mahdollisimman paljon hajoittamaan. Ja täytyy tunnustaa, että edellytykset tällaiseen toimintaan ovat hyvät, sillä onhan pitkälinen sota tuonut meille monenlaisia vaikeuksia.”⁴⁹⁴

Isoonvihaan voitiin viitata myös ilman, että olisi käytetty siitä varsinaista nimeä. Syyskuun viimeisenä päivänä Karhuvainion Esa pohdiskeli syksyn näkymiä. Hän tuli tulokseen, jotta ”etehenpäin täs on ajateltava kaikkia asioita --- Ei tämä ole ensimmäinen suomalainen

---

⁴⁹¹ Nousiainen 2003, s. 93–94.

⁴⁹² HS 18.9.1944, pääkirjoitus ”Tihutöitä Pohjoisessa”.

⁴⁹³ US 21.9.1944, sivu 2 ”Taas”; US 22.9.1944, sivu 7: Lipoittain ”Silmät vain kiiluivat.”.

⁴⁹⁴ Ilkka 6.9.1944, sivu 4 ”Eduskunnasta ja käytäviltä”.

sukupolvi, jonka on uudesta luotava tämä maa”.⁴⁹⁵ Vt. pääministeri von Born toi ”välirauhapuheessaan” 19.9. – lehdissä 20.9. – esille saman kuvan perivihollisesta ja edellisten sukupolvien velvoitteesta. Puheen mukaan ei ollut ensimmäinen kerta, kun Suomen taivas peittyi pilviin. Herra oli koetellut menneitä sukupolvia vielä ankarammin. Ei oltu ensimmäinen sukupolvi, joka oli kysynyt: ”turhaako on ollut kaikki se taistelu ja kärsimys, turhiako kaikki uhraukset?”⁴⁹⁶

Isonvihan ollessa kyseessä tullaan jo mielenkiintoiseen kysymykseen: oliko se asia, joka nostettiin esille venäläisvastaisuuden lipun merkiksi vai oliko se suomalaisen oikeiston diskurssiin vakiintunut tulkintatapa Suomen menneisyydestä; tapa, jota (edes) uusi tilanne ei voinut – ainakaan heti – kyseenalaistaa. Se, että sensuuri ei puuttunut viittauksiin isosta vihasta, kertoo myös tietenkin siitä, kuinka syvällä käsitykset Suomen ja Venäjän historian juonteesta olivat. Sosialidemokraatissa perivihollisuuteen ei Muste-Maalarin joitakin mielipiteitä lukuun ottamatta viitattu. Perivihollisuuteen viittaaminen loppui lehdissä kuitenkin lähes täysin välirauhan ehtojen tultua käsitellyiksi. Ilkassa julkaistiin 3.10. sotilaspastori Hidénin artikkeli, jossa menneisyys tuli jälleen esille, kun kirjoittaja muisteli viimeistä päivää Viipurissa (20.9.1944).

”Kansamme kohtalo näytti kyllä nyt inhimillisesti katsoen hyvin synkältä, niin kuin monta kertaa ennenkin, kuten Ison Vihan raskaina aikoina.”⁴⁹⁷

Tästä eteenpäin käsitykset venäläisistä tulivat esille muissa yhteyksissä. Syksyllä 1944 viholliseen suhtautumisessa lisäksi oli talvisodan tilanteeseen verrattuna merkittävä ero: Neuvostoliitto otettiin vakavasti. Talvisodan viholliskuva oli totuttanut kansalaiset voitonsanomiiin ja vihollisen kurjuuteen.⁴⁹⁸ Syksyllä 1944 kukaan ei pitänyt itänaapurin armeijaa ”savijaloilla seisovana”, kuten talvisodan ajan lehdistö. Neuvostoliitto oli ”mahtava itäinen suurvalta” tai ”mahtava naapurimme”.⁴⁹⁹ Muuten sovinnollisessa Turun Sanomissa käsitykset Neuvostoliitosta elivät pienissä yksityiskohdissa otsikoinneissa.

---

⁴⁹⁵ Ilkka 30.9.1944, sivu 4 Karhuvainion Esa ”Tämän syksyn näkemyksistä”.

⁴⁹⁶ Tutkittavat lehdet 20.9.1944, etusivut.

⁴⁹⁷ Ilkka 3.10.1944, sivu 5 ”Viimeinen ilta korsussa Viipurin luona”.

⁴⁹⁸ Wunsch 2004, s. 288.

⁴⁹⁹ Esim. SS 20.9.1944, pääkirjoitus; TS 20.9.1944, pääkirjoitus ”Raskain ehdoin”.

Puna-armeijasta puhuttiin vyörynä tai hyökynä, mikä viittasi venäläiseen epäyksilölliseen ihmismassaan ja siten kommunismiin.⁵⁰⁰

5.2 Aseveljeyden loppu

Suurhyökkäyksen aikana saadun avun ja Lapin armeijan lisäksi Suomen ulkomaankauppa oli jatkosodan aikana pitkälle riippuvainen Saksasta. Rauhanneuvotteluiden aloittamisen ennakkoehtona Suomen täytyi hyväksyä kohta, jonka mukaan saksalaiset tuli karkottaa maasta. Heillä oli 15.9. asti aikaa poistua itse. Lisäksi Suomen piti julkisesti katkaista välinsä Saksaan. Näin tapahtuikin, joskin Hackzell unohti mainita sen puheessaan 2.9. papereiden mentyä sekaisin. Poistumisajan mennessä umpeen saksalaiset yrittivät vallata Suursaaren siinä kuitenkaan onnistumatta. Myös Porin lentokentälle asetetut aikamiinat alkoivat räjähdellä.⁵⁰¹ Valesotaa käyneiden entisten aseveljien välit rikkoutuivat syyskuun lopussa, kun valvontakomission painostamat suomalaiset ryhtyivät ylittämään sovittuja etenemisaikatauluja. Saksalaiset aloittivat Lapin järjestelmällisen tuhoamisen.⁵⁰²

Oikeiston haikeat jäähyväiset

Esko Salmisen mukaan uudessa tilanteessa vaikeimmassa asemassa olivat sodan aikana perinteellistä saksalaisystävyyttä noudattaneet Uusi Suomi ja maalaisliiton lehdet.⁵⁰³ Kaikkein vaikeimmassa asemassa oli tietenkin Ajan Suunta. Aselevon jälkeen monet lehdet kiittivät haikeudella entistä aseveljeä avusta, jonka katsottiin olleen elintärkeää sekä sotilaallisesti että taloudellisesti. Turun Sanomien mielestä oli ”tarpeetonta palauttaa mieliin, mitä tämän vieraan sotavoiman maassamme olo on meille merkinnyt.”⁵⁰⁴ Helsingin Sanomien Berliinin kirjeenvaihtaja Eero Petäjaniemi puolestaan julkaisi kaksi lämminhenkistä artikkelia Suomen Berliinin-lähetystön poistujaistunneista.⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁰ Esim. TS 23.9.1944, etusivu ”Tallinna valloitettu – Neljä neuvostoarmeijaa etenee Baltian rannikkoa kohti – Venäläinen vyöry jatkuu hellittämättömällä voimalla”; TS 2.11.1944, etusivu ”Puna-armeijan järkkymätön vyöry pustaa pitkin Budapestia kohti jatkuu” ja 3.11.1944, etusivu ”Venäläisten hyökyaalto lähenee Budapestia”. Ks. Luostarinen 1944, sivu 411.

⁵⁰¹ Jussila, Hentilä & Nevakivi 1996, s. 194–195, 198–199.

⁵⁰² Polvinen 1980, s. 127–142.

⁵⁰³ Salminen 1979, s. 90.

⁵⁰⁴ TS 8.9.1944, etusivu ”Poistujat”.

⁵⁰⁵ Ensimmäisessä kuvauksessaan Petäjaniemi kehui saksalaisten viranomaisten poikkeuksellisen suuriin tunteisiin ja mukavaa käyttäytymistä. Hänen mukaansa oli saatu jälleen todistus ”niistä ystävällisistä tunteista, joita saksalaiselta taholta ja etenkin Saksan kansan keskuudessa vilpittömänä Suomelle osoitettiin siitä huolimatta, että suhteet Suomen ja Saksan välillä olivat katkenneetkin”. Kuvatussaan saksalaista reaktiota suomalaisten päätökseen katkaista maiden suhteet Petäjaniemi kiinnitti seuraavana päivänä huomiota sen ”yllättävään laimeuteen”. Reaktio osoitti tavatonta ymmärrystä Suomen päätökselle, mutta saksalaiset valittivat vain, että Suomi oli lähtenyt vaaralliselle tielle. Petäjaniemi totesi, että kadunmiehen

Isänmaallisen Kansanliikkeen Ajan Suunta oli tässä suhteessa lehtien joukossa tapaus erikseen. Sen uutisten painotus oli todella selkeästi saksalaisvoittoinen. Lehti julkaisi vielä elokuun lopussa ja aina aselevon solmimiseen saakka runsaasti saksalaista propaganda-aineistoa. Tämän lisäksi sen uutisaineisto oli pääosin STB:lta ja DNB:lta lähtöisin. Lehti sai myös suoraan saksalaista propaganda-aineistoa. Rauhanneuvottelujen yhteydessä valtio oli varautunut äärioikeiston reaktioihin, mutta Ajan Suunnan toimintaan ei puututtu.⁵⁰⁶ Lehden uutisotsikoiden painotus oli selvästi Saksalle myönteinen vielä pitkälle aselevon solmimisen jälkeen. Uutisotsikoissa saksalaiset tekivät vastahyökkäyksiä ja vetäytyivät taistellen, kun muissa lehdissä kerrottiin samat uutiset siten, että liittoutuneet ovat vallanneet jonkin kaupungin.⁵⁰⁷ Ajan Suunta julkaisi kyllä myös uutiset liittoutuneiden etenemisestä, mutta merkitystä pyrittiin vähättelemään. Tässä vaiheessa sodan kulku puuttui tosin jo peliin. Suursaaren hyökkäyksen päivänä Ajan Suunnan pääkirjoitus esitti ymmärrystä Saksan motiiveille Suursaaren hyökkäyksen yhteydessä. Suursaari olisi sen mukaan ollut tehokas este Venäjän Itämeren laivaston esiinmurtautumiselle Suomenlahden pohjukasta.⁵⁰⁸ Kahden päivän kuluttua pääkirjoitus ”myöntyi” uuteen suuntaan ja esitti Saksan tilanteen suursodassa heikentyneen merkittävästi.⁵⁰⁹ Neuvostoliiton menestykset selitettiin ulkoisilla tekijöillä ja länsiliittoutuneiden sotilaallisella ylivoimalla. Itärintama oli se, mikä vielä kesti, mutta länsiliittoutuneille voitiin jo antaa menestys.

---

reaktio oli myös ymmärtävä. Samassa hän tosin arveli, että jos Saksan virallinen kanta olisi ollut yhtä tuomitseva kuin Italian ja Romanian tapauksissa, olisi se voinut muuttaa asian myös kadunmiehen suhteen. HS 13.9.1944, sivu 4 ”Kotiin Berliinistä” ja 14.9.1944, sivu 4 ”Suomen ja Saksan suhteiden katkeaminen – Saksalainen reaktio ja sen taustaa”.

⁵⁰⁶ Valtiollinen poliisi (Valpo) oli varautunut Saksan-suhteitten katkeamiseen ja laatinut listan tilanteessa kiinni otettavista. Pääministeri Hackzell kiinnitti puolestaan 4.9. puheessaan eduskunnassa huomiota saksalaismielisten mielenilmaisujen estämiseen. Puheesta kävi ilmi, että hallitus pelkäsi lähinnä järjestyshäiriöitä eikä vallankaappausta. Sisäministeri Hillilä oli syyskuun alussa kutsunut IKL:n johdon luokseen lounaalle tarkoituksenaan tiedustella heidän suhtautumistaan uuteen tilaisuuteen. Hillilä huojentui Annalan vakuuttaessa, ettei IKL ollut missään vaiheessa taistellut Saksan puolesta. Annala oli vakuuttanut, että Saksa ei merkitse mitään kun se ei kykene antamaan enää apua. Jokainen kansa ajattelee omaa elämäänsä ja suomalaisten olisi tehtävä samoin. Hillilä totesi tämän jälkeen, että IKL:n johdon kotiarestia oli suunniteltu, mutta nyt hankkeesta luovuttaisiin. Hallitus laittoi IKL:n johtomiehet lopulta useiden kuukausien ajan jatkuneeseen puhelinkuunteluun, mutta mitään raskauttavaa ei liene ilmennyt, koska toimenpiteisiin ei ryhdytty. Uola 1999, s. 17, 21.

⁵⁰⁷ Esim. AS 12.9.1944, etusivu ”Panssarikärkiä Aachenin suuntaan – Saksalaiset vetäytyvät taistellen” ja 14.9.1944, etusivu: ”Siegfried-linja taistelusketoksessa – Saksalaiset vastahyökkäyksessä Moselin itärannalla”.

⁵⁰⁸ AS 16.9.1944, pääkirjoitus ”Syyskuun 15:s”.

⁵⁰⁹ Lehti kirjoitti, että liittoutuneet olivat lännessä saavuttaneet samanlaisen menestyksen kuin Saksa saavutti vuonna 1940 ja seuraavana vuonna idässä. Sisäpuolustuslinjakin oli jo murrettu. Lehti kuitenkin näki, että ”[a]inoa, missä Saksan puolustus on ollut muuttuneissakin olosuhteissa vielä sitkeää, on Neuvostoliiton vastainen itärintama”. Neuvostojoukkojen etenemisen syynä olivat Romanian ja Bulgarian sodasta luopumiset. Muutoin ne olivat kiivaista hyökkäyksistä huolimatta saavuttaneet vain rajoitettuja menestyksiä. Baltiassa saksalaiset olivat kyenneet parantamaan asemiaan, ”kuten jo motiksi muodostuneen Baltian yhdistäminen itärintamaan kertoo”. AS 18.9.1944, pääkirjoitus ”Euroopan sota”.

Välirauhan solmimisen jälkeen, syyskuun 20. päivänä Ajan Suunnan etusivun otsikon *'Maayhteys Latviasta Viroon jälleen pahasti uhattuna – Venäläiset vallanneet Valgan ja Bausken'* näkökulma oli vielä selvästi saksalainen, koska kyse oli tietenkin saksalaisten maayhteydestä. Muutaman päivän kuluttua lehden etusivun otsikko tulkitsi Baltian tapahtumia: *'Saksalaiset luopuvat Pohjois-Virosta – Neuvostojoukot eilen Tallinnassa'*. Toisin sanoen siis neuvostojoukot pääsivät Tallinnaan, koska saksalaisilla oli aikomus luopua alueesta. Muissa lehdissä otsikot eivät pitäneet sisällään tällaista painotusta.⁵¹⁰ Lehdellä oli syksyllä -44 selvästi suuria vaikeuksia määrittellä linjansa. Kuvaavasti Ajan Suunnan viimeiseksi numeroksi jääneessä lokakuun 3. päivän lehdessä oli etusivulla juttu *'Selittämätöntä optimismia Norjassa olevien saksalaisten leirissä – Uusi V-ase tulossa?'*.

"Psykologisen vaiston puute"

Asiat muuttuivat lehdissä 16.9. aamuna, jolloin etusivun otsikot kertoivat esimerkiksi Sosialidemokraatissa: *'Saksalaiset aloittaneet vihollisuudet Suomea vastaan. – Hyökkäsivät Suursaaren, mutta lyötiin perin pohjin'* ja Uudessa Suomessa: *'Saksalaisten yritys Suursaaren valtaamiseksi torjuttu. – Yllättävä mairinnousu, taisteluja saarella. – 700 miestä antautui vangiksi, 10 alusta upotettiin'*. Yllätys luonnehti kaikkien lehtien reaktioita. Sosialidemokraatin pääkirjoituspalstalla kysyttiin, "onko Saksa mielestään sodassa Suomen kanssa vai mitä tällä tarkoitetaan?" Seuraavana päivänä tapahtumat saivat jo suoran tuomion pääkirjoituksessa, joka oli otsikoitu sarkastisesti *"Aseveljien jäähyväiset"*.⁵¹¹ Muut lehdet olivat samoilla linjoilla. Ajan Suunta ja Helsingin Sanomat olivat ainoat, jotka esittivät jonkin syyn saksalaisten hyökkäykselle.⁵¹² Ne pohtivat teon motiiveja. Hufvudstadsbladetin mukaan Suursaaresta tuli saksalaisen "verisen ja kyynisen dementian" näytös sille kauniille toiveelle, jonka pääministeri Hackzell esitti radiopuheessaan 2. syyskuuta.⁵¹³

Sensuuri esti varmuuden vuoksi "Berliinin version" pääsyn lehtiin.⁵¹⁴ Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa, että saksalaisten menettely osoitti jälleen, kuinka huonoja poliitikkoja ja

⁵¹⁰ Esim. US 23.9.1944, etusivu "Tallinna valloitettu".

⁵¹¹ SS 16.9.1944, pääkirjoitus MIKÄ?; SS 17.9.1944, pääkirjoitus "Aseveljien jäähyväiset".

⁵¹² Ajan Suunnan mukaan Suursaari olisi ollut tehokas este Venäjän Itämeren laivaston esiinmurtautumiselle Suomenlahden pohjukasta. AS 16.9.1944, pääkirjoitus "Syyskuun 15:s". Helsingin Sanomat kirjoitti, että "Saksalaisten mielenkiinto Suursaaren omistukseen selittyy heidän pyrkimyksensä hallita Suomenlahtea ja estää Venäjän laivastoa murtautumasta länteen ja Itämerelle. Se, että tämä yritys edellytti sotilaallista toimintaa aikaisempaa taistelutoveria vastaan, ei Saksan johdolle ollut mikään estymä". HS 16.9.1944, pääkirjoitus "Suursaaren taistelut".

⁵¹³ Hbl 16.9.1944, pääkirjoitus "Anfallet på Högländ".

⁵¹⁴ VnTaE: Da 2, ohje 17.9.44 A (Hjelt-Posti).

psykologeja he olivat. Lehtien ”kovin jyrkkä” saksalaisten vastainen kirjoittelu tahtoi mennä valtioneuvoksen ymmärryksen yli kaksi päivää myöhemmin. Hän huomioi erityisesti Hufvudstadsbladetin, Sosialidemokraatin ja Helsingin Sanomien kirjoitukset.⁵¹⁵ Helsingin Sanomien suhtautuminen oli jo sellainen, että saksalaiset ”ovat maamme alueella olleet esittävinään auttajan osaa”. Lehden mukaan oli ”katkeraa kohtalon ivaa, että nyt näitä kyliä ja asumuksia ilkivaltaisesti tuhoavat ne, joita täällä on kohdeltu aseveljinä ja auttajina sekä muka suomalaisen omaisuuden suoelijoina”.⁵¹⁶ Näin asiat esitettiin niin, että saksalaisten todellinen luonto tuli esiin vasta nyt, mutta he olivat koko ajan teeskennelleet. Sanomalehdet tiesivät tässä vaiheessa, etteivät saksalaiset olleet vetäytyneet Pohjois-Suomessa, koska VTL:n päällikkö Matti Valtasaari oli heitä kirjeitse informoinut. Pohjois-Suomea saksalaiset tulisivat pitämään miehittynä alueena. Jälkikirjoituksessa Suursaaresta tiedon saanut Valtasaari totesi lakonisesti: ”Saksalaisten odottamaton maihinnousuyritys Suursaarelle --- saattaa muuttaa jossakin määrin suhteitamme Saksaan.”⁵¹⁷

VTL:ssä oltiin kieli keskellä suuta, kun mietittiin, mitä ilmaisua Saksasta tulisi Suursaaren jälkeen käyttää. Pekkanen oli kirjoittanut artikkeliinsa Suomessa olleen toiveena, ettei avoimia taisteluja aikaisemman ”myötäsotijan” kanssa jouduttaisi käymään, ja korjannut sitten päälle ”asekumppanin”. VTL näki Suursaassa tilaisuuden korostaa puolustusvoimien iskukykyä ja toisaalta Suomen sodan erillisluonnetta.⁵¹⁸ Eräässä artikkelissa korostettiin sitä, että kansainväliset suhteet olivat erilaisia kuin yksilöiden väliset ja että kansakunnan suhtautumisen oli määrädyttävä kylmän harkinnan mukaan. Reaaliset edut voivat vaihdella nopeasti, ja varsinkin pienen täytyi olla joustava. Kahdessa artikkelissa kolmesta korostettiin myös sitä, että Suursaari osoitti virheelliseksi Neuvostoliiton vuonna 1939 Suomen puolueettomuuteen kohdistamat epäluulot.⁵¹⁹ VTL:n piti selvästi ajatella koko ajan kahteen suuntaan: toisaalta oli perusteltava Saksasta irtautumista ja toisaalta välien parantamista Neuvostoliittoon.

---

⁵¹⁵ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1985, s. 30–31.

⁵¹⁶ HS 18.9.1944, pääkirjoitus ”Tihutöitä pohjoisessa”.

⁵¹⁷ VnTiE: Da 19, Matti Valtasaaren luottamuksellinen kirje sanomalehtien päätoimittajille 14.9.1944.

⁵¹⁸ Mielenkiintoisena yksityiskohtana Pekkasen kirjoittaman artikkelin yläreunaan oli kirjattu huomio ”armeijamme taistelutahdosta antaa Suursaaren torjuttu maihinnousuyritys rohkaisevan kuvan”. VnTiE, He 8 N:o 2450 ”Saksalaisten toimenpiteet” (16.9.1944).

⁵¹⁹ VnTiE: He 8, artikkelit N:o 2449 ”Fallet Högländ”; N:o 2450 ”Saksalaisten toimenpiteet”; N:o 2451 ”Saksalaisten hyökkäys Suursaareen” (kaikki 16.9.1944).

Olavi Paavolainen ihmetteli päiväkirjassaan 17.9. sitä, miten mieliala oli muutamassa päivässä ehtinyt kääntyä saksalaisvastaiseksi. Hänen mielestään kyseessä oli ”pikkuporvarillinen tunneajattelu”, eikä poliittinen uudelleen ajattelu.⁵²⁰ Paavolaisen mielipide saa osittain tukea lehtien kirjoittelun tarkemmasta havainnoinnista. Saksalaisvastaisuus näkyi ennen kaikkea närkästyneisyytenä. Maalaisliiton Ilkka, jonka päätoimittajalla Artturi Leinosella oli ilmeisesti saksalaissympatioita⁵²¹, viivytteli syyskuun 19. päivään asti pääkirjoituspalstan tuomiossaan.⁵²² Ajan Suunta oli 18.9. tuomitsevilla kannalla. Oikeistolle tapahtumat olivat ennen kaikkea valitettavia, ja vielä myöhemminkin Turun Sanomat harmitteli tapahtumia: ”Jos entinen kanssataistelijamme olisi oikein punninnut omansa ja meidän --- edut, olisi tästä pahasta pulmasta selviydytty suhteellisen helposti”.⁵²³

Uusi Suomi oli aluksi sovinnollinen. Lehden mielestä ”kukaan Suomessa ei olisi odottanut, että saksalaiset ryhtyvät offensiivisiin toimenpiteisiin Suomen aluetta vastaan”. Asiallinen poistuminen olisi lehden mukaan vastannut molempien maiden etuja. Hyökkäyksen luonne herätti sen mielestä ”hämmästyttä ja tiettyä katkeruutta” maassamme. Tällä lehti viittasi siihen, että samaan aikaan luovutusvaatimuksen kanssa laivasto-osasto aloitti jo hyökkäyksen. Positiivista lehden mielestä oli se, että hyökkäys torjuttiin ”loistavasti”, mikä puolestaan osoitti Suomen puolueettomuuspolitiikkaan kohdistuneiden epäilyjen perusteettomuuden. Tätä VTL oli propagoinutkin. Pääkirjoituksen loppu jätti vielä oven auki: ”Vaikka tapaus jäisikin erilliseksi välikohtaukseksi, ei sen vakavaa luonnetta voida pyyhkiä pois”.⁵²⁴

Kahden päivän kuluttua nimimerkki Timon sävy oli vakavampi. Pakinoitsijan mukaan oli ”tavallisen suomalaisen järjellä ja vaistolla mahdotonta päästä oivallukseen siitä, mitä tuonnottaiset asetoverimme, saksalaiset tarkoittavat eräillä toimillaan”. Timo näki saksalaisten toimissa ”ilkeyttä” ja ”kavaluutta” eikä ymmärtänyt mitä muuta kuin vähäpätöistä hyötyä niistä voisi olla. Tuhopoltot olivat ”vallan mielettömiä”. Pakinoitsija nosti samassa yhteydessä venäläisen ja suomalaisen sotilaan samalle tasolle: ”Suomalainen sotaväki ja myös venäläinen sotaväki ovat siksi tottuneita korpisotaan, jopa talvellakin,

---

⁵²⁰ Paavolainen 1982, s. 571.

⁵²¹ Esim. Kaunismaa 1988, s. 118. Teikarin mukaan Leinosen saksalaissympatiat eivät olisi vaikuttaneet kirjoitteluun. Teikari 1973, s. 349.

⁵²² Ilkka 19.9.1944, pääkirjoitus ”Tihutöitä”.

⁵²³ TS 21.9.1944, pääkirjoitus ”Pahimpia pulmia”.

⁵²⁴ US 16.9.1944, pääkirjoitus ”Suursaari”.

ettei niille voida mitään olennaista haittaa tehdä korpikyliä ja salojen yksinäistaloja polttamalla”. Timon mukaan suomalaiset olivat tavallista hitaampia vihaan, mutta vihastuessaan sitäkin pitkävihaampia.⁵²⁵

Syyskuun 19. päivänä Uuden Suomen toinen pääkirjoitus oli otsikoitu *'Vainovalkeat'*. Kirjoituksessa todettiin, että Pohjois-Suomessa oli viime ajat ”eletty sopuisassa yhteisymmärryksessä saksalaisten kanssa, joista suurvaltasodan vaihtelevissa käännteissä tuli meidän aseveljemme”. Näin aseveljeys asetettiin sattuman kontekstiin tässä perinteistä saksalaisystävällistä linjaa noudattaneessa lehdessä. Entiset aseveljet olivat nyt ”yllättäen kääntyneet vihollisiksemme”. Lehden mukaan suomalaiset eivät olisi odottaneet saksalaisten ryhtyvän tällaisiin vihollistekoihin ”niiden hyvien suhteiden perusteella, jotka aina ovat Suomen ja Saksan välillä vallinneet”. Samassa yhteydessä lehti korosti Suomen taistelun erillisyyttä suurvaltain kamppailusta ja sitä, että taistelu oli ollut puolustautumista. Tämän olivat lehden mukaan ”kaikki läntiset vallat aikoinaan tunnustaneetkin”. Kun Saksa tästä huolimatta oli aloittanut vihollisuudet – ja vielä ”hetkellä jolloin kansallinen kohtalomme on vaakalaudalla” – herätti se ”syvää pettymystä ja katkeruutta”. Lopuksi lehti valitti vielä sitä, ettei Suursaaren tapaus jäänyt yksittäiseksi välikohtaukseksi, kuten oli toivottu.⁵²⁶

Ilkka näki asian Paasikiven tavoin: ”täytyy todella ihmetellä tapahtumista vastuussa olevien saksalaisten heikkoa psykologista vaistoa.” Syynä Suursaaren ja Porin lentokentän aikamiinoiniin lehti näki hävityksen hävityksen vuoksi, joka oli pantava ”yksinomaan alkuvaistoisen raakuuden tiliin”.⁵²⁷ Ilkan linja oli monessa suhteessa sellainen, joksi Artturi Leinosta on kuvailtu: saksalaisystävällinen, mutta suhtautui kriittisesti Hitleriin. Nimimerkki Tompan Tuomo eli Urho Kittilä kirjoitti pakinassaan: ”Ehkäpä natsismi aatteena olisikin voinut tuoda monessa suhteessa pelastusta, mutta aate sinänsä ei merkitse mitään, kaikki riippuu siitä, miten tätä aatetta toteutetaan.” Jatkossa hän kritisoi Mein Kampfia ja esitti toivomuksen, ettei suursodan rauhaa tehtäisi sen edustamien aatteiden perusteella.⁵²⁸ Kansallissosialistisen Saksan tyhmyyttä ja psykologisen ymmärtämyksen puutetta päivitteli myös Sosialidemokraatin *Muste-Maalari* 27. syyskuuta.⁵²⁹ Saksalaisen *'Vapaa Suomi'* -radioaseman kehotuksia ”jatkaa taistelua ryssää

---

⁵²⁵ US 18.9.1944, Timon pakina sivu 3 ”Odoteltaessa”.

⁵²⁶ US 19.9.1944, pääkirjoitus ”Vainovalkeat”.

⁵²⁷ Ilkka 19.9.1944, pääkirjoitus ”Tihutöitä pohjoisessa”.

⁵²⁸ Ilkka 20.9.1944, sivu 3 ”Pilkkeitä”.

⁵²⁹ SS 27.9.1944, *Muste-Maalari* ”Rosvoamista ja tyhmyyttä”.

vastaan” pakinoitsija piti uutena todisteena saksalaisten kyvyttömyydestä tajuta muiden kansojen sielua ja mentaliteettia. Saksalaisten sanomalehtien 100-prosenttisista valheista saattoi päätellä, että natsit olivat valehdelleet koko ajan.⁵³⁰

Uusi vihollinen

Saksasta oli tullut Suomen ”uusi vihollinen”, mitä termiä siitä myös vähitellen ryhdyttiin käyttämään.⁵³¹ Saksalaisiin ryhdyttiin myös liittämään kielteisiä ominaisuuksia. Mitä pitemmälle syksyä menttiin, sitä voimakkaammiksi lehtien tuomitsevat kannat muuttuivat. Tähän vaikuttivat pohjoisesta tulleet tiedot siitä, että saksalaiset ryöstivät omaisuutta ja ottivat panttivankeja. Sosialidemokraatissa saksalaisten lisäksi satikutia saivat heidän suomalaiset kannattajansakin: ”Varmaan monet niistäkin, jotka koko meidän sotamme ajan ovat keränneet kaikki ylistyssanansa hitleriläisen komennon puolesta, näinä päivinä tuntevat syvää pettymystä. Ne, jotka eivät ole joutuneet tähän lumoukseen, sensijaan eivät voi olla valittamatta siitä, että tällaisella saksalaisen sodanjohdon järjettömyydellä vaikeutetaan vastaistenkin suhteiden aikaansaamista Saksan kansaan sielläkin, missä tähän asti ei sitä vastaan ole tunnettu vihaa.”⁵³² Myös Helsingin Sanomissa ja Ilkassa päiviteltiin ”lumouksen” valtaan joutuneita.⁵³³

Välirauhan solmiminen vaikutti välittömästi myös suhtautumiseen Saksaan. Syyskuun 19. päivänä VTL:n laittoi asialle päämaja, joka kielsi ”kaikki sellaiset kirjoitukset, joissa kuvataan tai käsitellään saksalais-suomalaista sotilaallista yhteistoimintaa, aseveljeyttä, suomalaista SS-pataljoonaa, suomalaisten saamaa ase- ym. apua, taistelutoimintaa ym.” Kielto koski myös valokuvia. Tämän lisäksi kuvat Porista, Suursaaresta ja Pohjois-Suomesta kiellettiin täysin.⁵³⁴ Päämajasta 23.9. saapuneessa kuvatarkastuksen ohjeessa ohjattiin myös Saksaa koskevaa kirjoittelua.⁵³⁵ Ohje pyrki varmistamaan, ettei suomalaisia upseereita esitettäisi saksalaisin kunniamerkein varustettuina. Saksan antamasta aseavusta

---

⁵³⁰ Tämä oli muuten ainoa lehdistä löytynyt ilmauksen ’ryssä’ käyttö. SS 30.9.1944, Muste-Maalari ”Taas korpeen!”.

⁵³¹ Esim. Svento Sosialidemokraatissa 17.9.1944, sivu 5: Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Katastrofin pelko”.

⁵³² SS 18.9.1944, pääkirjoitus ”Ratkaisua odoteltaessa”.

⁵³³ HS 20.10.1944, sivu 3 ”On koetettava vain pysytellä kannoilla”; Ilkassa Tompan Tuomo kirjoitti: ”--- Suursaaren maihinnousuyritys, Porin aikapommit --- ja muut entisten aseveljiemme suorittamat yllätykselliset teot ovat aiheuttaneet määrättyissä suomalaisissa piireissä tuskallisen poliittisen heräämisen. Vuodesta toiseen nämä piirit ovat uskoneet siihen, mitä ovat toivoneet. He ovat toivoneet, että natsismi pelastaisi Euroopan... ---”. Ilkka 20.9.1944, sivu 3 ”Pilkkeitä”.

⁵³⁴ VnTaE: Da 2, ohjeet 19.9.44 A (Patoharju) ja 19.9.44 C (Patoharju-Posti).

⁵³⁵ Muuten ohjeet liittyivät tiedustelun tarpeisiin, kuten salassapitoon, mutta myös asevoimien moraalien valvontaan. Ei saanut esimerkiksi julkaista kuvia, joissa esiintyisi epäsotilaallista käytöstä.

ei saanut myöskään julkaista kuvia. Perusteellisen 23-kohtaisen ohjeistuksen 6. kohta määräsi, ettei viholliselta taistelussa tai sotatoimien yhteydessä otetusta sotasaaliista saanut julkaista kuvia. Ohjeen 21. kohta määräsi, ettei kuvateksteistä saanut käydä ilmi ”mitään vastustajaa ärsyttävää tai loukkaavaa eikä myöskään tarkoituksellista oman kiitoksemme ja kunniamme tai kärsimämme vääryyden paisuttelua”.⁵³⁶ Tässä kohdin on epäselvää, kehen ohjeet itse asiassa viittasivat. Saksalaisia vastaan oli taisteltu Suursaarella, mutta kuka oli vastustaja, kuka vihollinen? Oliko kärsitty vääryys jatkosota vai Suursaari? Ilmeisesti vihollinen viittasi tässä vaiheessa Saksaan ja vastustaja entiseen viholliseen Neuvostoliittoon.

Välirauhan jälkeen Sosialidemokraatti ihmetteli, kuinka jotkut saattoivat ”hiukan naivisti” uskoa, että saksalaiset joukot vapaaehtoisesti poistuisivat maasta. Tällainen ajattelu oli lehden mielestä perustunut yhtä naiviin uskoon, että saksalaiset aikoinaan olisivat tulleet tänne ”meidän sinisten silmiemme takia”, epätsekkäässä tarkoituksessa. Hackzell oli lehden mielestä ilmaissut osuvammin saksalaisten motiiveja 2. syyskuuta esittäessään, että he olivat tulleet saavuttamaan alueella herruuden ja etteivät he juuri koskaan tapaa luopua vapaaehtoisesti mistään, minkä ovat saaneet haltuunsa.⁵³⁷ Neuvostoliittoa koskevassa viholliskuvassa oli keskeistä venäläisen rodun näkeminen alempiarvoisena. Tämä viholliskuva ei ollut Sosialidemokraatille ominainen: lehti arvosteli Neuvostoliiton poliittista järjestelmää. Saksalaisten muututtua suomalaisten vihollisiksi kohdistui lehtien arvostelu aluksi Kolmannen valtakunnan johtoon ja armeijaan. Myöhemmin myös koko natsijärjestelmä kyseenalaistettiin. Kriitikistä tuli myös sisäpoliittista, kun sodan jälkipyykkiä ryhdyttiin käymään. Monille oli tärkeää todistella jälkiviisaasti: ”mitäs minä sanoin”. Sosialidemokraatti oli selvästi kriittisin ja kirjoitti aiheesta eniten.

Välirauhansopimuksen nojalla tehtyjen lakkauttamispäätösten kommentointi oli kiellettyä.⁵³⁸ Tämän vuoksi Ajan Suunta ei voinut 25. syyskuuta tehdä muuta kuin julkaista etusivullaan uutisen IKL:n lakkauttamisesta.⁵³⁹ Sosialidemokraatin Muste-Maalari ivasi 26.9. ”kansallissosialismin nimeä kantaneita kuppikuntia”, joiden oppi oli hänen mielestään ollut ”vierasta soopaa” suomalaisten demokraattiselle olemukselle.⁵⁴⁰ Hän

---

⁵³⁶ VnTaE: Da 2, ohje 23.9.44 A (Päämajan tiedustelujaosto).

⁵³⁷ SS 24.9.1944, pääkirjoitus ”Saksalaiset Pohjois-Suomessa”.

⁵³⁸ VnTaE: Da 2, ohje 25.9.44 A.

⁵³⁹ AS 25.9.1944, etusivu ”Isänmaallinen Kansanliike lakkautettu – Valtioneuvoston määräys perustuu välirauhansopimuksen 21. artiklaan”.

⁵⁴⁰ Pakinoitsija siis kommentoi järjestöjä, ei niiden lakkauttamista.

korosti, että sosiaalidemokraatit olivat toisaalta vastustaneet vaatimuksia näiden yhdistysten lakkauttamiseksi sodan aikana. Pakinoitsija esittikin retorisen kysymyksen: ”onko demokratian periaatteiden mukaista sallia demokratialle oikeus puolustaa itseään ja olemassaoloaan diktatuuria vastaan demokratiaa supistamallakin, vai onko vain diktatuuriin pyrkiville annettava yksinoikeus käyttää kaikkia keinoja, siis demokraattisia vapauksiakin, demokratian kukistamiseksi ja diktatuurin pystyttämiseksi?” Kysymys oli Muste-Maalarin mielestä kuitenkin vain teoreettinen, koska välirauhansopimus määräisi käytännön. Todennäköisesti kommunismille piikiksi tarkoitettu heitto johti toteamukseen, että suomalaiset olivat peruskatsomukseltaan niin demokraattisia, etteivät he siitä koskaan ”vapaaehtoisesti” tulisi luopumaan.⁵⁴¹

Lokakuun 4. päivänä VTL:n Waltarin nimimerkki Justuksen kirjoitus on esimerkki sotapropagandan tasapainoilusta pelon ja luottamuksen välillä: tässä tapauksessa pelon oli motivoitava sodankäynti Lapissa. Nimimerkki kirjoitti, että sen kaltaiset uutisotsikot kuin *'Pudasjärvi vallattu', 'Yli 100 kemiläistä saksalaisten panttivankeina'* todistivat, ettei mikään seutu [harvennus T. A.] ollut turvassa siksi, että se olisi syrjässä ja etäällä uhanalaisiksi koetuilta rajoilta. Pohjois-Suomen sota oli tarpeen sen vuoksi, että suomalaiset saisivat rauhan ja jotta armas isänmaa saataisiin pidettyä ”edes pahoin kahlittuna” itsellä. Oli ollut syytä toivoa, että saksalaiset olisivat vetäytyneet sovinnolla. Toisin kävi, ja nyt oli nostettava ase uutta vastustajaa, äskeitä aseveljeä ja auttajaa vastaan. Alun perin ’aseveljen’ tilalla oli ollut ’ystävä’. Artikkelin oli siis vielä varsin sovinnollinen, vaikka pitikin panttivankien ottamista barbaarisena. Justus vain ihmetteli, mihin Saksan sodanjohto pyrki menettelyllään.⁵⁴²

Lokakuun 19. päivänä propagandalähete oli sitä mieltä, että ”vanha kulttuurikansa” oli ”joutunut alhaisimpien inhimillisten vaistojen varaan”. Rovaniemen tuhoamisen saattoi tekstin mukaan tehdä vain armeija, ”jolta inhimillinen järki on soennut ja silloin kun pelkkä kostonhalu määrittää toimintaa”. Samoihin aikoihin lähetettiin myös neljä muuta – asiallisempaa – artikkelia Lapin sodasta. Kaikissa korostettiin, että sota ei olisi ohi kädenkäänteessä ja että velvollisuus olisi täytettävä. Justus pohdiskeli mahdollisuutta, että saksalaisten karkottaminen olisi jouduttu aloittamaan Helsingistä ”täydessä voimassaan olevaa ja fanaattisen voitonuskon elähdyttämää vihollista vastaan”. Tekstistä oli yllvedetty – lukijan tehtäväksi jätetty – johtopäätös: ”On paljon mahdollista, että olemme viime

⁵⁴¹ SS 26.9.1944 Muste-Maalari ”Demokratiasta ja diktatuurista”.

⁵⁴² VnTiE: He 8, N:o 2467 ”Totta puhuen” (4.10.1944).

aikojen politiikallamme välttäneet Unkarin kohtalon”.⁵⁴³ VTL:n rooli hallituksen alaisena laitoksena käy tästä viestistä selvästi ilmi: tarkoitus oli oikeuttaa sodanaikaisten hallitusten politiikkaa. Justus tosin ovelasti kirjoitti, että miksi pohtia niitä vaaroja, joiden ylitse olemme päässeet, kun nykyhetkessä oli yllin kyllin huolta ja tehtävää. Artikkelin oli tarkoitettu hillitsemään sodan jälkipyykkiä, kun kansalaiset piti saada työn pariin.⁵⁴⁴

Lehdet menivät VTL:n propagandaa pidemmälle. Viholliskuville tyypilliset stereotyyppiset käsitykset tulivat esille Sosialidemokraatissa. Henrikki pohti, miten mahtaisi käydä saksalaisten ulkomailta ottamien velkapaperien, kun ”Euroopan linnoituksen” aika alkoi käydä vähiin. Hän arveli, että vekseli taitaisi jäädä lunastamatta. Saksalainen oli aina ollut ”veikeä kaupantekijä”, mitä mainetta ”natsifyyrierien monileimaisilla valtakirjoilla varustetut ’hankkijat’” eivät suinkaan olleet saattaneet pilalle. Henrikin mieleen juolahti vanha tarina Schillerin tuotannosta. Runoilija kirjoitti esimerkiksi sveitsiläisille upean *Wilhelm Tellin*, espanjalaisille *Don Carlosin* ja ranskalaisille *Orleansin neitsyen*, mutta saksalaille kirjoitettu näytelmä oli ”oikein pukeva”, eli *Rosvot*.⁵⁴⁵ Reinhold Sventon mielestä saksalaisten ”ystävyyden” ilmeni ”nyt ’uudella rintamalla’ aitosaksalaisella tavalla”.⁵⁴⁶ Näin omaisuuden hävittäminen ja tuhoaminen oli asetettu saksalaisten luonnollisiksi ominaisuuksiksi.

Sosialidemokraatti teki myös revisiota vuoden 1941 aseveljeydestä ja bolshevismmin vastaisesta taistelusta. Se kirjoitti, että moni maa yllättyi kuultuaan olevansa niiden maiden joukossa, jotka muka vapaaehtoisesti olivat liittyneet Hitlerin pyhään sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Lehden mukaan ”Uusi Eurooppa” olisi ollut järjestelmä, jossa Saksan kansa oli ”herrankansa”, toisten ollessa ”orjakansoja”. Kansallissosialistisen järjestelmän jäljet olivat kauhistuttavat.⁵⁴⁷ Myös toiset rauhanoppositiolehdet arvostelivat järjestelmää. Panttivankien ottaminen pohjoisessa herätti erityistä pahennusta. Hufvudstadsbladet painotti sitä, että oli ensimmäinen kerta itsenäisen (vapaan) Suomen historiassa, kun ulkomainen sotilasmahti oli ottanut Suomen kansalaisia panttivangiksi. Tekoa lehti piti primitiivisen metodin käyttöönottona, joka kertoi paljon saksalaisten

---

⁵⁴³ Unkarin tilanteen lehdet uutisoivat olevan sekasortoinen. Esim. TS 3.11.1944, etusivu ”Taistelu Unkarista riehuu kolmella rintamalla”;

⁵⁴⁴ VnTiE: He 8, N:o 2484 ”Rovaniemi” (19.10.1944); N:o 2481 ”Totta puhuen” (18.10.1944); N:o 2482 ”Lapin sota” (18.10.44); N:o 2482b ”Kriget i Lappland” (19.10.1944); N:o 2483b ”Napapiiri saavutettu” (18.10.1944).

⁵⁴⁵ SS 18.10.1944, sivu 3 ”Niin oli silloin”.

⁵⁴⁶ SS 3.10.1944, sivu 4 Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Ensimmäiset askeleet ovat aina vaikeat.”

⁵⁴⁷ SS 25.10.1944, pääkirjoitus ”Linnoitus murenee”.

sotamoraalista ja siitä yksipuolisesta informaatiosta, jota he sotavuosina olivat saaneet. Lehti muistutti, että kansalaisvapauksien talleaminen jalkojen alle oli saksalaisen systeemin sisäänrakennettu piirre.⁵⁴⁸

Ilkan mielestä panttivankien ottaminen ei sopinut suomalaisten pohjoismaiseen oikeuskäsitykseen. Jos panttivankien henkeen vielä kajottaisiin, olisi kajoaminen perikatoon tuomitun, kaikkea oikeuskäsitystä hylkivän ilkevyyden yritystä aiheuttaa silmittömässä hävitysvimmassa toisille niin paljon vahinkoa kuin suinkin. Ihmisinä itseään pitävät eivät edes toivonsa menetettyään lankeaisi sellaisiin julmuuksiin. Lehti huomautti myös suomalaista omakuvaa esitellen, että ”suomalaisissa, jos kenessä, epäoikeudenmukaisuus ja väkivaltainen raakuus lisäävät päättäväisyyttä toimia omaksutun kannan mukaisesti”.⁵⁴⁹

Saksan järjestelmän teot ryhtyivät saamaan uutisoinnissa huomiota. Helsingin Sanomat oli 16. päivänä lokakuuta julkaissut pääkirjoitussivullaan Arvo Äären laajan artikkelin *'Miksi Saksan kansaa vihataan: Neljän vuoden sortoaika kahdessa pohjoismaassa'*.⁵⁵⁰ Toinen kirjeenvaihtaja Eero Petäjäniemi kirjoitti 21. lokakuuta Saksan uudesta armeijasta *Volksturmista* ”natsipuolueen uusimpana otteena kansanmassoihin”.⁵⁵¹ Kirjailija Olavi Paavolainen kiinnitti lokakuun lopussa erityistä huomiota siihen, että sodan aikana saksalaisystävällisessä Uudessa Suomessa julkaistiin kirjoitus saksalaisten Oswiecemin (Auschwitzin) keskitysleirillä suorittamista surmaamisista. Samalla sivulla – joka tosin oli päivän numeron loppuosassa – lehti julkaisi vielä uutisen, joka kertoi Gestapon hirmuteosta Amsterdamista: 29 hollantilaista oli teloitettu kadulla.⁵⁵² Toisaalta Ilkka kirjoitti vielä 26.10. Balkanin tilanteesta varsin saksalaisesta (toimijoita olivat saksalaiset) ja neutraalista näkökulmasta.⁵⁵³

---

⁵⁴⁸ Hbl 5.10.1944, pääkirjoitus ”Gisslan – i Finland”

⁵⁴⁹ Ilkka 8.10.1944, pääkirjoitus ”Vieras ’oikeusperiaate’”.

⁵⁵⁰ Artikkelin mukaan voitiin eurooppalaisen tragedian lisäksi puhua myös pohjoismaisesta tragediasta, jossa yksi Euroopan suuria sivistyskansoja (Saksa) yritti pakottaa Pohjoismaiden kansat omaksumaan heille olemukseltaan ja aatesisällöltään täysin vieraan poliittisen katsantotavan. HS 16.10.1944, sivu 3.

⁵⁵¹ HS 21.10.1944, sivu 3 ”Saksan uusi armeija Volksturm – Natsipuolueen uusin ote kansanmassoihin”.

⁵⁵² Oswiecemin kaasukammioista oli uutisen mukaan tuotu yhteensä 12 400 uhria. US 29.10.1944, sivu 16 ”Tuhansia ihmisiä surmattu keskitysleirin kaasukammioissa”, ”29 hollantilaista teloitettu kadulla Amsterdamissa – Gestapon hirmuteko”. Paavolainen 1982, s. 587. Uusi Suomi kirjoitti pääkirjoituksessaan Unkarin tilanteesta, että siellä oli maaliskuun 19. päivän (1944) vallankaappauksen jälkeen harjoitettu ”Gestapon ja SS-joukkojen pistimien turvin harjoitettu väkivaltapolitiikka mielivaltaisine vangitsemisineen ja juutalaisvainoineen” olivat muuttaneet unkarilaiset Saksan vihollisiksi pientä vähemmistöä lukuun ottamatta. US 18.10.1944, pääkirjoitus ”Unkarin tragedia”.

⁵⁵³ Ilkka 26.10.1944, pääkirjoitus ”Balkan”.

Helsingin Sanomien Eeron mielestä tulisi vielä aika, jolloin natsien ”ystävyyden” todellinen luonne selviäisi niillekin, jotka edelleen yrittivät itselleen ja muille selittää kaikki parhain päin vihollisen hyväksi. Ei olisi kuitenkaan reilua ryhtyä kivittämään niitä kansalaisia, jotka puusta pudonneena ihmettelivät saksalaisten tekoja. Heidän kummastelunsa ei ollut lainkaan outoa, jos oli kaikissa vaiheissa ottanut täydestä sen, mitä suurimmassa osassa virallisesti valvottua sanomalehdistöä oli sanottu.⁵⁵⁴ Ymmärrystä saivat siis kansalaiset, mutta ei sensuuri. Lokakuun 25. päivänä Helsingin Sanomat piti Saksaa jo Neuvostoliiton ja Suomen ”yhteisenä vihollisena”. Sodan aikanaahan yhteinen vihollinen oli ollut Neuvostoliitto. Uusia yhteistyön muotoja näytti avautuvan. Norjan ja Pohjois-Suomen sotatoimista kirjoittaessaan Helsingin Sanomat katsoi tilanteen riippuvan siitä, missä määrin suomalaisten ja venäläisten sotatoimet voitaisiin rinnastaa.⁵⁵⁵

Jos mietitään, missä määrin saksalaisten käyttäytyminen vaikutti lehdissä Neuvostoliittoon suhtautumiseen, ollaan arvailun vaarallisella joskin hedelmällisellä alueella. Vaikka saksalaiset muuttuivat vihollisiksi, ei Neuvostoliitolle myötämielistä propagandaa lehdissä aluksi juuri esitetty. Tähän olisi ollut tilaisuus esimerkiksi Suursaaren valtausyriksen yhteydessä, jolloin neuvostokoneet pommittivat saksalaisia. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Suomi taisteli äskeistä aseveljeään vastaan ”perivihollisen” kanssa samalla puolella, vain kaksi viikkoa aselevon solmimisen jälkeen.⁵⁵⁶ Muutamat lehdet – Suomen Sosialidemokraatti ja Hufvudstadsbladet – uutisoivat asian, mutta oikeistolehdistä sitä ei mainittu.⁵⁵⁷ Missään pääkirjoituksessa aihetta ei käsitelty. Lehdethän olisivat voineet kirjoittaa ”uudesta yhteistyöstä” ynnä muusta vastaavasta. Neuvostoliitto-kuvaa ei kovin innokkaasti oltu muuttamassa vielä tässä vaiheessa, mutta myöhemmin Saksasta voitiin jo puhua ”yhteisenä vihollisena”.

6 Viholliskuvan purkajat

6.1 VTL: ”Realiteettien saneleman suhtautumisen pohjalle”

Kuten Kulha on todennut, on jatkosodan viimeisen kauden virallisessa tiedotustoiminnassa keskeisimpänä piirteenä havaittavissa äänenpainojen muuttuminen vihollisen vastaisesta

---

⁵⁵⁴ HS 20.10.1944, sivu 3 ”On koettava vain pysytellä kannoilla”.

⁵⁵⁵ HS 25.10.1944, pääkirjoitus ”Pohjois-Norja”.

⁵⁵⁶ Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa: ”Suursaarella venäläiset lentokoneilla pommittivat saksalaisia joukkoja, jotka olivat nousseet maihin. Siis: me taistelimme yhdessä venäläisten kanssa.” J. K. Paasikiven päiväkirjat 1985, s. 30.

⁵⁵⁷ SS 16.9.1944, etusivu ”Venäläiset autoivat lentopommituksilla”; Hbl 16.9.1944, etusivu ”Ryskt flyg deltog i striden”.

neutraaliksi ja lopulta voittajalle myönteiseksi, mikä kaikkein selvimmin enteili uuden kauden alkamista.⁵⁵⁸ Valtion Tiedotuslaitoksen varsinaista yritystä entisen Neuvostoliittokuvan kumoamiseksi merkitsivät 27. syyskuuta tuotantotoimistosta lähteneet artikkelit.⁵⁵⁹ Artikkelissa *'Henkinen asennoitumisemme Neuvostoliittoon'* kirjoitettiin välirauhansopimuksen asettaneen Suomen asemaan, jonka ”säilymisen edellytyksenä on pysyväisten ja – mikäli mahdollista – todella ystävällisten suhteiden rakentaminen Neuvostoliittoon”. Tekstin mukaan tämä saattaisi maan sivistyneistön ja ylipäänsä jokaisen vastuunsa tuntevan suomalaisen lukuisien uusien, myös henkistä laatua olevien probleemien eteen. Se merkitsisi ”laajasuuntaista ja syvälekkäystä henkisen asennoitumisen muutosta, joka monelle kerran omaksumiinsa mielipiteisiin itsepintaisesti pitäytyvälle henkilölle voi tuottaa voittamattomalta näyttäviä vaikeuksia.” Nämä ongelmat liittyivät epäilemättä kielteisen suhtautumisen muuttamisen vaikeuteen. Tekstin mukaan oli toisaalta itsestään selvää, ettei eilispäivän vihollisesta kädenkäänteessä voinut tulla tämän päivän ystävää. Sotaan liittyvä vihan psykoosi sekä tappion uhman ja katkeruuden psykoosi vaikeuttaisivat tätä muutosta. Tällaisesta tunneasennoitumisesta oli tekstin mukaan kuitenkin päästävä vapautumaan ”realiteettien saneleman suhtautumisen pohjalle”.⁵⁶⁰

Edelleen saman artikkelin mukaan suuri puute oli ollut, ettei suomalaisilla ollut ”todellisuuspohjaista käsitystä Neuvostoliitosta ja että tämä aukko vei meidät Neuvostoliiton ja sen sekä aineellisten että henkisten voimavarojen aliarvioimiseen”. Oli avoimesti myönnettävä, että melkein kaikki, mitä suomalaiset Neuvostoliitosta tiesivät, oli propagandan värittämää toisen käden tietoa. Artikkelin näki ongelmana sen, että Suomessa oli julkaistu huomattava määrä Neuvostoliittoa käsittelevää kirjallisuutta, josta valtaosa oli ollut Neuvostoliitolle tarkoituspäisesti kielteistä. Myös sokeasti ihannoivat painotuotteet olivat tehneet ”luotaantyöntävän vaikutuksen ajattelevaan lukijaan”. Tämä oli määrännyt suomalaisten suhtautumista, mutta ”olisi härkämäistä väittää, ettei meillä olisi mitään oppimista esimerkiksi Neuvostoliiton tieteellisen tutkimuksen ja taiteellisen luomistyön saavutuksista”. Puolustukseksi suomalaisille artikkeli esitti olevan ilmeistä, että myös neuvostoliittolaisissa käsityksissä suomalaisten kansallisesta erikoislaadusta ja yhteiskunnallisista saavutuksista olisi oikaisemisen varaa. Artikkelin mielestä muuallakaan

---

⁵⁵⁸ Kulha 1972, s. 171.

⁵⁵⁹ Ks. myös Kulha 1972, s. 170. ”Syys-lokakuun vaihteessa tuotantotoimisto lähetti ensimmäiset artikkelit, jotka jo otsikossaan kielivät uudesta asennoitumisesta”.

⁵⁶⁰ VnTiE: He 8, N:o 2462 ”Henkinen asennoitumisemme Neuvostoliittoon” (27.9.1944).

ei tiedetty paremmin, vaan Neuvostoliitto oli ollut ”hämärän peitossa ollut maa”. Suomen suhtautumista olivat määränneet ”olosuhteiden pakosta” historialliset tekijät. Suursota nähtiin tässä suhteessa jättiläismäisenä vedenjakajana. Isänmaallisuutta ei artikkelin mukaan osoitettu takertumalla ennakkoluuloihin, vaan vakaalla rehellisellä pyrkimyksellä ”uuden henkisen suhtautumisen rakentamiseen siinä mitassa kuin siihen ilmenee edellytyksiä.”⁵⁶¹

Vaikka artikkeli esitti merkittäviä varauksia uuden suhtautumisen perustalle, oli sen sävy kuitenkin rakentava. Viimeisen virkkeen edellytyksillä ilmeisesti tarkoitettiin Neuvostoliiton toimia. Huomattavaa kuitenkin on, että suomalaisten yksi virhe oli ollut ”Neuvostoliiton ja sen aineellisten ja henkisten voimavarojen aliarvioiminen”. Tämä viittasi siihen, että jatkosota Neuvostoliittoa vastaan oli ollut virhe, mutta syynä tähän oli vihollisen aliarvioiminen eikä varsinaisesti sodan käyminen. Voitto olisi oikeuttanut kaiken. Maiden välinen sota selitti artikkelin mukaan suuren osan suomalaisten vääristä tiedoista. Artikkelissa ei puututtu sodan syihin. Väite siitä, että ”historialliset tekijät ovat olosuhteiden pakosta olleet määräämässä suhtautumistamme” viittasi siihen, että suomalaiset olivat vain pelinappuloita suurvaltojen välisessä sodassa. Syyllisen etsiminen epämääräisistä historiallisista tekijöistä pyrki myös lieventämään arvostelua johtajia kohtaan. Artikkelissa puhuttiinkin nimenomaisesti kaikkien suomalaisten vääristä käsityksistä, eikä johdon päätöksistä. Kollektiivinen me-tyyppinen esitys kutsui lukijaa tutkimaan itseään. Lopuksi vedottiin isänmaan etuun asioiden parantamiseksi.

Artikkelissa *'Toistensa tunteminen naapurisuhteiden edellytyksenä'* esiteltiin jo myös käytännön toimenpiteitä suhteiden parantamiseksi. Artikkelin ehdotti kulttuurinvaihtoa, joka tapahtuisi parhaiten kirjallisuuden, taiteen, musiikin, elokuvien välityksellä.⁵⁶² Myös kielentuntemus oli tärkeää ja venäjän kielen taidon lisäämiseen kehoitettiin. Lopullisen rauhan tultua solmituksi avautuisi tekstin mukaan tilaisuuksia kanssakäymisen lisäämiseksi myös henkilökohtaisella kanssakäymisellä, kuten taiteilijoiden ja tiedemiesten vierailuilla. Lomamatkat, urheilukilpailut ja kansalaisjärjestöt esitettiin myös keinoina. Sota oli paljastanut suomalaisille omien tietojen hataruuden ja sen, että ”me ennen kaikkea aliarvioimme sen [Neuvostoliiton] sisäisen voiman”. Myös Neuvostoliitossa vallitsi tosin kirjoituksen mukaan harhakäsityksiä. Sota ei ollut helpottanut ennakkoluulojen poistamista, mutta oli tehnyt sen ”välttämättömäksi”. Luottamusta suhteiden pohjana

---

⁵⁶¹ VnTiE: He 8, N:o 2462 ”Henkinen asennoitumisemme Neuvostoliittoon” (27.9.1944).

⁵⁶² Katso tästä lisää osiossa Neuvostouutisia.

korostettiin, mutta lopuksi huomautettiin, että ”tehtävä on vaikea ja mielet ovat tuskin yleisesti vielä kypsyneetkään siihen, mutta siitä huolimatta meidän on nyt käytävä rohkeasti siihen käsiksi”.⁵⁶³ Artikkelit olivat siinä mielessä uhkaava, että se esitti suhteiden parantamisen eräänlaisena pakkona. Viite siihen, että sota oli tehnyt ennakkoluulojen poistamisen välttämättömäksi, osoitti sodan lopputulokseen, eli häviöön ja raskaaseen rauhaan. Myös tässä artikkelissa esitettiin suomalaisten suurimmaksi virheeksi Neuvostoliiton voiman aliarvioiminen.

Nämä VTL:n artikkelit eivät saaneet välitöntä heijastusta tutkittujen lehtien sivuilla. Sosialidemokraatissa Reinhold Svento oli aloittanut uuden suunnan ajamisen jo aiemmin. Samansuuntaisia ajatuksia lehdet olivat esittäneet aiempina päivinä, mutta nämä tekstit eivät vaikuttaneet. Lehtien pääkirjoitukset olivat siirtyneet käsittelemään taloutta ja sotaväen kotiuttamista. Ehkä VTL:n linja oli tässä vaiheessa liiaksi venäläisystävällinen. Lokakuun 5. päivänä ruotsinkielisiä lehtiä muistutettiin propagandalähetteenä vielä siitä, että Neuvostoliiton hegemonia Euroopan mantereella – tai ainakin sen itäisissä osissa – tulisi olemaan ennennäkemättömän suuri. Suomen ulkopoliittikan täytyisi perustua tähän tosiasiaan. Samassa yhteydessä pyrittiin myös madaltamaan kansalaisten elintasotoiveita.⁵⁶⁴ Sosialidemokraatti julkaisi lokakuun 7. päivänä *’Toistensa tunteminen naapurisuhteiden edellytyksenä’* –artikkelin pääkirjoituksenaan.⁵⁶⁵ Muut lehdet eivät suoraan artikkeleita julkaisseet.

VTL:n ”venäläisystävällisyyden raja” tuli vastaan Helsingin kuljetustyöläisten sosiaalidemokraattisen yhdistyksen kokouksen uutisoinnissa. Sensuuri poisti STT:n uutisesta kohdat, joissa esitettiin, 1) että Neuvostoliiton armeijan saavutukset olivat tehneet mahdolliseksi [poliittisten] vankien vapautuksen ja 2) että suojeleuskuntajärjestön lakkautus oli tarpeellinen.⁵⁶⁶ Näin pitkälle ei haluttu mennä. Suojeleuskuntien lakkauttamisen ollessa jo selviö sensuuri ei enää puuttunut Sosialidemokraatin kirjoituksiin, joissa arvosteltiin järjestöä ja pidettiin sen lakkauttamista tarpeellisena.⁵⁶⁷

Heinä- ja elokuussa 1944 tuotantotoimistossa oli laadittu yhteensä 80 artikkelia. Syyskuussa laadittiin 43 artikkelia. Tahti pysyi siis suurin piirtein samana. Lokakuussa

---

⁵⁶³ VnTiE: He 8, N:o 2463 ”Toistensa tunteminen naapuruussuhteitten edellytyksenä” (27.9.1944).

⁵⁶⁴ VnTiE: He 8, N:o 2468 ”En jättelik anpassningsuppgift” (5.10.1944).

⁵⁶⁵ SS 7.10.1944, pääkirjoitus ”Toistensa tunteminen naapurisuhteiden edellytyksenä”.

⁵⁶⁶ VnTaE: Da 2, ohje 5.10.44 E (Tuuri).

⁵⁶⁷ SS 1.11.1944, sivu 2 Muste-Maalari ”Uusissa olosuhteissa”; 4.11.1944, pääkirjoitus ”Suojeleuskuntain lakkauttaminen”.

artikkeleja tuotettiin enää 32 kappaletta. Lokakuussa aiheet käsittelivät Lapin sotaa, valtiontalouden näköaloja, siirtoväen asemaa, uusia eduskuntavaaleja, sotilaitten kotiuttamista ja muuttoliikettä kaupunkeihin. Määrällisesti eniten kirjoitettiin Lapin sodasta (9 artikkelia) ja taloudellisista näkymistä (14 artikkelia). Lapin sodasta kertovien artikkelien oli tarkoitus motivoida kansalaisia käsittämään, että sota oli oleellinen osa välirauhanehtojen täyttämistä. Lehtien käsitys asiasta oli sama. Talouden tilanteesta pyrittiin informoimaan ja kehottamaan säästäväisyyteen sekä laskemaan ihmisten odotuksia elintasosta. Tarvittiin yhteishenkeä ja vielä entistä ahkerampaa työntekoa. Myös tässä lehdet – Sosialidemokraattia lukuun ottamatta – olivat samalla linjalla VTL:n kanssa. Sosialidemokraatti yhtyi SAK:n vaatimukseen palkankorotuksesta ja ryhtyi vaatimaan sosiaalipoliittisia uudistuksia. Muut lehdet pyrkivät jarruttamaan uudistuspainetta. Sosialisointi nousi keskustelunaiheeksi. Sosialidemokraatin mielestä aika oli sopiva sosialisoinnin aloittamiseksi, mitä Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi vastustivat.⁵⁶⁸

Valtiovallan vaikutusyrityksistä voidaan muodostaa jonkinlainen kuva paitsi sensuurin myös VTL:n kotimaanosaston artikkelien leviämisen perusteella. Tiedotuselinten levikkitarkkailuraportin perusteella vuoden 1944 ensimmäisten kahdeksan kuukauden keskimääräinen julkaisuprosentti oli 39,3. Keskimäärin kukin kirjoitus julkaistiin 15,8 lehdessä. Artikkeleita jaettiin tuona aikana yhteensä 11 229, mikä osoittaa valtiovallan osallistumisen suurta määrää. Koko jatkosodan aikainen keskimääräinen julkaisuprosentti oli Perkon ja Teikarin mukaan noin 40, eli suurin piirtein sama kuin vuonna 1944.⁵⁶⁹ Valitettavasti viimeinen levikkitarkkailuraportti kattaa vain tämän kahdeksan kuukauden jakson, joten syksyn osalta ei ole tarkkoja tietoja.⁵⁷⁰ Syksyn 1944 perusteella näyttää siltä, että artikkelien vaikutus lehtien *sisältöön* oli suuri. Kuten Nousiainen havaitsi, lehdet toistivat uskollisesti ministerien puheiden sävyjä.⁵⁷¹ Sensuurin vuoksi tähän olikin tietynlainen pakko.

---

⁵⁶⁸ SS 12.10.1944, sivu 3 ”Kaupunginjohtaja J. W. Keto: Kapitalismin rappiokausi ja sosialistisen politiikan tehtävät”; SS 17.10.1944, sivu 3 ”Tri Yrjö Ruutu: Sosialisoidiskysymys nykyhetken ongelmana I”; SS 19.10.1944, Muste-Maalari ”Sopimatonta”; SS 6.11.1944, pääkirjoitus ”Ylimääräinen palkankorotus”; HS 18.10.1944, pääkirjoitus ”Sosialisoidiskaavailut”; US 1.11.1944, pääkirjoitus ”Sosialisoidminen ja työväen asema”.

⁵⁶⁹ VnTiE: Db 12, Raportti n:o 61; Perko 1988, s. 30; Teikari 1973, s. 54.

⁵⁷⁰ Levikkitarkkailuraportissa 13.9. on kuitenkin tieto, että tuohon mennessä jatkosodan aikainen kokonaisjulkaisuprosentti olisi 29,6 prosenttia. VnTiE: Df 1, levikkitarkkailuraportti 13.9.1944. Näin siis vuoden 1944 kahdeksan ensimmäisen kuukauden julkaisuprosentti olisi ollut kymmenen prosenttiyksikköä keskimääräistä korkeampi.

⁵⁷¹ Nousiainen 2003, s. 115.

VTL:n informaatiotilaisuuksista syksyltä 1944 on säilynyt ministeri Hiltusen 22.9. pitämä esitelmä. Nämä tilaisuudet olivat lehtien päätoimittajille pidettyjä alustuksia, joissa valtion johtomiehet saattoivat tuoda esille tärkeää taustainformaatiota. Hiltusen esitelmässä käsiteltiin välirauhansopimuksen asettamia velvoituksia ja vaikeita taloudellisia tehtäviä, jotka ”saattavat tuntua toisista suorastaan ylivoimaisilta”. Ministerin loppuarvio oli, että ”[m]illään tavalla voittamattomilta eivät vaikeudet kuitenkaan näytä, ja käsitykseni on, että me varmasti taloudellisestikin niistä selviydymme, kunhan vain itse saamme asioita hoitaa ja ilman keskinäistä eripuraisuutta pyrimme maattamme rakentamaan”.⁵⁷² Seuraava esitelmä – kielirauhakomitean mietintö – on joulukuulta. Muita ei ole säilynyt. Lokakuun 27. päivänä on kuitenkin ilmeisesti pidetty tiedotustilaisuus.⁵⁷³ Sensuuri antoi muutaman päivän kuluttua Hiltusen puheesta ohjeen, jolla alistettiin sotakorvausta ja teollisuuden mahdollisuuksia käsittelevät kirjoitukset tarkastusjaostolle.⁵⁷⁴ Ohjeella ilmiselvästi pyrittiin estämään negatiivisten arvioiden pääsy julkisuuteen. Lehdet arvioivatkin talouden tilannetta valtion toivomassa sävyssä.⁵⁷⁵

Loka-marraskuussa sensuurin suurin murheenkryyni näyttää olleen Suomen rannikon venäläinen laivaliikenne. Myös Suomen uuden karttamuodon saaminen oikein sanomalehtien sivuille tuotti vaivaa ohjeiden määrästä päätellen. Neuvostoliittoa koskeviin uutisiin ei paljon kiinnitetty huomiota. Erityisesti laivaliikenteen osalta lukuisat kiellot näyttävät olleen seurausta siitä, että sensuuri ei saanut kiellon sanamuotoa kohdalleen, minkä vuoksi kaikki laivaliikenteestä kertominen oli vähän aikaa kiellettyä.⁵⁷⁶

Loppuvuonna 1944 (syyskuusta vuoden loppuun) VTL antoi 119 sensuuriohjetta.⁵⁷⁷ Vaikka määrä on hektisimpään aikaan (kesä 1944) nähden pieni, on se sodan keskiarvoa suurempi.⁵⁷⁸ Sensuurin tehtävät jatkuivat sodanaikaisina. Kotirintamaa suojeltiin

---

⁵⁷² Hiltunen esitteli valtiontalouden ongelmia, joita olivat suuret menot, sotakorvaukset, aluemenetykset ja siirtoväen korvauskysymys. Sotakorvaukset olivat hänen mukaansa suhteessa raskaammat Suomelle kuin Saksan edellisen maailmansodan jälkeen maksamat. Esityksessä oli alleviivattu kohta, jonka mukaan ”verotuksen ilmeisesti täytyykin olla se keino, jota entistä enemmän on käytettävä”. Hiltusen esitelmän mukaan tärkeysjärjestyksessä ensimmäisenä oli seuraavan vuoden talousarvion laatiminen ja toisena siirtoväen kysymys sekä sotakorvausten suunnittelu. VnTiE: Hc 1, Ministeri Hiltunen (22.9.).

⁵⁷³ VnTiE: Da 19, kutsu informaatiotilaisuuteen (24.10.).

⁵⁷⁴ VnTaE: Da 2, ohje 25.9.44 C.

⁵⁷⁵ Pessimistisin oli Ajan Suunta. AS 2.10.1944, pääkirjoitus ”Vaikea kysymys”; Ikka 24.9.1944, pääkirjoitus ”Rauhan näköaloja”; HS 25.9.1944, pääkirjoitus ”Taloudelliset näköalamme”.

⁵⁷⁶ VnTaE: Da 2, esim. ohjeet 30.10.C, 31.10.B, 2.11., 7.11., 8.11.1944 (laivaliikenne); esim. 6.11.1944A (kartta).

⁵⁷⁷ Perko on virheellisesti esittänyt, että nämä ohjeet olisivat sensuurin kokoelmasta hävinneet. Perko 1988, s. 49.

⁵⁷⁸ Vuoteen 1944 mennessä oli annettu noin 25 ohjetta kuukaudessa. Rusi 1982, s. 53.

haitallisiksi tai virheellisiksi katsotuilta tiedoilta.⁵⁷⁹ Lehtiin jo päässeitä uutisia voitiin puolestaan kieltää lainaamasta.⁵⁸⁰ Tapaukset olivat yksittäisiä ja ohjeiden määrä vähäinen.⁵⁸¹ Pohjois-Suomen tilannetta koskevassa uutisoinnissa oltiin tarkkana siksi, että uutisissa saattaisi olla sotilaallisesti arkaluontoisia tietoja, kuten paikannimiä tai tietoja sotatoimista.⁵⁸² Ajan Suunnan ilmestyminen lakkasi 4. lokakuuta. Sensuuri kielsi viittaamasta siihen, että lehti olisi lakkautettu ja nimenomaisesti siihen, että se olisi tapahtunut välirauhansopimuksen mukaisesti.⁵⁸³ Lehdet tyytyivätkin vain julkaisemaan lyhyen uutisen lehden ilmestymisen loppumisesta.⁵⁸⁴ Suoraan tuotantotoimiston artikkeleita ei paljoa lainattu. VTL:n 10. lokakuuta lähettämä artikkeli siirtoväen vaatekeräyksestä kuitenkin pääsi Sosialidemokraatissa pääkirjoitukseksi 15. päivänä.⁵⁸⁵ Viimeinen tuotantotoimistosta lähtenyt artikkeli on päivätty 31.10.1944, ja sen julkaisu oli sallittua aikaisintaan 4. marraskuuta. Artikkelin kertoi huonosta puutilanteesta. Siinä korostettiin vielä, ettei ilman yhteisiä ponnistuksia selvittäisi sotakorvausten jättiläisurakasta.⁵⁸⁶ Tähän tuotantotoimiston vaikutus päättyi.

6.2 ”Ulkopoliittiset päivänkysymykset” Sosialidemokraatissa

Sosialidemokraatin suhtautuminen itänaapuriin oli muita myönteisempi ja suorasukaisempi, kuten se oli ollut ennen talvisotaa.⁵⁸⁷ Puolueen vasen siipi oli myös säilyttänyt päälinjaa myönteisemmän asenteen Neuvostoliittoon koko sotien välisen

---

⁵⁷⁹ STT:ssä poistettiin esimerkiksi Stockholms Tidningenin tietoja venäläisen valvontakomission asettamisesta Ahvenanmaalle. VnTaE: Da 2, ohje 26.9.44 A; Suomesta Ruotsiin suuntautuvasta pakolaisuudesta ei saanut julkaista uutista ilman lupaa. VnTaE: Da 2, ohje 25.9.44 B

⁵⁸⁰ Esim. Helsingin Sanomien ”Helsingin – Tukholman lentoliikenne” uutisen lainaaminen oli kielletty. VnTaE: Da 2, ohje 29.9.44 A (Posti). Samoin Kalevan artikkelia Suomen pääkaupungin mahdollisesta siirtämisestä kiellettiin lainaamasta. Ohje 29.9.44 B (Ruoppila-Posti).

⁵⁸¹ Valtioneuvoston tarkastuselinten kirjeistö yksityisten kanssa pitää sisällään muutamia vihjeitä sensuurin vaikutuksesta ja muutoksesta syksyllä 1944. Kokoomuslainen Karjala valitti sensuurista elokuussa ja oululainen Kaleva lokakuussa. Syyskuun lopussa puolestaan myöskin oululainen Liitto valitti sensuurin suosivan Kalevaa, johon VTL vastasi suosimisen olleen ”Kalevan kurittomuutta”. Lehdet todennäköisesti odottivat sensuurin lievenevän, mikä oli syynä valituksiin. VTL:ään saapui myös muutamia tiedusteluja koskien kirjojen julkaisua ”nykyisissä olosuhteissa”. Esimerkiksi Eino Railon ”Koti virran rannalla” – teoksen julkaisu evättiin joulukuussa, koska se oli VTL:n mielestä venäläisvastainen ja suursuomalainen. Esim. VnTaE: Fe 3, D. N:o 2120 (Kaleva, 16.10.); D. N:o 1902 (Karjala, 30.8.); D. N:o 2056 (Liitto, 30.9.); D. N:o 2056 (Vastaus Liitolle, 2.10.); D. N:o 2187 (julkaisutiedustelu, 28.10.); D. N:o 2334 (julkaisutiedustelu Eino Railon teoksesta); D. N:o 2361a (Eino Railon teos evätään, 20.12.).

⁵⁸² VnTaE: Da 2, ohje 4.10.44 B (Posti).

⁵⁸³ Ohje 4.10.44 A (Posti).

⁵⁸⁴ Esim. Hbl 5.10.1944, Sivu 4: ”Ajan Suunta upphör”.

⁵⁸⁵ VnTiE: He 8, N:o 2473 ”Piste Pekkaa päälle” (10.10.1944).

⁵⁸⁶ VnTiE: He 8, N:o 2496 ”Totta puhuen”.

⁵⁸⁷ Wunsch 2004, s. 189. Wunsch mainitsee myös, että ”Se [Sosialidemokraatti] oli syyskesän [1939] kiristyvissä tunnelmissakin esittänyt myös Neuvostoliittoa ymmärtäviä näkökantoja”.

ajan.⁵⁸⁸ Ilmeisesti jatkosota – ennen Neuvostoliiton suurhyökkäystä kesällä 1944 – muodosti lehden linjaan poikkeaman, jonka jälkeen pääosin palattiin sotaa edeltäneelle linjalle. Tämän poikkeaman aikana Sosialidemokraatti liittyi suurelta osin oikeiston muodostamaan rintamaan, jolle oli tyypillistä voimakas neuvostovastaisuus.⁵⁸⁹ Syksyllä 1944 lehti pyrki tuomaan esille tilanteeseen sopivia aiempia käsityksiä, unohtaen pitäneensä bolsevismien kukistumista toivottavana päämääränä. Uudelleenarviointia oli tehty.

Lehti oli jo aselevon solmimisen jälkeen sovinnollinen itään päin. Se näki pyrkimykset naapurisopuun laajemmin kuin johtajien seuraamisena: ”Meidän asiamme täällä on selvittää, mitä täällä voidaan pysyvän naapurisovun aikaansaamiseksi tehdä. Venäläisten asia on, sikäli kuin siellä vallitsee sama harrastus, tehdä samoin. Enemmän kuin virallista politiikkaa koskee tämä asia yksilöiden ja kansalaispiirien mielialaa.” Lehdellä oli myös selvä ohjenuora tilanteen korjaamiseksi: kysymys oli yleisestä kansalaiskasvatuksesta. Mutta oli otettava huomioon, että ”kenenkään ei pidä luulla, että maat, jotka juuri ovat verisesti otelleet keskenään ja joiden sieluun valitettavasti on juurtunut kaukaa, useimmissa tapauksissa perusteeton, epäluulo, voisivat jonkin ihmetempun avulla yhden yön nukuttuaan muuttua vallan toisenlaisiksi. Se vaatii pitkän aikaa sen jälkeen kuin aseet ovat lakanneet puhumasta.” Lehti esitti myös kritiikkiä VTL:lle väittäessään, että propaganda oli vaikeuttanut tehtävää.⁵⁹⁰

Sosialidemokraatissa pääkirjoituspalsta keskittyi ulkopoliitikassa saksalaisten arvosteluun. Värikäs pakinoitsija Muste-Maalari sivalsi saksalaisia ja saksalaissuuntausta kannattaneita useaan otteeseen. Myös pohjoismaiden tapahtumia kohtaan osoitettiin huomiota. Uudesta ulkopoliittisesta suuntauksesta lehti julkaisi yhden suoraan VTL:ltä lainatun artikkelin 7.10. Sosialidemokraatissa uutta ajattelua edustikin ennen kaikkea *’Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä’* –palstan Reinhold Svento, joka julkaisi artikkelinsa neuvottelematta päätoimittaja Kilven kanssa.⁵⁹¹ Svento oli esittänyt Neuvostoliittoa ymmärtäviä kantoja myös ennen talvisotaa.⁵⁹² Tässä tapauksessa hänellä oli selvästi lehden tuki takanaan, koska artikkeleja julkaistiin niin monia. Svento kuului puolueen oppositiosiipeen ja loikkasi myöhemmin syksyllä SKDL:n riveihin. Hän oli myös Paasikiven luotettu: hänen

---

⁵⁸⁸ H. Soikkanen 1987, s. 7.

⁵⁸⁹ Kaunismaa 1988, s. 120.

⁵⁹⁰ SS 9.9.1944, pääkirjoitus ”Oikea sana”.

⁵⁹¹ Perko 1971, s. 43.

⁵⁹² Wunsch 2004, esim. s. 134, 142, 158.

kanssaan käydyistä keskusteluista J.K.P. kirjoitti useasti syksyllä 1944 päiväkirjaansa.⁵⁹³ Valtioneuvos ”hoiti” kommunisteja Sventon kautta.⁵⁹⁴

Sventon kolumnit aloittivat uuden ulkopoliittisen suuntauksen ajamisen 24. syyskuuta. Tällöin ilmestynyt artikkeli korosti, että sodan tuloksen lisäksi Suomen olisi myös ymmärrettävä itse tapahtuman merkitys ja sen syvälle historiaan ulottuva sisältö. Artikkelin keskeinen sisältö oli Sventon lainaaman venäläisen sananlaskun mukainen: ”älä omista paljon ystäviä, vaan omista hyvä naapuri”. Ystäviä voi tavata milloin ja missä vain, tai pysyä niistä erillään, mutta naapurit ovat aina toistensa vieressä. Vertauskuvia käyttäen tämä tarkoitti, että

”Naapurin (naapurivaltion) kanssa täytyy pakosta olla aina jossakin kosketuksessa, riippumatta siitä, ovatko naapurin läheinen aitaus tai akkunat mukavia vai häiritseviä elämänehtoja. Juuri tämä naapuruussuhteiden pysyväinen luonne [harvennus Svento] edellyttää, jopa suorastaan vaatiikin, että naapurivaltiot – varsinkin jos kysymys on suuresta ja pienestä naapurista! – järjestävät jo ennakolta (vuosien ja vuosikymmenten kuluessa) sellaiset keskinäiset suhteet, joilla ulkopoliittisesti ja kauppataloudellisesti on myöskin pysyväinen ja luotettava [harvennus Svento] leima.”

Sventon mukaan tämän leiman puuttuminen oli haitallista aina pienemmälle osapuolelle, jonka sotapotentiaali ei ole ollut edes verrattavissa jättiläisvaltakunnan kanssa. Ongelma oli kuitenkin ratkaistavissa.

” – Jos oikealla ja joustavalla tavalla käytettäisiin diplomaattisia, poliittisia, kauppataloudellisia, kulturellisia ja muita hyviä naapuruussuhteita lujittavia aseita pysyväisen yhteisymmärryksen ja lojaalisen yhteistyön aikaansaamiseksi, niin silloin pienikin valtio olisi tässä rakentavassa yrityksessä varustettu yhtä vaikuttavilla ja yhtä tehokkailla älyn ja hengen aseilla kuin mikä tahansa suuri valtakunta. Silloin näiden rauhanomaisten aseiden järkipäisestä käyttämisestä riippuisi suuressa määrin naapurivaltioiden hyvät tai ainakin täysin luotettavat asialliset suhteet.”

Suomalaisten olisi käytettävä näitä keinoja toisella tavalla kuin tähän asti. Syksyn 1944 tilanteessa täytyi syvennyttävä siihen uuteen olotilaan, johon Suomi oli suurvaltojen

⁵⁹³ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1985, esim. s. 41–42.

⁵⁹⁴ Polvinen 1999, s. 14.

pelissä joutunut ja jonka tuloksen ei olisi pitänyt ”enää herättää epäilystä poliittisten typerikköjenkään suuressa joukossa”.⁵⁹⁵ Kolmen päivän kuluttua tästä Svento manasi sitä, että Suomessa käsitykset Neuvostoliitosta olivat perustuneet aivan vääränlaisille tiedoille, ja että ”savea” oli löytynyt paljon enemmän useiden ”Venäjän arvostelijain aivoissa kuin arvostelun alaisen jättiläisen jaloissa”. Virhettä ei ollut tehnyt yksinomaan Suomi, mutta pienet valtiot saivat aina kärsiä enemmän virhearvioinneista. Niille oli jätetty ainoaksi aseeksi ”etevä, kaukonäköinen ja joustava realipolitiikka [harvennus Svento]” taistelussa valtiollisen olemassaolon ja taloudellisen hyvinvoinnin puolesta.⁵⁹⁶

Seuraavissa kirjoituksissaan Svento keskittyi välirauhanehtojen täyttämiseen. Hänen mukaansa tärkeää oli molemminpuolinen ”bona fide”, hyvä tahto. Svento korosti myös, ettei ylitsepääsemättömiä esteitä ja vaikeuksia pitäisi eikä saisi olla, koska

”--- ratkaisematta jääneet kysymykset voivat nykyisissä vaarallisissa oloissa paisua vyörymän tavoin sellaiseksi probleemiksi, jonka yksipuolinen ja pakkovaltainen ratkaisu saattaisi tehdä monessa suhteessa tyhjäksi koko hyvän alkutyön, joka monessa alkuosassa on jo onnellisesti yhteistyön takana”.

Tällä Svento viittasi valvontakomission läsnäoloon maassa. Esiin nostettu uhkakuva oli se, että jos suomalaiset eivät hoida asioita kunnolla, he menettävät määräysvallan oman maansa asioista. Tästä syystä ”kaikkien kansalaisten [harvennus Svento] velvollisuus on välttää kaikkea sellaista, joka saattaa muistuttaa provokatiota, jotta ei jouduttaisi sellaiseen ulkopoliittiseen sokkeloon, josta on mahdotonta etsiä ja löytää ulospääsyä.” Vakava aika ei suinkaan ollut vielä ohitse. Kuri, itsekuri ja diplomaattinen joustavuus olivat Suomen keinot suojella itsenäisyyttään.⁵⁹⁷ ”Paasikiven linjan agentti” Svento kehotti siis itsesensuuriin, kuten J. K. P. myöhemmin. Lehden nimimerkki Yx eli Yrjö Kaarne sijoitti Suomen jo Neuvostoliiton etupiiriin.⁵⁹⁸

---

⁵⁹⁵ SS 24.9.1944, sivu 6: Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä: ”Suhteemme Venäjään on rakennettava aivan uudelle pohjalle”.

⁵⁹⁶ SS 27.9.1944, sivu 4: Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä: ”Suhtautuminen Venäjään on rakennettava aivan uudelle pohjalle”.

⁵⁹⁷ SS 1.10.1944, sivu 6: ”Tie välirauhasta rauhaan”; 3.10.1944, sivu 4: ”Ensimmäiset askeleet ovat aina vaikeat” ja 8.10.1944, sivu 6: ”Tähänastisia tuloksia” (Kaikki mainitut Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä-palsta).

⁵⁹⁸ Hän lainasi Svenska Dagbladetin kirjoitusta, jossa mietittiin Atlantin julistusten olevan suureksi osaksi kuolleita. Toiveet olisivat alueellisissa turvallisuussopimuksissa. Työväen iltalehti AT pohti jo seuraavaa sotaa, jossa pikkuvaltioilla olisi taas suuret mahdollisuudet joutua ensimmäisiksi taistelukentiksi. Lontoossa puolestaan Economist puhui jo ”melko avomielisesti” myös AT:n mainitsemasta Belgian, Hollannin, Ranskan ja Englannin ja Skandinavian liitosta. Taustalla oleva perusajatus oli sama kuin Neuvostoliiton

6.3 Ne pienet erot – sanat ja valinnat

Olavi Paavolainen ihmetteli päiväkirjassaan 30. syyskuuta: ”No, jopa nyt jotakin: Uudessa Suomessa on suuri alakerta *’Eräs neuvostovenäläinen runoilija’*. --- Perin huvittavaa lukea Uudesta Suomesta tekstiä, jossa ylistetään neuvostovenäläisen kirjailijan syvää inhimillisyyttä.”⁵⁹⁹ Paavolaisen kyyninen havainto koski artikkelia, jossa dosentti V. Kiparsky analysoi Jevgeni Dolmatovskijn runoja. Kiparskyn mukaan nämä runot olivat osa neuvostovenäläisen runouden uutta nousukautta 1930-luvun puolivälistä. ”Päivä”-nimisessä kokoelmassa Dolmatovskij ”mestarillisesti esittää ’tavallisen neuvostolaisen’ arkielämää, kaikkine huolineen, jotka kuitenkin aina siirtyvät taka-alalle, jopa kokonaan häipyvätkin suuren yhteisen päämäärän, jättiläisyyden valtakunnan kuumeisen rakennustoiminnan ja puolustustahdon takana”. Hänellä ”yksilölliset tunteet --- sulautuvat --- orgaanisesti kollektiiviseen tajuntaan”. Paavolaisen ihmettelemä kohta liittyy Dolmatovskijn pieniin lyyrillisiin ruhoihin, joissa Kiparskyn mukaan ”lyyrillinen lahjakkuus ja hänen yleisinhimillisyytensä pääsevät --- parhaiten oikeuksiinsa”, ja ”joiden ansiosta mekin voimme antaa hänelle ’talvisodan neuvostolaisen runoilijan’ arvonimen”. Dolmatovskijn runoissa ”vihaa suomalaisia kohtaan ei ole nimeksikään” ja ”suomalaisista korsuista löydetty ’ulkomaiset kuvalehdet’ herättävät vilpitöntä ihailua ja kaihomielisiä muistoja”.⁶⁰⁰

Erikoislaatuista on artikkelin ilmestymisen ajankohta vain 11 päivää välirauhan solmimisen jälkeen: vastaavanlaisia esittelyjä ei muista lehdistä löydy. Artikkelin sisällössä mainittiin suomalaisille kipeä aihe talvisota.⁶⁰¹ Tosin sitä lievennettiin kertoen kuinka ”vihaa suomalaisia kohtaan ei ole nimeksikään”. Lisäksi artikkeli oli sävyltään ylistävä ja siinä jopa kuvattiin neuvostoliittolaisia arvoja kollektivismiin ja ”neuvostolaisen arkielämän” mainintojen kautta. Aikalaislukijan ihmetyksen olisi todennäköisesti herättänyt artikkelin julkaiseminen minkä tahansa lehden palstalla, joten Paavolaisen reaktio on ymmärrettävä. Artikkelin edustaa viholliskuvan purkamiseen liittyviä asioita, mutta on kysyttävä, kuinka uskottavassa ympäristössä se esitetään.

Suomea ja Baltiaa kohtaan tuntemassa mielenkiinnossa. Yx totesi tähän, että ”jokainen osaa lukea rivien välistä”, millä hän viittasi Suomen sijaintiin uudessa tilanteessa. SS 8.10.1944, sivu 9 ”Postista seulottua”.

⁵⁹⁹ Paavolainen 1982, s. 580.

⁶⁰⁰ US 30.9.1944, sivu 6 ”Eräs neuvostovenäläinen runoilija”.

⁶⁰¹ Esimerkiksi jatkosodan alussa ja kesän –44 suurhyökkäyksen aikana viittaukset talvisotaan olivat olleet toistuvia purkautuvan katkeruuden ilmauksia Ilkassa. Kaunismaa 1988, s. 11, 26.

Lokakuun lopussa lehdissä julkaistiin uutinen neuvostoliittolaisen kenraalievosti Meretskovin korottamisesta marsalkaksi. Uusi Suomi julkaisi tulevasta marsalkasta henkilöhistorian, mutta muut lehdet julkaisivat vain pelkän uutisen. Ilkka ei julkaissut kumpaakaan. Henkilöhistorian luettelomaisen esittelyn ”merkittävin” kohta kuului:

”Kommunistisen puolueen keskuskomitean vartiojoukkojen komendantin virasta Meretskov siirtyi Leningradin sotilaspiirin päälliköksi ja johti ylipäällikkönä punaisen armeijan sotatoimia Suomea vastaan talvisodassa.”⁶⁰²

Kohta oli vain mainittu, mutta voi jälleen kysyä, miksi juuri Uusi Suomi julkaisi henkilöesittelyn ja muut lehdet eivät. Muissa lehdissä yhteyttä talvisotaan ei suoraan esitetty, jos lukija ei sitä sattunut ennestään tietämään. Lehdistä Sosialidemokraatti oli julkaissut muita henkilöesittelyjä Neuvostoliiton merkkihenkilöistä.

Uudesta ajattelusta ja siihen suhtautumisesta vihjasivat pienet eroavaisuudet esimerkiksi uutisoinnissa. Sosialidemokraatti ja Helsingin Sanomat kirjoittivat molemmat 9.10. valtiollisista syistä vangittuina olleiden toisesta vapautusjuhlasta Helsingin työväentalolta. Pääaiheena oli Mauno Pekkalan puhe, jossa tämä käsitteli Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ennen sotaa. Pekkala kritisoi suomalaisten suhtautumista Neuvostoliittoon, koska se ei ollut hänen mielestään perustunut realiteetteihin. Neuvostoliittoa pidettiin perivihollisena ja Lapuan liikkeen voimakas vaikutus oli epäedullinen Suomen suhteessa ulkovaltoihin. Suomen politiikka ei 1930-luvun lopulla ollut tarpeeksi joustavaa ja suhteet Neuvostoliittoon olivat väärällä pohjalla. Pekkalan mielestä tästä politiikasta vastuullisten olisi siirryttävä syrjään ja annettava tilaa uusille voimille. Nämä asiat molemmat lehdet kertoivat suurin piirtein samalla tavalla. Helsingin Sanomat jätti mainitsematta kohdan, jossa Pekkala Sosialidemokraatin mukaan sanoi: ”Ulkopoliittisella alalla ei tehty juuri mitään, lukuunottamatta oikeistopiirien vahvaa orientoitumista Hitlerin Saksaan. Elimme itsetyytyväisyyden huoletonta aikaa”. Vuoden 1938 Suomen ja Neuvostoliiton kesken käydyistä neuvotteluista ja niiden jälkeisestä ajasta Helsingin Sanomat kirjoitti, että ”Hän [Pekkala] totesi, että Suomen politiikka ei näissä vaiheissa ollut kyllin joustavaa.”⁶⁰³ Sosialidemokraattia lukeneita tiedotettiin, että

---

⁶⁰² US 28.10.1944, sivu 6 ”Kenraalievosti Meretskov korotettu marsalkaksi”.

⁶⁰³ HS 9.10.1944, sivu 2: ”Katsaus politiikkaamme sodan edellä ja aikana – Ylijohtaja Mauno Pekkalan puhe päänumerona eilisessä kokoustilaisuudessa Työväentalossa”.

”Puhuja selosti sitten Neuvostoliiton v. 1938 tekemiä aloitteita, joiden tarkoituksena oli saada selvyys Suomen asenteesta odotettavissa olevan Saksan offensiivin alkaessa. Neuvostoliiton tällöin tekemät ja meille nykyistä asemaamme tarkastellen edulliset ehdotukset tulivat kuitenkin vain suppean piirin tietoon eivätkä lopulta johtaneet mihinkään positiiviseen tulokseen. Näin kärjistyivät suhteemme Neuvostoliittoon jatkuvasti ja seurauksena oli lopulta talvisota ja Moskovan rauha.”⁶⁰⁴

Helsingin Sanomat joko vaikenä asiasta tai ei pitänyt sitä tärkeänä. Koska ensimmäinen vaihtoehto on todennäköisempi, voi eroavaisuuksista lukea, että Sosialidemokratissa historian uudelleentulkinnan mahdollisuus – tässä tapauksessa uutisoinnin muodossa! – oli viety pidemmälle. Olisiko ehdotukset pitänyt silloin hyväksyä? Kenen syytä talvisota oli? Muut lehdet eivät Pekkalan puhetta uutisoineet, mihin syynä saattoi tietenkin olla niiden suhde sosiaalidemokratiaan, joka uutisen julkaisseella Helsingin Sanomilla oli muita myönteisempi.⁶⁰⁵

Myös VTL:n lähetteet vihjaavat, miten naapuriin suhtautumisessa oltiin tarkkana. Mika Waltarin kirjoittamassa 26.9. artikkelissa korostettiin, ettei uhrausten aika ollut ohi, vaan vaadittiin entistä suurempia ponnistuksia. Artikkeliki kertoi, että Suomi aloitti ”ikään kuin paljaalta pohjalta”. Sodan katkerat kokemukset olivat olleet omiaan riipimään kuvitelmia ja musertamaan unelmia ja toiveita. Tämän vuoksi ”[k]ansallinen itsetuntonne on kärsinyt ankan kolauksen”. Alkuperäisessä versiossa teksti kertoi: ”kansallinen itsetuntonne, joka aika ajoin erinäisissä yhteyksissä on saanut liioittelevia ilmauksia, on kärsinyt ankan kolauksen”. Tekstin mukaan näytti siltä, että Neuvostoliitto kuuluisi sodan jälkeen maailman johtaviin valtioihin. Tämä tulisi määräämään aseman Euroopassa ja suomalaisten suhtautumisen Neuvostoliittoon. Tekstistä oli ylivedetty kohta, jonka mukaan ”omasta suhtautumisestamme tulee riippumaan, miten Neuvostoliitto suhtautuu meihin vastaisuudessa”. Välirohanehtojen täyttäminen oli Suomen ensimmäinen tehtävä, sillä vain siten eilispäivän vastustaja voitiin saada vakuuttumaan siitä, että suomalaisilla oli hyvä tahto ja halu pyrkiä uudelta pohjalta suhteisiin sen kanssa. Alun perin ’vastustaja’ oli

---

⁶⁰⁴ SS 9.10.1944, sivu 4: ”Vapautettujen toinen vastaanottojuhla eilen – Ylijohtaja Mauno Pekkala luonnehti viimeaikaista ulkopoliittikaamme”.

⁶⁰⁵ Perko 1971, s. 35.

vielä 'vihollinen', mutta korjattu tekstissä.⁶⁰⁶ Tekstiä oli siis korjattu siten, että omien virheiden myöntämistä oli vähennetty, mutta naapurista käytettävä ilmaisu oli lievennetty.

Lehdistä Ajan Suunta oli ainoa, joka käytti tutkimusjaksolla otsikoissaan sanaa 'ryssä'. Muissa lehdissä sana esiintyi korkeintaan TK-kirjoituksissa tai Uuden Suomen ja Ilkan tapauksessa pakinoissa, Sosialidemokraatissa ei missään.⁶⁰⁷ TK-kirjoituksista sana 'ryssä' hävisi elokuun puolenvälin jälkeen.⁶⁰⁸ Muutos heijastui välittömästi myös lehtiin, jotka artikkeleja julkaisivat.⁶⁰⁹ Ajan Suunta käytti sanaa etusivun otsikossaan vielä 1. syyskuuta.⁶¹⁰ Molemmat uutiset olivat Berliinistä. Tämä kertoo osaltaan valtion politiikassa tapahtuneen käänteen äkillisyydestä lehdille: seuraavana päivänä otettiin jo askel kohti rauhaa.⁶¹¹ Ilkka kirjoitti vielä 2.9. suursodan yhdestä seurauksesta: "kommunismien punainen aalto näyttää ainakin tällä hetkellä paisuvan kaikkinieleväksi voimaksi".⁶¹²

Yhtenä selvimmistä rauhankosketuksen merkeistä lehdistössä voidaan pitää myös termin 'bolshevikit' käytön loppumista. Heikki Luostarinen on tutkimuksessaan luokitellut itänaapurista käytettyjä ilmauksia ja sijoittanut 'bolshevikin' neutraaliksi, joskin "jonkin verran" kielteiseksi sanaksi.⁶¹³ Vielä 2.9. Ajan Suunta, Turun Sanomat ja Ilkka käyttivät termiä etusivun uutisotsikoissaan, mutta 4. päivästä lähtien sana hävisi kirjoituksista.⁶¹⁴ Lehdet siirtyivät käyttämään termiä 'venäläinen' tai 'neuvosto-' alkuisia sanoja. Tämän perusteella voidaan päätellä, että 'bolshevikillä' oli kielteinen kaiku, koska sen käyttö lopetettiin. Uusi Suomi oli ainoa, joka tämän jälkeen termiä kerran käytti.⁶¹⁵ Loppuminen liittyi myös varmasti VTL:n uusiin sensuuriohjeisiin, joissa entisen vihollisen solvaaminen

---

⁶⁰⁶ VnTiE: He 8, N:o 2458 "Elämänuskoa tarvitaan" (26.9.1944).

⁶⁰⁷ Myös Sosialidemokraatin sivuilla oli TK-kirjoituksia, mutta niissä puhuttiin "vihollisesta" tai "vastustajasta". Esim. SS 15.8.1944, sivu 4: "Pitkä elettäväksi – lyhyt kerrottavaksi"; 24.8.1944, sivu 4: "Tulevaisuudenuskoa".

⁶⁰⁸ VnTiE: S-sarjan TK- y.m. sot. tiedotukset y.m. 7200–7892. Muutoksen tarkkaa ajankohtaa on vaikea sanoa, sillä osasta artikkeleja puuttuvat päiväystiedot.

⁶⁰⁹ Sana löytyi Uudesta Suomesta viimeisen kerran 26. elokuuta, Ilkasta 21. päivä, Helsingin Sanomista 17. päivä ja Turun Sanomista 18. päivä.

⁶¹⁰ AS 1.9.1944, etusivu "Bulgaria joutuu ryssän armoille – Länsivallat jättävät ratkaisun kokonaan Neuvostoliitolle, vaikka Bulgaria on sodassa vain Englannin ja Yhdysvaltain kanssa". Samalla etusivulla oli vielä juttu Romanian tilanteesta, joka oli otsikoitu: "Ryssät raastavat antautuneet romanialaiset sotilaat Venäjälle".⁶¹⁰

⁶¹¹ Huomiona esitettäköön, että eduskunnan salaisissa keskusteluissa sanaa 'ryssä' käytettiin (tosin vain kerran) 2.9. keskusteltaessa ennakoheitojen hyväksymisestä. Salaiset keskustelut 1970, s. 288.

⁶¹² Ilkka 2.9.1944, pääkirjoitus "Vuospäivä".

⁶¹³ Luostarinen 1986, s. 445.

⁶¹⁴ AS 2.9.1944, etusivu "Bolshevikien kesäoffensiivi päättynyt"; TS 2.9.1944, "Bolshevikien kesähyökkäys"; Ilkka 2.9.1944, etusivu "Bolshevikien kesäoffensiivi".

⁶¹⁵ US 19.9.1944, sivu 8 "Kolhoosit palautetaan bolshevikien valtaamalla Viron alueilla. – Sivistyneistöä kehoitetaan jatkuvasti siirtymään Saksaan".

kiellettiin.⁶¹⁶ Neuvostoliitto muuttui lähes poikkeuksetta vihollisesta vastustajaksi. Jotkin lehdet menivät heti pidemmälle. Suomen Sosialidemokraatille naapuri oli ”itäinen suurvalta” ja ”mahtava suurvalta”.⁶¹⁷ Rauhanoppositiolehdet omaksuivat myös uudenlaisia puhetapoja. Aikaisemmin jokin alue oli ”joutunut venäläisten käsiin”, mutta nyt se ”vapautettiin” samalla tavoin kuin uutisoitaessa länsiliittoutuneiden etenemisestä.⁶¹⁸

6.4 Neuvostoliiton ymmärtäminen

Neuvostoliiton ymmärtäminen tarkoittaa sitä, että kirjoituksessa yritetään jotenkin asettua Neuvostoliiton asemaan, pohtia sen motiiveja ja tarkoituksia. Se edustaa viholliskuvan purkamista siksi, että vihollisesta uutisoinnille on tyypillistä, ettei motiiveja eritellä tai pohdita. Vihollinen on vihollinen.⁶¹⁹ Esimerkiksi Ajan Suunta esitti 23. syyskuuta pääkirjoituksessaan, ettei toistaiseksi ollut syytä epäillä Neuvostoliiton hyvää tahtoa, ellei puuttumista tahtonut nähdä rauhansopimuksen ylen ankarissa ehdoissa. Mutta jos ajatteli ehdot sotilaallisen välttämättömyyden sanelemiksi varokeinoiksi, tie ”luottamukselliseen yhteistoimintaan” oli tosiasiallisesti kuitenkin avoinna.⁶²⁰ Tekstissä esitettiin, että Neuvostoliitolla oli ollut jokin motiivi toiminnalleen. Tämän pidemmälle Ajan Suunta ei kuvan muuttamisessa mennyt ennen lakkauttamistaan lokakuun alussa. Uusi Suomi esitti puolestaan Neuvostoliiton tarkoituspäristä 28. syyskuuta, että välirauhanehtojen ankaruus takaisi sen, ettei niillä tarkoitettaisi muuta kuin on kirjoitettu.⁶²¹

Työministeri Eero A. Wuoren puheen (lehdissä 8.10.) mukaan liittoutuneiden käymä sota Saksaa vastaan oli ”pakottanut” Neuvostoliiton asettamaan Suomelle eräitä vaatimuksia. Eräät ruotsalaiset lehdet olivat rakentaneet haitallista ilmapiiriä, mutta sopimuksen kohdat saisivat toisen sävyn, jos lähdetäisiin siitä, että molemmilla puolilla oli hyvä tahto luottamuksellisessa yhteistyössä toteuttaa sen määräykset. Jos tämä tuntui vaikealta, oli kansalaisten syytä miettiä sitä, että ellei sopimusta olisi solmittu, olisi Suomi joutunut ennen pitkää antautumaan ja silloin ilman ehtoja. Tätä väitettä tehosti vielä se, että puhe mainitsi sen olevan myöskin ylipäällikön käsitys. Puheen mukaan tässä valossa ei ollut

---

⁶¹⁶ VnTaE: Da 2, Ohje 3.9.44 (Posti-Patoharju).

⁶¹⁷ SS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Ratkaisu” ja 4.9.1944, pääkirjoitus ”Aselepo”.

⁶¹⁸ Esim. SS 19.10.1944, etusivu ”Belgrad kohta kokonaan vapautettu”; SS 28.10.1944, pääkirjoitus ”Kahden valtion merkkipäivä”. Kirjoituksessa vapauden tuloa Tshekkoslovakiaan pidettiin enää vain ajan kysymyksenä, kun neuvostoarmeijat olivat jo ennättäneet maan maaperälle. Hbl 20.10.1944, sivu 6 ”Tjeckerna välkomna ryssarna – ’Ett stort steg mot landets befrielse’”. Vaikka kyseessä oli tässä tapauksessa lainaus ministeri Hubert Repkan puheesta, on muutos ilmeinen.

⁶¹⁹ Nousiainen 2003, s. 70.

⁶²⁰ AS 23.9.1944, pääkirjoitus ”Lannistumattomuutta”.

⁶²¹ US 28.9.1944, pääkirjoitus ”Luottamus”.

vaikeaa ymmärtää venäläisten kummastusta siitä, että suomalaiset olivat pitäneet ehtoja yksinomaan ankarina. Sen saisi todennäköisesti tulkita myös ilmaukseksi siitä, että toinen puoli tarkoitti, mitä oli kirjoitettu. Rangaistuksen sijaan ehdot tuli mieltää Suomen itsemääräämisoikeuden pohjaksi. Rangaistukseksi mieltäminen ei puheen mukaan synnyttäisi sellaista sovinnollista mielialaa, jota tarvittaisiin luottamuksellisten suhteiden rakentamiseen. Sovinnollinen mieli syntyisi vain positiivisessa mielessä suoritetusta täyttämisestä. Ehtojen täyttäminen ei saisi tapahtua siksi, että ”on pakko”, vaan siksi, että siten rakennettaisiin kansan omaa rauhallista tulevaisuutta.⁶²²

Ilkan pääkirjoitus *’Tulevaisuuden näköaloja’* osoitti lokakuun lopussa myötätuntoa Neuvostoliitolle:

”--- [e]i olisi mikään ihme, vaikka Neuvostoliitto kieltäytyisi vaikuttamasta sodan ratkaisuun kaukoidässä. Onhan sota Saksaa vastaan vaatinut Neuvostoliitolta suunnattomia uhreja ja voimainponnistuksia. Maan jälleenrakentaminen kuuluu ilmeisesti Neuvostoliiton lähimpiin päämääriin. Lisäksi Neuvostoliitolla näyttää olevan eräitä Eurooppaan suuntautuvia intressejä, joista se pitää kiinni, kun tämän maanosan oloja lopullisesti järjestetään. Mitä voimakkaampi Neuvostoliitto on, sitä tehokkaammin se voi etujaan valvoa.⁶²³

Lehden lukijat suhtautuivat näihin ”eräisiin intresseihin” epäilemättä kielteisesti, mitä ei erikseen tarvinnut mainita, mutta lehti muistutti itänaapurin voimakkuudesta.

Uudessa Suomessa julkaistiin 24. lokakuuta pääkirjoitus, joka herätti kohua kokoomuksen puolueväen piirissä. Kirjoituksessa lähtökohtana oli Stalinin *Suomi-Neuvostoliitto-Seuralle* lähettämä tervehdyssähke, jossa tämä lausui uskovansa, että Neuvostoliiton ja Suomen välille muodostuvat ystävälliset suhteet molemminpuolisen kunnioituksen ja yhteistyön pohjalla. Uuden Suomen kirjoituksessa pidettiin sähkettä ”voittajan kädenojennuksena voitettulle” ja korostettiin, että sen ”ystävällinen sävy” herätti vilpittöntyä vastakaikua. Kirjoitus esitti, että Suomessa oli opittu ymmärtämään Neuvostoliiton päämääränä ennen sotia olleen turvallisuuden hankkiminen. Kansallissosialistinen politiikka oli ollut syynä

---

⁶²² SS 8.10.1944, sivu 6: ”Välirauhanehdot on täytettävä ennen kaikkea siksi, että siten rakennamme omaa rauhallisempaa tulevaisuutta. – Tärkeätä on, että työväenliike voitaisiin pitää mahdollisimman yhtenäisenä. – Työministeri Wuoren puhe eilen illalla Helsingin ammattiyhdistysväen juhlassa.”

⁶²³ Ilkka 30.10.1944, pääkirjoitus? ”Tulevaisuuden näköaloja”.

rauhantilan rikkoutumiseen. Suomen Neuvostoliittoa vastaan käymä sota oli – ”niin paradoksaaliselta kuin se saattaakin tuntua” – laskenut perustan suomalaisten itäistä suurvaltaa kohtaan tuntemalle kunnioitukselle ja siihen pohjautuvalle yhteistoiminnalle. Kirjoituksen loppupäätelmä oli:

”[k]atkerat kokemukset ovat Suomen kansalle tehneet selväksi, että se voi taata itselleen rauhallisen kehityksen ainoastaan kehittämällä pysyvästi hyvät välit itäiseen naapuriinsa. Suomi haluaa vilpittömästi antaa osuutensa Euroopan rakennustyöhön sodan hävitysten jälkeen. Marsalkka Stalinin sanoissa se haluaa nähdä osoituksen mielialasta, joka kiinnittämättä liikaa huomiota siihen, mitä on tapahtunut, viittaa tietä kansojen väliseen hedelmälliseen vuorovaikutukseen.”⁶²⁴

Nimettömänä julkaistun pääkirjoituksen takana oli jatkosodan aikana pääministerinä toiminut Edwin Linkomies.⁶²⁵ Hän oli – omien muistelmiensa mukaan – Stalinin sähkeen luettuaan tullut siihen tulokseen, että ”porvarillistenkin piirien oli syytä myötävaikuttaa ystävällisten suhteiden kehittämiseen Suomen ja Neuvostoliiton välille”. Tässä kirjoituksessa poikkeuksellista oli se, että siinä – kuten Linkomies itsekin oli tarkoittanut – oli ymmärtämystä Neuvostoliiton ennen sotia noudattamasta politiikasta. Syynä sotaan ja myös ”Suomen onnettomuuteen” nähtiin Saksa. Linkomies muistelee, että kirjoitus aiheutti jyrkän kielteisen reaktion puolueväen piirissä.⁶²⁶ Syynä tähän oli epäilemättä sen neuvostoystävällisyys.

6.5 ”Hyvät ja luottamukselliset suhteet”

”Hyviä ja luottamuksellisia suhteita itäiseen suurvaltaan” toivoi Suomen Sosialidemokraatti 3. syyskuuta, saatuaan tiedon rauhan tielle astumisesta.⁶²⁷ Mannerheimin päiväkäsky 8.9. korosti puolestaan ”vilpittömiä ja luottamuksellisia suhteita” Suomen ja Neuvostoliiton välillä. K.-A. Fagerholmin vähälle huomiolle jäänyt puhe Arbetarbladetissa puhui myös samoista asioista heti välirauhan jälkeen.⁶²⁸ Kekkonen

---

⁶²⁴ US 24.10.1944, pääkirjoitus ”Kunnioitus ja yhteistyö”.

⁶²⁵ Kirjoitus julkaistiin erään päätoimittaja Ahon tekemin ”vähäisin muutoksin”. Linkomies 1970, s. 414; ks. myös Paasivirta 1992, s. 287.

⁶²⁶ Linkomies 1970, s. 413–414.

⁶²⁷ SS 3.9.1944, pääkirjoitus ”Ratkaisu”. Luottamuksen pohjalle rakentuvia suhteita Neuvostoliittoon oli esittänyt sosiaalidemokraattisen puolueen edustaja Reinikainen ilmoittaessaan eduskunnassa 2.9. puolueen myönteisestä kannasta rauhaan. Salaiset keskustelut 1970, s. 279; Tanner 1952, s. 376.

⁶²⁸ Arbetarbladetissa julkaistiin 20. syyskuuta Fagerholmin artikkeli, joka oli vetoomus uuden ulkopoliitikan puolesta. Fagerholm näki ”luottamuksellisen ja reilun yhteistoiminnan” lähtökohtana Suomen säilymiselle

27. syyskuuta uutisoidussa ja paljon kirjallisuudessa käsitellyssä puheessa esillä olivat ”luottamuksen ansaitseminen ja naapurisovun luominen”. Puheessa esitettiin myös tulkinta, jonka mukaan välirauhansopimus takasi Suomen itsenäisyyden. Puhe sisälsi useita viholliskuvaa purkavia elementtejä, kuten tilanteen vertaamisen autonomian ajan alkuun ja urheilullisen kilpailuhengen nostamisen identiteetin rakennusaineeksi vihollisuuden sijaan.⁶²⁹ Myös Uusi Suomi kirjoitti 28.9. luottamuksesta elinehtona sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa että kansalaisten suhtautumisessa tulevaisuuteen.⁶³⁰ Sosialidemokraatin 1.10. uutisoimassa haastattelussa valvontakomission poliittinen edustaja Orlov puhui Neuvostoliiton halusta ylläpitää ”ystävällisiä ja luottamuksellisia suhteita” maiden välillä. Vähitellen näistä sanoista tuli lehtien palstoilla aina Neuvostoliiton yhteydessä mainittu seikka.

Pääministeri Urho Castrén puhui lehtien sivuilla 4. lokakuuta. Pitkässä puheessaan hän esitteli aluksi toimia, joihin hallitus oli ryhtynyt välirauhanehtojen toteuttamiseksi sekä täyttämisen asettamia vaatimuksia kansalle. Suomalaiset – kaikki, eli ”me” – olivat pääministerin mukaan unohtaneet maan kohtalonomaisten geopolitiittisen sijainnin. Tämä ilmeisen epämieluisa sijainti oli hyväksyttävä. Suhteiden epäluuloisuus esitettiin siten, että siihen on ollut osuutta molemmilla, vaikka parantamiseen on aihetta nimenomaan suomalaisilla. Lisäksi nimenomaan epäluuloista puhuminen viittaisi siihen, ettei niihin välttämättä ollut aihetta. Myös Venäjän olojen tuntemus ja venäläisen mentaliteetin ymmärtäminen oli maassa ollut puutteellista.⁶³¹

Uusi Suomi kommentoi pääministeri Castrénin puhetta. Lehti esitti suhteiden parantamisen elinehtona. Sen mukaan jännitys ja epäluulo Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli luonnoton ja vaarallinen olotila. Mahtavana ja sodan jälkeen entistä vahvempana Neuvostoliitto voisi tämän kestää, mutta Suomi ei. Tämän vuoksi pyrkimys hyvään ja hankauksettomaan kanssakäymisen maitten välillä oli välttämättömyys suomalaisille. Oli

---

vapaana kansakuntana. Suomen olisi aloitettava ”alusta alkaen”, vapaana vanhoista ennakkoluuloista ja käsityskasvannaisista. Ennen kaikkea ”perivihollinen”-käsitteestä olisi päästävä eroon. Fagerholmin optimismi rakentui Paasivirran mukaan olettamukseen ystävällisistä suhteista Neuvostoliiton kanssa siinä mielessä, että Neuvostoliiton tavoitteet Suomessa olivat rajallisia ja että Suomi niitä saattoi omalla toiminnallaan lieventää. Paasivirta 1992, s. 285.

⁶²⁹ Ilkka ja Turun Sanomat eivät uutisoineet Kekkonen pitämää puhetta. Uusi Suomi lainasi puheesta vain loppuosan. Rauhanoppositiolehdissä uutinen oli näkyvällä paikalla, Hufvudstadsbladetissa peräti etusivulla. Kekkonen puheen viholliskuvaa purkavista elementeistä perusteellisen analyysin on tehnyt Nousiainen 2003, s. 102–110.

⁶³⁰ US 28.9.1944, pääkirjoitus ”Luottamus”.

⁶³¹ Esim. SS 4.10.1944, etusivu ”Radikaalisia uudelleen järjestelyjä on meidän suoritettava omassa keskuudessamme – Eduskuntavaalit mahdollisimman pian – Pääministeri puhunut päivän kysymyksistä”.

luotava siihen sopivat mieliala ja olotila. Niin kuin pääministeri oli korostanut, luottamukselliset suhteet olisivat elämän ja tulevaisuuden edellytys.⁶³² Kuun lopulla lehti kirjoitti, että Suomi oli sekä taloudellisessa että poliittisessa suhteessa valmis hedelmälliseen ja rakentavaan yhteistyöhön itäisen naapurinsa kanssa. Odotettavissa oli, että suurpoliittisen yleistilanteen muuttuminen koskisi koko Skandinaviaa, ja Suomi voisi vastaisuudessa palvella sekä itää että länttä toimimalla niiden lähentämiseksi toisiinsa. Tässä lehti hylkäsi etuvartioaseman lopullisesti. Samalla se vielä kiitti Ruotsia saadusta jälleenrakennus- ja muusta avusta.⁶³³

Turun Sanomat kirjoitti hyvistä suhteista 17. lokakuuta. Lehden mukaan välirauhan solmimisen yhteydessä ja heti sen jälkeen oli syystäkin teroitettu mieliin tällaisten suhteiden rakentamisen tärkeyttä. Suomalaisilla ei koskaan ollut ollut mitään erinomaista halua pysytellä vieraana ja naapurin oloja käsittämättömänä. Mutta koko itsenäisyyden aikana suhteita ei ollut voitu ”oikealla tavalla hoitaa”. Naapuri oli pysynyt vieraana, koska kanssakäyminen oli ollut perin rajoitettua. Nyt silmät olivat avautuneet näkemään hyvien suhteiden tärkeyden. Lehden mielestä oli tärkeää rakentaa suhteet ”oikealle pohjalle”, kun Neuvostoliitto tulisi nyt entistä suuremmassa määrin vallitsevalla tavalla vaikuttamaan maanosan oloihin ja ennen kaikkea oloihin Itämeren piirissä. Suomessa oli mielihyvin todettu Neuvostoliiton Tukholman suurlähetystön aloitteet ja SNS:n perustaminen. Oli tärkeää, että aloitteesta muodostuisi todella laajojen kansalaispiirien yhteistoiminnan side. Lehden mielestä olisi molemmin puolin suurta hyötyä siitä, että suhteet rakennettaisiin luottavaisin mielin hyväksi.⁶³⁴

Jos Castrénin puheessa leimaavaa oli itsenäisyyden oleminen uhattuna, oli sisäministeri Hillilä 4.11. tulkinnut asiaa toisin:

”Ja muistettava on, että välirauhansopimus on samalla liittoutuneiden puolesta annettu takuu siitä, että itsenäisyytemme säilyy. Sellaisena tuo asiakirja on yhtä juhlallinen ja vakuuttava kuin itsenäisyysjulistuksemme.”

---

⁶³² US 4.10.1944, pääkirjoitus ”Tilanteen selvittelyä”.

⁶³³ US 27.10.1944, pääkirjoitus ”Ruotsista saatava apu”. Ks. myös Nousiainen 2003, s. 90–91.

⁶³⁴ TS 17.10.1944, yläkerta ”Hyvät suhteet”.

Ankarana pakkorauhana ja Mannerheimin silmissä jopa kapitulaationa pidetyn välirauhansopimuksen nostaa Hillilä tässä itsenäisyysjulistuksen – kansallisesti pyhimmästä pyhimmän – kanssa tasa-arvoiseen asemaan.⁶³⁵

Lehdissä 9.11. julkaistu Mannerheimin lähettämä onnittelusähke Neuvostoliiton presidentti Kalininille merkitsi valtiiovallan lopullista käännettä suhtautumisessa Neuvostoliittoon. Mannerheim lausui julki ”Suomen kansan vilpittömän halun vahvistaa Suomen ja sen suuren naapurin välisiä lujia ja ystävällisiä, keskinäiseen luottamukseen perustuvia hyviä naapuruussuhteita”.⁶³⁶ Tässä sähkössä esitettiin ensimmäistä kertaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteet lujina ja ystävällisinä. Suomen kansalla oli myös vilpittömän halu vahvistaa niitä, mutta suhteet siis nimenomaan olivat jo hyvät. Onnittelusähke sisälsi lehdissä jo omaksutun tavan kirjoittaa suhteista keskinäiseen luottamukseen perustuvina. Sähkeen seurauksena voidaan todeta, että Neuvostoliittoa valtiona koskeva viholliskuva oli diskurssien tasolla purettu. Perivihollinen oli ystävä. Toinen asia on, miten realistista tämä ajattelu oli tai olivatko suhteet hyvät ja luottamukselliset. Samaan aikaan lehdet uutisoivat Vuoren ja Fagerholmin eroavan hallituksesta, mihin syynä olivat juuri erimielisyydet uudesta linjasta.

Uuden hallituksen ulkopoliitiikan - ”Paasikiven linjan” – ohjelmajulistus sisältyi J. K. P.:n itsenäisyyspäivänä 1944 pitämään radiopuheeseen:

”Suomen ulkopoliitikassa on kaikkea hallitsevana maamme suhde itäiseen naapuriimme Neuvostoliittoon. Se on meidän varsinainen ulkopoliittinen ongelmamme, jolle meidän on ratkaisu löydettävä ja josta kansamme tulevaisuus riippuu. --- Mutta yli tämän [välirauhan]sopimuksen säännösten on tulevaisuudessa hyvät ja luottamukselliset aikaansaattava suuren naapurimme kanssa. Epäluulo on poistettava, ystävyys perustettava. Kansamme perusetujen mukaista, vakaumukseni mukaan on, että tulevaisuudessa Suomen ulkopoliitikkaa niin johdetaan, ettei se tule kulkemaan Neuvostoliittoa vastaan. Rauha ja sopu sekä luottamuksellinen naapuruussuhde suuren Neuvostoliiton kanssa on meidän valtiollisen toimintamme ensimmäinen ohje.”⁶³⁷

---

⁶³⁵ Esim. TS 4.11.1944, sivu 3 ”Välirauhansopimus on samalla liittoutuneiden puolesta annettu sana siitä että itsenäisyytemme säilyy”.

⁶³⁶ Esim. US 9.11.1944, sivu 5; TS 9.11.1944, etusivu.

⁶³⁷ Kallenautio 1985, s. 260.

”Paasikiven linja” ei sinällään pitänyt sisällään mitään uutta. Se vain virallisti lehtien kirjoittelun hallituksen linjaksi, joka aiemmin oli ollut luonteeltaan enemmänkin legalistinen kuin aktiivisesti välejä parantava.⁶³⁸

6.6 Kielen, kulttuurin ja geopolitiikan tuntemuksella ennakkoluuloja häivyttämään

Suhteiden parantamisen nähtiin lehdissä ensisijaisesti tapahtuvan kielen oppimisen välityksellä, mitä myös VTL oli syyskuun lopussa esittänyt artikkelissa, jonka Sosialidemokraatti lokakuun 7. päivänä julkaisi. Hufvudstadsbladet kirjoitti 20. lokakuuta pääkirjoituksessaan venäjän kielen lisääntyvästä tarpeesta. Kirjoituksen mukaan vielä itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina monet osasivat venäjää, mutta ajan kuluessa osaajien määrä väheni. Venäjää ei opetettu kouluissa – ei edes kauppakorkeakouluissa, joissa ”olisi odottanut olevan vireää kiinnostusta”. Syynä puutteeseen lehti näki heikot kauppasuhteet. Koska kieltä ei osattu, lisääntyi myös tietämättömyys siitä, mitä Neuvostoliiton ”rautaesiripun” takana tapahtui. Lehden mukaan siellä tapahtui kumminkin paljon sellaista, minkä totuudenmukaisesta sisällyksestä suomalaisen yleisön olisi pitänyt saada perusteellista tietoa. Tieto venäläisestä kirjallisuudesta, taiteesta, tieteestä, lehdistöstä eikä vähiten erilaisista erityisjärjestöistä olisi kieltämättä ollut hyödyllistä. Ne vaarat, joita propagandaelementit pitivät sisällään, eivät varmasti olisi olleet sellaisia, ettei niitä olisi kyennyt hallitsemaan. Nyt suomalaiset olivat tietoisia laiminlyönneistään ja tiesivät mitä pitäisi tehdä saavuttaakseen positiivisen, ystävällisen suhteen venäjän kansaan. Koska kielen osaaminen oli ”yksi perusehdoista”, lehti suositteli venäjän opetuksen uudelleenjärjestelyä. Sen merkitystä ei enää pitänyt vähätellä senkin vuoksi, että muissa maissa, etupäässä Ruotsissa, keskustelu venäjän kielitaidon lisäämisestä oli jo vauhdissa.⁶³⁹

Kirjoituksessa tuotiin esille se, että venäläinen tiedotustoiminta oli propagandaa. Rautaesiripun takana tapahtuneilla asioilla ei myöskään varmasti viitattu pelkästään positiivisiin asioihin. Kielen tarpeellisuutta lehti katsoi hyväksi markkinoida yleisölle Ruotsin esimerkillä. Kritiikki oli verhottu kirjoituksen sisälle. Sosialidemokratissa Edvard Torniainen kirjoitti puolestaan 6. marraskuuta venäjän uudesta ja vanhasta oikeinkirjoituksesta.⁶⁴⁰ Svento kirjoitti venäjän kielen lisääntyvästä tarpeesta seuraavana

---

⁶³⁸ Hackzellin ja Castrénin hallituksia on pitänyt legaalina myös esimerkiksi Paasivirta 1992, s. 287.

⁶³⁹ Hbl 20.10.1944, pääkirjoitus ”Ökad kunskap i ryska”.

⁶⁴⁰ SS 6.11.1944, sivu 4 ”Päivän peili – Sananen venäjänkielen opiskelijoille – Venäjän uusi ja vanha oikeinkirjoitus”.

päivänä. Hänen mukaansa slaavien todennäköinen liitto tulisi lisäämään venäjän asemaa kansainvälisissä konferensseissa. Svento katsoi tarpeelliseksi korostaa, että venäjän ”kauniin ja rikkaan kielen” opiskelun harrastuksen piti olla ”täysin vapaa ja oma-aloitteinen [harvennus Svento]”, eikä pakkovaltainen kuten Bobrikovin ja Seynin aikana. Opiskelu tulisi avaamaan tien suuren naapurin kirjallisuuteen, tieteeseen ja taiteeseen, mutta myös talouteen ja kauppaan. Svento katsoi tämän lisäksi, että kansainvälinen venäjän kieli voisi viedä Neuvostoliiton lähemmäksi muita maailmankansoja rauhan asiassa.⁶⁴¹

Turun Sanomien mielestä kummankin maan tuntemusta olisi edistettävä puolin ja toisin ja siten hälvennettävä epä- ja ennakkoluuloja. Lehti uskoi, että Suomen puolelta olisi tähän hyvät edellytykset olemassa.⁶⁴² Se esitti myös toivomuksen, että Neuvostoliiton henkisten aarteiden tunnetuksi tekeminen suomalaisten keskuudessa muodostuisi vilkkaaksi ja hedelmälliseksi. Silloin olisivat asiat oikealla tolalla ja kansan mahdollisuuden henkiseen rikastumiseen aikaisempia kausia paremmat. Lehti tosin esitti huomionsa Suomen ja ”lännen sivistyskansojen” vuorovaikutuksen vilkastumista toivovan yläkertansa lopussa, ikään kuin pakollisena lisänä.⁶⁴³ Nämä Hufvudstadsbladetin, Sosialidemokraatin ja Turun Sanomien kirjoitukset olivat ne, joissa aktiivisia toimia esitettiin.

Uuden ajattelun voisi jakaa karkeasti kahtia: ehtojen täyttämisen korostamiseen ja hyvien suhteiden aktiivisen luomisen korostamiseen. Molemmilla oli periaatteessa sama pohja: Suomen geopoliittinen sijainti. Se oli kaiken lähtökohta. Erot vaihtelivat siinä, miten pitkälle oltiin valmiita menemään. Legalisuutta korostava linja ajoi nimenomaan ehtojen täyttämisen tärkeyttä, sillä ”suomalainen pitää lupauksensa”. Aktiivinen linja yritti nähdä ehtojen täyttämisen rangaistuksen sijaan itsenäisyyden takeena. Legaalinen linja oli asenteeltaan defensiivinen, aktiivinen positiivisempi. Molemmille oli yhteistä ”pää pystyyn” –ajattelun korostaminen. Sana ’vaikeus’ piti tallata maahan, mutta silti tilanne nähtiin synkkänä. Monissa lehdissä tapahtui siirtymä tai uuden tulkinnan löytäminen, kun välirauhansopimuksen ehtoja keksittiin tulkita ”liittoutuneiden puolesta annetuksi sanaksi siitä että itsenäisyytemme säilyy”, kuten Kekkonen syyskuun lopussa ja sisäministeri Hillilä 4.11. julkaistussa puheessaan olivat esittäneet. Esimerkiksi Uusi Suomi kirjoitti 3. lokakuuta, että välirauhansopimukseen sisältyi Suomen riippumattomuuden ja

---

⁶⁴¹ SS 7.11.1944, sivu 5 Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä ”Venäjän kieli kansainvälisenä kielenä”.

⁶⁴² TS 17.10.1944, yläkerta ”Hyvät suhteet”.

⁶⁴³ TS 9.11.1944, yläkerta ”Länsi”.

suvereniteetin tunnustaminen, ja ehtojen täyttäminen niin puolelta kuin toiseltakin myös takaisi tämän käytännössä. Tämän vuoksi ehdot oli tinkimättömästi täytettävä.⁶⁴⁴ Tähän luokitteluun kuuluisi myös sodan jälkeen noussut kommunismia vastaan taisteleva asevelisocialistinen ajattelu. Tätä Suistola on – mielestäni aivan oikein – nähnyt Sosialidemokraatin Muste-Maalarin eli Ano Airiston kirjoituksissa.⁶⁴⁵

Sodan aikaisen rauhanopposition ääni kuului hieman toisenlaisena Sosialidemokraatissa. Suomessa oli Atos Wirtasen mukaan yleinen ajatus, että Neuvostoliitto ajoi omaa politiikkaansa riippumatta siitä, mitä Suomessa tapahtui, ajateltiin ja suunniteltiin. Hän huomautti, että Neuvostoliitto oli tsaari-Venäjäältä perimänsä diplomaattisen joustavuuden lisäksi eri yhteiskuntapiirit huomioon ottavien marxilaisten sosialistien johtama. Wirtanen lähti omasta puolestaan siitä, että Neuvostoliiton politiikka otti huomioon Suomen itsenäisyyden. Se vain halusi takeita siitä, ettei maassa esiintyisi revanshi-ajatuksia. Olisi aivan selvää, että Suomen sisäinen kehitys vaikuttaisi myös ulkosuhteiden kehitykseen. Suhteet Neuvostoliittoon olivat Suomen ainoa ensiluokkainen ulkopoliittinen ongelma.⁶⁴⁶

Peter H. Krosbyn ajatus ”sotien jälkeisinä vuosina suomalaiset katsoivat pelin koskevan yksinkertaisesti olemassaoloa” kuvaa hyvin tutkittujen lehtien tilannetta syksyllä 1944.⁶⁴⁷ Väli rauhan ehdot ja hyvät suhteet olivat lehtien mielestä ehto maan säilymiselle itsenäisenä. Siten välien parantaminen oli reaalipoliittinen pakko. Heikki Luostarinen on kirjoittanut paljon puhutusta suometumisesta tässä yhteydessä. Luostarisen mukaan monien suomalaisten uusi ajattelu lienee ollut aluksi opportunistia, joka ajan myötä osin sisäistettiin. Sodan jälkeisiä lehtiä lukeva huomaa hänen mielestään helposti, ettei kyse ollut vain ulkoapäin pakotetusta ”ruskeakielisyydestä” ja itsesensuurista, vaikka niitäkin esiintyi. Luostarisen käsitystä siitä, että kyse oli myös intellektuaalisesta haasteesta hahmottaa kansainvälinen elämä ja Suomen rooli uusin silmin, on syytä painottaa.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁴ US 3.10.1944, pääkirjoitus ”Pohjois-Suomen tilanne”.

⁶⁴⁵ Suistola 1994, s. 50.

⁶⁴⁶ SS 5.11.1944, sivut 6-7 ”Nykyinen tilanne ja sen maalle ja työväenliikkeelle asettamat vaatimukset – Kansanedustaja Atos Wirtasen puhe Tampereen metallityöläisten syysjuhlassa”. Wirtanen muistutti myös, että edellisenä talvena helpompi rauha oli hänen mielestään ollut mahdollinen, ilman tukikohdan luovuttamista.

⁶⁴⁷ Krosby 1978, s. 51.

⁶⁴⁸ Luostarinen 2001, s. 209–210.

7 Ylläpitävä purkaminen – Neuvostoliitto lehdissä syksyllä 1944

Viholliskuvan purkamisen problematiikka – sellaisena kuin se syksyllä 1944 esittäytyi – koskettaa samoja asioita kuin viholliskuvan rakentaminen ja ylläpitäminen. Kuvan muutoksessa oli VTL:n, hallitusvallan ja sitä tukeneiden lehtien kannalta tärkeää valvoa mielialoja ja pyrkiä vaikuttamaan niihin. Kun sota oli hävitty ja sodanaikaiset päätökset osoittautuneet siten virheellisiksi, oli lievennettävä arvostelua tehtyjä päätöksiä kohtaan. Oli korostettava yksimielisyyttä, uhrautuvaisuutta ja työn arvoa lääkkeenä pettymyksiin. Rauhanetoja käsiteltäessä huomio kiinnittyi pääosin niiden ankaruuteen ja epäoikeudenmukaisuuteen. Erityisesti vt. pääministeri von Bornin lehdissä julkaistu puhe oli pessimistinen.

Tutkimuksen edetessä osoittautui, että Neuvostoliitto-kuvan tutkimista ei voinut rajoittaa siihen, mitä itänaapurista kirjoitettiin. Saksasta luodun viholliskuvan tarkastelu toi selvän lisän tutkimukselle, koska monet asiat esiintyivät kirjoituksissa rinnakkain ja viittasivat useisiin kohteisiin. Suomalaisen lehdistön ja valtiovallan tapauksessa suhteet Saksaan ja suhteet Neuvostoliittoon kietoutuivat yhteen. Toiseen suuntaan oli rakennettava viholliskuvaa ja toista täytyi purkaa. Aseveljeys hylättiin heti rauhankosketuksen yhteydessä. Yhteistyön Saksan kanssa nähtiin perustuneen pelkästään reaalipolitiikkaan ja hyötylaskelmiin. Mannerheimin ylipäällikön ominaisuudessa antama päiväkäsky aselevon jälkeen aloitti uuden suuntauksen. Välien parantaminen Neuvostoliittoon nähtiin tavoitteena ja itsenäisyyden säilyttämisen edellytyksenä. Rauhanoppositiolehdet – erityisesti Sosialidemokraatti – olivat olleet valmiita hyviin suhteisiin jo heti rauhankehityksen alkuvaiheissa. Tässä vaiheessa lehdet pitivät tulevan rauhan ehtoja keskeisenä tulevaisuuden kannalta. Väli rauhan ehdot vetivät hetkeksi mielet matalaksi ja kitkeriä sävyjä esiintyi Sosialidemokraattia myöten. ”Jotakin parempaa” oli odotettu kaikesta huolimatta, vaikka ehtojen pääkohdat olivat jo tiedossa.

Suursaaren tapahtumat 15.9. vaikuttivat lehtiin siten, että suhtautuminen saksalaisiin muuttui kielteiseksi. Neuvostoliittoon/Venäjään usein liitettyjä rasistisia elementtejä kirjoittelu saksalaisista ei suuressa määrin saanut. Maiden väliltä puuttui viholliskuvaa kärjistävä perivihollisuuden mahdollistava historiallinen viittauspohja. Saksaa pidettiin myös läntisenä kulttuurikansana. Yleisesti tyydyttiin vain paheksumaan saksalaisten tekoja, joiden nähtiin olevan seurausta siitä, ettei johto ymmärtänyt omaa parastaan.

Kriittisin suhteessa saksalaisiin oli Sosialidemokraatti, joka oli varovasti esittänyt kritiikkiä jo ennen Suursaarta. Lehti ryhtyi myös liittämään saksalaisiin viholliskuville tyypillisiä stereotypioita kansanluonteesta. Sensuuri oli osaltaan vaikuttanut kritiikin esittämiseen, koska se oli pyrkinyt vaimentamaan kirjoittelua – positiivista tai negatiivista – entisestä aseveljestä. Suursaaren valtausyrityksen jälkeen kielto kumoutui ilman eri mainintaa, eikä saksalaisiin suhtautumisesta enää sen jälkeen annettu ohjeita. Aseveljeys lehdistössä oli päättynyt.

Ajan Suunnasta tuli rauhankosketuksen jälkeen selvästi varovaisin. Lehti ei ennen lakkautustaan kuitenkaan yrittänyt merkittävästi muuttaa viholliskuvaa. VTL:ltä lainatut lordi Palmerstonin sanat ”meillä ei ole ikuisia ystäviä, meillä ei ole ikuisia vihollisia. Ikuista on vain meidän maamme oma etu” olivat lehden myönnytys. Varsinainen käänne lehtien suhtautumisessa Neuvostoliittoon tapahtui lokakuun puolessa välissä – Sosialidemokraatissa se oli tapahtunut jo aiemmin. Tässä vaiheessa uutisointi itänaapurista lisääntyi ja kirjoittelu siirtyi aktiivisemmalle linjalle. Uudenlaista suhtautumista Neuvostoliittoon ryhdyttiin rakentamaan kielen, kulttuurin ja urheilun kautta. Valtion Tiedotuslaitos oli syyskuun lopulla esittänyt itsekriittisiä tekstejä, jotka eivät välittömästi saaneet heijastusta lehtien palstoilla.

Hufvudstadsbladetissa ensimmäinen uutta suuntausta edustanut pääkirjoitus (24.10.) korosti venäjän kielen taidon lisäämistä. Helsingin Sanomissa lokakuun 21. ja 22. päivän pääkirjoitukset ajoivat suhtautumisen muuttamista. Sosialidemokraatissa 7. lokakuuta pääkirjoituksena julkaistu VTL:n artikkeli *'Toistensa tunteminen naapurisuhteiden edellytyksenä'* purki viholliskuvaa. Myös Turun Sanomissa uutta suuntaa ajettiin jo lokakuun alussa, jolloin lehti korosti luottamuksellisten suhteiden tärkeyttä kommentoidessaan edistyspuolueen ohjelmaa. Uusi Suomi kirjoitti hyvien suhteiden tärkeydestä 21. lokakuuta, ja Linkomiehen kiistelty pääkirjoitus ilmestyi kolme päivää myöhemmin. Suurin piirtein samoihin aikoihin saksalaisista ryhdyttiin kirjoittamaan entistä negatiivisemmassa sävyssä. Uusi Suomi ja Helsingin Sanomat julkaisivat myös uutisia Saksan järjestelmän ”saavutuksista”.

Alkuvaiheessa erillissotateesi ja oman asian puhtauden korostaminen hallitsivat lehtien tulkintoja, mutta vähitellen toisenlaisia äänenpainoja ilmaantui. Omaa politiikkaa ryhdyttiin pitämään virheenä. Väli rauhansopimukseen asti lehdet noudattivat melko täsmällisesti VTL:n ohjeita ja propagandalähetteen sävyjä. Sen jälkeen

Sosialidemokraatissa puolueen vasenta siipeä edustavat kirjoitukset (erityisesti Svento) irtautuivat linjasta. Uudenlaista ajattelua edustavia kirjoituksia ja uutisia julkaistiin eniten Sosialidemokraatissa, Turun Sanomissa ja Helsingin Sanomissa. Hufvudstadsbladet oli kuivan asiallinen. Uusi Suomi oli tässä suhteessa ristiriitainen. Osa sen uutisointivalinnoista vaikuttaa ”kaksoiskoodatuilta”; ne saattoivat olla muodollisesti neutraaleja, mutta viittaukset menneeseen olivat esillä. Ilkassa uutta suuntausta ei paljon huomioitu, eikä myöskään Ajan Suunnassa, joka tosin lakkasi ilmestymästä jo lokakuun alussa.

VTL:n tuotantotoimiston artikkelien suoraa vaikutusta lehtiin ei voida pitää suurena. Vain Ajan Suunta ja Sosialidemokraatti julkaisivat muutamia tekstejä lähes sellaisenaan. Sensuurin ja tuotantotoimiston yhteisvaikutus sen sijaan oli suuri. Lehdet seurasivat kehotuksia tarkkaan ja noudattivat sanavalinnoissaan VTL:n linjaa. Murtuman yksimielisyyteen teki uusi ajattelu, jossa mentiin pidemmälle kuin mihin istuva hallitus kykeni tai halusi mennä. Sodassa ja sitä edeltäneissä tapahtumissa aina itsenäisyyden alusta ryhdyttiin näkemään suomalaisten tekemiä virheitä. Johtaville paikoille haluttiin uusia kasvoja. Tämä uusi ajattelu mursi sitten hallitusrintaman, kun Vuori ja Fagerholm erosivat, ja tapahtui se, minkä lehdet jo käytännössä tiesivät tai arvasivat, eli Paasikivestä tuli hallituksenmuodostaja. Ajattelu sai lehdistössä tukea sosialidemokraattiselta oppositiolta, kommunisteilta ja eräiltä yksittäisiltä porvarillisilta henkilöiltä, kuten Linkomieheltä. Suomalaisten oletettuja stereotyyppisiä käsityksiä purkavia tekstejä lehdissä oli vähän. Sosialidemokraatin Antti Vahterin vallankumousesittelyä lukuun ottamatta Neuvostoliiton sisäisistä oloista kirjoitettiin määrällisesti hyvin vähän. Helsingin Sanomat sai UP:n kautta käsiinsä muutamia kuvauksia Moskovasta. Näistä ”puutteista” seurasi aikanaan sitten se, että valvontakomissio vaati lisää neuvostouutisia.

Oikeutetun sodan teemasta lehdet luopuivat vähitellen. Vielä rauhankosketuksen tullessa tietoon teema eli voimakkaana, mutta vähitellen sodan aikana vaiennetut äänet ryhtyivät arvostelemaan Suomen harjoittamaa ulkopolitiikkaa, jota saatettiin joissakin yhteyksissä pitää sodan syynä. Jälkiviisaus koettiin tarpeelliseksi. ”Mitä minä jo silloin sanoin” – muistutuksia esiintyi Ajan Suuntaa lukuun ottamatta lehtien sivuilla. Myös Uusi Suomi pysytteli varsin hiljaisena. Kaikki lehdet näkivät, että Suomen politiikassa oli virheitä ja arvosteltavaa. Sosialidemokraatissa Svento esitti heti välirauhan jälkeen tulkinnan, jonka mukaa sota olisi voitu välttää. Lokakuussa Helsingin Sanomat ”myönsi”, että sotapolitiikka

oli johtanut Suomelle onnettomaan tulokseen. Lehdet myönsivät, että ennen sotaa oli tehty virheitä, mutta ne eivät joitakin Sosialidemokraatissa julkaistuja kirjoituksia lukuun ottamatta kertoneet mitään. Suomen ja Neuvostoliiton välien luonnetta sotien välisenä aikana ei pohdittu. Lehdet tyytyivät esittämään huomion, että välit olivat olleet huonot. Toisaalta samalla VTL:n tavoin kehoitettiin siihen, ettei menneitä muisteltaisi. Erityisesti Ilkka korosti ”historian tuomion” odottavan, millä se samalla viittasi opportunistisiin uudessa tilanteessa.

Jos talvisotaa ja jatkosodan alkua oli leimannut toiveajattelu, jossa Neuvostoliitto oli ”savijaloilla seisova” jättiläinen, oli syksyllä 1944 lähtökohta aivan toinen. Neuvostoliitto oli maailmansodasta voittajana selviytyvä idän mahtava suurvalta. Realistinen suhtautuminen tarkoitti sitä, että kaikissa toimissa oli otettava huomioon Neuvostoliiton mahtiasema. Lehtikirjoituksista valtaosa piti nimenomaan tätä keskeisenä maiden välisten suhteiden parantamisessa. Vain muutamassa kirjoituksessa esitettiin, että varsinaisia käsityksiä pitäisi muuttaa, tai että purkamiselle olisi jokin muu lähtökohta. Sosialidemokraatissa Neuvostoliiton kehitystä ryhdyttiin osin pitämään esikuvana, kun sosialisointia propagoitiin. Viholliskuvien purkaminen ja uuteen linjaan suhtautuminen tulivat lehdistä ilmi monella tavoin. Pääkirjoitusten lisäksi uutisointi otsikoineen näytteli syksyllä 1944 tärkeää osaa lehtien mielipiteenilmaisussa. Myös juttujen sijoittelulla oli osansa, vaikka taitolliset syyt selittävät osan siitä. Yksi mielenkiintoinen lisäaspekti tutkimukseen olisi kuvien ja sarjakuvien tarkempi analysointi, johon en tässä ole mennyt. Myös läntisten lehtien tai miksei yhtä hyvin myös neuvostoliittolaisten lehtien analysointi toisi lisää kuvaan.⁶⁴⁹ Määrällistä analyysia voisi yhtä hyvin laajentaa.

Rasistiseen ajatteluun sota toi muutosta siinä mielessä, että tiettyjä ilmaisuja lakattiin käyttämästä. Parhaana esimerkkinä tästä ovat sanojen ’ryssä’ ja ’bolshevikki’ käytön lopettaminen sekä VTL:ssä että lehdistössä. Uutisten otsikoinnissa käsitykset elivät osaltaan edelleen. Sota oli osoittanut, että venäläinen sotilas oli sotilaallisesti kyvykäs, mitä vielä talvisodassa epäiltiin. Eri asia on, osoittiko sotilaallinen kyvykkyys vielä muuta kuin ”pelottavaa vihollisuutta”, sillä olihan kyvykkyys myönnetty propagandassa jo sodan aikana. Ilmaisun ”hyvistä ja luottamuksellisista suhteista” löysi vähitellen tiensä lehtien kirjoituksiin aina Neuvostoliitosta puhuttaessa. Sensuuri oli lehdille painottanut, ettei revansijatuksia saisi esiintyä. Valvontakomissiosta tuli VTL:n ja lehtien varovaisuuden

---

⁶⁴⁹ Yhtä ruotsalaista ja yhtä yhdysvaltalaisista lehteä ovat tutkimuksena tukena käyttäneet Suistola 1994 ja Wunsch 2004.

seurauksena tabu. ”Sodan rakenteistamaa kieltä” käytettiin syksyllä 1944 runsaasti. Esimerkiksi sisäministeri Hillilä puhui marraskuun alussa ”itsenäisyyden puolustamisesta”, joka tapahtuisi parhaiten välirauhanehdot täyttämällä.

Lehtikirjoittelulle ja VTL:n läheteille oli tyypillistä ”me-ajattelu”, mikä tarkoitti sitä, että kirjoitukset oli kirjoitettu konsensusta luovassa hengessä. Tällaisen esityksen tarkoituksena on esittää yleisön todeksi hyväksymiä asioita. Se luo myös yhtenäisyyttä ja toisaalta asettaa kaikki vastuulliseen asemaan, olivathan tekijöinä olleet juuri ’me’.⁶⁵⁰ Kirjoituksissa käytettiin paljon myyttiseen rakenteeseen perustuvia sananlaskuja ja sanontoja, joilla perusteltiin kirjoittajan kantaa. Tyypillisimpiä näistä olivat Suomen kansan esittäminen tietynlaiseksi. Tässä määrääväksi nousi kaksi tulkintaa: 1. Suomen kansa oli lojaali, hiljainen ja työteliäs 2. Suomen kansa rakasti rauhaa. Ensimmäinen kanta liittyi hallituksen ja johtajien seuraamisen ja kritiikin vähentämiseen. Toisella kannalla saatettiin perustella joko sitä, että Suomi oli joutunut mukaan suurvaltojen sotaan vasten tahtoaan, rauhanomaisuudestaan huolimatta, tai sitten uuden linjan ajamista. Tällöin suomalaiset toimisivat esimerkkinä maailmalle rakentaessaan uutta suhtautumista. Huomattavaa on, että tällaisten ilmausten käyttö oli erityisen tyypillistä oikeistolehdille, joiksi tässä tapauksessa on laskettava Ilkka ja Uusi Suomi.

Nousiainen tuli syksyn 1944 lehtikirjoituksia tulkitessaan siihen tulokseen, että niissä – ilmeisesti erityisesti Kekkonen puheessa 26.9. – kansallista identiteettiä voitiin tuottaa myös ilman käsityksiä vihollisuudesta. Syksy 1944 oli mahdollisuus innovatiiviselle identiteettipolitiikalle.⁶⁵¹ Mielestäni vihollisuudesta vapaa kansallinen identiteetti oli syksyn 1944 lehtiteksteissä kuitenkin vähemmistö. Nousiainen onkin toisaalta korostanut tutkineensa vain esimerkkitekstejä, eikä pyrkivänsä systemaattiseen tarkasteluun. Lehtikirjoittelulle oli pikemminkin leimallista jatkuvan uhan kokeminen. Tämä sitten naamioitiin ”hyvien ja luottamuksellisten suhteiden” taakse. Uhasta kertoivat suomalaisiksi koettujen arvojen puolustaminen ja välirauhan ehtojen täyttämisen kokeminen ”taistelun jatkumisena”. Erityisesti VTL:n läheteille oli tyypillistä sen korostaminen, että sota jatkui, ja että kansalaisilta vaadittiin entistä enemmän työtä ja kuria.

Immosen mukaan sotienvälisen Neuvostoliittoa koskevan julkisuuden keskeisin piirre oli se, että positiivinen ja neutraalikin kannanotto Neuvostoliitosta tai venäläisistä oli helppo

---

⁶⁵⁰ Konsensus-kirjoittelu on erityisen tyypillistä pääkirjoituksissa. Fowler 1993, s. 47–48, 212.

⁶⁵¹ Nousiainen 2003, s. 119.

tie epäsuotuisaan suomalaiseen julkisuuteen ja saattoi ääritapauksissa aiheuttaa rikossyytteen. Tästä syystä vaihtoehtoisia puheenvuoroja käytettiin hyvin haluttomasti.⁶⁵² Jatkosodan jälkeen tilanne oli lähes päinvastainen. Toisaalta *suomalainen* julkisuus ei välttämättä kannanottoja tuominnut, vaan maan ulkopoliittinen tilanne. Viholliskuva oli sotien aikana ollut ulkopoliittinen, mutta sodan päätös teki siitä (myös) sisäpoliittisen: Neuvostoliiton kätyrit, kommunistit, toimisivat taas yhteiskunnassa hajottavana voimana.

Syksyn 1944 lehtikirjoittelusta ei voida selvästi sanoa, että lehtien palstat olisi kokonaan vallannut jokin uudenlainen suhtautuminen. Jos viholliskuvan purkaminen nähdään pelkkiä retorisia ”hyvät ja luottamukselliset suhteet” toteamuksia laajempänä, näyttäytyy lehtikirjoittelu varsin ristiriitaisena. Saman lehden sisältä, jopa mahdollisesti saman kirjoittajan kynästä saattoi syntyä tekstejä, joissa purettiin viholliskuvaa tai pidettiin sitä yllä. Tämä kertoo osaltaan siitä, miten vaikeana tilanne koettiin. Uhkakuvien ylläpitäminen oli keino taistella kommunismia vastaan. Tämä taistelu tiivistyi myöhemmin sisäpolitiikassa SDP:n ja kommunistien taisteluksi ammattiyhdistysliikkeen sielusta. Uuden suhtautumisen vaikeutta kuvastaa hyvin Yleisradion pääjohtajana vuosina 1965–69 toimineen – sodat käyneen – Eino Revon kuvaus.

”Jatkoin jatkosotaa vielä vuosikymmenen ja vähän enemmänkin, en tietenkään muuten kuin asennoitumisessani. Ryssät ovat piikkilankaesteiden takaista väkeä, pysykööt siellä ja antaa esteiden olla paikoillaan, parempi niin.”⁶⁵³

Neuvostoliitosta tuli myös poliittinen lyömäase, kun kilpailtiin siitä kenellä ”Moskovan kortti” oli. Lehdistö siirtyi pakollisesta viholliskuvien purkamisesta itsesensuuriin ja peitettyyn kritiikkiin, jota vielä syksyllä 1944 esitettiin hyvin vähän.⁶⁵⁴

Luostarinen on esittänyt viholliskuville kahdenlaisia selitysmalleja: kahden ryhmän sisäiset jännitteet ja tapahtumat tai viholliskuvia luovan ryhmän sisäinen tilanne. Syksyllä 1944 suhtautumisessa Saksaan oli selvästi kysymys tapahtumista ja jännitteistä, jotka niistä syntyivät. Neuvostoliittoon suhtautumista määräsi puolestaan tapahtuma (välirauha), joka vaikutti ryhmän (suomalaisten) sisäiseen tilanteeseen. Välirauha muokkasi suomalaisen yhteiskunnan poliittisen toimintakentän uudelleen, eikä suinkaan kaikille mieluisaan suuntaan. Sota oli myös tapahtumana osoittanut, että Neuvostoliittoa kannatti pelätä.

---

⁶⁵² Immonen 1987, s. 447.

⁶⁵³ Uskali 2003, s. 54.

⁶⁵⁴ Itsesensuurin synnystä ja määrittelystä hyvä esitys löytyy esimerkiksi Uskalilta. Uskali 2003, s. 59–61.

Viholliskuvaa purettiin sodan jälkeen lehdistössä, mutta Helsingin Sanomien 11. lokakuuta 2004 julkaisemasta Gallup Internationalin kyselytutkimuksesta kertovasta artikkelista käy ilmi, että suomalaiset suhtautuvat (edelleen) Venäjään erittäin kielteisesti. Euroopassa vain Kosovossa suhtaudutaan Venäjään kielteisemmin.⁶⁵⁵ Jotakin mahdollisesti meni pieleen, kun suu puhui ensin, ja sydän tai sielu yritti sitten ravata perässä.

---

⁶⁵⁵ Myös maailmanlaajuisessa 60 maan aineistossa Suomi sijoittui Venäjä-kielteisyydessään kärkipäähän. Tutkimusta varten oli haastateltu yli 50 000 ihmistä, joista 621 suomalaista. Venäjään suhtautui Suomessa erittäin kielteisesti 62 prosenttia vastaajista. Kansainvälisesti Venäjä jäin imagoaltaan viimeiseksi. Siihen suhtautui myönteisesti 31 prosenttia vastaajista, toiseksi viimeiseen Yhdysvaltoihin 40. Kyselyssä oli tarkoitus selvittää maailmanlaajuisista suhtautumista suuriin teollisuusmaihin, eli niin sanottuihin G8-maihin. HS 11.10.2004, ”Suomalaiset suhtautuvat erittäin karsaasti Venäjään”. Tällaisen kyselyn tuloksiin tulee tietenkin suhtautua varauksellisesti.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (kaksoiskappaleet Jyväskylän maakunta-arkistossa)

Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto (VnTaE)

- Da 1 Tarkastusjaoston kirjekonseptit
- Da 2 Kiertokirjeet ja ohjeet 1941–1944
- Dc 1 Tarkastusjaoston mielialakatsaukset
- Db 1 Toimintakertomukset 1941–1947
- Fa 2 Kirjeistö 1941–1944
- Fc 3 Kirjeistö 1944–1947
- Fc 4 Kirjeistö 1944–1945
- Fd 3 Kirjeistö 1943–1946
- Fd 7-8 Kirjeistö 1943–1944
- Fd 10 Kirjeistö 1941–1944
- Fd 11 Kirjeistö 1940 – 1946
- Ha 1 Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1939–1946
- Ha 2 Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1946
- Ha 3 Tarkastustoimintaa koskevia asiakirjoja 1940–1947

Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto (VnTiE)

- Bd 1 Kotimaisten lehtien palvelu
- Da 19 Kirjekonseptit
- Db 1-10, 12 Toimintakertomukset ja raportit
- Dc 1 Sisäiset kiertokirjeet
- Dd 1-2 Kiertokirjeet sanomalehdille
- De 1-2 Muistiot
- Dg 1 Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsaukset 1941–1944
- Do 4 Muut katsaukset 1941–1944
- Ea 1 Ulkomaiden viranomaisilta saapuneet kirjeasiakirjat 1939–1946
- Eb 6 Ulkoministeriöltä saapuneet 1944
- Ec 3-4 Muilta ministeriöiltä saapuneet 1944–1948
- Ec 6 Päämajalta saapuneet 1944–1945
- Ee 6 Päämajalta saapuneet 1944–1945

Eg 1,3 Saapuneet asiakirjat
Ej 1 Saapuneet asiakirjat
El 1,4 Saapuneet asiakirjat
Eh 2 Tietotoimistoilta ja lehdiltä saapuneet 1943–1948
Fb 1 Kirjeistö 1940–1944
Hc 1 Informaatiotilaisuuksien esitelmät 1941–1944
He 8 Kotimaan osastossa laaditut artikkelit 1944
Hg 2 F-Uutistoimiston artikkelit 1940–1944
Hh 1-9, 11 Aiheen mukaan järjestetyt artikkelit
Hi 4 Uutisvälitys-sarja 1944
Hk 1 Ylipäällikön yleiset päiväkäskyt 1941–1944
H 1 S-sarjan TK- ym. tiedoitukset S-sarjan TK- y.m. sot. tiedotukset y.m. 7200–7892

Sanomalehdet

Ajan Suunta 15.8.1944–3.10.1944
Helsingin Sanomat 15.8.1944–9.11.1944
Hufvudstadsbladet 15.8.1944–9.11.1944
Ilkka 15.8.1944–9.11.1944
Suomen Sosialidemokraatti 15.8.1944–9.11.1944
Turun Sanomat 15.8.1944–9.11.1944
Uusi Suomi 15.8.1944–9.11.1944

Lähde- ja asiakirjajulkaisut:

Linkomies 1970: Edwin Linkomies, *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44*. Helsinki.

Magill 1981: J. H. Magill, *Tasavalta tulikokeessa. Muistelmia Suomesta kuumen ja kylmän sodan vuosilta*. Weilin Göös. Mikkeli. Toinen painos. (Ensimmäinen painos 1981).

Petrov 1999: Jukka Petrov, *Tornin, Kremlin ja Linnan tulkkina*. Petroskoi.

Paasikiven päiväkirjat 1985: *J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*. Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949. Toim. Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge. WSOY. Juva 1985.

Paavolainen 1982: Olavi Paavolainen, *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Otava. Keuruu. Ensimmäinen painos v. 1946.

Puhtain asein. Suomen marsalkan päiväkäskyjä vuosilta 1918–44. Toim. Einari Kaskimies. Kustannus Oy Artikkeli. Jyväskylä. 1970.

Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944. Koonnut ja huomautuksin julkaissut Atos Wirtanen. Lahti 1967.

Smirnov 1996: Stefan Smirnov, *Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee.* Tammi. Juva.

Tanner 1952: Väinö Tanner, *Suomen tie rauhaan 1943–1944.* Tammi. Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

Ahto 1990: Sampo Ahto, *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940.* WSOY. Juva.

Ainola 2001: Olli Ainola, ”Suomettumisen esikoulu”. Teoksessa *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia.* Toim. Johan Bäckman. WSOY. Juva.

Anderson 1999: Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Ninth impression. Verso. New York. Ensimmäinen painos 1983.

Beyer-Thoma 1990: Hermann Beyer-Thoma, *Vasemmisto ja vaaran vuodet.* Kirjayhtymä. Jyväskylä. Lyh. Seppo Hentilä, suom. Marjaliisa Hentilä.

Burke 1993: Peter Burke, *The Art of Conversation.* Oxford.

Fowler 1993: Roger Fowler, *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press.* London. Ensimmäinen painos 1991.

Glover 2003: Jonathan Glover. *Ihmisyys. 1900-luvun moraalihistoria.* Suomennos Petri Stenman. Like. Keuruu. Toinen painos.

Haataja 1986: Lauri Haataja, ”Vaaran vuodet ja realismi”. Teoksessa *Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–1948.* Toim. Jukka Nevakivi et al. Tammi. Helsinki.

Haataja 1988: Lauri Haataja, *Demokratian opissa. SKP, vaaran vuodet ja Neuvostoliitto.* Tammi. Helsinki.

Hall 1999: Stuart Hall, *Identiteetti*. Vastapaino. Tampere. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman.

Harle 1991: Vilho Harle, *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen*. Rauhankirjallisuuden edistämisseura. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen tutkimuksia, No. 44. Jyväskylä.

Harle 2000: Vilho Harle, *The Enemy with a Thousand Faces. The Tradition of the Other in Western Political Thought and History*. Praeger. Westport.

Harle ja Moisio 2000: Vilho Harle ja Sami Moisio, *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Vastapaino. Jyväskylä.

Hemanus 1975: Pertti Hemanus, *Propaganda sanomalehdissä*. Keuruu.

Herlin 1993: Ilkka Herlin, *Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Viikunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta*. Otava. Keuruu.

Hyvämäki 1957: Lauri Hyvämäki, *Vaaran vuodet 1944–48*. Otava. Helsinki. Kolmas painos.

Immonen 1987: Immonen, Kari, *Ryssästä saa puhua...Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava. Keuruu.

J. L. Runeberg Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Vänrikki Stoolin henkilöahmojen elämäkerrat Kansallisbibliografiassa. Sandels, Johann August (1764-1831). <http://www.finlit.fi/tietopalvelu/runeberg/sandels.htm> (22.6.2005)

Julkunen 1990: Julkunen, Martti, ”Toiveiden ja todellisuuden noidankehä – suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941–44”. Teoksessa Silvo Hietanen (toim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Jussila, Hentilä & Nevakivi 1996: Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–1995*. WSOY. Juva. (Ensimmäinen painos 1995).

Jutikkala 1997: Eino Jutikkala, *Valtion Tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY. Juva.

Kallenautio 1985: Jorma Kallenautio, *Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopoliittikka 1917–1955*. Tammi. Helsinki.

- Karemaa 1998: Outi Karemaa, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. SHS. Helsinki.
- Kaunismaa 1988: Kari Kaunismaa, *Punamulta jatkosodassa. Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva Sosiaalidemokraattisen puolueen ja Maalaisliiton lehdissä 1941–44*. Historian pro gradu –tutkielma. Turun yliopisto.
- Kinnunen 1998: Kaisa Kinnunen, *Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1974*. Suomi-Venäjä-seura. Helsinki.
- Klinge 1983: Matti Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY. Juva. (Ensimmäinen painos 1972).
- Krosby 1978: Peter H. Crosby, *Kekkosen linja. Suomi ja Neuvostoliitto 1944–1978*. Kirjayhtymä. Jyväskylä. Suom. Antero Manninen.
- Kulha 1972: Keijo K. Kulha, *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–44*. Henkinen maanpuolustus – tutkimussarja. Helsinki.
- Luostarinen 1986: Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino. Jyväskylä.
- Luostarinen 1989: Heikki Luostarinen, *Finnish Russophobia. The Story of an Enemy Image*. Teoksessa *Journal of Peace Research*, vol 26, N:o 2 (May 1989). <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-3433%28198905%2926%3A2%3C123%3AFRTSOA%3E2.0.CO%3B2-1> (1.5.2005)
- Luostarinen 2001: Heikki Luostarinen, ”Virtuaali-Neuvostoliitto ja kylmän sodan voima”. Teoksessa *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. Toim. Johan Bäckman. WSOY. Juva.
- Luostarinen 2002: Heikki Luostarinen, ”Propaganda Analysis”. Teoksessa *Journalism and the New World Order – Studying War and the Media*. Vol. 2. Toim. Wilhelm Kempf & Heikki Luostarinen. Nordicom. Göteborg.

- Mikkilä 2000: Timo Mikkilä, *Pohjanmaan patriootti. Artturi Leinonen eteläpohjalaisena vaikuttajana ennen talvisotaa*. Studia Historica Jyväskyläänsä 59. Väitöskirja. Jyväskylä.
- Nevakivi 1995: Jukka Nevakivi, *Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* Otava. Keuruu.
- Niemi 1980: Juhani Niemi, *Kullervosta rauhan erakkoon. Sota ja rauha suomalaisessa kirjallisuudessa kansanrunoudesta realismiin sukupolveen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 364. Mikkeli.
- Niemi 1988: Juhani Niemi, *Viime sotien kirjat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 475. Savonlinna.
- Nousiainen 2003: Marko Nousiainen, *Sodan ja rauhan rajoilla – Identiteettipoliittinen keskustelu suomalaisissa sanomalehdissä jatkosodan päättyessä syksyllä 1944*. Valtio-opin pro gradu – tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Nygård 1985: Toivo Nygård, ”Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi –ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa. Teoksessa *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Toim. Aira Kemiläinen. SHS. Helsinki.
- Paasivirta 1992: Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956*. Kirjayhtymä. Hämeenlinna.
- Perko 1971: Touko Perko, *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Väitöskirja. Turku.
- Perko 1974: Touko Perko, *TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941–1944*. Otava. Keuruu.
- Perko 1988: Touko Perko, ”Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949”. Teoksessa *Suomen sanomalehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila. Jyväskylä.
- Polvinen 1980: Tuomo Polvinen, *Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa II*. Juva.

Polvinen 1999: Tuomo Polvinen, Hannu Heikkilä, Hannu Immonen, J. K. Paasikivi. *Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948*. WSOY. Juva.

Rentola 1994: Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY. Juva.

Rusi 1982: Alpo Rusi, *Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*. Väitöskirja. Suomen historiallinen seura 118. Kokemäki.

Salanimet ja nimimerkit. Maija Hirvonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja nro 16. Jyväskylä 2000.

Salminen 1976: Esko Salminen, ”Itsesensuurin synty ja lehdistön suhtautuminen sananvapauden ulkoisiin rajoituksiin”. Teoksessa *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön historia –projektin julkaisuja N:o 17.

Salminen 1979: Esko Salminen, *Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itesesensuuri Suomen lehdistössä 1944–1948*. Otava. Keuruu.

Samuel & Thompson 1993: Raphael Samuel and Paul Thompson, “Introduction”. Teoksessa *The Myths We Live By*. Edited by R. Samuel and P. Thompson. Routledge. (Ensimmäinen painos 1990).

H. Soikkanen 1987: Hannu Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta. Osa II, 1937–1944*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Helsinki.

T. Soikkanen 1984: Timo Soikkanen, *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Väitöskirja. Juva.

Strömberg 2003: John Strömberg, ”Historioitsijat kansakunnan rakentajina”. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna ja Laura Kolbe. Tammi. Keuruu.

Suistola 1994: Jouni Suistola, *Kylmä sota paleltaa. Kylmän sodan alku Suomen johtavissa sanomalehdissä*. Studia Historica Septentrionalia 24. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys. Jyväskylä.

- Suomi 1986: Juhani Suomi, *Urho Kekkonen 1936–1944. Myrrysmies*. Otava. Keuruu.
- Tarkka 1988: Jukka Tarkka, ”Paasikiven aika”. Teoksessa *Suomen historia 8. Paasikiven ja Kekkonen aika*. Weilin+Göös. Espoo.
- Teikari 1973: Erkki Teikari, *Puolueiden päälehtien ulkopoliittinen suunta vuosina 1933–1944*. Väitöskirja. Tampere.
- Tveiten & Nohrstedt 2002: Oddgeir Tveiten & Stig A. Nohrstedt, ”News, Discourse, Rhetoric, Propaganda”. Teoksessa *Journalism and the New World Order – Studying War and the Media. Vol. 2*. Toim. Wilhelm Kempf & Heikki Luostarinen. Nordicom. Göteborg.
- Uola 1982: Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava. Keuruu.
- Uola 1999: Mikko Uola, ”Suomi sitoutuu hajottamaan...”. *Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella*. SHS. Vammala.
- Uskali 2003: Turo Uskali: ”Älä kirjoita itseäsi ulos”. *Suomalaisen Moskovan-kirjeenvaihtajuuden alkutaival 1957–1975*. Väitöskirja. Jyväskylä.
- Vihavainen 1991: Timo Vihavainen, *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Otava. Keuruu.
- Vihavainen 2004: Timo Vihavainen, ”Idän uhka ja valkoinen Suomi – Tarton rauhasta Pariisin rauhaan ja Hoidettu mielipide”. Teoksessa Timo Vihavainen toim. *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita. Helsinki.
- Vilkuna 1962: Vilkuna, Kustaa, *Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944*. Otava. Keuruu.
- Virrankoski 2001: Pentti Virrankoski, *Suomen historia 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Jyväskylä.
- Wunsch 2002a: Sinikka Wunsch, ”Vanha viholliskuva herää – Suomi ja Neuvostoliitto neuvottelevat syksyllä 1939”. Julkaisussa *Faravid*. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXVI. Oulu.
- Wunsch 2002b: Sinikka Wunsch, ”Image Research and the Enemy Image. The Soviet Union in Finnish newspapers during the Winter War”. Teoksessa *Looking at the other*.

Historical study of images in theory and practise. Edited by Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin. <http://herkules.oulu.fi/isbn9514266331/isbn9514266331.pdf> (8.6.2005)

Wunsch 2003: Sinikka Wunsch, ”Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa”. Teoksessa *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2003.

Wunsch 2004: Sinikka Wunsch, *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*. Väitöskirja. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. *Studia Historica Septentrionalia* 43. Jyväskylä.

Liite 1

Lähde: VnTiE: Hh 1. Tutkimuksen kannalta oleelliset artikkelit 20, 21 ja 22. esitetään kokonaisuudessaan, muista keskeinen sisältö. Liitteistä on esitetty vain oleelliset.

19.9.1944

S o p i m u s

välirauhasta, toiselta puolelta, Suomen ja, toiselta puolelta, Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Iso-Britannian sekä Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan välillä.

Siihen nähden, että Suomen Hallitus on suostunut Neuvostohallituksen ennakkoehtoon suhteiden katkaisemisesta Saksaan sekä saksalaisten sotajoukkojen poistamisesta Suomesta, ovat, toiselta puolelta, Suomen Hallitus ja, toiselta puolelta, Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Hallitus ja Hänen Majesteettinsa Hallitus Ison-Britannian sekä Pohjois-Irlannin Yhdistyneessä Kuningaskunnassa, jotka viimeainitut hallitukset toimivat kaikkien Yhdistyneiden Kansakuntien puolesta, päättäneet solmia tämän välirauhansopimuksen, jonka toteuttamista tulee valvomaan Liittoutuneiden Valtain nimessä toimiva Neuvostoliiton Ylin Sotilasjohto, jonka nimitys järempänä on ”Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylin Sotilasjohto”, sekä nimittäneet valtuutetukseen:

Suomen Hallitus -- -- -- -- --

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Hallitus ja Hänen Majesteettinsa Hallitus Ison-Britannian sekä Pohjois-Irlannin Yhtyneessä Kuningaskunnassa: kenraalileversti A. A. Zhdanovi’in.

Mainitut valtuutetut, joilla oli asianmukaiset valtakirjat, ovat sopineet seuraavasta:

1. Rajamuutokset
2. Saksalaisten aseistariisunta
3. Sitoutuminen luovuttaa lentokenttiä
4. Armeijan rauhan kannalle asettaminen
5. Suhteiden katkaiseminen Saksan satelliittivaltioihin
6. Moskovan 12.3.1940 rauhansopimuksen voimaantulo tästä sopimuksesta johtuvine muutoksineen
7. Petsamon luovutus
8. Porkkalan vuokraus
9. Ahvenanmaan saarista 11.10.1940 tehdyn sopimuksen voimaantulo

10. Neuvostoliiton ja Liittoutuneiden sotavankien sekä internoitujen ja Suomeen väkisin tuotujen palauttaminen sekä vastaavasti suomalaisten sotavankien palauttaminen
11. 300 miljoonan dollarin suuruinen sotakorvaus, joka suoritetaan viiden vuoden kuluessa tavarassa (puutavaraa, paperia, selluloosaa, meri- ja jokialuksia, erinäisiä konelaitteita)
12. Yhtyneitten kansakuntien ja niiden kansalaisten laillisten oikeuksien ja etujen palauttaminen Suomen alueella ja omaisuuden palautus
13. Yhteistoiminta sotarikoksista syytettyjen henkilöiden pidättämisestä ja tuomitsemista koskevissa asioissa
14. Neuvostoliiton alueelta sodan aikana poisviedyn omaisuuden palauttaminen
15. Saksan ja sen satelliittien Suomen alueella olevan sotilaallisen omaisuuden luovuttaminen sotasaaliina
16. Saksan ja Unkarin omaisuuden säilyttäminen Suomessa Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon määräämällä tavalla sekä sen poisviennin estäminen
17. Kauppa-alusten asettaminen Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon valvontaan ja käyttöön
18. Yhdistyneille kansakunnille kuuluvien ja Suomen satamissa olevien alusten luovuttaminen Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle
19. Liittoutuneiden sodan yhteydessä oleviin tarkoituksiin liittyvien tarpeiden ja tuotteiden käytettäväksi asettaminen
20. Suomi sitoutuu heti kansalaisuudesta ja kansallisuudesta riippumatta vapauttamaan kaikki ne henkilöt, jotka ovat pidätettyinä sen johdosta, että ovat toimineet Yhdistyneitten kansakuntien hyväksi taikka olleet Yhdistyneitten kansakuntien asialle myötämielisiä, taikka rotunsa johdosta, kuin myöskin kumoamaan kaikki diskriminoivat lainsäädännölliset määräykset ja niistä johtuvat rajoitukset.
21. Suomi sitoutuu heti lakkauttamaan kaikki sen alueella olevat Hitler-mieliset (fashistiset) valtiolliset, sotilaalliset, puolisotilaalliset, kuin myöskin muut järjestöt, jotka harjoittavat Yhdistyneitä Kansakuntia, erikoisesti Neuvostoliittoa vastaan suunnattavaa kiihoitusta ja olemaan vastaisuudessa sallimatta sellaisten järjestöjen olemassaoloa.

22. Asetetaan Liittoutuneiden Kontrollikomissio, joka rauhan solmimiseen asti tulee järjestelemään ja valvomaan näiden sopimusehtojen täytäntöönpanoa Liittoutuneiden Valtojen nimessä toimivan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon yleisellä johdolla ja osoitusten mukaisesti. (Kts. Liite artiklaan 22).

Tämä sopimus tulee voimaan allekirjoittamisen tapahtuessa. Laadittu Moskovassa p:nä syyskuuta 1944 yhtenä kappaleena, joka annetaan Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Hallitukselle säilytettäväksi, suomen-, venäjän- ja englanninkielisenä, ollen venäjän- ja englanninkieliset tekstit todistusvoimaisia.

Oikeiksi todistetut jäljennökset tästä Sopimuksesta liitteineen ja karttoineen tulee Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Hallitus toimittamaan Suomen Hallitukselle ja Ison-Britannian Hallitukselle.

Suomen hallituksen valtuuttamina:

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Yhdistyneen Kuningaskunnan Hallitusten valtuuttamina:

Liitteet

E. Liite artiklaan 5.

1) Sopimuksen 5 artiklan mainitsema kaikkien suhteiden katkaiseminen Saksaan ja sen satelliittivaltioihin tarkoittaa kaikkien diplomaattisten, konsuli- ynnä muiden suhteiden samoin kuin posti- ja lennätin- sekä puhelinyhteyksien katkaisemista Suomen ja Saksan sekä Unkarin välillä.

2) Suomen hallitus sitoutuu, siihen asti kunnes saksalaisten joukkojen poistaminen Suomesta on loppuun suoritettu, keskeyttämään Suomessa olevien diplomaattisten edustustojen ja konsulivirastojen diplomaattiyhteydet samoin kuin kaiken salaliikenteen radiolennättimellä ja puhelimitse sekä puhelinyhteydet ulkomaille.

I. Liite artiklaan 22.

1) Liittoutuneiden kontrollikomissio on Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) joukkojen Ylijohdon elimenä ollen alistettuna viimeksi mainitulle. Kontrollikomissio on yhdyssiteenä Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) joukkojen Ylijohdon ja Suomen Hallituksen välillä, jonka Hallituksen välityksellä tapahtuvat komission kaikki yhteydet suomalaisiin viranomaisiin.

2) Kontrollikomission päätehtävänä on valvoa välirauhansopimuksen artiklojen 2, 3, 4, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20 ja 21 määräaikaista ja täsmällistä täyttämistä Suomen Hallituksen puolelta.

3) Kontrollikomissio on oikeutettu saamaan suomalaisilta viranomaisilta kaikki tiedot, joita se tarvitsee yllämainitun tehtävänsä täyttämiseksi.

4) Siinä tapauksessa, että huomataan välirauhansopimuksen joidenkin yllämainittujen artiklojen rikkomista, kontrollikomissio tekee asianmukaisia esityksiä suomalaisille viranomaisille tarpeellisiin toimenpiteisiin ryhtymistä varten.

5) Kontrollikomissio voi asettaa erikoisia elimiä tai jaostoja antaen vastaavasti niiden tehtäväksi erinäisten tehtävien suorituksen. Sen lisäksi kontrollikomissio voi valtuutettujensa kautta suorittaa tarpeellisia tutkimuksia ja koota sille tarpeelliset tiedot.

6) Kontrollikomission asemapaikkana on Helsingin kaupunki.

7) Kontrollikomission jäsenet samoin kuin sen valtuutetut ovat oikeutetut esteettä käymään kaikenlaisissa laitoksissa, yrityksissä ja satamissa sekä saamaan niistä kaikki toimintaansa varten tarpeelliset tiedot.

8) Kontrollikomissio nauttii kaikkia diplomaattisia erikoisoikeuksia, siihen luettuna henkilökohtainen, omaisuuden ja arkistojen koskemattomuus sekä on oikeutettu salakielen ja diplomaattisten kuriirien käyttöön.

9) Kontrollikomission käytettävissä tulee olemaan muutamia lentokoneita, joiden käyttöä varten suomalaiset viranomaiset asettavat kaikki tarpeelliset ehdot.